ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-72

MEHMET ŞAHİNÖZ
VAHDET KELEŞYILMAZ
M. NAEEM QURESHI
İSMAİL YILDIRIM
EROL SEYFELİ
YUSUF SARINAY
N. FAHRİ TAŞ
MUSTAFA ESKİ
AZMİ SÜSLÜ
REŞAT KAYNAR
HÜSEYİN ATAY
ZEKİ HAFIZOĞULLARI
BEYZA BİLGİN
TÖREHAN SERDAR
MURAT TOKTAMIŞOĞLU
HANDAN DURMUŞOĞLU
SEÇİL KOÇAL
İBRAHİM ERDOĞAN
LEYLA KAPLAN
ASIM GÜLTEKİN
MUSTAFA BALCIOĞLU
AYFER ÖZÇELİK
HASAN YÜKSEL

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XII TEMMUZ 1996 Sayı: 35

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ISSN 1011-727X

MEHMET ŞAHİNÖZ
VAHDET KELEŞYILMAZ
M. NAEEM QURESHI
İSMAİL YILDIRIM
EROL SEYFELİ
YUSUF SARINAY
N. FAHRİ TAŞ
MUSTAFA ESKİ
AZMİ SÜSLÜ
REŞAT KAYNAR
HÜSEYİN ATAY
ZEKİ HAFIZOĞULLARI
BEYZA BİLGİN
TÖREHAN SERDAR
MURAT TOKTAMIŞOĞLU
HANDAN DURMUŞOĞLU
SEÇİL KOÇAL
İBRAHİM ERDOĞAN
LEYLA KAPLAN
ASIM GÜLTEKİN
MUSTAFA BALCIOĞLU
AYFER ÖZÇELİK
HASAN YÜKSEL

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

Cilt: XII **TEMMUZ 1996** **Sayı: 35**

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER

YRD. DOÇ. DR. MEHMET ŞAHİNGÖZ
VAHDET KELEŞYILMAZ : Millî Mücadele Dönemi Türk Basınında Wilson Prensipleri..... 357

M. NAEEM QURESHI : Muslims of British India and the Kemalist Reform in Turkey: Iqbal, Jinnah and Ata - türk, 1924-1938.....379

YRD. DOÇ. DR. İSMAİL YILDIRIM : Atatürk Dönemi Demiryolu Politikasına Bir Bakış.....387

YRD. DOÇ. DR. EROL SEYFELİ : Milli Mücadele'nin "İlk Kurşun"unun Hatay'da Atılması ve Mustafa Kemal Paşa..... 397

DR. YUSUF SARINAY : Atatürk'ün Hatay Politikası II (1938- 1939).....407

YRD. DOÇ. DR. N. FAHRİ TAŞ : Rus İşgalinden Önce Erzincan'da Ermeni Faaliyetleri.....455

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ESKİ : Mustafa Necati.....463

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE 3 MART 1924 TARİHLİ KANUNLARIN YERİ PANELİ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ'nün Paneli Açış Konuşması.....485

ORD. PROF. DR. REŞAT KAYNAR : 3 Mart 1924 Devrim Yasaları.....487

PROF. DR. HÜSEYİN ATAY : Türkiye'de Yüksek Din Eğitimi ve İslam'da Eğitim.....493

PROF. DR. ZEKİ HAFIZOĞULLARI : Lâiklik ve Türk Hukuk Devrimi .....503.

PROF. DR. BEYZA BİLGİN : Tevhid-i Tedrisat Kanunu ve Din Eğitimi..... 527

VAN VE ÇEVRESİNİN MİLLİ MÜCADELE'DEKİ VE GÜNÜMÜZDEKİ YERİ PANELİ

ÖĞR. GÖR. M. TÖREHAN SERDAR : Adilcevaz'ın Milli Mücadele'deki Yeri..... 539

ÖĞR. GÖR. M. TÖREHAN SERDAR : Milli Mücadele'de Tatvan.....543

ÖĞR. GÖR. M. TÖREHAN SERDAR : Milli Mücadele'de Bitlis..... 545

ÖĞR. GÖR. M. TÖREHAN SERDAR : Milli Mücadele'de Ahlat.....551

Levent Sahverdi Arşivi

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ VE ATATÜRK SEMİNERİ

DR. MURAT TOKTAMIŞOĞLU : Toplam Kalite Yönetimi ve Temel Kavramları.....555

HANDAN DURMUŞOĞLU : Toplam Kalite Yönetimi ve Atatürk.....561

SEÇİL KOÇAL : Yüksek Öğretimde Kalite.....569

DR. İBRAHİM ERDOĞAN : Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları.....575

MİLLÎ MÜCADELE'DE VE GÜNÜMÜZDE TOKAT VE ÇEVRESİ SEMİNERİ

YRD. DOÇ. DR. LEYLA KAPLAN : Millî Mücadele Döneminde Tokat.....581

21. YÜZYILA GİRERKEN ATATÜRK'ÜN GÖRÜŞLERİ PANELİ

PROF. DR. ASIM GÜLTEKİN'in Paneli Açış Konuşması..... 591

DOÇ. DR. MUSTAFA BALCIOĞLU : Atatürk'te Devlet Adamlığı Duyarlılığı.....595

DOÇ. DR. AYFER ÖZÇELİK : Atatürk ve Tarih Şuuru.....601

DOÇ. DR. HASAN YÜKSEL : Atatürk'ün Devletçilik Anlayışı.....609

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XII TEMMUZ 1996 Sayı: 35

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİ TÜRK BASININDA WILSON PRENSİPLERİ

Yrd. Doç. Dr. MEHMET ŞAHİNGÖZ
VAHDET KELEŞYILMAZ

Giriş

Mütareke devri yakın tarihimizde, Türk aydınının içine düştüğü fikir ayrılığının had safhaya ulaştığı, ekalliyetlerin içinde bulunduğu ihanetin tescil edildiği, fırsat düşkünü mütegallibelerin hüküm sürdüğü ve ülke geneline gaflet, kargaşanın hâkim olduğu bir dönemdir. Mustafa Kemal Paşa bu vaziyeti Nutuk'ta şu şekilde tasvir etmektedir; "Muhasım devletler Osmanlı devlet ve memleketine maddeten ve manen tecavüz halinde; imha ve taksimata karar vermişler. Padişah ve halife olan zat, hayat ve rahatını kurtarabilecek çareden başka birşey düşünmüyor. Hükümeti de aynı halde. Farkında olmadığı halde başsız kalmış olan millet, zulmet ve müphemiyet içinde tecelliyata muntazır... Ordu, ismi var cismi yok bir halde... Komutan ve subaylar... karanlık felaket uçurumu kenarında dimağları çare-i halas aramakla meşgul...[1]

Mustafa Kemal Paşa teslimiyetçi olarak vasıflandırdığı Türk aydın ve idarecilerinin kurtuluş yolu olarak ortaya koydukları çareleri ise şu şekilde tasnif etmektedir; "Birincisi, İngiliz himayesini talep etmek. İkincisi, Amerika mandasını talep etmek. Bu iki nevi karar sahipleri, Osmanlı Devleti'nin bir kül halinde muhafazasını düşünenlerdir... Üçüncü karar, mahallî halas çarelerine matufdur".[2]

Mustafa Kemal Paşa kendi kararını ise şu şekilde ifade etmektedir: "Efendiler ben bu kararların hiçbirinde isabet görmedim. Çünkü bu kararların isabet ettiği bütün deliller ve mantıklar çürüktü, esassız idi... Efendiler bu vaziyet karşısında bir tek karar vardı. O da hakimiyet-i milliye'ye müstenit, bilakaydüşart müstakil yeni bir Türk Devleti tesis etmek".[3]

Görüldüğü gibi Millî Mücadele döneminde tam bağımsızlığı (istiklal-i

1 Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk, Ankara, 1989, s. 7.
2 Nutuk, s. 8.
3 Nutuk, s. 8-9.

Levent Sahverdi Arşivi

tamme) en üst seviyede düşünen kişi Mustafa Kemal Paşa'dır. Buna karşılık kurtuluş önerileri içerisinde manda ve himaye meselesi en çok tartışılan konu olmuştur.[4] İtalyan, Fransız ve İngiliz himayesinin de tartışıldığı bu dönemde hakim olan ve ön plana çıkan fikir Amerikan mandasıdır. Bununla birlikte Türkiye'de Bolşevik rejimini tatbik etme çabalarının da mevcut olduğunu gözardı etmemek gerekir.

Wilson Prensipleri ve Amerikan Kamuoyunun Görüşü

Türk aydınının Amerikan mandasını tercih edişindeki temel sebep, bu ülkenin **"Türkiye'nin toprak bütünlüğünü"** sağlayacağı yönündeki yaygın kanaattir.[5] Buna ilaveten Amerika Birleşik Devletleri Başkanı Thomas Woodrow Wilson'un 8 Ocak 1918'de Amerikan Kongresi'ne sunduğu 14 maddelik barış programı Türk aydınları üzerinde Amerika'ya karşı büyük bir sevgi ve umudun doğmasına yol açmıştı.[6] Ayrıca aydınlar arasında Amerikan mandasının, Avrupa'nın ekalliyetler lehine yaptığı müdahalelere son vereceği [7] şeklinde yanlış bir kanaatin oluştuğunu görmekteyiz.

Bu meseleye iki ülke açısından baktığımızda, Türk-Amerikan münasebetlerinin [8] çok yeni olduğunu görmekteyiz.[9] Amerika'nın Nisan 1917'de I. Dünya Savaşı'na girmesiyle Türkiye ile olan ilgisi başlamış olmakla birlikte Türkiye hakkındaki görüşleri açık ve net değildir. Uzun süre Monroe Doktrini'ni tatbik etmek suretiyle yalnızlık politikasını takip eden A.B.D.'nin bu politikadan sıyrılarak Avrupa'ya açılması Türkiye'yi siyasî anlamda olumlu yönde etkilemiştir. Ancak daha sonraki dönemlerde A.B.D.'nin istikrarlı bir politika takip etmediği görülmektedir.

4 Mütareke dönemi Türk aydınını farklı kurtuluş çareleri düşünmeye sevkeden sebepler kısaca "Ne pahasına olursa olsun Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumak çabası, Mondros Mütarekesi sonrası meydana gelen işgal hareketlerinin (özellikle İzmir'in işgali) doğurduğu ümitsizlik ortamı" şeklinde özetlenebilir. Bu konuda geniş bir tasnif ve tahlil için bkz. (Kadir Kasalak, Milli Mücadelede Manda ve Himaye Meselesi, Ankara, 1993, s. 39-71).

5 Sabahattin Selek, Anadolu İhtilali, İstanbul, 1976, s. 277.

6 SELEK, s. 459.; İzzet Öztoprak, Kurtuluş Savaşı'nda Türk Basını, Ankara, 1981, s. 80.

7 Halide Edip, Türkün Ateşle İmtihanı, 1962, s. 18. ; Halide Edip'in Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı 10 Ağustos 1919 tarihli mektup için bkz. (Nutuk, s. 64).

8 Türk-Amerikan münasebetleri için bkz. (Lelang J. Gordon, Amerikan Relations with Turkey 1830- 1930, Philidelphia, 1932; John Novo, Amerikan İnterest and Policies In the Middle East 1890-1939, Minnepolis, 1963 ; Harry Howard, The Partition of Turkey, A. Diplomatic History 1913-1923, New York, 1966.; Paul C. Helmreich, From Paris to Serves, The Partition of The Ottoman Empire At The Peace Conferance of 1919-1920, Ohio, 1924.; George F. Kennan, American Diplomacy 1920-1956, New York, 1953.; Allan Nevis - S. Henrys Commagen, Amerika Birleşik Devletleri Tarihi, (Çev: Halil İnancık), İstanbul, 1961.; Orhan Köprülü, "Türk-Amerikan Münasebetleri", Belleten, s. 200, 1987, s. 927-947.; Cemal Kutay, Türk Milli Mücadelesinde Amerika, İstanbul, 1979.

9 İlk Osmanlı-Amerikan münasebetleri ticaret alanında başlamış ve gelişme göstermiştir. İlk olarak 1797 yılında Amerikan ticaret gemisi İzmir'e, ilk savaş gemisi de 1800 yılında İstanbul'a ziyaret amacıyla gelmiştir. Navarin olayından (1827) sonra her iki devlet ilişkilerini sıklaştırmış ve 7 Mayıs 1830 tarihinde ilk "Ticaret ve Dostluk Anlaşması"nı imzalamışlardır. A.B.D. ilk daimî temsilciliğini maslahatgüzarlık düzeyinde 1831 yılında İstanbul'da açmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Wilson prensipleriyle ortaya çıkan barış şartları esasında Misak-ı Millî ile tamamen uyum sağladığı halde, Başkan Wilson, Paris Barış Konferansı'nda müttefiklerin etkisi altında kalarak kendi prensiplerinden vazgeçmek zorunda kalmıştır.[10] Mustafa Kemal Paşa da 28 Aralık 1919 tarihinde Ankara Ziraat Mektebi'nde yaptığı konuşmada: "İtilaf Devletlerinin baskısı ile Wilson prensiplerinin Türkiye'nin lehine olan 12. maddesi ile ilgili yükümlülüklerinin gözden uzak tutulduğunu ve tatbikatından kaçınıldığını" [11] açıkça ifade etmektedir.

1919 yılı başlarında A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'nın Wilson'a sunduğu rapor şu şekilde idi, "Trakya'da Midye-Enez çizgisinden Sakarya nehrine kadar olan ve Boğazları da içine alan bölgede milletlerarası statüye bağlı bir **İstanbul Devleti** kurmak, bunun yanısıra Orta Anadolu'da bağımsız bir Türkiye Devleti'nin yaşamasına imkan vermek".[12]

Diğer taraftan Türkiye'de incelemelerde bulunan King-Crane [13] ve Harbourd [14] heyetleri Boğazlar bölgesinde kurulması düşünülen devlet ile Ermeniler'in yaşadıkları bölgeleri de içine alacak şekilde bütün Türkiye'nin Amerikan mandası altına alınması görüşünü tavsiye etmişlerdir.

Amerikan kamuoyunun yakın doğu meselesine karşı gösterdiği ilgi 1919 ve 1920 yılı başlarında devam etmiştir. Ocak 1920 sayısında konuya geniş yer ayıran ASIA dergisi meselenin çeşitli açılardan incelenmesine imkan sağlamış, dergide yer alan yazılar Amerikan kamuoyunun değişik kesimlerinin farklı bakış açılarını ortaya koymuştur. A.B.D.'nin bölgede kararlı bir tutum izlemesinin ve manda yönetimleri kurulmasının yararlarından söz eden önerilerin yanısıra İslam birliği tehdidine karşı İslam ülkelerindeki milliyetçi akımlardan yararlanabileceği yolundaki ilgi çekici önerilerde bulunuluyordu.[15] Dergide, "Türk'ün Dünya Görüşü" adıyla bir makale neşreden Herbert Adam Gibbons "Doğu Avrupa ve Asya'da yeni bir düzenin kurulması için bize düşen görevi azim ve iyi niyetle yerine getireceğimizden kimsenin şüphesi olmamalıdır" diyerek yazısının devamında Ermeni ve Rumlar'ın des-

10 SELEK, s. 457.

11 Salahi R. Sonyel, Minorities And The Destruction of The Ottoman Empire, Turkish Historical Printing House, Ankara, 1993, s. 329.; Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.II, Ankara, 1981, s. 7.

12 SELEK, s. 457.

13 Bu heyet C. R. Crane ve H. C. King'ten müteşekkil olup A. H. Lybyer, G. Montgomery ve W. Yale de heyette müşavir olarak yeralmışlardır. Bu heyet "The American Section of the International Commission on Mandates in Turkey (Türkiye Mandaları Hakkında Milletlerarası Komisyonun Amerika Şubesi)" ismiyle bilinmektedir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. (Harry N. Howard, The King Commission: An American Inquiry In The Middle East, Beirut: Khayats, 1963.

14 Bu konuda bkz. Mine Sümer (Erol), "Wilson Prensipleri Cemiyetinin Amerikan Cumhurbaşkanı Wilson'a Gönderdiği Muhtıra, **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. III, 1966, s. 4-5.; Fethi Tevetoğlu, "Milli Mücadelede Mustafa Kemal Paşa - General Harbord Görüşmesi", **Türk Kültürü Dergisi**, Yıl VII, S. 77, Mart 1969.; "Türkiye'de Kurulmak İstenen Amerikan Mandası (General James G. Harbord'un Gizli Raporu), **BTTD**, C. VI, S. 33, Haziran 1970, s. 11-14.

15 Osman Ulugay, Amerikan Basınında Türk Kurtuluş Savaşı, İstanbul, 1974, s. 61.

Levent Sahverdi Arşivi

teklenmesi gerektiğini savunmaktadır.[16] ASIA Dergisi'nin yayın müdürü Louis D. Froelick ise, "Manda Yönetimi Üzerinde Dururken Düşündüklerimiz" başlıklı makalesinde Amerikan mandasının üstünlüklerinden bahsederek Anadolu ve Türk insanının mukadderatı ile ilgili olarak şu iddialarda bulunuyordu; "İstanbul, muhtemelen uluslararası bir yönetime bırakılacaktır. Türk'ün bunca yıldan sonra Avrupa'dan çıkartılması kesinleşmiş gibidir. Türkler'in ana yurtları olan Anadolu'ya yerleşecekleri ve Bursa ya da Konya'yı başkent yapacakları sanılmaktadır. Bu durumda Sultan'ın da aynı zamanda Halife ünvanını taşıması ve tüm İslam aleminin ruhani lideri durumunda bulunması Fransa ve Büyük Biritanya'yı bir hayli düşündürmektedir." [17]

Esasında Wilson'un Amerika'ya malî yük getirebilecek her tür manda girişiminden uzak durmaya çalışmasına rağmen [18], müttefiklerin arzusu ve Ermenilerin taleplerine boyun eğerek [19] Boğazlar ve Kafkasya'da kurulmuş olan Ermenistan üzerinde bir manda sistemini tesis etmeyi planlamış ve bunun tatbikini düşünmüştür.[20]

Wilson Prensipleri Cemiyeti

Mondros Mütarekesi sonrasında kurulan cemiyetlerden biri de "Wilson Prensipleri Cemiyeti"dir. 4 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'da faaliyete başlayan[21] WPC'nin kurucuları Halide Edip, Celalettin Muhtar, Ali Kemal ve Hüseyin Avni Bey'dir[22] İlk idare heyetinde ise şu isimler yer almaktaydı; Halide Edip, Refik Halit, Ali Kemal, Hüseyin ve Ragıp Nureddin.[23]

---

16 ULUGAY, s. 62.

17 ULUGAY, s. 65.

18 Paul C. Helmreich, Serv Entrikaları (Çev: Şerif Erol), İstanbul, 1996, s. 49.

19 Hakimiyet-i Milliye gazetesi Ermeniler'in bu yöndeki taleplerine değişik sayılarında yer vermektedir. Chicago Tribune gazetesine dayanarak verilen bir haberde "Ermeniler'in Büyük Ermenistan'ı teşkil için harici kuvvetlere istinad etmek arzusunda olduklarını, her altı Ermeni'ye bir Amerikalı temin etme şartı ile Amerika'dan 300.000 kişilik kuvvet istediklerini ve bu taleplerini de Hristiyanlık hissiyatına bağladıklarından" bahsedilmektedir. bkz. (Hakimiyet-i Milliye, 2 Ağustos 1336, No: 52.) Esasında Ermeniler'e yardım meselesi, müttefiklerin San Remo Konferansı'nın 20 Nisan 1920 tarihli toplantısında konuşulmuş ve "... Amerika'nın Ermenistan için 10.000 veya daha fazla insanla 4-5 milyon Sterlin verebileceği..." şeklinde görüşler dile getirilmiştir. bkz. (Erol Ulubelen, İngiliz Gizli Belgelerinde Türkiye, İstanbul, 1967, s. 242.)

20 Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası Meselesi 1919-1920, Giresun, 1977, s. 16.

21 Fethi Tevetoğlu, Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar, Ankara, 1991, s. 154.; Cemiyetin kuruluş tarihini T. Z. Tunaya 4 Ocak 1919 olarak göstermektedir. bkz. (T. Zafer Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler, İstanbul, 1952, s. 445.). Halide Edib ise hatıratında cemiyetin 1918 yılı Kasım ayında kurulduğunu belirtmektedir. (bkz. Halide Edib, Türk'ün Ateşle İmtihanı, s. 22). Vakit gazetesinin cemiyetin kuruluş ve faaliyeti ile ilgili habere (bkz. Vakit, 6 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 403) dayanan Tevetoğlu'nun tespitinin doğruluğu kuvvetle muhtemeldir.

22 TUNAYA, s. 445-446.; EROL, s. 35.

23 Dahiliye nezaretine sunulan dilekçede Faaliyet Heyeti üyeleri; Ati ve İkdam gazeteleri baş yazarı Celal Nuri (İleri), Akşam gazetesi başyazarı Necmettin Sadık (Sadak), Zaman gazetesi başyazarı Cevat, Sabah gazetesi başyazarı Ali Kemal, Yeni Gazete başyazarı Mahmud Sadık, Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) ve Yeni Gün gazetesi başyazarı Yunus Nadi (Abalıoğlu) beylerden oluşuyordu. (TEVETOĞLU, s. 156-157.)

Levent Şahverdi Arşivi

Dönemin önemli gazetelerinin başyazar ve sahipleri, Cemiyet'in ileri gelen üyeleri arasında yer almaktaydı. Bu durum başlangıçta Cemiyeti'n Türk basını tarafından desteklendiği yönünde bir kanaatin oluşmasına sebep olmuşsa da, özellikle **Söz** ve **Serbesti** gibi gazetelerin, Cemiyet'i şiddetli bir şekilde protesto etmeleri, söz konusu havanın kısa zamanda kaybolmasına yol açmıştır.

WPC'nin beyannamesi incelendiğinde tek dayanaklarının Wilson Prensipleri ve A.B.D. olduğu görülmektedir. Cemiyet mensuplarının A.B.D.'de mevcut olan kozmopolit idare ve eşitlik anlayışının Türkiye'de de uygulanmasını istedikleri ortaya çıkmaktadır. Beyannamelerinde bu amaçları şu iki temele dayandırılmaktadır:

a) Türkiye'nin ihtisasa dayanan bir hükümet sistemine kavuşması, sağlam ve emin bir şekilde gelişmesi, Türkiye'nin dünyada itibarlı bir mevki elde edebilmesi buna bağlıdır.

b) Türkiye'de devlet hayatında millet ve din ayrımının ortadan kaldırılması ve bütün vatandaşların güven ve mutluluğunun sağlanacağı bir ortam yaratılması.[24]

Cemiyet mensuplarının ilk icraatlarından biri 5 Aralık 1918'de Wilson'a gönderdikleri muhtıra olmuştur.[25] Muhtırada, Amerika'nın müttefikleri ile Türkiye arasında arabuluculuk yapması isteniyordu. Amerika'nın rehberliği ile ordusuz bir Türkiye'nin varlığı kabul ediliyor ve Türk hükümetinin şeklen mevcudiyetine rıza gösteriliyordu. WPC mensuplarının böylesine temelsiz bir düşünce içerisinde olmalarının sebebini, Türk milletinin kendisinin istikrarlı bir rejim kurmak suretiyle ilerleyebileceği inancında olmadıklarına bağlamak mümkündür. Onlara göre geçici gördükleri Amerikan mandası sona erdiğinde bünyesindeki çeşitli unsurlarla kaynaşmış hür, müstakil, müreffeh bir Türkiye ortaya çıkacaktır. Halide Edip, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği 10 Ağustos 1919 tarihli mektupta da[26] aynı görüş ve ideallere yer vermiş, özellikle Amerikan mandasının gerçekleşmesi ile ekalliyetlerin Avrupa destekli ayaklanmalarına son verilebileceği görüşünü savunmuştur.

---

24 EROL, s. 38. Beyannamenin tam metni için bkz. (Tunaya, s. 446-447.; TEVETOĞLU, s. 160).

25 Mine Erol (Sümer), "Wilson Prensipleri'nin Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'a Gönderdiği Muhtıra". **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C. III, S. 4-5, Ankara 1966, s. 237-245. Muhtırada imzaları olan şahıslar şunlardır: Halide Edib, Yunus Nadi, Ahmed Emin, Celal Muhtar, Velid Ebu Ziya, Ali Kemal, Celal Nuri, Necmeddin Sadık, Mahmud Sadık, M. Cemal ve imzası okunamayan iki şahıs.

26 Nutuk, s. 64-66.

Levent Şahverdi Arşivi

Basında Wilson Prensipleri Meselesi

Wilson prensipleri meselesi, mütarekeden sonra WPC'nin kurulmasına ve böylece "Amerikan Mandası" lehinde propaganda yapılmasına zemin hazırlayan mühim bir konu olmakla İstanbul'da önemli münakaşalara da yol açmış, bilhassa basının gündeminde yer almıştır.

Amerikan mandası savunucularının büyük bir kısmı İstanbul'da toplanmış aydın kesimdi. Dolayısıyla Wilson Prensipleri meselesi daha çok İstanbul basınında taraftar bulmuş ve tartışılmıştır. Ancak İstanbul basınında özellikle **Alemdar, Peyam ve İstanbul** gibi İngiliz mandası taraftarı gazeteler de mevcuttur. Amerikan mandası taraftarlarının müstakil bir yayın organı olmamakla birlikte, başmuharrir ve gazete sahibi yazarlar, mensubu oldukları gazetelerinden istifade etmişlerdir.

Mütareke imzalandıktan sonra Osmanlı Devleti yetkilileri ve hatta bizzat mütarekeyi imzalayan Osmanlı Heyeti'nin Başkanı Hüseyin Rauf Bey de dahil olmak üzere pek çok aydın tarafından, mütarekenin akdini müteakip meydana gelen haksız işgal ve müdahaleler karşısında serzenişte bulunurken, hak aranırken, haksızlıklar dile getirilirken Wilson Prensipleri'ne ve bu prensiplerin Osmanlı Devleti'nin Türkler'le meskun kısımlarının Türkler'in elinde kalmasını gerektiren maddelerine atıfta bulunulması da son derece tabii bir hal olarak değerlendirilebilir. Wilson Prensipleri'nin [27] doğrudan doğruya Türkiye'yi ilgilendiren 12. maddesi ise şöyledir;

"Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkler'e emin bir egemenlik hakkı tanımak gereklidir. Bununla beraber, Türkler'in hakimiyeti altında bulunan diğer milliyetler mensuplarına da serbest bir gelişme imkanı verilmelidir. Çanakkale Boğazı milletlerarası güvence altında bütün milletlerin gemilerine ve ticaret ulaşımına açık bulundurulmalıdır".[28]

Bu maddeyi ilk defa tahlile tabii tutanlardan biri de Prens Sabahattin'dir. Prens Sabahattin ve arkadaşları Cenevre'de biraraya gelerek bir beyanname yayınlamışlar ve 12. madde hakkında özetle şu yorumu yapmışlardır:

"Bu prensip, İngiliz kıtalarının işgal ettikleri Türk topraklarını terk etmeleri ve burada oturan insanların kendi mukadderatlarını kendilerinin

27 14 maddeden meydana gelen Wilson Prensipleri'nin tam metni için bkz. (Herbert Hoover, The Ordeal of Woodrow Wilson, New York, 1952.; Laurance Evans, United States Policy and The Partition of Turkey (1914-1924), Baltimore, 1965.; Encyclopedia Britanica, IX.; Fahir Armaoğlu, 20.yy. Siyasi Tarihi (1914-1990), C. I, Ankara 1992.; Mine Erol, Türkiye'de Amerikan Mandası, Giresun, 1972.)

28 Harry N. Howard, Turkey the Straits and U. S. Policy, London, 1974, s. 46.

Levent Şahverdi Arşivi

tayin etmeleri şartı ile devamlı bir anlaşmanın temelini teşkil etmektedir. Osmanlı siyasi birliğini muhafaza etmeleri şartı ile, azınlıklar ileride kuracakları muhtariyetin şeklini seçebilirler".

Beyannamenin tümü incelendiğinde hakim olan ana fikrin şu olduğu dikkati çekmektedir. Gayri Türk unsurların muhtariyeti kabul edilmekle birlikte, söz konusu muhtariyetin Osmanlı siyasi birliği dahilinde yani bir çeşit "Osmanlı Federalizmi" şeklinde olması istenmektedir.[29]

Abdullah Cevdet, Wilson Prensipleri'ne daha farklı bir bakış açısıyla yaklaşmaktadır. Abdullah Cevdet'in Wilson Prensiplerini kabullenişi ve bu kabulle birlikte yaptığı yorum, O'nu müstakil bir "Kürdistan'ın" kurulmasına götürmektedir.[30]

Millî Mücadele dönemi basınının önemli simalarından Ahmet Emin de makalelerinde Wilson Prensipleri'ni yorumlamış ve ulaştığı sonuç "Manda" fikri olmuştur. Amerikan mandasını isteyen **Vakit** gazetesi başyazarı Ahmet Emin (Yalman) Amerikan mandasını isteyen WPC henüz kurulmamışken başladığı seri makaleleriyle bu konunun alt yapısını oluşturduğu ve Cemiyet kurulduktan sonra da bu yoldaki propagandasını ısrarla sürdürdüğü görülmektedir ki, merkezi İstanbul'daki Zaman matbaası olmak üzere teşkil olunan Cemiyet'e zemin hazırlayan yazılarından dolayı sadece milliyetçi çevrelerin değil, Fransız ve İngiliz dostu gazetecilerin de şiddetli tenkit ve saldırılarına maruz kalması oldukça manidardır.

Basında Amerikan himayesini en fazla savunan Ahmet Emin daha WPC kurulmadan önce yazdığı makalelerinde Türk Milleti'nin Amerika'yı tercih edişinde gerekli gördüğü sebepleri özetle şu şekilde sıralamaktadır[31];

" - Amerika'nın iktisadi menfaatler elde etmek gayesinde olmaması,
- Amerika'nın Türkiye'ye uzaklığı ve tarafsızlığı,
- Türkiye'de yaşayan bütün unsurlar üzerinde güven uyandırması,
- Maddi ve manevi güce sahip Amerika'nın koyduğu prensipler ile bütün dünyanın takdirini kazanması,
- Amerika'nın himayesi ile Türkiye aleyhine olabilecek haksız kışkırtmaların sona ereceği inancı"

29 EROL, Türkiye'de Amerikan... s. 32. Beyannamenin İngilizce metni için bkz. (Aynı eser, s. 117).

30 Şükrü Hanioğlu, Dr. Abdullah Cevdet, İstanbul, 19 , s. 315-321.; Abdulah Cevdet'in bu konuyla ilgili makaleleri için bkz. ("Wilson'un Büyük Sözleri", **Serbesti**, Kanun-ı sani 1919.; "İnsaniyet Fikrinin GAlebesi", **İnkılab-ı Beşer**, 18 Teşrin-i sani 1335.; "Milletler ve İnsanlık", **Jin**, 21 Recep 1338).

31 Ahmed Emin, "İstikbal Düşünceleri I", **Vakit**, 30 Teşrin-i sani 1334 (1918), No: 397.

Levent Şahverdi Arşivi

Ahmet Emin'e göre mesele yalnızca ülkenin kalkınması için Amerikan yardımının teminidir. Tek hal çaresi olarak gördüğü Amerikan himayesi sağlandığı takdirde istiklal hakkının elde edileceği, Türkiye'nin geleceği için kuvvetli ve yararlı bir yardımın sağlanmış olacağı inancındadır.[32]

Ahmet Emin WPC'nin kuruluşundan sonra neşrettiği makalesinde ise, Amerikan yardımının Türk istiklalinin kaybı manasına gelmemesi gerektiğini ısrarla savunmuştur. "WPC'ni oluşturan kimseler bir yabancı devletin himayesini istemek şöyle dursun, tersine her türlü himaye tekliflerinin önünü almayı, istiklalimizi ve gelişme serbestliğimizi sağlamayı amaç edinmişlerdir.... Fakat bu yurdu asrın ihtiyaçlarına uygun... bir hale koymak için... her vilayetimiz için lüzumlu uzmanlardan kurulu bir ıslah heyeti davet edilmesine taraftar bulunmaktadır".[33]

Ahmet Emin'in makalelerinde, Avrupa kamuoyunda Türkiye aleyhine mevcut olan bazı olumsuzlukları da gözardı etmediği görülmektedir. Bir makalesinde, İngiltere ve Fransa'nın galip devletler olarak umut ettikleri ganimeti elde etmek hususunda gösterdikleri çabaları dile getirerek bu devletlerin Wilson Prensipleri'ni kendi menfaatleri doğrultusunda tatbike çalıştıklarını belirtmektedir. Ancak, Avrupa'nın bu tür çifte standartlarına karşı çareyi yine Wilson Prensipleri'ne samimiyetle sarılmakta bulur[34]. Avrupa'da Türkiye lehine oluşacak kamuoyunun ancak **"ittihad"** ile mümkün olacağına inanan Ahmet Emin, ittihatçı muhalif kavgasını eleştirdiği bir makalesinde "... ecnebilere bizim lehimizde fikirler verecek şey, nifakımız değil ittihadımızdır. Nitekim Wilson Prensipleri Cemiyeti'nde muhtelif kanaatlerde gazetelerin birleşebilmeleri, ecnebiler arasında itimat tevlid edecek yolda bir tesir hasıl etmiştir"[35] demektedir. Ertesi günkü makalesine de aynı başlığı atmak suretiyle bu defa "Meclisi Mebusan" ve "Ahmet İzzet Paşa Hükümeti" hakkında Vakit'in takip ettiği tarz-ı harekete değinmektedir[36].

Dönemin önemli aydınlarının Wilson Prensipleri'nin uygulanması ile meydana gelebilecek bir barış ortamına başlangıçta olumlu baktıklarını görüyoruz. Cenap Şahabettin **Hadisat**'ta neşrettiği makalesinde beklentilerini ortaya koyarak, Wilson ilkelerini tatbik edilebilme imkanını tartışmakta ve programın temel ilkeleri kuvveden fiile çıkarken ne dereceye kadar uygulanabilir olduğunu sormaktadır. Cenap Şahabettin neticeden ümitli olduğunu ise şu cümleleri ile ifade etmektedir;

32 Ahmed Emin, "İstikbal Düşünceleri II", **Vakit**, 1 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 398.
33 Ahmed Emin, "Bir İzah", **Vakit**, 7 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 404.
34 Ahmed Emin, "Çıkmaz Yollarda", **Vakit**, 8 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 405.
35 Ahmed Emin, "Ali Kemal Bey ve İttihadçılar I", **Vakit**, 15 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 412.
36 Ahmed Emin, "Ali Kemal Bey ve İttihadçılar II", **Vakit**, 16 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 413.

Levent Şahverdi Arşivi

"Ümitvar olalım ki Reis Wilson hissiyat-ı insaniyeden kalbini ayırmayacağı gibi medeni Avrupa da muvazene-i mileli temin için müreffeh ve kavi bir Türkiye'nin de ne kadar lazım olduğunu unutmayacaktır".[37]

Yine aynı gazetede makalesine rastladığımız Süleyman Nazif'in Wilson Prensipleri konusunda fikir ve düşünceleri Cenap Şahabettin'den farklı değildir. "Mütareke İmzalanırken" başlıklı yazısında Wilson'a şöyle seslenmektedir;

"... Tarih bu derecelerde fedakarlık göstermiş bir kavmi pek nadir kayd ve irae eder. Biz yalnız sulh masasına ve yalnız mahkeme-i beynelmilele değil, tarih ve Allah huzurunda da tarihimizin bu sahifesini şehidlerimize kefen ederek çıkacağız. Ey Amerika Reis-i Cumhuru!... Böyle bir milletin yaşamağa hakkı vardır".[38]

Ruşen Eşref'in Wilson Prensipleri meselesine yaklaşımında da sanki geleceği görürcesine bir "tereddüt" hakimdir. Endişesini şu sözleriyle ifade etmektedir;

"Eğer bu nazariye, beşeriyet sürüsünün son cılız kuzularını yutmaya yeltenen sinsi ve ihtiyar bir kurt masalı değilse çok âlâ... O vakit herkes ihtirasını bir tarafa gömüp bu yeni mefkurenin muzaffer olmasına çalışmalı".[39]

Yeni Gün gazetesi muharrirlerinden Yunus Nadi de Amerikan mandasını savunan aydınlar içinde yer almıştır. WPC'ni savunan yazılarının [40] yanı sıra Başkan Wilson'a kendi imzası ile yazdığı mektup Amiral Bristol vasıtasıyla A.B.D. Dışişleri Bakanlığı'na ulaşmıştır.[41] Sivas Kongresi sırasında, manda meselesi görüşülerek bu hususta bazı esasların kabul edilerek bir muhtıra hazırlanması için önemli çabalar sarfeden İsmail Hami de "Memleket"te neşrettiği yazılarıyla [42] manda fikrinin gelişmesini destekleyen isimlerden birisidir.

Bunların yanı sıra Sabah gazetesinde yazan Ali Kemal İngiliz taraftarı olmakla birlikte, WPC'nin kurucuları arasında yer alarak Amerikan mandası düşüncesini de desteklemiştir. Yine İngiliz Muhipleri Cemiyeti'nin

37 Cenap Şahabettin, "Sulh-ı Münferid", **Hadisat**, 23 Teşrin-i Evvel 1334 (1918), No: 4.

38 Süleyman Nazif, "Mütareke İmzalanırken", **Hadisat**, 29 Teşrin-i Evvel 1334 (1918), No: 10.

39 Ruşen Eşref, "İstanbul İçin", **Vakit**, 20 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 414.

40 Yunus Nadi, "Medeni Müzaheret", **Yeni Gün**, 31 Teşrin-i Evvel 1335, No: 224.; ayrıca **Yeni Gün**, 8 Aralık 1918, No: 95.

41 Orhan Duru, Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları, İstanbul 1978, s. 89 vd.

42 İsmail Hami, "Amerika Reis-i Cumhuru Mr. Wilson Cenaplarına", **Memleket**, 18 Mayıs 1335.; İsmail Hami, "Türk'ün Nazarında Manda", **Memleket**, 3 Temmuz 1335.

Levent Şahverdi Arşivi

yayın organı kabul edilen "İstanbul" ve "Alemdar" gazeteleri Amerikan mandası taraftarlarına kısmî destek sağlamıştır.

Amerikan mandasını, bir "müzaheret" olarak gören ve bunun "ehven-i şer" olarak kabul edilebileceği görüşünü savunan sivil ve askerî şahsiyetler arasında şu isimleri saymak mümkündür; Kara Vasıf, Ahmet Rıza, İzzet, Cevad Paşa, Çürüksulu Mehmed Paşa, Reşat Hikmet, Cami, Sadi ve Esad Paşa.[43]

Amerikan mandası fikrini ortaya atan ve ısrarla savunan isimlerin başında ise Halide Edip, Ahmed Emin, Rauf Ahmed gelir. Bu şahıslardan Ahmed Emin[44] Vakit'te neşrettiği makaleleriyle Amerikan yardımını sürekli işleyerek kamuoyu oluşturmuş; Halide Edip ise aydınlar arasındaki nüfuzunu daima Amerikan mandası istikametinde kullanmıştır. Halide Edip aynı zamanda Sivas Kongresi sırasında sarfettiği çabalarla, Millî Mücadele kadroları üzerinde etkili olmaya ve hatta Mustafa Kemal Paşa'yı dahi Amerikan mandası fikri lehinde ikna etmeye çalışmıştır. Rauf Ahmed ise "İstiklal"de neşrettiği makalelerinde Amerikan mandası fikrinin ateşli bir taraftarı olduğunu göstermiştir.

Mütareke döneminde İstanbul ve Ortadoğu'ya gelen bütün Amerikan heyetlerinin Halide Edip, Ahmet Emin ve Rauf Ahmed üçlüsü ile temasa geçtiği dikkati çekmektedir. Halide Edip ve arkadaşlarının yoğun faaliyetlerine rağmen idealleri uğruna kurmuş oldukları WPC'nin ömrü uzun olmamıştır. Kurulduktan iki ay sonra "Amerikan sempatisinin Ermeniler'in tarafında bulunduğu ortaya çıkınca"[45] cemiyet faaliyetlerine son vermiştir.

Sansür ya da bir dizgi hatası sonucu olsa gerek, başlığını göremediğimiz "Türkiye'nin en canlı, en ateşli ve çok kıymetli evladlarının yaşadığı bir kıt'a vardır" cümlesiyle başlayarak Trakya'yı işlediği bir makalesinde Halide Edip, "Açık ve samimi bir şekilde davamızı tevhid ve bu davaya zahir olması için müştereken Amerika Efkar-ı Umumiyesine süratle müracaat etmeli..." demekte ve Batı Trakya'nın geleceği için de Amerika'dan medet beklemektedir.[46]

Mütareke dönemi basınında WPC ve Amerikan mandası meselesine

43 EROL, Türkiye'de Manda..., s. 70.

44 Ahmed Emin, Cumhuriyet yıllarında kaleme aldığı hatıratında, Amerikan mandası taraftarı olmadığını, amacının sadece "...ecnebi murakabe ve himayesi manasını taşımamak üzere, ecnebi mütehassıslarını esaslı ıslahat davamızda işbirliğine çağırmak ve bunları bizim hakkımızda hiçbir fena emel ve ihtirası olmadığını daima belirtmiş olan Amerika'dan seçmek" şeklinde ifade etmiştir. bkz. (Ahmed Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C. I, İstanbul 1970, s. 323 vd.)

45 Tevfik Bıyıklıoğlu, Atatürk Anadolu'da I, Ankara, 1959, s. 24.

46 **Vakit**, 5 Ağustos 1335 (1919), No: 636.

Levent Şahverdi Arşivi

karşı çıkan yazılara da rastlamaktayız. Söz gazetesinde çıkan yazılarda WPC'nin bütün matbuat adına hareket ederek kendi görüş ve düşüncelerini Türk basınının görüşü gibi gösterilmesi tenkit edilmiştir.[47] Mevlanzade Rıfat, Ahmet Emin'i hedef alarak, o ve onun gibi düşünenleri Türk ve Osmanlı olmamakla suçlayan sert bir yazıyla protesto etmiştir.[48]

"Biz yalnız muavenet ve müzaheret isteriz, yoksa ne İngilizler ne Amerikalılar'ın ne de hiçbir devletin himayesini talep edecek kimse yoktur" [49] diyen Yusuf Razi de Amerikan mandası aleyhdarları arasındadır. Vakit ve Tanin gazetelerinde yazan Ahmed Selahattin Bey Amerikan mandası fikrini "zillet" olarak mütalaa etmiş, "itiraf-ı aczden faide beklemek abestir"[50] diyerek şiddetle Amerikan mandasına karşı çıkmıştır. Manda isteklerinin bağımsızlıkla bağdaşmadığını, makul olamadığını belirttiği bir diğer makalesini bitirirken Ahmed Selahattin Bey sormaktadır." Amerika hükümeti tarafımızdan böyle bir teklif vaki olursa yekpare bir vekalet kabul edecek midir?... Amerika bu mandayı kabul ettiği takdirde Asya-yı Osmani'nin elyevm işgal altında bulunan memleketlerini işgallerden kurtarıp Türklüğün vahdet-i milliye ve coğrafyasını temin edebilecek midir? O da evvelkilerine inzimamen icrayı faaliyete mi başlayacak yani yine iş olacağına mı varacaktır? Daha açıkçası, mesele, beş parça mı yoksa yedi parça mı olmak meselesinden ibaret midir? O halde Amerika'ya arz-ı hal vermekte mana nedir? Ve biz cemiyet-i milel mukavelesinin bahsettiğimiz vekalet ahkamına mugayyir olmayan ve bilakis o madde ile teeyyüd etmiş görünen Wilson'un mahud onikinci maddesine temessük ederek Türk milletinin hudut-ı mülkiyesi dairesinde istiklalinin talebde sebat eylesek memlekete fenalık mı etmiş, yoksa ziya-ı istiklal için mühim bir fırsat mı gaib eylemiş oluruz?..." [51]

İstanbul basınında manda aleyhine açıkça karşı çıkan gazete "Tarik"dir. Tarik'in bir çok sayılarında manda aleyhdarı yazılara rastlanmaktadır. Muslihiddin Adil Bey bir makalesinde[52] istiklal fikrinin tartışılamayacağını dile getirmiştir. İstiklal fikrini ısrarla savunan isimlerden bir diğeri de Celal Nuri'dir. [53]

47 "Wilson Prensipleri Cemiyeti ve Matbuat", **Söz**, 7 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 25.; "Garip Bir Teklif", **Söz**, 8 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 26.

48 **Serbesti**, 9-10 Kanun-ı evvel 1334 (1918), No: 169-170.

49 Yusuf Razi, "Himaye Değil İstiklal", **Vakit**, 25 Mayıs 1919, No: 566.

50 Ahmed Selahaddin, "Himaye ve Vekalet Cereyanları", **Vakit**, 31 Mayıs 1335 (1919), No: 572.

51 Ahmed Selahaddin, "Mandaların Mahiyet-i Hukukiyesi", **Vakit**, 2 Haziran 1335 (1919), No: 574.

52 Muslihiddin Adil, "İstiklal Münakaşa Olunamaz", **Tarik**, 5 Ağustos 1335 (1919), No: 16.

53 Celal Nuri (İleri), Wilson'a gönderilen muhtırada imzası olmasına rağmen bu yazılarında Amerikan mandası taraftarı olmadığını ifade etmiştir. Celal Nuri'nin yazıları için bkz. (**İleri**, 24 Ağustos 1335 ve 13 Eylül 1335).

Levent Şahverdi Arşivi

"Mustafa Kemal ile arkadaşlarının gazetesi olan Mimberde WPC'nin karşısına eleştirici bir tutumla karşı çıkmıştır. İlginçtir ki bu yönde yazılan iki yazıdan biri, daha sonra Sivas'da hararetle A.B.D. mandasını savunacak olan İsmail Hami'nin kaleminden çıkmıştı. O, cemiyeti "Temelsiz bir bina" olarak niteliyor ve programın barıştan sonrası için söz konusu olabileceğini belirtiyordu. İkinci yazı, imzasız bir başyazı olup "Avrupa rekabeti karşısında Amerika'ya iltica doğru mudur?" başlığını taşıyordu. Buna göre A.B.D.'nin Uzakdoğu'da büyük iktisadi çıkarları vardı. A.B.D. savaşın bütün nimetlerini tekeline alamayacağına göre, oradaki büyük çıkarlarını bırakıp "Türkiye'nin kendisine temin edeceği menafi" ile yetinemezdi. Sonra iktisadi çıkarlardan ya da "Mülkümüzden" bir yana yapılacak herhangi bir fedakarlığa karşılık, öte yandan taviz istemekte "bir dakika gecikmezdi". Siyasal denge sayesinde yaşayacak hükümetler "böyle karışık zamanlarda" hiçbir yana eğilim gösteremezdi. Ülkenin üretim güçlerini işletmek ve yönetimini düzeltmek için ileri ülkelerden ayrı ayrı yararlanılmalıydı. Görülüyor ki Mimber'in tepkisi çok sert olmamakla birlikte açıkça olumsuzdur.[54]

Anadolu gazeteleri tetkik edildiğinde ekseriyetinin manda meselesine hoş bakmadığı görülmektedir. Albayrak, İrade-i Milliye ve İzmir'e Doğru gibi gazeteler milletin sesine tercüman olmuş ve güçleri nisbetinde dünyaya duyurmaya çalışmışlardır.

İzmir'in işgali söylentileri üzerine yapılan Redd-i İlhak mitingine halkı çağırmak maksadıyla hazırlanan ve Mustafa Necati'nin kaleminden çıkan meşhur bildiriyi Taçalan [55] aynen nakletmektedir:

"Ey Bedbaht Türk!

Wilson prensipleri ünvan-ı insaniyet karanesi altında senin hakkın gasp ve namusun hetkediliyor. Buralarda Rum'un çok olduğu ve Türkler'in Yunan'a iltihakını memnuniyetle kabul edeceği söylendi ve bunun neticesi olarak memleket Yunan'a verildi.

Şimdi sana soruyoruz.

Rum senden daha mı çoktur? Yunan hakimiyetini kabule taraftar mısın?

Artık kendini göster. Tekmil kardeşlerin maşatlıktadır. Oraya yüzbinlerle toplan. Ve kahır ekseriyetini orada bütün dünyaya göster. İlan ve ispat et. Burada zengin, fakir, alim, cahil yok. Fakat Yunan hakimiyetini

54 Sina Akşin, İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, İstanbul, 1983, s. 123.
55 Nurdoğan Taçalan, Ege'de Kurtuluş Savaşı Başlarken, 1971, s. 232.

Levent Şahverdi Arşivi

istemeyen kitle-i kahire vardır.

Bu sana düşen en büyük vazifedir. Geri kalma. Hüsran ve nekbete faide vermez. Binlerle, yüzbinlerle maşatlığa koş. Ve heyet-i milliye'nin emrine itaat et!...

İlhakı Red Heyet-i Milliyesi"

Görülüyor ki burada da Wilson prensipleri derhal gündeme getirilmiştir.

A.B.D. Başkanı Wilson'un dünyada etkili olabilecek bir politikayı tercih etmesine gerek Avrupa'da gerekse Ortadoğu'da yeni sorumluluklar almak yolundaki propaganda gezilerine rağmen, Amerika Senatosu 19 Kasım 1919'da yaptığı oylamada Monroe Doktrini ile yalnızlık politikasına dönüşmüş ve kendi kıtası dışındaki meselelere karışmayı reddetmiştir.

Fakat Amerika Senatosu'nun, Avrupa diplomasisinin kapılarını Başkan Wilson'a kapaması ne meşhur prensiplerine ne de kendisinin Türk kamuoyunun ilgisinden mahrum etmiş değildir. Mesela 17 Ocak 1920 tarihinde Anadolu kadınları Müdafaa-ı Vatan Cemiyeti'nin başkanın eşine çektiği telgrafta[56] devletimizin itilaf hükümeti ile akdettiği mütareke şartlarının esaslarını Wilson prensiplerinin teşkil ettiği belirtilerek; söz namustur, söz verenin namusuna mevkiinin nüfuzuna itimad ederek mukadderatını Wilson prensiplerine terketmiş olan koca bir milletiz denmekte, ilkelerin hükmünü bilfiil icra ettirmeyi Wilson'un üstlenmesi gerektiği bildirilmektedir.

İzmir'e Doğru'da da Wilson prensiplerinden yerine ve zamanına göre bahsedilmesi yukarıda verdiğimiz malumat çerçevesinde gayet tabiidir.

"Hak ve Hakikate Karşı" başlıklı imzasız makalesinde[57] İzmir'e Doğru "...insanların fazilete doğru koştuğu Amerika milletinin beşeriyete milli haklarını ita etmeyi deruhde eylediği bir an-ı tarihîde zulüm ve vahşetin payidar olamayacağı aşikar bir hakikat olduğuna da kani bulunduğumuzdan hukuk-ı milliyemizi müdafaada sabitiz..." demektedir. İzmir için yapılan mitingde[58] ise Vehbi Bey kürsüde şunları söylemektedir : "...silahımızı bırakmadan evvel galip devletler tarafından birtakım maddeler va'dedilmişti. Bunlar Wilson Prensipleri idi. Biz de kabul etmiştik. Wilson Prensipleri'nin onikinci maddesinde Anadolu'da Türk ekseriyetiyle meskün yerlerin bize tabi olacağı va'dediliyor. Biz ga-

56 Bekir Sıtkı Baykal, Milli Mücadelede Anadolu Kadınları Müdafa-i Vatan Cemiyeti, Ankara, 1986, s. 32-33.

57 **İzmir'e Doğru**, 27 Teşrin-i Sani 1335, No: 4.

58 **İzmir'e Doğru,** 30 Teşrin-i Sani 1335, No: 5.

Levent Şahverdi Arşivi

liplerin daima ağzından düşmeyen bu prensiplerin infaz edileceğine kani olduk..."

Medeniyet Namına Cinayetler [59] başlıklı makalesinde "Milyonlarca insanın helakını, milyonlarca ailenin tahammülsüz felaketlerini intac eden son badireyi artık bir devr-i hak ve adlin takip edeceği kanaati her müteessir kalpte yerleşmişti. Heyhat ki birçok arızi ve muğfil menfaatler, birçok parlak siyasi sözler ve nihayet bazı şeytani zekalar bütün adaletkar esasları, haklı vaadleri ihmal etmeye kafi geliyor. Wilson Prensipleri ortaya atıldığı zaman milli mevcudiyetlerin takdiri kesafet-i nüfusu, hukuk-ı tarihiye ve malikiyet-i servet ve arazi gibi uknumlara müsteniden temin edileceği ilan edilmişti. Ve zaten bundan başka da çare-i hal yoktu. Milliyet asrında her türlü inkişaflar en kavi emelleri ihdas ederken kılınç şakırtıları, top sesleri altında bir milletin sada-yı hakkını ıskat etmek imkanı kalmaz..." diyerek Hüseyin Vasıf'ın Wilson Prensipleri'ne temas etmeyi ihmal etmediğini görmekteyiz.

Mustafa Necati ise şöyle demektedir:[60]

"... Galip devletler ganaimi henüz bölüşemediler. Paylaşamadıkları bir ganaim için aralarında dedikodular çoğaldı ve Amerika askerini, gemisini kendi diyarına taşıdı. Yeni dünya, eski dünyayı kendi haline bırakmak sevdasından bir türlü vazgeçmedi. Amerika haysiyet ve şerefine yemin ederek tatbiki kat'iyyen deruhde olunan prensipler karşısında silahını terketmeye razı olan Türk Milleti de barbar istilalar altında ezilmeye, parçalanmağa başladı. Artık zulmeti yırtacak bir nur gözükmüyor. Yine eskisi gibi milletler kindar nazarlarla yekdiğerinin harekatını takip ediyor. Gizli kararlar, fiskoslar her taraftan işitiliyor. Yeni yeni nazariye meydana atılarak hükümetlerin şekl-i hazırı tebdil edilmek isteniyor..."

"Harb-ı Umumi'den Sonra" başlıklı makalesinde gene bu konuya temas eden Mustafa Necati" Wilson'un nazariyat-ı siyasiye ve esasiyesi birtakım ahkam-ı insaniyeyi muhtevi bulunduğu içindir ki: Suya düştü. Cemiyet-i Akvam'ın projeleri tatbik edilmemeğe mahkum kaldı. İnsanî emellerle başlanılan sulh müzakereleri neticede felaket ve keşmekeş ihtiras ve ölüm doğurmaya başladı.

En mütemeddin memleketlerin namuskar diplomat ve askerleri verdikleri sözü, imzaladıkları mütarekeyi unutarak alabildiklerine silahsız, kuvvetsiz bıraktıkları milletlere hücuma başladılar..." diyerek vaziyeti tespit etmektedir.

59 Hüseyin Vasıf, "Medeniyet Namına Cinayetler", **İzmir'e Doğru**, 7 Kanun-ı Evvel 1335, No: 7.

60 Mustafa Necati, "Sulh-ı Alem Yine Tehlikede mi?", **İzmir'e Doğru**, 11 Kanun-ı Evvel 1335, No: 8.

Levent Şahverdi Arşivi

"Milletlerin Hakk-ı Hayatı Karşısında Avrupa" başlıklı makalesinde [61] Mustafa Necati gene Wilson Prensipleri'ne temas etmektedir.

"Wilson'un vaziyet-i cihanı tayin eden esasat ve nazariyatına muhalif her karar milletlerin hakk-ı hayatlarına bir darbe-i muhlik olacağı cihetle sükun-ı cihanın takarrür ihtimali bir müddet için daha uzayacak ve dökülen kanların had ve hesabı olmayacaktır. Bu aşikar hakikati görmeyen göz tasavvur edilemezken hâlâ milletlerin esaretleri için programlara ihzar ve gizli gizli kararlar itasında devam edilmesi sükun-ı cihan namına şayan-ı teessürdür..."

İzmir'in Türklüğünü haykıran bir makalesinde[62] Hüseyin Vasıf "... Wilson Prensipleri'nin alem-i insaniyete va'dettiği saadet ve sulh-ı müstakbelin nimetlerine mazhar olabilmek ümidiyle terk-i silah eden Türkler mütarekeden sonra Düvel-i İtilafiye'nin menafii ve asayiş-i cihanın ihlal etmemek için ahkam-ı mütarekeye fevkalade riayet etmelerini bir esas olarak kabul etmişlerdi...

Ne muazzam Amerika milleti namına ilan edilen Wilson Prensipleri'nin tesliyetkar vaadleri, ... Türk milletini zalim pençelerden kurtarmıyor" demektedir.

Bu arada yayın hayatının başında olan Hakimiyet-i Milliye "Hükümetin Muhtırası" başlıklı yazısında Türk Milletini kastederek "... O mevcudiyetini sonuna kadar müdafaa edebilecek halde ve kılıcı elinde iken yalnız Wilson Prensipleri'nin Avrupa devletlerince kabul edilmiş olmasından mütevellid bir taahhüd karşısında sulha talib olmuş ve mürekename ile de bu vaziyetini galip devletlere tasdik ettirmiştir..."[63] demektedir.

İzmir'e Doğru'daki makalelerde zaman zaman gizli kapaklı uyuşmalardan bahsedilmesi de aslında Wilson Prensipleri ile ilgili düşünülmelidir. Nitekim bir türlü neticelenmeyen barış gayelerinden, Londra ve Wersay'da devam eden müzakerelerin akamete mahkumiyetinden bahsedilen bir makalede [64] gene gizli diplomasiye temas edilmekte ve "... son gelen ecnebi matbuatı mateessüf birtakım gizli taahhütler ile devletlerin yekdiğeri aleyhine umumi bir mücadele hazırladıklarını göstermektedir..." denilmektedir. Daha önceleri de mesela "Eğer gizli siyasetler el altından fırıldak çevirerek Türk öldürülmek isteniyorsa..."[65]

61 Mustafa Necati, "Milletlerin Hakk-ı Hayatı Karşısında Avrupa", **İzmir'e Doğru**, 3 Kanun-ı Sani 1336, No: 15.
62 Hüseyin Vasıf, "İzmir Türktür", **İzmir'e Doğru**, 7 Kanun-ı Sani 1336, No: 16.
63 **Hakimiyet-i Milliye**, 14 Kanun-ı Sani 1336, No: 2.
64 Mustafa Necati, "Neticelenmeyen Sulh", **İzmir'e Doğru**, 12 Mart 1336, No: 41.
65 Mustafa Necati, "Sevgili Ülke", **İzmir'e Doğru**, 13 Kanun-ı Evvel 1335, No: 9.

Levent Sahverdi Arşivi

benzeri cümlelerde gizli diplomasiye duyulan tepkiyi hissetmek mümkündür.

Demek ki Avrupa'da gizli diplomasi devam etmektedir. Oysa, 8 Ocak 1918 tarihinde, Amerikan Başbakanı Woodrow Wilson tarafından açıklanan prensiplerden biri de açık yürütülen görüşmeler sonucunda varılacak açık sözleşmeleri ve diplomasinin bundan böyle daima kamuoyunun gözleri önünde yürütülmesini gerektiyordu. Fakat "Açık Diplomasi" ilkesinin baş savunucusu Wilson'un kendisi bile bu ilkeyi seyrek olarak uygulamıştır. Örneğin Wersay görüşmelerini büyük bir gizlilik içinde yürüten Wilson, Amerikan halkını bir oldu bitti ile karşı karşıya bırakmıştır. Uygulamada Wilson tarafından "Açık Diplomasi" ilkesinin genellikle "gizli görüşmeler - açık sözleşmeler" biçiminde yorumlandığı görülmüştür.[66]

İstanbul'un işgalini müteakip çıkan ilk sayısında İzmir'e Doğru yine yakınmaktadır.[67]

"Türk milleti pek tahammülfersa bir harbin neticesinde Düvel-i itilafiye tarafından mükerreren ilan edilen desatir-i insaniye ve milliye ve Amerika reis-i cumhuru tarafından Amerika millet-i muazzaması namına tesbit edilen prensiplere itimad ederek terk-i silah eyledi."

Bir sonraki sayıda [68] yine Wilson'un kulakları çınlatılmaktadır.

"Wilson'un ilan ettiği ve cihanın tasdik ettiği beşeri esaslar hilafında milli varlığımız ezilmek isteniyor.... Türk saltanatının merkezine bomba yağdırılıyor... Amerikan milleti namına birtakım ilkeler vaz'ederek Türklerin silahlarını elinden toplayan Wilson bugünkü vaziyet önünde sözünün eri olamaz..."

İstanbul'un haksız işgali Wilson'u bir türlü gündemden düşürmemektedir. Nitekim Mustafa Necati[69] gene bir başmakalesinde "... artık cihan kani oldu ki dünyada yalnız kuvvet hakimdir. Müslüman ve Türkler Amerika millet-i muazzaması namına mümessil-i muhteremi tarafından ilan edilen desatire itimad ederek teslim-i silah etmişlerdi. Madem ki o Amerikan milleti de bu fecayi karşısında sükuneti muhafaza ediyor, şu halde Türk için yegane çare bütün mevcudiyet ve kudretiyle Alem-i İslam'dan istimdad etmektir... " denmektedir.

---

66 Hüner Tuncer, Eski ve Yeni Diplomasi, Ankara, 1991, s. 61-63.
67 Hüseyin Vasıf, "Sevgili İstanbul", **İzmir'e Doğru**, 19 Mart 1336, No: 44.
68 Mustafa Necati, "Anadolunun Sesi", **İzmir'e Doğru**, 21 Mart 1336, No: 45.
69 Mustafa Necati, "Sevgili Payitahtımızın İşgali Karşısında", **İzmir'e Doğru**, 24 Mart 1336, No: 46.

Levent Şahverdi Arşivi

Daha önce de belirttiğimiz üzere Wilson Prensipleri, Millî Mücadele esnasında her taşın altından çıkmaktadır :

Trabzon Muhafaza-ı Hukuk-ı Milliye Cemiyeti nizamnamesinin ikinci maddesinde, milli haklar Wilson Prensipleri'ne müsteniden sulh konferansında müdafaa edilecek ve Türk milletinin kadim hakları mukadderatındaki hak ve salâhiyete dayanılarak ihlal ettirilmeyecektir, denilmektedir.[70]

Atatürk arşivinde yer alan bir belgede -ki dosyanın tetkinden bu yazının Erzurum heyeti tarafından gönderildiği kanaatine varıldığı belirtilmektedir- İzmir'in işgalinden şöyle bahsedilmektedir :

"Müttehideyi Amerika efkar ve hissiyatı adilane ve insaniyetkaranesinin timsali telakki eylediğimiz Wilson Prensipleri'ne bütün mevcudiyetimizle rabt-ı kalp eylemiş ve tarihi beşeriyetin ihtiras, tagallüp sahifeleri kapanarak yeni ve insani bir faslın açılacağına kanaat etmiş iken Anadolu'nun nefes borusu ve medeni aleme açık bir penceresi demek olan Aydın vilayetimizin düvel-i itilafiye müsaadesiyle Yunanlılar tarafından işgal edildiği haberini veren ajansları hayretle okuduk.

Cihanca kabul edilen ve ona istinaden terk-i silah edilmiş olan Wilson Prensiplerinin serap mahiyetini iktisap eylemesi demek olan bu haber vilayetimiz halkını derin bir teessür ve telehhüfe gark eylemiştir... [71]".

Yine Erzurum'da yayınlanan Albayrak gazetesi de Wilson Prensipleri'nden beklentilerini dile getirerek Ermeniler lehine olan Amerikan politikasını değiştirme çabası içerisindeydi. Albayrak gazetesinde çıkan "Amerikalılar'ın Nazar-ı Dikkatine" ve "Beşeriyetin Amerika'dan Bekledikleri" başlıklı makalelerde[72] Amerika'dan dünya üzerinde siyasi ve sosyal açıdan adil bir dengenin tesisi istenmektedir.

İzmir'in işgalinin ardından yapılan meşhur İstanbul mitinglerinde, İzmir'in işgalinin haksızlığına ve Wilson Prensipleri'ne temas edenler görülürken, Milli Kongre ve Vahdet-i Milliye Hey'eti Wilson'a çektikleri protestolarda işgalin prensiplerine aykırı olduğunu belirtiyorlardı ki ayrıca yine İstanbul'da yapılan ve her bir şahıs tarafından gönderilecek bir adetle mevcudu yüzbini geçen kartlı protestolardan Wilson'a gönderilenlerin üzerinde şu ifade yer almaktaydı :

---

70 T. Zafer Tunaya, Medeniyetin Bekleme Odasında, İstanbul, 1989, s. 183.

71 Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayını, Ankara, 1981, s. 9.

72 **Albayrak**, 21 Eylül 1335, No: 29., **Albayrak**, 25 Eylül 1335, No: 30. (Dursun Ali Akbulut, Albayrak olayı, Erzurum, 1991, s. 29-30'dan iktibas).

Levent Şahverdi Arşivi

"Prensiplerinizin 12. maddesi Türkiye'nin istiklal ve hakimiyetine yöneliktir. Bu esas İzmir'in (isterse geçici olsun) işgaliyle sarsılmıştır. Prensiplerinizin savunulması herkesten çok size düşer ".[73]

Ahmet Selahaddin Bey, Paris Sulh Konferansına giden Türk delegasyonunu, Wilson Prensipleri her ne kadar halkı mütecanis olmayan bir memleketin parçalanmasına yol açabilir şeklinde öne sürülen görüşler tamamen haksız olmasa da hiç olmazsa Türk Milleti'nin siyasi istiklalini kurtarmak için bir can simidi olarak gördüğü bu prensiplere yeteri kadar sarılmamakla suçlamaktadır.[74] O'na göre Wilson Prensipleri'nin işaret ettiği itilaf devletlerininde mücadele öncesinde sulhün esası olarak kabul ettikleri üzere, Türkler'den müteşekkil memleketlerde tam ve mutlak hakimiyet sağlanmalıdır. Zaten Wilson Prensipleri'nden vazgeçmediğine ve bu prensiplerde Türk Milleti'nin hür ve müstakil olmasını gerektirdiğine göre olsa olsa Osmanlı hakimiyetinden ayrılmış memleketler için düşünülebilecek manda yönetimi Türkiye için uygulanabilir değildir. Fakat Türk ekseriyetin olduğu bölgelerde ülke bütünlüğü ve hakimiyet hakları asla zedelenmemek şartıyla yardım kabul edilebilir.[75] Ancak bu yardım hususunda Ahmed Selahaddin Bey'in ileri sürdüğü şartların bu yazı kaleme alınırken toplanmış bulunan Erzurum Kongresinin yayınlayacağı beyannamedeki yardımla ilgili maddeyle bağımsızlıktan taviz vermemesi açısından tam bir uyum içinde olması daha sonra toplanacak olan Sivas Kongresi Beyannamesi'nin de bu doğrultuyu tekrarlaması son derece anlamlıdır.

İrade-i Milliye oldukça erken sayılabilecek bir zamanda, Fransız Hükümeti'nin resmi vasıta-yı neşr-i efkarı olarak zikrettiği Le Temps gazetesinin "Müttefikler Meclis-i Alisi ve Şark Meselesi" serlevhalı makalesini "Tan Gazetesi ve Harekat-ı Milliye" başlıklı yazısından aynen iktibas etmiştir ki Anadolu'da gelişen milli hareketin gücü ve mahiyetini doğru değerlendirerek "Türkler'de böyle bir vahdet-i milliye ve diniye tezahür edip giderken acaba Türkiye'yi bir müddet sonra paylaşılacak bir miras-ı münkal addetmek imkanı kalmış mıdır?[76] diyen yazarı aradan geçen zaman zarfındaki gelişmeler son derece haklı çıkarmıştır.

Remo'daki Konsey'in çağrısına cevaben Kongre'den yürütme organına Amerika'nın Ermenistan mandasını kabul etme yetkisi vermesini acilen tavsiye edip istemesine rağmen (General Harbord Heyeti'nin verdiği raporun da etkisiyle) 24 Mayıs 1920'de bu talep senato tarafından red-

73 Kemal Arıburnu, Milli Mücadelede İstanbul Mitingleri, Ankara, 1975, s. 20-27.
74 Ahmed Selahaddin, "Hata, Savab", **Tarik**, 28 Temmuz 1335 (1919), No: 8.
75 Ahmed Selahaddin, "Vekalet ve Müzaheret", **Tarik**, 31 Temmuz 1335 (1919), No:11.
76 **İrade-i Milliye,** 19 Teşrin-i Evvel 1335 (1919), No: 8.

Levent Şahverdi Arşivi

dedilmiştir.[77]

Kuva-yı Milliyeciler manda meselesini Sivas Kongresi'nde bitirmiş olmalarına rağmen İstanbul basınında hâlâ konuyla ilgili yazılara rastlamak mümkündür. 1920 Ocak ayına gelindiğinde bazı muharrirlerin gerçeği gördükleri anlaşılmaktadır. Refik Halit Alemdar da "Amerika'nın mevhum mandasıyla bir hayli vakit kaybettik. Bunun mümkün olamayacağını ittihatçılar da bildiği halde buna gayet tarafdar görünüyorlardı. O zaman hükümet tarafından doğrudan doğruya İngiltere politikasını takip eylemiş, İngiltere'nin müzaheretini taleb ve temin eylemiş olsaydı yine vakit kazanmış, beyhude laf u güzaf ile kendimize fena partiler ihzar etmiş olmayacaktık. İttihatçı gazetelerin bir kısmı da doğrudan doğruya istiklaliyet diye bağırıyorlardı. Asıl müdafaa edilen nokta istiklaliyet değil ittihatçıların mahiyet-i hakikiyesini bilen İngilizler'den tevakki idi.

Bu devlet İngiltere'nin müzaheretini temin eylemiş olsaydı ittihatçı çalabilir mi? Dağlara çıkıp köylüleri soyabilir mi? Gece yarıları sokaklarda adam öldürebilir mi?

O halde ittihatçının yapacağı şey, ya memleketi tanımayan bir devletin politikasını temayül ederek bu ittihatçılık tehlikesini kendi lehlerine olmak üzere idame ettirmek veyahud istiklaliyet teranesiyle bu tezebzübü devam ettirerek memleketi tamamen mahvettikten sonra son enkazından da ne mümkünse onu çalmak ve kaçmak" [78] demektedir.

Ocak 1920'de yayın hayatına başlayan Hakimiyet-i Milliye de Wilson Prensiplerini, adil bir dünya barışının uygulanması gereken temel ilkeleri olarak değerlendirmiştir. İlk meclisin açılarak yeni bir Türk Devleti'nin kurulması arefesinde bu önemli olayın tanıklığına hazırlayan Hakimiyet-i Milliye gazetesinin Şubat 1920'de neşrettiği "Asrın Prensipleri" başlıklı başyazı[79] fevkalâde önemlidir. Türk Milleti'nin haklı isteklerini ve dönemin siyasi hadiselerini dile getiren bu yazıda Wilson Prensipleri geniş bir tahlile tabi tutulmuştur. Dönemin özelliklerini, beklentilerini ve Ankara'da milli mücadele kahramanlarının bakış açılarını ihtiva etmesi bakımından makalenin geniş bir özeti aşağıya nakledilmiştir :

"Bütün akvam-ı cihanın hareket-i umumiyesinde Wilson'un daimi bir sulha esas olmak üzere ortaya koyduğu milliyet prensiplerinin amil olduğu görünüyor. Asırlardan beri muhtelif akvam için tahammü'l-fersa tazyikat icra eden emperyalizm ile milliyet ve istiklal esaslarının bu mü-

77 Seçil Akgün, General Harbord'un Anadolu Gezisi ve Ermeni Meselesine Dair Raporu, İstanbul, 1981, s. 155-162.

78 Refik Halit, "Yine Muhtıra Münasebetiyle", **Alemdar**, 9 Kanun-ı Sani 1336 (1920), No: 389-9268.

79 **Hakimiyet-i Milliye**, "Asrın Prensipleri", 21 Şubat 1336 (1920), No: 10.

Levent Sahverdi Arşivi

zahedeleri hiç şüphesiz er geç emperyalizmin mağlubiyeti, hiç olmazsa tevakkufu ile neticelenecektir. Bu muzafferiyetin ferdasında istiklallerini ve mevcudiyetlerini kurtarmış olan milliyetler, prensiplerinin ifrat ve taassuba müsait olmasından mütevellid kıskanç ve menfi siyasetler takip etmekten kendilerini kurtarabilecekler midir?...

Her millet, milliyetinin bekasını, tarihi zaferlerine ve medeniyet-i kadimesine istinad ettirmek suretiyle vicdan-ı milliyi tenmiye etmek mecburiyetindedir. O kadar ki, milletlerin istinad edebildiği tarih ne kadar uzak zamanlardan teselsül ve teraküm etmiş ananata merbut ise, bir millet o kadar esaslı bir mevcudiyet sahibidir, denilebilir...

... Sulha esas olmak hususuyla devamlı bir sulh temin etmek üzere ortaya konan milliyet prensipleri böyle feth ve istila emellerine, hudut münazaalarına, siyasi megalomanilere mütehammil olmamak lazım gelir. Nitekim Wilson da müteaddit defalar Amerika'yı misal olarak irat etmiş, orada mevcut muhtelif kavmiyetlerin ve bu kavimlere ait asar-ı medeniyenin hiçbir hale ve iddiaya esas olamayacağını zikreylemiştir.

Şu halde Wilson Prensiplerinin te'yid ettiği milliyet esasları, şimdiye kadar birçoklarının yanlış anladıkları vechile, memleketlerinin hududu haricindeki akvam ile münasebetdar değildir. Ve bundan dolayıdır ki Türkiye'de bir Ermenistan'ın, Türkiye'de bir Bulgaristan ve Yunanistan'ın, İzmir'de yine Yunanistan'ın iddia edecek bir hakkı yoktur...

Binaenaleyh asrın prensipleri karışık, münazaalı, emperyalizme müsait milliyet prensipleri değil, her kavmin saadeti ve inkişafı namına çok müsamahakar bulunmak esasından mütevellid, müsalemetkar prensiplerdir...

Bizim de vaziyet-i milliyemiz, hududumuzla takarrür etmiş bir milliyettir. Mütareke hududu kabul ettiğimiz milliyet prensiplerinin çizdiği huduttur... Asrımızın prensipleri olarak bizim anladığımız esas budur..."

Sonuç

Wilson'un dünya barışına sağlayacağına inandığı ilkelerini ilan etmesinden itibaren Türk basını Wilson Prensipleri'ni Osmanlı Devleti'nin kurtuluş çaresi olarak görmüş ve büyük umutlar bağlamıştır. Wilson Prensipleri, Birinci Dünya Savaşı mağlupları tarafından olumlu karşılanmakla birlikte, galip devletler başlangıçta söz konusu ilkeleri tatbik edeceklerini vaad etmelerine rağmen Paris Barış Konferansı'nda bu vaatlerinden vazgeçmişler hatta Wilson'u da ikna etmeyi başarmışlardı. Mevcut statükonun değişmemesini sağlayan galip devletler elde ettikleri iktisadi ve siyasi avantajlarını kullanma konusunda gösterdikleri has-

Levent Şahverdi Arşivi

sasiyet, esasında 16. yüzyılın başlangıcından itibaren Portekiz ve İspanya'nın başlatmış olduğu, bilahare İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin devraldığı sömürgeci zihniyetin uzantısı niteliğinde olup Avrupa'da mevcut olan emperyalist anlayışın devamlılığını sağlama amacından kaynaklanmaktadır.

Wilson Prensipleri'nin Türk basınında ve aydınlar arasında kabul görmesinin temel sebebi, Türk Milleti'nin Misak-ı Milli ile sistemleştirdiği ve gerçekleştirmeye çalıştığı istiklal mücadelesinin prensiplerin 12. maddesiyle sağlanacağı yönündeki yaygın kanaattir. 12. madde ile paralellik arzeden Misak-ı Milli, Wilson Prensipleri uygulandığı takdirde savaşılmadan ve kan akıtılmadan gerçekleştirilmiş olacaktı. Osmanlı Devleti dahilinde gayri müslüm unsurlar hiçbir vilayette ekseriyet teşkil edecek miktarda olmadıklarından, Türk'den gayri unsurlar tabiri sadece Araplar'a münhasır kalması icap etmekteydi. Zaten mütarekenin imzalandığı sırada da bu topraklar Türkler'in elinden çıkmış bulunuyordu. Hatta bu prensiplere göre Balkanlar'da milliyet esasına dayanan bir arazi taksimi husule gelirse büyük çoğunluğu Türk olan Batı Trakya'nın da Türkler'e verilmesi imkan dairesine girecekti.

İşte bu sebeplerden dolayı adilane bir fikir olarak görülen bu prensipler Türk Milletince şayan-ı kabul görmüştür. Türk Milleti siyasette riyayı kendinde görmediği için "Wilson Prensipleri" diye bilinen ve Türk'ün yaşama hakkını kabul eden bu prensiplere samimiyetle inanmıştır.

Ancak Wilson Prensipleri'ni yorumlayanlar arasında farklı sonuçlara varan aydınlara da rastlamak mümkündür. Prens Sabahaddin, Wilson Prensipleri'ne dayanarak bir Osmanlı federalizminin tatbik edilebileceğini kabullenmekte, Abdullah Cevdet ise Kürdistan'ın kurulmasından bahsetmektedir. Bunun yanısıra Ahmed Emin, Rauf Ahmed ve Halide Edip gibi aydınlar Wilson Prensipleri'ne dayanarak manda fikrinde birleşmişlerdir.

Bu fikirler arasında özellikle Amerikan mandası en çok taraftar bulan bir fikrî gelişme olarak görülmektedir. Millî Mücadele basını Amerikan mandası hususunda halkın zihnini karıştırmış, mevcut fikir ve düşünceleri alt üst etmişlerdir. Bu gazete ve dergilerin ekseriyeti kurtuluşu herhangi bir devletin destek ve yardımıyla mümkün görmüşlerdir.

Amerikan mandası fikrinin taraftar bulması Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin doğmasına yol açmış ve söz konusu fikirler bu cemiyet mandasıyla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin alternatifi İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi gözüküyorsa da, Wilson Prensipleri Cemiyeti, İngiliz Muhipleri Cemiyeti gibi Millî Mücadele karşıtı

Levent Sahverdi Arşivi

bir kuruluş olarak görülmemektedir. Wilson Prensipleri Cemiyeti içerisinde yer alan Halide Edip, Yunus Nadi ve Celal Nuri gibi isimler daha sonra Anadolu'ya geçerek Millî Mücadele saflarına katılmışlar, buna karşın İngiliz Muhipleri mensupları aynı davranışı göstermemişlerdir.

Wilson Prensipleri Cemiyeti'nin söz konusu prensiplere dayalı çıkışı, netice itibariyle "muattal" bir teşebbüs olarak kalacaktır. Ancak Cemiyet'in çıkışı ve sükutu iki ay gibi çok az bir süreyi ihtiva etmesine rağmen basın vasıtasıyla kamuoyu üzerindeki tesiri oldukça derin ve uzun süreli olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSLIMS OF BRITISH INDIA AND THE KEMALIST REFORM IN TURKEY IQBAL, JINNAH AND ATATÜRK, 1924-1938 *

M. NAEEM QURESHI **

Ever since his emergence as the leader of the Turkish nationalists, Kemal Atatürk had attracted wide support from among the Muslim of British India. [1] Though the adulation of Kemal had sprung from the Indian involvement with pan-Islam but basically it was his apparent defence of the caliphate which had endeared him to his well-wishers in the Subcontinent. Thus, all through the exuberance of the Khilafat movement (1918-1924), Mustafa Kemal was lauded for his perceived stand against Western imperialism in the hour of Islam's grave crisis. Even when the relations between the sultan-caliph at Istanbul and the nationalists at Ankara fell to their lowest ebb, as in Nowember 1922 owing to the separation of the sultanate and the caliphate, no widespread stir was created in India. The clash came only in March 1924, when Kemal abolished the caliphate which to him had become anomalous and anachronistic. [2] The reaction in India was instantaneous and sharp, but somehow the break was soon repaired. After the initial shock, the Indian public opinion, spearheaded by those who understood the Turkish predicament, began to tilt again in favour of the nationalists and the new situation generally came to be accepted. [3]

The present paper concentrates on the post-abolition period and looks into the response of the Indian Muslims to the events in Atatürk's Turkey until the passing away of the leader in 1938. This was precisely the period when republican Turkey, under the charismatic leadership of Mustafa Kemal, had embarked on an ambitious programme of rapid modernization, touching almost every facet of the national life of his people. Within one month of the abolition of the caliphate, the whole medieval paraphernalia

* An earlier version of this paper was presented at the Atatürk International Symposium in Ankara in 1987. I would like to acknowledge the help of M. Qasim Zaman in the preparation of that draft.

** Quaid-i-Azam University, Islamabad (Pakistan).

1 M. Naeem Qureshi, 'The Rise of Atatürk and Its Impact on Contemporary Muslim India: The early phase', **Proceedings : International Conference on Atatürk**, (İstanbul, 1981), No: 55.

2 'The Caliphate is nothing', said Kemal, 'but a myth of the past having no place in modern times'. See Akil Aksan, **Quotations from Mustafa Kemal Atatürk.** Tr. Yılmaz Öz (Ankara, 1982), 52.

3 Naeem Qureshi, 'The Rise of Atatürk', **passim.**

Levent Sahverdi Arşivi

of the religious government, as represented by the *shari*'a courts, *evkaf* ministries and religious schools, was swept clean with a broom. The government then pursued with the utmost vigour and at a reckless pace the cultural and economic transformation of the state on purely European lines. The full sweep of the Kemalist revolution has been described graphically by a Turkish official publication in the following words:

"A homogeneous, unitary nation-state emerged from the ruins of a sprawling multi-national, multi-religious, multi-lingual empire, A dynasty which had ruled for more than six centuries came to an end. All power was assumed by a republic, with its parliament and president, representing the will of the people. Theocracy, entrenched religious institutions, Koranic education, and Islamic law, with all their 'sacred' values and symbols, were abolished and replaced by Western governmental and legal institutions, secular education, and the adapted forms of the Swiss Civil Code, Italian Penal Code, and German Business Law. The traditional fez was outlawed overnight as a symbol of backwardness and the veil removed as the first step in the Turkish women's liberation. Indeed, within a few years, women were accorded completely equal rights with men, including all political rights. Perhaps the most difficult of all reforms, the Language Revolution, was undertaken with lightning speed and achieved. A scope of success unparalleled anywhere in the modern world. The Arabic script, sacrosanct as Koranic orthography, which had been used by the Turks for a millennium, suddenly gave way to the Latin alphabet. Immediately thereafter, a massive effort started to rid the language of the vast number of words borrowed from Arabic and Persian. The Islamic calendar and the 'Eastern clock' were abandoned. Turkey inexorably moved to transform its culture. It was perhaps the most remarkable phenomenon of 'dis-orientation' in the modern world: Not only political and governmental change, not only the overthrow of the ancien regime, but also the shift from religion to secularism, adoption of a wholly new legal system, overhaul of education and its institutions, innovation of urban life, and language revolution". [4]

By these reforms Atatürk achieved the transition of his state from theocracy to laicized democracy within a remarkably short span of time. His was a modern, progressive, secular and democratic Turkey, completely free from retarding influences and other hampering ties. With his clear vision he saw that Turkey in order to survive must be brought into line with the rest of Europe in all walks of line. And he achieved his objective in a manner which speaks volumes of his statesmanship and leadership.

4 Ambassador for Cultural Affairs, Turkish Centre, **Atatürk's Republic of Turkey,** (New York, 1881), 2-3.

Levent Şahverdi Arşivi

To develop a correct perspective on Indian Muslim perceptions of Mustafa Kemal Atatürk and the situation in Turkey, it is important that the problem be viewed in the context of three basic propositions. First, of all the Muslim peoples, the Muslims of India probably had the most articulate sense of the international aspect of Islam. [5] This 'extra-territorial' involvement may have been a reaction against the dominant Hindu nationalism, or just due to the social and political predicament in which they found themselves under British rule, though it is clear why such an attitude should have led them to identify their interests with those of Ottoman Turkey. Secondly, the Indian Muslim identification with Ottoman Turkey was based on their perception of Turkey as the protector of Islam's interests. The threat to Turkey was, therefore, construed as a threat to Islam so that any one who made an effort to check this threat would be hailed as the 'saviour' of Islam. It is in terms of this second proposition that the Indian Muslim adulation of Mustafa Kemal in the years between 1919 and 1924 should be interpreted. [6] Finally, the fact that this challenge was presented in modernist terms had profound implication's for Indian Muslims, especially for two of the most venerated leaders of the time, poet-philosopher, Muhammad Iqbal and the Muslim League leader, Mohammad Ali Jinnah. Iqbal could take this as a happy augury for Muslim renaissance and Jinnah, could find in Kemal a good precedent to follow. There is no doubt that the abolition of the caliphate was a tremendous shock to Indian Muslims. However, the basic point to note about the impact that this episode had is that there occurred a basic change in the way Indian Muslim conceived of Turkey: Ottoman Turkey, *which symbolized Islam* and the Muslim community was replaced by republican Turkey which was not Islam, but only one of the several parts of the Muslim world. This meant that in future, the position of Turkey would be not that of a *protector*, but one of a model for emulation. In a sense, therefore, for Indian Muslims, Kemalist Turkey represented not so much as an emotional set back as a psychological advantage; and men like Iqbal took great pains to emphasize that it was not even a religious set back, that even if all Kemalist measures could not be justified, the spirit of dynamism was worth some risk, and what is most significant, some of Kemal's measures could be construed as only the variants of many principles and institutions Islam cherished most. Iqbal and Jinnah were among the most intellectual Indian Muslims during 1924-1938, the period of the Kemalist republic. It would, therefore, not be incorrect to study -as the present paper seeks to do- the response of the Indian Muslims to the events in Atatürk's Turkey during the period under review in terms of the formulation's articulated by the two leaders. But did the Indian Muslims, in general, acquiesce in the way Iqbal and Jinnah interpreted Kemalist

5 H. A. R. Gibb (ed.), **Whither Islam?** (London, 1932), 73.
6 Cf. Naeem Qureshi, 'The Rise of Atatürk', **passim.**

Levent Sahverdi Arsivi

Turkey? There are two broad indications that they did. First, from the fact that both Iqbal and Jinnah confidently praised Kemal when the Indian Muslims were themselves favourably disposed towards Kemal and not because Iqbal and Jinnah led them to this position. 'To explain, to expand, to write commentaries on, and to 'follow' Iqbal, became almost a major profession in Indian Islam'. [7] If this was so after his death, there is no reason why his formulation should not have been widely accepted, and followed, in his life time. Secondly, it is noteworthy that in the Muslim freedom movement in India, it was the secular leadership and not the *ulama* who had influence and initiative. The *ulama* may have had some reservations about the inspiration coming from Kemalist Turkey, but the liberal leadership did not suffer from similar inhibitions. The people followed this leadership and not the *ulama*; and the similarities between Kemal's struggle against the Allied powers and the Indian Muslim struggle against the British, were always transparent. In a theoretical sense, therefore, Indian Muslims could not have reservations about Kemal without suspecting their own leadership. And this leadership -especially Jinnah, who since 1932 had fallen under the spell of Atatürk- never attempted to concede its admiration for what Turkey was poised to achieve.

How did Iqbal view Mustafa Kemal Atatürk? How, in other words, did he react and respond to the changes being initiated in Kemalist Turkey? On this subject, Iqbal expressed himself repeatedly, and at great length, though not always in uniform terms. His final position is what he maintained in his *Reconstruction of Religious Thought in Islam.* Our passage from his lecture on 'The Principle of Movement in the Structure of Islam', epitomises well his perception of the Turkish experience, and, therefore, needs substantial reproduction:

"The truth is that among the Muslim nations of today, Turkey above has shaken off its dogmatic slumber, and attained to self-consciousness. She alone has claimed her right of intellectual freedom; she alone has passed from the ideal to the real -a transition which entails keen intellectual and moral struggle. To her the growing complexities of a mobile and broadening life are sure to biring new situations suggesting new points of view, and necessitating fresh interpretations of principles which are only of an academic interest to a people who have never experienced the joy of spiritual expansion...(M)ost Muslim countries today... are mechanically repeating old values, whereas the Turk is on the way to creating new values. He has passed through great experiences which have revealed his deeper self to him. In him, life has begun to move, change and amplify, giving birth to new desires, bringing new difficulties and sug-

7 W. C. Smith, **Modern Islam in India** (Lahore, 1947), 169.

Levent Şahverdi Arşivi

gesting new interpretations. The question which confronts him today, and which is likely to confront other Muslim countries in the near future is whether the Law of Islam is capable of evolution -a question which will require great intellectual effort, and is sure to be answered in the affirmative...".[8]

The basic point in Iqbal's stand is that he was neither resigning himself to the *fait accompli*, nor was he offering a kind of an *apologia* for what was going on in Turkey. For him the only way to understand and appreciate the dynamism of the Turkish experiment was to develop on this problem a perspective which itself was not merely pragmatic but also dynamic. This indeed, was the way in which Iqbal viewed the measures suggested or taken in Atatürk's Turkey. The basic achievement of Turkey, in his view, was that it had passed from the ideal to the real even though the experiment had tended to deny, in many ways, the validity of the ideal itself. Since Iqbal himself would *reconstruct* religious thought in Islam on the assumption that there was a need for such a reconstruction, and that this enterprize would be in the nature of a departure from tradition, his position on theoretical grounds was, therefore, compatible, even synonymous, with that of the Kemalist Turk. There is thus, no reason why he should not have 'heartily welcome(d) the liberal movement in modern Islam'. [9] In fact, Iqbal hoped that the Indian Muslims, too, one day, like the Turks, would re-evaluate their intellectual inheritance, and if were unable to make any positive contribution, at least provide a healthy restraint on the rapid movement of liberalism. [10]

And yet, Iqbal's position was not that of a vague theoretician. He was a firm supporter of concrete manifestations of Turkish modernism. Thus he regarded as 'perfectly sound' the Turkish view that the institution of the caliphate, as understood in the traditional juridical sence, was anachronistic, and that an elected assembly, which would be better suited to the need of the time, and was not incompatible with the spirit of Islam, should replace this institution. [11] It is remarkable that Iqbal was prepared to go even further. On the question of the separation of Church and State, a question particularly relevant in the context of Kemalist Turkey, Iqbal maintained that 'personally' he regarded ideas of separation as 'a mistake' but conceded that 'the structure of Islam as a religio-political system, no doubt, does permit such a view...' [12]. On the emancipation of women, another problem addressed by Turkish modernists, Iqbal was affirmative and emphatic; the point on which he differed with the Turks, was not that

8 Muhammad Iqbal, **The Reconstruction of Religious Thought in Islam** (Lahore, 1971), 162.
9 **Ibid.**, 162.
10 **Ibid.**, 153.
11 **Ibid.**, 157.
12 **Ibid.**, 153-154.

Levent Sahverdi Arşivi

woman is in any way interior -for he readily conceded her equality with man- but that it is Islam that has made her so. As for the present dispensation where in there were cases in which Muslim women wishing to get rid of undesirable husbands were driven to apostasy, Iqbal recognised a need for reform. 'I do not know,' he wrote, 'whether the awakening of women in Turkey has created demands which cannot be met without a fresh interpretation of foundational principles.' [13] But nowhere does he say that such demands and reinterpretations would not be in order. It is important at this point to be clear about one thing: Iqbal's support for the Turkish experiment was unambivalent, but it was not unqualified. The fundamental clue to an understanding of Iqbal's position is this: A vigorous and dynamic world -view was, for him, the pre-requisite to this worldly salvation; of all the Muslim peoples, the Turk alone had shown this vigour, and had also shown what this vigour could lead to. To Iqbal, this was a tremendous achievement: The inauguration of Islamic renaissance. But there also was some uneasiness in Iqbal's mind. He complained :

The Turk has no new melody in his lute,
His new is but Europe's old.
Originality is at the root of all creation,
Never by imitation shall life be reformed. [14]

The apprehension, therefore, was that the inner vitality of the Turkish experiment might in its early stages become bogged down because of being patterned on the western model. What worried Iqbal was not that Turkey had gone too far; he feared that given the potential that it had, it, might not -by limiting itself within the perimeters of the western framework- stop short of going further. What is remarkable about Iqbal is that all his conservatism notwithstanding, he was not worried by what many Muslims interpreted as Turkish excesses. 'We have now and then,' he wrote 'that Turks are repudiating Islam. A greater lie was never told. Only those who have no idea of the history of the concepts of Islamic Jurisprudence fall an easy pray to this sort of mischievous propaganda.' [15] For Iqbal, the spirit of dynamism was worth some risk. Indeed, Muslim intellectual tradition had stagnated because of guarding too rigidly against, and stamping out, such risks. But since modern Islam could ill afford this stagnation it was imperative that the spirit of dynamism be given a free flow, in the hope that in time, the dialectic of continuity and change, of tradition and modernity, would eliminate or minimize the risk.

13 Ibid., 169.

14 Muhammad Iqbal, **Javid Nama, in Kulliyat** (ed.), Ahmad Saroosh (Teheran, 1343 A.H. {shamsi}), 307; Tr. as in B. A. Dar, **A Study in Igbal's Philosophy** (Lahore, 1971), 140.

15 S. A. Vahid (ed.), **Thoughts and Reflections of Iqbal**, 371, Cf. W. C. Smith, **Islam in Modern History** (Princeton, 1957), 161 : '... the Turks in Islam have not renounced Islam but reviewed it'.

Levent Şahverdi Arşivi

This was how Iqbal argued. And this was the theoretical basis on which he appreciated the Kemalist enterprize.

Jinnah's appreciation was a different matter. If Iqbal was conscious and tried to make others conscious, of the significance of the experience the Turkish people were undergoing, and of the relevance this experience had for the future of Islam, Jinnah realized the importance of the precedent Mustafa Kemal had set. Kemal Atatürk, Jinnah said, 'was the foremost figure in the Muslim East. In Iran and Afghanistan, in Egypt and of course in Turkey, he demonstrated to the consternation of the rest of the world that Muslim Nations were coming into their own... With the example of this great man in front of them as an inspiration, will the Muslims of India still remain in quagmire?' [16] These worlds, which Jinnah uttered on the death of Mustafa Kemal, indicate clearly, the terms in which he conceived of Atatürk. It is evident that Kemal was for Jinnah not necessarily, a model for emulation. The situation in which the two men found themselves, the odds they confronted, and the way they reacted, were completely dissimilar. And Jinnah was not an idealist: To emulate Kemal was, therefore, out of the question for him. The sense in which the Kemalist achievement was important was indicated by the resolution of the All India Muslim League on his death : 'His memory', the resolution said, 'will *inspire* Muslims all over the world with coverage, perseverance and manliness'. [17] Kemal, therefore, was a source of inspiration, not a model for imitation. For as Iqbal had already warned, inspiration reinforces vitality; but imitation dampens its spirit: Jinnah could ill afford to dampen his spirit.

In what why could Jinnah seek inspiration from Kemal? The answer is, that in at least three ways. First, it is important to note that until 1937, and probably even later, Jinnah, while being one of the most prominent Indian politicians, had not been successful in national life in the way he wanted to be. His frustration was, for a variety of reasons, considerable. [18] Indeed, as late as 1931, Jinnah had decided to quite politics, and it was not until 1934 that he re-entered the political arena. But a resumption of political life did not mean an end of the problems that had led to Jinnah's initial retreat. It is possible, therefore, that in this situation, Jinnah may have found the experience and achievement of men like Mustafa Kemal to be a source of some psychological 'redemption'. The report that Jinnah did in fact come under Kemal's spell when he read, and greatly enjoyed, H. C. Armstrong's biography, *Grey Wolf*, would reinforce this point.[19] Secondly, in so far as there was a measure of affinity in the attitude, orientation, and

16 Jamil-ud-din Ahmad (ed.), **Speeches and Writings of Mr. Jinnah,** i (Lahore, 1960), 68.
17 Sharifuddin Pirzada, **Foundations of Pakistan,** ii (Karachi, 1970), 311.
18 Cf. Ahmad (ed.), **Speeches and Writings**, i, 39.
19 Hector Bolitho, **Jinnah: Creator of Pakistan** (London, 1960), 102.

Levent Sahverdi Arsivi

world view of Kemal and Jinnah, the suggestion that the latter should have been amenable to Kemal's influence, becomes plausible. This affinity took two forms: A strong will and strength of character; and an essentially westernized outlook. Jinnah, therefore, did not have to *translate* Kemal's experience in terms of the categories that were familiar to him; he had merely to *acquire* the inspiration which this experience entailed. In terms of basic assumptions, Jinnah was closer to Kemal than Iqbal could ever be. Finally, it is significant that the relevance of Atatürk's achievement was two-fold: A regaining of national sovereignty was only the first step; the second was that of nation-building. If Atatürk's experience was at all relevant for Jinnah is clear that it should have been relevant in both its dimensions.

What then was the basic point of reference in the Indian Muslim perception of Mustafa Kemal Atatürk? It is clear from the preceding discussion that it was Atatürk's remarkable success which was central and this success meant many things. To men like Iqbal, it meant that the stranglehold of tradition would be broken, that Islam would be reinvigorated because of the Muslims' regaining their initiative. To men like Jinnah, it meant that perseverance did indeed command success. And to the Indian Muslim at large, as to Muslim all over the world, this meant an invitation to a courageous struggle in the way Turkey had struggled; and against the odds, and even against the enemies that were not dissimilar to those Turkey had fought against.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK DÖNEMİ DEMİRYOLU POLİTİKASINA BİR BAKIŞ

Yrd. Doç. Dr. İSMAİL YILDIRIM *

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda ülkedeki ulaştırma imkânları, ülke ihtiyaçlarını karşılamaktan çok uzak ve oldukça kötü durumdaydı. Yolsuzluk ve taşıma araçlarının azlığı ülkenin en önemli sorunuydu.

Ülkede tamamı yabancılar tarafından inşa edilmiş 4112 kilometre uzunluğunda demiryolu vardı. Yabancı şirketlerin işlettiği bu demiryollarında taşımacılık çok pahalıydı.

Ülkenin yol ihtiyacı daha Milli Mücadele yıllarında ele alınmaya başlandı. Yapımına Birinci Dünya Savaşı yıllarında başlanan ve 80 kilometresi yapılan, Ankara-Sivas hattının inşasına devam edilerek 127. kilometredeki İzzettin İstasyonu'na kadar dar bir demiryolu yapıldı.[1] Karayollarının geliştirilmesi için 21 Şubat 1921'de kabul edilen "Tarik Bedeli Nakdisi" Kanunu ile 18-60 yaşları arasındaki erkekler yol vergisine tâbi tutulmuşlardır.[2]

Milli Mücadele başarıya ulaşıp da bağımsızlık kazanıldığı zaman ülke geri kalmışlığının yanında, bir de savaş nedeniyle tahrip olmuştu. Hem geri kalmışlığı yenmek, hem de tahrip olmuş ülkeyi yeniden imar etmek için büyük ve geniş bir çalışma programına ihtiyaç vardı. İşte bu düşüncelerle ülkenin iktisat politikasını tespit etmek için İzmir'de toplanan İktisat Kongresi'nde ulaştırma sorunu oldukça geniş bir biçimde ele alındı. Mustafa Kemal Kongre'yi açış konuşmasında "Memleketimizi, bundan başka şimendiferler ile üzerinde otomobiller çalışır şoseler ile şebeke haline getirmek mecburiyetindeyiz. Çünkü garbın ve cihanın vesaiti bunlar oldukça, şimendiferler oldukça, bunlara karşı merkepler ile, kağnı ile, tabiî yollar üzerinde müsabakaya çıkmanın imkânı yoktur" [3] diyerek ulaşım ve ulaşım araçlarının önemine değinerek ulaştırma alt yapısının geliştirilmesi gerektiğini belirtmiştir.

Ülkenin topyekün kalkınmasını hedefleyen yöneticiler İktisat Kong-

* Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları**, Ankara, 1981, s. 83.

2 Karayolları Genel Müdürlüğü, **Cumhuriyetin 50. Yılında Karayollarımız**, Ankara, 1973, s. 35.

3 G. Ökcün, **Türkiye İktisat Kongresi**, Ankara, 1981, s. 255.

Levent Şahverdi Arşivi

resi kararları doğrultusunda, ülkenin gelişmesinin ana unsurlarından birisinin de ulaştırma alt yapısı olduğu görüşünden hareketle, başta demiryolları olmak üzere ulaşım imkânlarının geliştirilmesi için çalışmalara başlamışlardır. 1923 Umuru Nafıa programında ülkeyi doğu-batı yönünde geçen ve şube hatlarıyla merkez ve limanlara bağlanan demiryolu ağı planlanmıştır. [4]

Ancak Milli Mücadele'nin başından 22 Nisan 1924'e kadar geçen sürede milli bir ulaşım politikasından bahsedilemez. Bu dönemde özellikle demiryolu politikası liberal esaslara dayanıyordu.[5] Demiryolları gibi büyük sermayelere ihtiyaç duyulan bayındırlık işlerinin milli sermaye ve milli teşebbüsle başarılması mümkün görülmüyordu. Büyük önem verilmekte olan demiryollarının bir an evvel gerçekleştirilmesi için ülkenin bağımsızlığına zarar vermemek ve mevcut kanunlara uymak şartı ile yabancı sermayeye izin verilmişti.

Bu düşünceyle Ankara'dan başlayarak Akdeniz ve Karadeniz'e ulaşmak kaydıyla, Doğu Anadolu'dan Musul'a kadar yaklaşık 4000 kilometrelik bir demiryolunun inşası için Amerikalı Chester ile imzalanan sözleşme 9 Nisan 1923 günü TBMM tarafından onaylandı. [6] Yine aynı düşünceyle Lozan'da, Türkiye'de daha önce imtiyazla demiryolu yaparak işleten şirketlerin statüleri kabul edilmişti. [7] Ancak Osmanlı döneminde olduğu gibi yabancı siyasi etki ve nüfuzlarına yol açacak herhangi bir görüşe hayat hakkı verilmedi.

Türkiye Cumhuriyeti kurulduğunda Tablo 1'de görüldüğü gibi ülkede 4112 kilometre demiryolu vardı. Bu demiryollarından 3756 kilometresi imtiyazlı yabancı şirketler tarafından inşa edilmişti. Doğu Anadolu'daki 356 kilometre demiryolu ise işgal yıllarında Ruslar tarafından inşa edilmişti.

Tablo 1 : 1923 Yılında Türkiye'deki Demiryolları

Hattın Adı	Genişliği (m)	Uzunluğu (Km)
Anadolu Hattı[1]	Normal (1.435)	1032

4 Ünsal Yavuz, "Askeri Strateji Açısından Türkiye'deki Demiryolları (1856-1923)", **Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler** II, Ankara, 1983, s. 187.

5 M. Arslan Abisel, "Demiryol Politikamızın 25. Yıl Dönümü", **Demiryolları Dergisi**, Cilt 23, Sayı 285-287, Eylül 1949, s. 53.

6 Y. S. Tezel, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi Anti-Emperyalist miydi? Chester Ayrıcalığı", **A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt XXV, (Aralık 1970), Ankara, 1970, s. 294.

7 12 numaralı Osmanlı Devleti'nde verilmiş imtiyazlara ilişkin protokol. Bkz. İsmail Soysal,

Levent Şahverdi Arşivi

Bağdat Hattı	Normal (1.435)	966
Adana-Mersin Hattı	Normal (1.435)	68
İzmir-Kasaba Hattı	Normal (1.435)	703
İzmir-Aydın Hattı	Normal (1.435)	609
Şark Demiryolları	Normal (1.435)	337
Mudanya-Bursa Hattı	Dar (1.050)	41
Erzurum-Sarıkamış Hattı	Dar (0.750)	232
Sarıkamış-Sınır Hattı	Geniş (1.524)	124
Toplam		4112

* Askeri amaçlarla inşa edilen Ankara-Yahşihan-İzzettin arasındaki 127 km.'lik dar demiryolu tabloya dahil edilmemiştir.

Kaynak: İstatistik Umum Müdürlüğü 1928 İstatistik Yıllığı

Yabancı şirketler tarafından inşa edilen ve bir ağaç görüntüsünde limanlardan iç bölgelere uzanan bu demiryolları ülke çıkarlarından ziyade, emperyalist devletlerin çıkarlarına göre inşa edilmişlerdi. İzmir-Kasaba hattı İzmir'den Afyon'a, şube hattıyla da Soma üzerinden Bandırma'ya ulaşıyordu. İzmir-Aydın hattı ise, Denizli ve Dinar üzerinden Eğridir'e kadar uzanıyordu. Anadolu hattı ise, Eskişehir üzerinden Ankara ve Konya'ya ulaşıyordu. Konya'dan başlayan Bağdat hattı Adana üzerinden Irak'a geçiyordu. Şark demiryolları da ülkenin Avrupa ile bağlantısını sağlıyordu. Ruslardan kalan Erzurum-Sarıkamış-Sınır demiryolu hattının haricinde Ankara'nın doğusunda demiryolu yoktu.

4112 kilometrekarelik demiryolunun ülkenin ulaşım ihtiyacını karşılaması mümkün değildi. Üstelik ülkenin büyük bir bölümünde demiryolu bulunmuyordu. Bu sebeplerle Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ulaşım sorununa 19. yüzyılın en etkili ve güvenilir ulaşım sistemi olan demiryolları ile el atıldı.

Milli Mücadele'den bağımsız bir devlet olarak çıkan Türkiye Cumhuriyeti, demiryolu politikasını ülke çıkarlarına uygun bir şekilde belirleyecek bir güce sahipti. Nitekim araştırdığımız dönemde, Osmanlı döneminde olduğu gibi dış baskılarla değil, ülke gerçeklerine dayalı, ülkenin kalkınması ve savunulması gibi milli ihtiyaçlara göre tespit edilen milli ve bağımsız bir demiryolu politikası izlenmiştir.

1923 - 1938 döneminde demiryolları ülkenin en önemli sorunu olmuş ve büyük bir ciddiyetle ele alınmıştır. "Bir karış fazla şimendifer" parolasıyla "milli vahdet, milli mevcudiyet, milli istiklal meselesi" olarak

Levent Sahverdi Arşivi

görülmüştür. [8] Üretim merkezlerini tüketim merkezlerine bağlayarak iktisadi bir denge kurmak, bunun yanında demiryollarının geçtiği bölgelerde iktisadi hayatta olduğu kadar sosyal hayat üzerinde de bir gelişmenin sağlanması amaçlanmıştır. "Milli emniyet", "sosyal ve iktisadi bir vasıta" gibi düşünülen demiryolları, Türkiye'nin "iktisadi gelişmesi, iktisadi seviyesi ve zirai tutumu noktasından lâzım olduğu kadar, vatanın geri kalmış bölgelerine ilim, irfan ve medeniyet nuru akıtmak; huzur, milli varlık ve milli emniyet açısından da bir zorunluluk" [9] olarak görülüyordu. Demiryolu yapımlarının ülkenin doğusuna yönelmesi hem bölgenin imarı hem de bu bölgedeki asayişsizliğin ortadan kaldırılması şeklinde açıklanıyordu. [10]

Bu düşünceleri gerçekleştirmek amacıyla takip edilen milli ve bağımsız demiryolu politikası başlıca iki yönde gelişti. Bunlardan birincisi, milli bütünlüğün ve milli iktisadın ihtiyaçlarını karşılayacak ağ biçimindeki yapıyı oluşturmak için yeni demiryolları inşa etmekti. İkincisi ise, yabancı şirketlerin ellerindeki demiryollarını satın alarak demiryollarına milli bir nitelik kazandırmaktı.

Cumhuriyetin demiryolu politikası herşeyden önce inşa politikasına dayanmaktaydı. Amaç, ülkedeki demiryolu şebekesini mümkün olduğu kadar kısa bir sürede genişletmekti. Mali yetersizlik sebebiyle şirketlerin elindeki demiryollarının devletleştirilmesi yoluna gidilmek istenmiyordu. İsmet İnönü, inşa politikasının gerekçesini şöyle açıklıyordu. "Bence şimendifer politikası herşeyden evvel yeni inşaat politikası idi... Bana şimendiferlerde esas politikamın ne olacağını sordukları zaman bir karış şimendifer demiştim. Yeni inşaat gibi muazzam bir masrafa girerken eski şimendiferleri devletleştirmek gibi bir masrafa girmek istemiyordum". [11]

Ancak TBMM 22 Nisan 1924'te kabul ettiği bir kanun [12] ile Anadolu hattının satın alınmasına karar verince inşa politikası ile millileştirme politikası aynı anda başlamıştır. Fakat bu hattın millileştirilmesi ancak 1928'de gerçekleşecek, esas millileştirmeler ise 1930'lu yıllarda yapılacaktır.

Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, Ankara, 1989, s. 196-201.

8 Bu konuda bkz. İsmet İnönü'nün 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas Konuşması, **Demiryolları Mecmuası**, Cilt 6, Sayı 66-70, I.Kanun 1930, s. 270-285.

9 Bu konuda bkz. İsmet İnönü'nün 30 Ağustos 1930 tarihli Sivas Konuşması, **Demiryolları Mecmuası**, Cilt 6, Sayı 66-70, I.Kanun 1930, s. 270-285.

10 C. Orhan Tütengil, **İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları**, İstanbul, 1961, s. 28.

11 **Demiryolları Mecmuası**, Cilt 6, Sayı 66-70, I. Kanun 1930, s. 278.

12 22 Nisan 1924 tarih ve 506 Numaralı Anadolu Demiryollarının Mübayasına ve Demiryolları Müdüriyet-i Umumiyesinin Teşkilat ve Vazifesine Dair Kanun için bkz. **T.B.M.M. Kavanin Mecmuası**, Cilt 2, s. 410.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Hükümeti Ankara'yı başkent seçtiğinde, yeni hükümet merkezinin İstanbul, İzmir, Aydın, Konya, Eskişehir, Adana gibi şehirlerle bağlantısı olup, ülkenin diğer bölgeleri ve Sivas, Samsun, Erzurum, Kayseri, Malatya, Diyarbakır gibi önemli şehirleriyle demiryolu bağlantısından tamamen yoksundu. Halbuki hükümet merkezinin önemli şehirlerle demiryolu bağlantısı ilk akla gelen zorunluluktu. Bunun için ilk iş olarak Ankara'nın yeni hatlarla ülkenin başlıca bölge ve şehirlerine bağlanması konusu ele alınmış, Ankara-Sivas, Samsun-Sivas hatlarının yapılması kararlaştırılmıştır.

1927'ye kadar yalnız iki hat üzerinde ve yavaş giden demiryolu inşaatları, 1927'den itibaren orta vadeli kredi sağlayan yabancı inşaat şirketlerinin devreye girmesi ile hem inşaatına başlanan hat sayısı artmış hem de demiryolu inşaatları hızlanmıştır. [13]

1920'li yıllarda demiryolu hatlarının güzergâhlarının tespitinde kararsız davranılmıştır. Ankara-Sivas hattının hiçbir önemli merkeze uğramadan Sivas'a ulaşması kararlaştırılmış iken, ekonomik olmayacağı düşüncesiyle daha sonra güzergâh değiştirilerek Kayseri üzerinden Sivas'a ulaştırılmıştır. [14] Yine Ankara-Ereğli hattı, Ankara'nın batısından Ereğli'ye direk olarak yapılması kararlaştırılmış iken, kıyıdan ülke içine direk hat yapılması askeri yönden sakıncalı görülmüş ve Ankara'nın doğusundan biraz da dolaştırılarak Ereğli'ye ulaşılması için yeni bir güzergâh tespit edilmiştir. [15] Diğer taraftan Bağdat hattı üzerindeki Arade [16] istasyonundan kuzeye doğru yapımı düşünülen Arade-Diyarbakır-Ergani hattı askeri yönden sakıncalı görüldüğü gibi idari ve iktisadi yönden de ülkeye bir fayda sağlamayacağı gerekçesiyle hattın yapımı durdurulmuştur. [17] Daha sonra Ergani ve Diyarbakır'a ulaşacak hattın güzergâhı Keller (Fevzipaşa) - Malatya - Ergani - Diyarbakır olarak tespit edilmiştir.

Aynı kararsızlık demiryollarının dar ya da normal olarak inşalarında da söz konusu olmuştur. Örneğin, Ankara-Sivas ve Samsun-Sivas demiryollarının normal hat olarak inşasına başlanmış iken, Arade-

13 1927'ye kadar Ankara-Sivas ve Samsun hatlarının inşasına başlanılmış iken 1927'de Kütahya-Balıkesir, Ulukışla-Kayseri, Ankara-Ereğli ve Fevzipaşa-Malatya-Diyarbakır gibi önemli hatların inşasına başlanılmıştır.

14 T. C. Nafıa Vekaleti, **Bayındırlık İşleri Dergisi**, Yıl 5, Sayı 5, I. Teşrin 1938, s. 93.

15 13 Kanunuevvel 1926 tarih ve 1/1015 numaralı, Ankara-Ereğli Demiryolunun İnşa ve İşletilmesi Hakkındaki Kanunun İkinci Maddesinin Tadiline Dair Kanun Layihası ve Bütçe ve Muazzene-i Maliye Encümenleri Mazbataları. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, Cilt 26, s. 96-97.

16 Bağdat hattı üzerindeki Arade, bugün Mardin ili Kızıltepe ilçesine bağlı Akdoğan Köyüdür.

17 21 Kanunuevvel 1341 (1925) tarih ve 1/806 numaralı Arade-Diyarbakır-Ergani Demiryolu İnşasının Tevkifi Hakkında Başvekaletten Gelen Kanun Layihası ve Nafıa ve Muvazenei Maliye Encümenleri Mazbataları. Bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, Cilt 21-22, Sıra No: 82, s. 2.

Levent Şahverdi Arşivi

Diyarbakır-Ergani demiryolu dar olarak inşa edilmeye başlanmıştır. Ankara-Ereğli hattının ise önce normal, sonra dar, sonra yine normal olarak inşası kararlaştırılmıştır. Halbuki ülkedeki demiryollarının bir kısmının dar ve bir kısmının da normal olarak yapılması hem iktisadi hem de askeri açıdan sakıncalı idi. Nitekim Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa hatların dar yapılmasına karşı çıkmıştır. [18]

Hükümetin bu konuda Nafıa Vekaleti'nin görüş istemesi üzerine Nafıa Vekili Behiç (Erkin) Bey'in başkanlığında bir komisyon kurulmuştur. 17 Şubat 1926 - 21 Şubat 1926 tarihleri arasında çalışmalarını sürdüren komisyonun hazırladığı raporda şöyle denmekteydi: "Kütahya-Balıkesir, Ulukışla-Kayseri ve Ankara-Sivas hattı Kayseri'ye kadar normal hat (1.435 m) olarak inşa edilmelidir. Bunun haricinde Adapazarı-Eskişehir-Ankara-Kayseri-Sivas hattının dışında kalan bölgelerde dar hat inşası uygundur. İnşası devam eden Samsun-Sivas hattı hemen dar hatta çevrilmeli, ayrıca Ankara-Ereğli hattı yine dar olarak inşa edilmelidir".[19] Komisyon yine aynı raporda "normal hat yerine dar hat inşası ile inşa harcamalarında % 30 ve inşa süresinde de % 25 tasarruf sağlanacağını ve Ankara-Ereğli, Samsun-Sivas, Kayseri-Sivas ile Keller-Malatya-Diyarbakır hatlarının dar olarak inşası halinde yaklaşık 40 milyon lira tasarruf sağlanacağı" şeklinde görüş bildirmektedir.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa 20 Şubat 1926'da, komisyonun çalışmalarına katılarak çeşitli genişlikteki hatların birleşme noktasında yapılacak aktarmanın askeri nakliyat açısından sakıncalı olacağı, dolayısıyla yeni hatlar yapılacaksa, Ankara-Eskişehir-Konya-Ulukışla-Ankara halkasıyla, Bağdat demiryolunun da dar hatta çevrilmesi şeklinde görüş bildirdi ise de , komisyon bu görüşe katılmamıştır. [20]

Fakat bu rapordan çok kısa bir süre sonra, hükümetin Samsun-Sivas hattının dar hatta çevrilmesinin mümkün olup olmadığı konusunda görüş istemesi üzerine Nafıa Vekaleti 17 Mart 1926'da bu defa da önceki raporun tam aksine özetle : "Dar hattın bölgenin iktisadi ihtiyaçlarına cevap veremeyeceği ve o ana kadar geniş hat için yapılan harcamanın boşa gideceği dolayısiyle hattın geniş olarak inşası uygundur" [21] şeklinde görüş bildirmiştir.

Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa ise ülkede yapılacak demiryollarının bir kısmının dar bir kısmının da geniş olarak inşasına

18 Bu konuda bkz. Cumhuriyet Arşivi, 030-10, Kutu No: 151, Dosya No: 69, Belge No: 18.
19 Cumhuriyet Arşivi, 030-10, Kutu No: 151, Dosya No: 69, Belge No: 19.
20 Cumhuriyet Arşivi, 030-10, Kutu No: 151, Dosya No: 69, Belge No: 19.
21 Cumhuriyet Arşivi, 030-10, Kutu No: 151, Dosya No: 69, Belge No: 19.

Levent Şahverdi Arşivi

karşı çıkmıştır. Fevzi Paşa bu konuda da 22 Şubat 1926'da başvekalete gönderdiği yazıda "Hatların değişik boyutta yapılmasının aktarma gerektireceği bunun da zaman kaybına sebep olacağını belirttikten sonra aktarma istasyonlarının bombalanması ile askeri nakliyatın kesintiye uğrayacağını ifade ederek, yapılacak hatların aynı genişlikte olmasını istemiştir. [22]

Teknik adamların hem zaman hem de para açısından daha ucuza mal olacağı düşüncesiyle dar demiryolu yapılmasına taraftar olmalarına rağmen sonuçta, askeri ihtiyaçlar gözönüne alınarak hatların geniş olarak inşası kararlaştırılmıştır. [23]

1924 - 1930 döneminde giderek artan bir hızla devam eden demiryolu inşaatları 1929 dünya ekonomik buhranının Türkiye'yi etkisine almasıyla 1931 ve 1932 yıllarında yavaşladığı gibi planlanan yeni demiryollarının yapımlarına da başlanamamıştı. [24] Buhranın etkisinin azalmasıyla 1933, demiryolu inşaatlarının hızlandığı ve özellikle yeni inşaatların başladığı yıl olmuştur. Fevzipaşa-Diyarbakır hattının kalan Ergani-Diyarbakır bölümünde inşaat hazırlanırken, Afyon-Karakuyu, Sivas-Erzurum, Malatya-Çetinkaya, Filya-Ereğli hatlarının inşasına başlanmıştır.

Fakat bu hatların inşasında bazı önemli değişiklikler olmuştur. 1933'de Ergani-Diyarbakır hattı ve 1934'de Sivas-Erzurum hattı için hazine tahvilleri çıkarılarak iç borçlanmaya gidilmiştir. Bu durum kredi sağlama yoluyla demiryolu ihalelerinde üstünlük elde eden yabancı şirketlerin üstünlüğüne son verdi. İlk defa yaklaşık 690 km.'lik Sivas-Erzurum ve Malatya-Çetinkaya hatlarının ihalesini bir Türk şirketi kazandı. [25] Bu ihale demiryolu yapımlarında bir dönüm noktası oldu. Cumhuriyet yöneticileri bu ihaleden sonra "bir karış daha şimendifer" sloganı yerine "Türk bilgisi, Türk sermayesi, Türk müteahhidi ve Türk işçisi ile demiryolu" sloganını kullanmaya başladı. Demiryolu yapımlarındaki anlayışın değişmesinde, 1923-1933 döneminde Türk teknik elemanları ve müteahhitlerinin sayı ve beceri düzeylerinin artması yanında, yabancı şirketlerin kredi sağlama imkânlarının buhran sebebiyle azalmasının da etkisi vardır. [26]

1933-1938 döneminde yapımına daha önceki yıllarda başlanan Fevzipaşa-Diyarbakır, Irmak-Filyos hatları yanında, Malatya-Çetinkaya,

22 Cumhuriyet Arşivi, 030-10, Kutu No: 151, Dosya No: 69, Belge No: 18.

23 Bu konuda bkz. Eskişehir Milletvekili İzzet Arukan'ın 26 Mayıs 1939 tarihli konuşması, **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem 6, Cilt 2, s. 297.

24 T.C. Nafıa Vekaleti, **Bayındırlık İşleri Dergisi**, Yıl 5, Sayı 5, I. Teşrin 1938, s. 18.

25 Cumhuriyet Arşivi, 030-18, Kutu No: 152, Belge No: 55.

26 İlhan Tekeli, Selim İlkin, **Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu**, s. 256-257.

Levent Şahverdi Arşivi

Afyon-Karakuyu, Filyos-Zonguldak gibi önemli hatların inşasına başlanarak bitirilmiştir. Yine yapımına başlanan Sivas-Erzurum hattı Erzincan'a kadar ulaşmıştır. Ancak bu dönemde de güzergâhların tesbitinde kararsızlık görülmektedir. Diyarbakır'dan Irak ve İran sınırlarına yapılacak demiryolunun, İran bölümünün güzergâhı önce Diyarbakır-Kurtalan-Tatvan-Van şeklinde iken daha sonra Elazığ-Muş-Tatvan-Van olarak değiştirilmiştir. [27]

Araştırdığımız 1923-1938 döneminde milli savunma ile ilgili kaygılar ağır basmakla birlikte, bütünleşmiş bir iç pazar yaratmaya yönelik çalışmalar olumlu sonuç vermiş, Ankara-Zonguldak, Fevzipaşa-Diyarbakır, Samsun-Sivas gibi ana hatların yapımı gerçekleştirilmiştir. Yine bu dönemde ana hatların yanı sıra iltisak hatlarının yapımına önem verilmiştir. Hem askeri yönden avantaj sağlaması, hem de ülke içinde mal dolaşımının daha kolay ve daha yaygın yapılabilmesi için Kütahya-Balıkesir, Afyon-Karakuyu, Malatya-Çetinkaya iltisak hatları yapılmıştır. Böylece 19. yüzyılda yarı sömürge iktisadi yapının yarattığı ağaç biçimindeki demiryolları milli iktisadın ihtiyaç duyduğu ağ şekline dönüştürülmeye çalışılmıştır.

Araştırdığımız dönemde millileştirme politikasına gelince; demiryollarının millileştirilmesinde Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yılları sırasında hatların yabancı şirketlerin elinde bulunmasının yarattığı stratejik sakıncalar önemli rol oynadı. [28] Bununla birlikte demiryollarının özelliğine ve bulundukları bölgelere göre iktisadi, siyasi ve askeri sebepler de etkili olmuştur.

Aslında Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümet yabancı demiryolu şirketlerinin millileştirilmesinden yana değildi. Ancak hükümet Milli Mücadele'de el koyduğu Anadolu hattını şirkete devretmek için TBMM'ne gönderdiğinde, şirket hisselerinin İngiliz sermayesinin eline geçtiği ortaya çıktı. [29] TBMM yapılan görüşmelerde [30] İstanbul'dan başlayarak Anadolu ortalarında Ankara ve Konya'ya ulaşan, stratejik önemi olan bu hattın İngilizler tarafından siyasi baskı aracı olarak kullanılabileceği, dolayısiyle hattın satın alınması hakkında görüş birliğine varılmıştır. Bunun üzerine yeni sözleşme onaylanmayarak 24 Nisan 1924'te kabul edilen 506 numaralı kanunla [31] hattın satın alınması için hükümete yetki

27 Bu konuda bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem 6, Cilt 11, s. 18.
28 Y. Sezai Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950**, Ankara, 1986, s. 177.
29 M. Arslan Abisel, **Bir Karış Fazla Şimendifer**, Ankara, 1948, s. 43.
30 Meclis'te yapılan görüşmeler için bkz. **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem 2, Cilt 8/1, s. 1066-1081.
31 22 Nisan 1924 Tarih ve 506 Numaralı Anadolu Demiryollarının Mübayasına ve Devlet Demiryolları Müdüriyeti Umumiyesinin Teşkilat ve Vazifelerine Dair Kanun için bkz. **T.B.M.M. Kavanin Mecmuası, s. 410.**

Levent Şahverdi Arşivi

verilmiştir.

Anadolu hattının satın alınması için şirketle yapılan görüşmelerin çok uzun sürmesi ve 1928'de yapılan sözleşme ile ilk yıllarda oldukça yüksek ödeme yapmak zorunda kalınması yanında, bu yıllarda önemli demiryolu hatlarının yapımı ve dünya ekonomik buhranı gibi sebepler 1933'e kadar diğer demiryolu hatlarının millileştirilmesine engel olmuştur.

Ancak 1934'e gelindiğinde demiryolu inşaatlarında önemli bir gelişme sağlanmıştı. Artık sıra yabancı şirketlerin ellerindeki hatların millileştirilerek bütün ülke şebekesinin milli bir demiryolu idaresi altında bir elde toplanmasına gelmişti. [32] Dolayısiyle 1934-1937 döneminde millileştirme işlemine hız verilmiştir. 1934 ve 1935'deki millileştirmelerde iktisadi sebepler etkili olurken, 1937'de Şark Demiryolları'nın millileştirilmesinde yaklaşan İkinci Dünya Savaşı sebebiyle askeri etkenler rol oynamıştır.

Demiryolu taşımacılığında verimi ve kapasiteyi artırmak, iktisadi ve ülkenin savunulması bakımından oldukça önemliydi. Halbuki hem yapılışları hem de kullanılan işletme araçları bakımından yeterli olmayan, üstelik çok bakımsız kalan imtiyazlı hatların sahibi, yabancı şirketler bu konulara ilgisiz kalıyor, para harcamaktan kaçınıyorlardı. [33] Diğer taraftan hükümet tarifelerde indirime giderek hem iktisadi hem de tarım kesimi ve tarım ürünleri ihracatlarını korumaya çalışırken, şirketler uyguladığı yüksek tarifelerle özellikle tarım üreticilerini zor durumda bırakmıştı. [34] Üstelik tarife indirimlerine rağmen devlet demiryolları kâr ederken, şirketler yüksek tarifelere rağmen zarar etmekteydiler. [35] Sözleşme gereğince şirketlere belirli bir km garantisi sağlandığı için aradaki fark, hükümet tarafından ödeniyordu. Bu durum da yabancı şirketlerin elindeki demiryollarının millileştirilmesi için bir gerekçe yaratıyordu.

Hükümet 1934'e kadar bu konularla ilgili olarak devamlı şirketlerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Ancak hükümet 1934'ten itibaren, ülkenin gelişmesine önemli bir katkısı bulunan demiryollarının, sadece kazanç kaygısıyla çalışan bu hatları, günün şartlarına göre yenilemeyen şirketlerin istediği gibi idare etmesine izin vermemiş, 1934'te İzmir-Kasaba, 1935'te İzmir-Aydın demiryolu şirketlerini millileştirmiştir.

Devletin bu dönemde yabancı şirketleri satın almaya gitmesinde bir

32 Yunus Nadi, "Ecnebi Sermayeli Son Şimendifer de Satın Alınıyor", **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1936.

33 T.C. Nafıa Vekaleti, **Bayındırlık İşleri Dergisi**, Yıl 5, Sayı 5, I. Teşrin 1938, s. 68.

34 "Devlet Demiryollarında Nakliyat Kolaylıkları", **Hakimiyet-i Milliye**, 25 Ağustos 1934.

35 Yalnız İzmir-Kasaba hattının 1933 yılı açığı 500.000 liraya ulaşmıştı. Bkz. **Ayın Tarihi**, Sayı 6, Haziran 1934, s. 23.

Levent Sahverdi Arşivi

başka neden de dış konjektörün çok elverişli olmasıdır. Buhran içindeki belirsizlikler içinde yabancı şirketler demiryollarını oldukça uygun şartlarda satışa razı olmuşlardır. [36]

Bursa-Mudanya ve Samsun Sahil demiryolu hatlarının satın alınmasında ise şirketlerin zararları dolayısıyla hatların işletilmelerini durdurmaları etkili olmuştur. Bu demiryollarının bulundukları bölgelerin iktisadi şartlarını gözönüne alan Hükümet iktisadi açıdan hatların işletilmesinde fayda gördüğü için hatların satın alınmasını kararlaştırmıştır.

1928'de Anadolu demiryolu hattının satın alınmasıyla başlayan millileştirme çabaları ile 1938'e kadar şirketlerin elindeki demiryollarından 3387 kilometresi satın alınmıştır.

Araştırdığımız dönemde demiryolu politikasının tek bir hedefe yöneldiğini ifade edebilmek mümkün değildir. Milli savunma ile ilgili kaygılar ağır basmakla birlikte, bütünleşmiş bir iç pazar yaratılmaya çalışılmıştır. Yapılan demiryolları yalnız milli birlik, milli savunma ve bağımsızlığın bir gereği değil, bunlarla birlikte milli iktisat için de zorunluluk olarak görülmüştür. Dönemin yöneticileri tarafından demiryollarının "Ülkenin hayatı, emniyeti, milli birliği, siyasi varlığı ve milli iktisadın gelişmesi" [37] için yapıldığı sık sık dile getirilmiştir.

Yabancılar, yapılan demiryollarının siyasi ve askeri amaçlı olduğunu iddia etmişlerdir. [38] Bu iddialar bir noktaya kadar doğru olmakla birlikte gerçekleri tam olarak yansıtmaz. Askeri ve siyasi hedefler söz konusu olmakla birlikte iktisadi ve sosyo-kültürel hedefler de gözetilmiştir.

Sonuç olarak, Atatürk döneminde ulaştırma sorununa demiryolları ile çare bulunmaya çalışılmıştır. Bu 15 yıllık sürede yabancı şirketlerden satın alınan 3387 kilometre demiryolu için 42.515.486 TL. ödenmiştir. Yine aynı dönemde 341.599.424 TL. harcanarak 2815 kilometre demiryolu inşa edilmiştir. [39] Böylece 1923'de 4112 kilometre olan demiryolu uzunluğu 1938'de 6927 kilometreye ulaşmıştır. 1938'den günümüze kadar geçen 57 yılda yaklaşık, 1500 kilometre demiryolu yapıldığı gözönüne alınırsa, Atatürk döneminde yapılan demiryollarının önemi daha iyi anlaşılacaktır.

36 İlhan Tekeli, Selim İlkin, **a.g.e.**, s. 339.

37 Bu konuda bkz. İsmet İnönü'nün Sivas konuşması. **Demiryolları Mecmuası**, Cilt 6, Sayı 66-70, I. Kanun 1930, s. 270-285 ve Nafıa Vekili Recep (Peker) Bey'in 22 Mayıs 1930 tarihli Meclis konuşması, **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Dönem 3, Cilt 19, s. 175.

38 Bu konuda bkz. H. Colonel Woods, **Economic Conditions In Turkey, London**, 1934, s. 28 ve "Turkey-Railway Extensions in Asia Minor-Drought in Anatolia", **The Economist**, September 8, 1928, s. 433-434.

39 İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryollarımızdaki Gelişmeler**, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s. 192 ve 218.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELENİN "İLK KURŞUN"UNUN HATAY'DA ATILMASI VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

Yrd. Doç. Dr. EROL SEYFELİ *

GİRİŞ

Hatay, dünyanın en eski yerleşim alanlarındandır. Hatay ve yöresi, binlerce yıllık medeniyet eserlerini sinesinde saklayan, çeşitli uygarlıkların izlerini kesin ve derin çizgileriyle koruyan bir müze gibidir. Nitekim yapılan arkeolojik kazılar bu konuda çok önemli delilleri ortaya çıkarmıştır.

Hatay ilinin merkezi olan Antakya da "Şehirlerin Kraliçesi" olarak tarihe geçmiştir. Özellikle kurulduğu yer, stratejik yönden büyük öneme sahip olup, önemli ana yolların kavşak ve geçit noktasında bulunmaktadır. Bu konumu sebebiyle de tarih boyunca önemli roller oynamış, büyük kral ve kumandanları barındırmıştır.

Hatay bölgesine Türkmen'ler ilk defa Abbasiler (750-1258) zamanında gelmeye başladılar. Bizanslı'lar zamanında Türkmen sayısı oldukça arttı. Çünkü, 1256-1265 yılları arasında Moğol Hükümdarı Hülagu Han'ın emriyle Anadolu'da katliama uğrayan 40 bin çadırdan fazla Türkmen, bir Kıpçak Türkü olan Memlük Hükümdarı Baybars tarafından himaye altına alınmışlardı. Hatay'ın yeniden canlanması, Antakya surlarının tamir edilmesi, camilerle donatılması, liman inşası ve şehrin İslamlaşması Baybars zamanında olmuştur. 1467-1487 yılları arasında bu bölgeyi gezen L. d. Broguiere adlı seyyah, batılıların Ermenistan adını verdiği bu bölgeyi TÜRKMENİSTAN diye adlandırmış, buranın merkezi olan Antakya şehrinde Türkmenlerin oturduğunu belirtmiştir.[1]

I. Dünya Harbi yılları Osmanlı Devleti'nin son yıllarıdır. 1916 yılı Mart ayında Petersburg'da Sykes-Picot-Sazanof arasında cereyan eden görüşmelerde konu, Osmanlı topraklarının paylaşılmasıydı. Bu paylaşma anlaşmalarına göre; Güney-Güneydoğu Anadolu ve Suriye Fransa'ya, bunun güneyinde kalan ve özellikle Irak'ı yani petrol bölgesini içine alan araziyi İngiltere alacaktı. Oysa ki İngiltere, Araplara (Kral Faysal'a) Suriye krallığını vaad etmişti. [2]

* Gazi Üniversitesi Kırşehir M. Y. O. Öğretim Üyesi.

1 Yurt Ansiklopedisi, C.5, Anadolu Yay. A.Ş., İst., 1982, ss. 3406 vd.

2 Laurence Evans, Türkiye'nin Paylaşılması, Milliyet Yay., İst, 1972, ss. 51 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

I. Dünya Harbi'ne bir emrivaki ve oldu bitti sonucu giren Osmanlı Devleti, İtilaf Devletleri'nin kendi aralarındaki gizli görüşme ve paylaşma planlarından ya hiç habersizdi, ya da yeterince bilgi sahibi değildi. Buna rağmen yedi cephede birden verilen ölüm-kalım savaşlarının sonuçları hiçte beklendiği gibi olmadı. Üstelik, 30 Ekim 1918'de Mondros'ta Osmanlı Heyeti'yle Müttefikler arasında imzalanan ve I. Dünya Harbi'ni sona erdiren mütareke, bir ateşkes değil her tarafı sarılmış, nefes alamıyacak hale getirilmiş bir devlete indirilen son büyük ve acımasız darbe idi. [3]

BÜYÜK HARBİN SONA ERMESİ VE MUSTAFA KEMAL PAŞA

I. Dünya Harbi'nin sona ermesi aynı zamanda, Osmanlı Devleti'nin tarihi fonksiyonunun yok olmaya başladığı yılların başlangıcıdır. 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi'nin imzalandığı günlerde güney ve güneydoğu cephelerindeki ordularımız M. Kemal Paşa'nın kumandasında bulunuyordu. Türk karargahı da Halep demiryolu yakınındaki Katma istasyonundaydı. 1 Kasım 1918'de Katma karargahı üzerinde uçan bir İngiliz uçağı, Mondros Ateşkesi'nin şartlarını M. Kemal Paşa'ya tebliğ etti.[4] Ancak Paşa, anlaşma şartlarının çok ağır ve aynen uygulanması halinde ülkenin bütünü ile işgalini sağlayacak gizli hükümlerin bulunduğunu beyan ederek subaylarına; "Bundan sonra Harb-i Kebir bitmiştir, Harb-i Sagir başlayacaktır" sözünü söylemiştir.

Bu sözün gerçek ifadesi ise; artık Osmanlı Devleti'nin sona ermesiyle Türk milletinin ülkesini paylaşmak isteyecek işgalcilere karşı gösterecekleri mücadele ve direnişin derhal başlaması demektir.

2 Kasım 1918'den itibaren M. Kemal Paşa ve Kuzey Suriye'de bulunan ordularımız Hassa-Islahiye ve Belen-Dörtyol yörelerine doğru çekilmeye başladı.[5] Türk ordularının boşalttıkları yerleri ve Katma'yı 20 otomobille gelen bir İngiliz birliği Arap ve Ermenilerin sevinç gösterileri ile hemen işgal etti. Bu tarihten itibaren de buralardaki Türklerin kötü talihleri ve bir daha Türkiye'ye katılamayacakları işkence ve esaret günleri de başlıyordu.

Halep'in işgalinden sonra Hatay yöresinde işgale uğrayan ilk yer İskenderun oldu. I. Dünya Harbi sırasında Müttefikler tarafından mayınlanmış olan İskenderun körfezi temizlenmesi için 3 Kasım 1918 günü bir Fransız torpido kumandanı İskenderun kaymakamına başvuruda bulundu. İstanbul Hükümetinin'de Fransızlar'ın İskenderun limanından fay-

3 Mehmet Tekin, Tarihte Hatay ve Hatay Devleti, Antakya Tic. ve San. Od. Yay., 1986, s. 14 vd.; Mehmet Tekin, Kara Hasan Paşa ve Çetesi, Broşür.
4 Türk İstiklal Harbi, C.I., Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı.
5 Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi, C.4, ss. 45-118.

Levent Şahverdi Arşivi

dalanmalarında bir sakınca görmemeleri üzerine 4 Kasım 1918 günü, 5 Fransız torpidosu körfezdeki mayınları temizledi. Hemen ardından da bir Fransız deniz birliği İskenderun'a çıktı. Bu çıkış bir anlamda İskenderun'un işgali demekti ve bu işgal hareketi de Mondros Mütarekesi'nin hükümlerine aykırıydı. İşgal olayı İstanbul'a bildirildi. Hükümet ise buna mani olunmasını, mani olunamazsa ateş edilmemesini ancak İngiliz Başkumandanlığı'na bildirilerek protesto edilmesini bildirdi.[6]

İskenderun'un işgali sırasında Adana'da bulunan M. Kemal Paşa, bu tehlikeli gelişmeleri ve doğuracağı kötü sonuçları bir telgrafla İstanbul Hükümeti'ne bildirerek, kendi sorumluluğunda bulunan bu bölgeye yabancıların asker çıkarmalarına izin vermeyeceğini belirtmişti. Fakat İstanbul Hükümeti büyük baskı altında olduğundan Paşa'nın istekleri kabul edilmedi. M. Kemal Paşa da 10 Kasım 1918 günü görevinden ayrılarak İstanbul'a hareket etti. İskenderun'a Fransızlar'dan sonra 9 Kasım 1918 günü İngilizler de 15 kişilik bir müfreze ile çıktılar. Ancak İngilizler İskenderun'da kalmayarak Dörtyol'a geçtiler.

11 Kasım 1918 günü ise İskenderun'daki Fransız torpido kumandanı, İskenderun'da bulunan tüm görevlilerin şehri terketmelerini emretti. Kaymakam ve Liman Reisi'nin Türk Hükümeti'nin emriyle yeniden İskenderun'a dönmeleri üzerine Fransız Kumandanı bunları tutuklattırıp ağır işkencelerle halka teşhir ettirdi.

12 Kasım 1918 günü Fransız'lar İskenderun'a asker çıkarttılar. 14 Kasım 1918'de şehir resmen işgal edilmiş oldu.[7]

Zaten bölgenin işgali için 1916 yılında Fransız ve İngiliz temsilcileri Londra'da kesin olarak anlaşmışlardı. Bu anlaşma Petersburg Anlaşmasından daha kesin ve kararlılık ifade ediyordu.

1916 yılında Fransız temsilcisi F. George Picot ile İngiliz Temsilcisi Mark Sykes arasında imzalanan Sykes-Picot anlaşmasına Ermeni lideri Bogas Nubar Paşa, Kilikyada'da Türklere karşı savaşmak üzere "Doğu Lejyonu adı verilen bir birlik kurulması" maddesini koydurtmuştu. Fransa daha şimdiden Doğu Lejyonu'nu, ileride kurmayı düşündüğü "Küçük Ermeni Devleti" ordusunun çekirdeği olarak düşünüyordu.[8] Ermeniler, Adana ve havalisini "Büyük Kilikya", Hatay yöresini de "Küçük Kilikya" olarak kabul ediyor ve Çukurova'ya temelli yerleşmeyi arzuluyorlardı. Fakat Küçük Kilikya ile Büyük Kilikya arasında ulaşım, ince bir şerit

6 Türk İstiklal Harbi, C.I., Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı.

7 Ahmet Faik Türkmen, Hatay Manda Tarihi ve Silahlı Mücadele Devresi, C. 4., Cumhuriyet Mat., İst., 1937, ss. 52-76.

8 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, C. I., ss. 5-57.

Levent Sahverdi Arşivi

gibi uzanan Dörtyol ve Payas boğazlarından geçtiğinden, bu yolun emniyet altına alınması Ermeniler için çok gerekliydi.[9] Daha sonra Çukurova'yı ve Güneydoğu'yu işgalde büyük güçlük çekecek olan Fransızlar Ermenilerle işbirliği yaparak Doğu Lejyonu askerlerine Fransız üniforması giydirip bu yörelere sahip oldukları gibi, Ermeniler de Dörtyol ve Payas'da yerleşerek büyük taşkınlıklara başladılar. Bunda en büyük itici güç de 1915 yılında meydana gelen ve Suriye içlerine doğru göç ettirilen Ermeniler, Fransızların himaye ve teşvikleriyle yeniden eski yerlerine dönmeye başladılar. Bunun sonucunda bölgede 12 bin kişilik bir güce ulaştılar. Fransız işgalini fırsat bilen Ermeniler, Türklere karşı baskın ve soygunlara başladılar. Dörtyol ve civarına dönen Ermenilerin giderleri de Osmanlı Maliyesi'ne ödettirilmişti.[10] Bunlar yerli Ermenilerle işbirliği yaparak, Türk ve Müslüman halka karşı bir yoketme savaşı yürütüyorlardı. Bu insanlık dışı uygulamalar sakin bir kasaba olan Dörtyol'da huzur bırakmayarak can, mal, ırz, namus tanımayan saldırılar halkı canından bezdirdi. Ermeniler köylülerin mallarını zorla ellerinden alıyor ve bu malların tehçir sırasında müsadere edilmiş Ermeni malları olduğunu ileri sürüyorlardı. Gece evlerine baskın yapılan zengin Türkler, ertesi gün şikayete gittiklerinde sonuç alamıyor, dertlerini dinletemiyorlardı. Bu yüzden halk birer ikişer Dörtyol'un Özerli köyüne sığınmaya veya dağlara kaçmaya başladı. Ermeniler Özerli köyüne de baskın yaparak halka hakaret ve işkence yaptılar.[11] Halk dayanamayıp karşı koydu. Olay dolu günler arttıkça halkın sabır ve tahammülü kalmadı. Köylüler Dörtyol'a inemez hale geldi. Artık zulüm çekilmez boyutlara ulaşmıştı.

Özerli köyünde Hacı Hüseyin Oğullarından Emin Hoca başkanlığında bir heyet, Fransızlar'ın göz yumduğu Ermenilerin zulmünden korunmalarını istemek için İskenderun'da bulunan İngiliz Valisi'ne başvurdular. Bu başvuru üzerine İngiliz valisi Dörtyol'a Hintli ve Müslüman askerlerden kurulu bir birliği gönderdi. Hintli askerler Ermeniler'e iltifat etmedikleri gibi, Türklere de bir ölçü yardımcı oldular. Bu sayede geçici bir sükunet dönemi yaşanmaya başlandı.[12]

11 Aralık 1918 günü Fransızlardan kurulu ve 400 Ermeni ile takviyeli bir Fransız Piyade alayı Dörtyol'u işgal etti. Fransız işgali ile çok daha güçlenen Ermeniler, halkın ve köylülerin sığındıkları Özerli köyüne saldırdılar ve köy halkının mallarını yağma ettiler. Bu saldırılara son verilmesini istemek için Özerli Köyü Muhtarı Şeyhmuszade Mehmet Ağa ile üye Abdülkadir Ağazade Yusuf Ağa, Dörtyol'daki Payas kumandanına

6 Türk İstiklal Harbi, C. I., Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı.
7 Ahmet Faik Türkmen, Hatay Manda Tarihi ve Silahlı Mücadele Devresi, C. 4., Cumhuriyet Mat., İst., 1937, ss. 52-76.
8 Doğan Avcıoğlu, Milli Kurtuluş Tarihi, C. I., ss. 5-57.
9 Ahmet Faik Türkmen, a.g.e., ss. 60-75.

Levent Şahverdi Arşivi

şikayete gittiler. Fakat kumandanın kapısı önünde elleri bağlanıp süngülenerek şehit edildiler.

Aynı günlerde 30 kadar Ermeni, Dörtyol'un batısındaki Haraç Çiftliği'ne baskın düzenlediler. Çiftlikte sadece iki Türk olduğu halde, çiftliğe girmeyi başaramayan baskıncılar 8 ölü bırakarak çekildiler. Bu onlar için şaşırtıcı ve moral bozucu bir olay oldu.[13]

Özerli Dedebeyzade Hakkı Bey, akrabaları ve köyün ileri gelenleri saldırılara karşı tedbir almak için toplanıp görüşmeler yaptılar. Sonuçta varılan karar üzerine 10 kadar köylü silahlanarak dağa çıktı. Bunların; Kürtül'den Baba Mustafa (Kürtül, şimdi Payas'ın bir mahallesidir), Derviş Ağalar'dan Ali, Hocazadeler'den Mehmet ve Ahmet, Kadri Beyoğlu Hacı Mustafa ile adamları olduğu bilinmektedir.[14] Böylece kurulan çeteler Dörtyol ve Payas civarında Fransız ve Ermenilere karşı mücadeleye başladılar. Fransızlar, bu yörelerdeki Osmanlı askeri yönetimine henüz el koymadıklarından, çetelere karşı Osmaniye'den Jandarma Subayı Çerkez Mithat'ı getirdiler ve 150 jandarma ile çetelerin takibine gönderdiler. Çerkez Mithat, Kürtül köyünü işgal ederek çetelerin teslim edilmesini istedi. Köylü bu isteği kabul etmeyince ceza olarak 500 altın ödemek zorunda bırakıldı. Jandarmanın köyden ayrılması üzerine köylüler kalan mallarını sattılar ve silahlanarak dağa çıktılar. Artık Fransızlara ve Ermenilere karşı toplu direniş için herşey hazır demekti.

İŞGALCİ FRANSIZLAR VE ERMENİLERE KARŞI "İLK TOPLU DİRENİŞ", "İLK KURŞUN"

Dörtyol halkının tümüyle silahlanması ve haksızlığa boyun eğmeyerek karşılık vermeye başlaması bilhassa Ermenilerin öfkelerini iyice arttırdığı gibi Karakese köyüne saldırıp intikam almak için hazırlanmalarına sebep oldu. Fransız işgali de Ermenilere güç ve cesaret veriyordu. Nitekim 17 Aralık 1918'de Fransızlar Mersin'e yeniden asker çıkarmış[15], Suriye orduları işgal kumandanı General Hamlin, 18 Aralık 1918'de büyük bir törenle Adana'ya girmişti.[16]

19 Aralık 1918 günü, çoğu Ermeni askerlerinden meydana gelen kalabalık bir Fransız müfrezesinin baskın yapmak üzere Karakese'ye doğru hareket ettiğini haber alan köylüler, Özerli olaylarından sonra Dörtyol'a ve Özerli'ye giden yolları taştan barikatlar kurarak kapattılar, bir saldırıya karşı tedbir aldılar ve Fransızlar gelince de onları ateşle karşıladılar. Bu beklenmeyen direniş karşısında Fransızlar şaşkına dön-

Levent Şahverdi Arşivi

düler. Saldırıya devam etmelerine rağmen bir sonuç elde edemediler. Çatışmayı bırakıp çekildiklerinde arkalarında 15 ölü bırakmışlardı.[17]

I. Dünya Harbi'nin 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi (Ateşkesi) ile sona ermesinin ardından başlayan Kurtuluş Harbinde, ülkemizi işgale yeltenen galip devletlere karşı "İlk Direniş" ve "İlk Kurşun"un ne zaman, nerede ve kim tarafından atıldığı hususunda son zamanlara kadar (1989); 15 Mayıs 1919'da İzmir'de işgalci Yunan güçlerini ve onların onur kırıcı davranışlarına tahammül edemeyerek ateş edenin, birkaç Yunan askerini öldürenin ve ölenin Selanik'li bir gazeteci olan Hasan Tahsin (Osman Nevres) olduğu ifade edilmişti.

Ancak "Milli Mücadelede Hatay Silahlı Mücadele 1918-1922" adlı araştırmamız sırasında bunun doğru olmadığını gördük, tespit ettik.

Yine bizim gibi bu konuda araştırma yapan araştırmacı-yazar Mehmet TEKİN ve yine Hatay konusuna eğilen eğitimci-yazar Kadir Aslan Bey'in bulgu, bilgi ve irşatlarının ışığı altında ve Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı (ATESE) arşivindeki belgelerle tespitlerimiz sonucunda "İlk Kurşun'un Hatay'ın Dörtyol İlçesi, Karakese Köyü yakınındaki Özerli Çayı kenarında Mehmet Kara ve Çete Arkadaşları tarafından 19 Aralık 1918 tarihinde atılmış olduğunu gördük.

Bu gerçeğin tescili işlemi ise eğitimci-yazar Kemal Arslan'ın Hatay Valiliği nezdinde yaptığı girişimler sonucunda tamamlanmıştır. Hatay Valisi Utku Acun 18 Aralık 1991 tarihinde, Genel Kurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığına, Kadir Aslan'ın iddialarını içeren yazılarını ilgi tutarak görüş istemeleri üzerine, Genel Kurmay Başkanlığı da, tarih uzmanı ve Özlük Hakları Araştırma Elemanı İlhami Berk'e göndererek bu konunun aydınlatılmasını istemiştir.

Uzman İlhami Berk'in hazırladığı üçbuçuk sayfalık rapor 27 Ocak 1992 tarihinde Hatay Valiliği'ne gönderilmiştir.

Bu raporda ilk direniş ve ilk kurşunun Mehmet Kara ve Çete Arkadaşları tarafından atıldığı; Fransız destekli Ermeni işgalcilerine karşı olduğu, bu ilk kurşun ve direnişin Kurtuluş harbimizde işgalci düşmana karşı kazanılan ilk başarı olduğu ve 15 Mayıs 1919'da İzmir'deki "ilk kurşun"dan altı ay kadar önce olduğu gerçeğini ortaya koyulmaktadır.

İlk kurşunu atan çete Mehmet Kara'nın kısa bir süre sonra ölmesiyle bu çete içinde yer alan Kara Hasan Paşa'nın Hatay Milli Mücadelesine aynı hızla devam ettiğini görüyoruz. Zira Ermeniler ilk kurşundan sonra

10 Mustafa Onar, Hacin Dosyası, s. 47.

Levent Şahverdi Arşivi

intikam almak için Özerli Köyüne saldırmaktan vazgeçmemişler ve birkaç Türkü öldürmüşlerdir. Bu olay üzerine çete liderliğini üstlenen Karaçaylı (şimdiki Yeşilköylü) Kara Hasan Paşa Hatay Milli Mücadelesinde kilit adam rolünü üstlenmiş ve yeni Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu ve kurtarıcısı Mustafa Kemal Paşa ile tam bir dayanışmada bulunmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın Hatay'a ve Hatay davasına verdiği önem ve değerin bir uzantısını da ilk kurşunda görev alan Kara Hasan Paşa'nın şahsında Hatay için görüyoruz.

20 Ekim 1921'de imzalanan Ankara İtilafnamesi, Türkiye ile Suriye arasındaki sınırı Payas-Kilis hattından çizmişti. Bu çizgi Dörtyol ve Hassa'yı Türkiye'de, İskenderun, Antakya, Kırıkhan, Reyhanlı, Yayladağı, Samandağ ve Altınözü ilçelerini Fransız işgali altında bırakıyordu. Ancak Misak-ı Milli ile sınırlarımız içinde kalmış olmak tek güvence ve mücadele kaynağı oluyordu.

Eğer bu bölgede çeteler ve reisleri Kara Hasan Paşa olmasaydı Fransızlar Ankara İtilafnamesi'ne yanaşmayabilir veya en azından şartlar çok farklı olabilirdi.

Kara Hasan Paşa Atatürk'ün sevdiği, takdir ettiği bir çete olmuştur. Zira Kara Hasan Paşa 1922 yılı Ocak ayından sonra dağlardan inmiş, köyüne çekilmiş, emrindeki katır, silah, yemek kazanları, yatak ve benzeri gibi tüm çeteye ait levazımatı Dörtyol'daki askeri birliğe teslim etmiştir.

Okur yazar olmamasına rağmen, namuslu bir kurmay subayı gibi davranması, Atatürk'ün de hoşuna gitmiş ve ona hitap ederken "Paşa" diye seslenmiş ve 1925-1926'da Dörtyol'da bizzat ziyareti sırasında böyle mütevazi ve hatta yoksulluğa terkedilmişliğini görünce 25 dönüm kadar narenciye bahçesi tahsis ettirmiş, 1931 yılında da bahçesini gezerek kahvesini içmiştir.

Atatürk'ün onu böyle onurlandırmasında; vatan tehlikeye düştüğünde göreve koşan, düşmanın yüreğine korku salan, savunduğu beldeyi düşmana "iğneli beşik" yapan ve görevi bitince de hiçbirşey olmamışcasına sessizce köşesine çekilen ve hiçbir istekte bulunmayan tipik Türk yiğitlerinden biri olarak görmesinin önemli bir rolü olsa gerektir.

Onun anısına şu anda Dörtyol - Yeşil Belediyesi'nde "Hasan Paşa İlkokulu" bulunmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

19 Aralık 1919 tarihindeki bu çatışma; Dörtyol'da Türk halkının işgalci Fransız ve Ermenilere karşı ilk toplu ve bilinçli karşı koymasıdır. Milli mücadelenin "İlk Kurşunu"dur. Bu yönde İstiklal Harbinin ilk silahlı direnişi olarak büyük önemi vardır. Ama maalesef okul kitaplarında yer almamaktadır.

Şurasını hemen belirtelim ki "ilk kurşunun" 19 Aralık 1918'de Hatay Döryol'da atılması İzmir'deki "ilk kurşunun" önemini azaltmaz. Ancak bir gerçeğin, bir hakkın tespiti ve teslimi de kaçınılmazdır. Günümüzde Hatay'ı Arap toprağı olarak görmek isteyenlere karşı bu bölgenin ne denli bir Türk toprağı, Türk vatanının ayrılmaz bir parçası olduğunu yabancı işgaline karşı ta o günlerde silaha sarılarak göstermiş oldukları gibi güney komşumuz Suriye'nin her gün sabah akşam televizyon açılışlarında gösterdikleri haritada Toroslar'ın güneyine kadar bu toprakları Suriye içerisinde göstermelerine karşı Antakya Belediye Başkanlarının ısrarlı tepkilerde bulunmaları da son derece yerinde ve anlamlıdır. Ayrıca bu uğurda kanlarını akıtan canlarını verenlere de haksızlık yapılmamış, ruhları muazzep olmamış olur diye düşünüyoruz.

1918 yılında Mondros Mütarekesinin imzalanmasının hemen arkasından işgale uğrayan Hatay, düşmana karşı "İlk Direniş" hareketinin başladığı yer olmasına rağmen sınırlarımız dışında kaldı ve anavatana ancak 1939 yılında kavuşabildi. I. Dünya Harbinden sonra Türk topraklarını işgal eden düşmanlara karşı ilk kurşunun Hatay-Dörtyol ilçesinde atılması, işgalci devletlere karşı Türk'ün bağımsızlık savaşının burada başlamış olduğunu göstermektedir.

Aynı direniş Aralık 1918. Ocak ve Şubat 1919'da İskenderun ve Belen'de de meydana gelmiş, buralarda Ermeni Lejyon askerlerinin Türklere karşı yaptıkları taşkınlıklara buralar halkının aynı şekilde karşılık vermeye başlamasıyla karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Bu direniş ve mücadeleler İskenderun Kuseyr ve Amik taraflarında da başlayınca tüm Hatay milli mücadelenin içine girmiş oldu.

Dörtyol'da atılan milli mücadelenin ilk kurşunu; I. Dünya Harbi sebebiyle çeşitli cehpelerde bulunan Antakya, İskenderun ve çevresindeki il ve ilçelerin er ve subayların bölgelerine dönmeleri ile daha şuurlu bir hal alacaktır. Hatay'da Fransız ve Ermenilere karşı başlayan mücadele 20 Ekim 1912'de Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasına kadar sürecek ama ne yazık ki, Ankara İtilafnamesi ile Hatay sınırlarımız dışında kalma talihsizliğine uğrayacak, ancak işgal altına girmesine rağmen yönetiminde bazı özel haklar sağlanacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

Hatay Milli Mücadelesi'nde emeği geçenleri, ebediyete intikal edenleri bu vesileyle minnet ve şükranla anıyor, ruhları şad olsun diyoruz.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN HATAY POLİTİKASI -II- (1938-1939) *

Dr. YUSUF SARINAY**

Makelenin I.bölümünde (Atatürk'ün Hatay Politikası I. 1936-1937, Sayı:34) uluslararası konjöktörü çok iyi tartan Türkiye'nin iç ve dış kamuoyunda yürüttüğü koordineli ve kararlı politika sonucu Hatay'ın Suriye'den koparılarak "ayrı bir varlık" olarak tescil ettirmesi ele alınmıştır. Makalenin bu bölümünde ise, Hatay'da seçimlerin yapılarak, bağımsız Hatay Devleti'nin kurulması ve Türkiye'ye ilhak edilmesi gene Türk arşivlerine dayanılarak ortaya konulmaya çalışılacaktır.*

IV.SEÇİMLERİN YAPILMASI VE HATAY DEVLETİ'NİN KURULUŞU

a. Avrupa'daki Gelişmeler ve Hatay'da Seçimlerin Başlaması

1938 Yılı başında itibaren Avrupa'da uluslararası ilişkiler giderek gerginleşmeye, özellikle Almanya ve İtalya'nın barışı tehdit eden tutumları belirginleşmeye başlamıştır. Berlin-Roma mihverinin Avrupa'da ağırlığını gittikçe hissetirmesi, antirevizyonist devletlerin Türkiye'ye olan ihtiyacını da artırmıştır. Bu gergin durum karşısında Fransa, Ortadoğu'nun en güçlü devleti olan Türkiye ile ilişkilerini düzeltmek ihtiyacını duymuştur. Dolayısı ile Avrupa'da savaş tehlikesinin yaklaşması Sancak konusunda yapılan görüşmelerde Fransa'yı Türk haklarını teslime mecbur bırakmıştır.[123] Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Fransız meslektaşı arasında 30 Ocak 1938'de Paris'te yapılan görüşme Avrupa'daki gelişmelerin yarattığı hava içinde geçmiş, Aras; feshedilen anlaşma yerine, yeni bir Türk-Fransız Anlaşması yapabileceklerini ima etmiştir. Diğer taraftan Türkiye'nin itirazını dikkate alan Milletler Cemiyeti Konseyi de 31 Ocak 1938'de seçim yönetmeliğinde gerekli düzenlemelerin yapılmasına karar vermiş ve Seçim Komitesi 7 Mart 1938'de gerekli düzenlemeleri tamamlamıştır.[124]

Bu olumlu hava içinde Hatay'da 1938 Nisan'ında başlaması gereken seçimler 3 Mayıs 1938 tarahinde Milletler Cemiyeti Secim Ko-

* Makalede konu başlıkları, dipnotlar ve Ek numaraları I. makalenin devamı niteliğinde verilmiştir.

** Hacettepe Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü.

123 Fahir Armanoğlu, **a.g.e.**, s. 350.

124 İsmail Soysal, **a.g.m.**, s. 94.

125 **BCA**,(030.10.223.504.6) 402.140. Hasan Rıza Soyak, **a.g.e.**, s. 64.

Levent Şahverdi Arşivi

misyonu'nun gözetimi altında başlamıştır.[125] Anayasa'ya göre iki dereceli olarak yapılacak olan sancak seçimlerinde 20 yaşını doldurmuş her Hatay'lı erkek, gene Anayasa'da belirtilen cemaatlerden birine serbestçe yazılacaktı. Ancak Hatay'daki Fransız makamları bu defa Türkler aleyhinde tavır takınıp seçim sonuçlarını etkilemeye çalışmışlardır. Daha seçimler başlamadan harekete geçen Fransız mandater memurları Suriye'deki Taşnak ve Hınçak Ermenilerini birleştirerek birçok Ermeni ve Arap'ı Hatay'a sokarak Türkler aleyhinde propağandalara başlamışlardır.[126] Özellikle seçimlerde Türklerden yana tavır koyan Alevileri baskı ve terör olayları ile sindirmişlerdir. Hatay dışından getirilen Arap ve Ermeniler Sancak vatandaşı olarak kaydedilmiş, bazı Türkler seçim komisyonunun çıkardığı güçlükler sonucu seçmen olarak kaydedilmemiştir.[127] Antakya'da Fransız istihbarat dairesi tarafından Suriye Vatani Partisi mensuplarına 25 tabanca verilmiş, bazı Türk köyleri basılmıştır. Fransız memurları Türk taraftarlarına şiddet uygulanması, seçimlerde Türklerin asla başarılı olamayacakları, Fransız ordusunun bölgeyi terketmeyeceği yolunda propagandalar yaparak Türkleri psikolojik baskı altına almışlardır.[128] Özellikle Vatanilerin baskı ve şiddet uygulamalarına göz yummuşlar, hatta teşvik etmişlerdir.[129] Baskıların yanısıra, Anayasa'da bulunmamasına rağmen, seçim komisyonları bir kısım Türk köylülerini Sünni-müslüman olarak kaydederek Türklerin seçmen sayısı az gösterilmeye çalışılmıştır.[130] Fransız memurlarının yanısıra tarafsız davranması gereken Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nunda Türkler aleyhine bazı uygulamalara girişmesi üzerine Türk-Fransız ilişkileri tekrar gerginleşmiştir.

Hatay'da yapılan birinci derece seçimlerde meydana gelen olaylara Türkiye'nin tepkisi bir hayli sert olmuştur. Atatürk 20 Mayıs 1938'de Mersin'de , 24 Mayıs 1938'de Adana'da toplanan askeri birliklere saatlerce süren resmi geçit töreni yaptırarak Fransa'ya göz dağı vermek istemiştir.[131] Bu sırada Türkiye'nin sınıra yığdığı 30.000 kişilik kuvvetini, Fransızların meseleyi sürüncemede bırakan politikası karşısında 1937 Türk-Fransız Antlaşması gereği Hatay'a sokmaya çalıştığını görmekteyiz. Nitekim Başbakan Celal Bayar, 31 Mayıs 1938'de verdiği direktifte, sınırdaki askeri birliklerin takviye edilerek Hatay sınırı üzerinde harakete hazır hale getirilmesini istemiştir.[132]

Bir taraftan Türkiye'nin sert ve kararlı davranışı, diğer taraftan Al-

126 **BCA**, (030.10.223.505.31) 402.229.
127 **BCA**, (030.10.223.508.34) 402.386.
128 **BCA**, (030.10.223.503,17.) 402.88.
129 **BCA**, (030.10.223.504.52) 402.187.
130 **BCA**, (030.10.223.504.43) 402.177,**BCA**, (030.10.223.505.42.) 402.240.Bkz.Ek:14. Soyak, **a.g.e.**, s. 644.
131 Cumhuriyet, 21,25 Mayıs 1938 , Soyak, a.g.e., s. 645-646.
132 **BCA**, (030.10.223.507.11) 402.311.Bkz. Ek: 20.

Levent Şahverdi Arşivi

manya'nın Avusturya'yı işgali ve Çekoslovakya'yı parçalaması sonucu Avrupa'da giderek tehlikeli bir vaziyet alan konjöktürü dikkate alan Fransa, yeniden tavır değiştirmek zorunda kalmıştır.[133] Sonuçta Fransa seçimleri 6 gün durdurmuş ve Hatay'daki temsilcisi Garreau'yu azlederek yerine Binbaşı Collet'i seçimler süresince temsilci olarak görevlendirilmiştir.[134] 6 Haziran 1938'de de Abdurrahman Melek'i Hatay Valiliğine atamıştır.[135] Abdurrahman Melek'in Fransızların teklifini kabul etmesi, başta Tayfur Sökmen olmak üzere Hatay Türklerinin ileri gelenleri tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Ancak Hatay'daki Başkonsolos'luğun Abdurrahman Melek vazifeyi benim emrimle kabul etti demesinden sonra Türkler durumu kabullenmişlerdir.[136]

Hatay yönetiminde yapılan değişikliklere paralel olarak 9 Haziran 1938'de seçimler tekrar başlatılmasına rağmen, sonuçlar Türkler aleyhine gelişmeye devam etmiştir. Seçimlerin tatil edildiği dönemde dahi, Arap tethişçiler köy köy dolaşarak Türk listelerine yazılanların veya yazılmak isteyenlerin katledileceği ve evlerinin yağma edileceği şeklinde propagandaya devam etmişler, Hoybun Cemiyeti de Suriye Vatanilerinin yardımı ile Türkler aleyhinde bildiri dağıtmıştır.[137] Seçimlerde, gelişmeleri günü gününe takip eden Türkiye, Hatay'da Türklerden 22 Milletvekili çıkarmayı hedeflemiş ve bunu Fransa'ya da kabul ettirmiştir.[138] Halbuki 15 Haziran 1938 tarihi itibariyle Türk seçmenlerin sayısı, diğer unsurların toplamından aşağı idi.[139] Bu farkın hariçten getirilerek Hatay nüfsuna kaydedilen Ermeni ve Araplar ile Türk listelerine kaydolması engellenen Alevi ve bir kısım Türklerden kaynaklandığı anlaşılıyordu.[140] Bu durum karşısında Türkiye, seçimlerin ertelenerek durumun Türkler lehine düzeltilmesi için harekete geçmiştir. Türkiye bu amaca ulaşmak için Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun Hatay'ı terketmesi ve sorunu Türkiye ile Fransa'nın birlikte çözmesini istemektedir.[141] Bu fikri Fransa'nın

133 Armaoğlu, **a.g.e.**, s. 277-278.

134 Tayfur Sökmen, **a.g.e.**, s. 277-278.

135 Abdurrahman Melek, **a.g.e.**, 49.

136 **BCA** (030.10.223.508.1) 402.353.**BCA** (030.10.224.510.17).402.462 Ayrıca Abdurrahman Melek'in özgeçmişi hakkında Bkz.**BCA** (030.10.223.507.24).402.326.

137 **BCA**.(030.10.223.507.17).402.318.

138 **BCA**,(030.10.223.505.7).402.203.

139 Aradaki farkın 5090 olduğu belirtilmektedir. **BCA** (030.10.223.508.12) 402.364. Bu arada seçmen yazımı devam etmiş. Seçimler durdurulduğu zaman aradaki fark 3770'e düşmüştür. **BCA** (030.10.224.510.17)402.462.

140 **BCA** (030.10.224.510.17)402.462.

141 Türkiye bu amaçla daha Mayıs ortalarında zemin yoklamaya başlamıştır. 14 Mayıs'ta Hatay'da Fransız temsilcisi ile görüşen Antakya Başkonsolusu Celal Karasapan Ankara'ya gönderdiği raporunda, Fransız temsilcisinin, seçim komisyonuna müdahalede bulunamayacağını., ancak gerekirse seçimleri durdurup Türk ve Fransız hükümetlerinin direkt temasa geçerek bir komisyon teşkil edip, seçime devam edilebileceğini söylediğini kaydetmektedir. Başkonsolos yaptığı yorumda "...bu suretle Fransızların buradaki delegeleri ağzından baklayı çıkarmış bulunuyor" diyerek Fransa'nın bu fikre yatkın olduğunu değerlendirmektedir. **BCA** (0.30.10.223.504.46) 402.180. Ayrıca Yunus Nadi,"Hatay meselesinde muhatabımız Fransa'dır. dost olarak veya hasım halinde" diyerek Türkiye'nin politikasını ortaya koymaktadır.

Levent Sahverdi Arşivi

da kabul etmesi üzerine, Türk ve Fransız Hükümetleri Milletler Cemiyeti Seçim Komisyonu'nun çalışmalarını durdurmasını birlikte istemişler ve komisyon 29 Haziran 1938'de Hatay'dan ayrılmıştır.[142] Artık Hatay sorunu Türkiye ile Fransa arasında ikili görüşmelerle çözülme yoluna gidilecektir.

b. Türkiye ile Fransa Arasında İmzalanan Askeri ve Dostluk Antlaşması

Yukarıda da belirtildiği gibi, Fransa Avrupa'da giderek tehlikeli bir hale gelen konjönktürü de dikkate alarak Hatay konusunda uyuşmazlığa son vermek amacıyla Türkiye ile ikili görüşmelere razı olmuştu.

Fransa'nın politikasında meydana gelen bu yumuşamaya paralel olarak; Türk ve Fransız hükümetlerince Sancak'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan 29 Mayıs 1937 Antlaşması'nın 2. ve 3. maddesine dayanarak iki ülke askeri heyetleri 17 Haziran 1938'de Antakya'da görüşmelere başlamışlardır. Bu görüşmelerde Orgenaral Asım Gündüz başkanlığında bir askeri heyet görevlendirilmiş, [143] bir gün sonra bu heyete Dışişleri Bakanlığı'ndan Elçi Cevat Açıkalın dahil edilmiştir.[144] Fransa'yı ise Yakındoğu Ordusu Komutanı General Huntziger temsil etmiştir.

17 Haziran 1938 tarihinde askeri heyetler arasında başlayan görüşmelerde Fransa, Hatay'a girecek Türk müdahale kuvvetinin sembolik bir kuvvet olmasını, sadece İskenderun mıntıkasında konuşlandırılmasını ve bir taburdan ibaret olmasını istemiştir.[145] Halbuki Türkiye; topçu birliği dahil olmak üzere bölgedeki Fransız kuvvetlerinin miktarı kadar takviyeli bir alayı Hatay'a sokmak istemekteydi. Fransız askeri temsilicisi Türk teklifine karşı çıkmış, özellikle Türkiye'nin Hatay'a topçu birlikleri sokmasına itiraz etmiş, sonuçta görüşmeler uzamıştır.[146] Günlerce süren müzakerelerden sonra 3 Temmuz 1938 tarihinde Türk-Fransız Askeri Antlaşması imzalanabilmiştir.[147]

Bu antlaşma ve 32 maddelik ek protokole göre, Sancak'ın toprak bütünlüğü, siyasi statüsü ile sükun ve asayiş 6000 kişilik bir kuvvet ta-

---

Cumhuriyet 20 Haziran 1938, Türkiye, ikili görüşmelerle Hatay konusuna çözüm bulunması fikrini Haziran'ın ilk haftasında Paris'te yapılan müzakerelerle Fransa'ya da kabul ettirmiştir. Cumhuriyet, 8 Haziran 1938.

142 Soysal, **a.g.m.**, s. 95.

143 Askeri heyet üyeleri için Bkz. **BCA** (030.18.01.83.51.11)2/8971,Bkz.Ek:21.

144 **BCA** (030.18.01-83-52-11).2/8991.

145 **BCA** (030.10.223.508.18) 402.370.

146 Görüşmeler ve üzerinde mutabakata varılan hususlar için Bkz. **BCA** (030.10.223.508.48).402.401, **BCA** (030.10.24.505.4.)402.417.

147 Anltlaşma metni için Bkz. **BCA** (030.10.224.510.9.) 402.453.

Levent Şahverdi Arşivi

rafından sağlanacaktı. Bu kuvvetlerin 1000'i Sancak'tan geri kalan kısmı yarı yarıya (2500-2500 olmak üzere) Türk ve Fransız kuvvetlerinden oluşacaktı. Hatay'ın iç ve dış güvenliğinin sağlanması için Türk ve Fransız kuvvetleri işbirliği yapacaklardı. Ayrıca Antlaşmada Türk Kuvvetlerinin Hatay'a gireceği günün birlikte tesbit edileceği, kuvvetlerin geçeceği ve konuşlandırılacağı yerlerle ilgili teknik ayrıntılar da bulunuyordu.

Fransızların önceki oyalama politikasına sinirlenen ve bu sebeple daha müzakereler sırasında Hatay'a girecek birliklerin hazırlanmasının hükümete telkin eden Atatürk; Anlaşma haberini alır almaz, Fransa ile acele temas edilmesini ve Türk kuvvetlerinin ertesi günü Hatay'a girmesini emretmiştir.[148] Sonuçta Türk öncü birlikleri 4 Temmuz'da esas birlikler de 5 Temmuz 1938 'de Kurmay Albay Şükrü Kanatlı komutasında Payas ve Hassa üzerinden Hatay topraklarına girmiştir.

Türk ordusunun Hatay'a girişi, Hatay Türkleri tarafından büyük törenler ve sevinç gözyaşlarıyla karşılanmış bozulan moralleri düzelmiştir.[149] Hatta Türk ordusu, Türk olmayan unsurlar tarafından da tezahüratla karşılanmıştır.[150] Hatay meselesinin çözümünde önemli bir dönüm noktası teşkil den bu olayı Başbakan Celal Bayar'da, Genelkurmay Başkanı'na gönderdiği kutlama telgrafında siyasi hayatımızda önemli bir merhale olarak görmektedir.[151]

Diğer taraftan 1938 Mayısının ortalarında Cenevre, Paris ve daha sonra Ankara'da devam eden Türk-Fransız görüşmeleri de askeri müzakerelere paralel olarak devam etmiş, olumlu bir hava içinde geçmiştir.[152] Bu görüşmeler sonunda da Türk Dışişleri Bakanı ile Fransa'nın Ankara Büyükelçisi Ponsot arasında 4 Temmuz 1938'de Ankara'da Türk-Fransız Dostluk Anlaşması imzalanmıştır.[153] Anlaşmanın imzalandığı gün taraflar arasında ortak bir demeç ile optanlara dair bir de protokol imzalanmıştır.[154]

---

148 Soyak, **a.g.e.**, s. 640.

149 **BCA** (030.10.224.510.18) 402.463.BCA (030.10.224.510.21) 402.466. Cumhuriyet Gazetesi "Türk ordusu Hatay'a girdi" 5 Temmuz 1938, "Hatay'ın matemli kızı kara elbisesini yırtarak dün ayyıldıza kavuştu" 6-8 Temmuz 1938, başlıklarıyla olayı duyururken karşılama töreni ile ilgili fotoğraflara geniş yer vermektedir.

150 **BCA** (030.10.224.510.20)402.465.

151 **BCA** (030.10.224.510.14) 402.458 Ek22, Türk hükümeti 29 Temmuz 1938 tarihinde kabul ettiği bir kararname ile Hatay'a yapılan bu harekatı, sefer mahiyetinde "mühim ve hususi ehemmiyeti haiz harekatlardan sayarak, görevli subay ve erlere tayin bedeli ödenmesini kararlaştırmıştır. **BCA** (030.18.01.84.71.16)2/9376.

152 Görüşmelerde anlaşmaya varılan hususlar için Bkz., **BCA** (030.10.223.505.7) 402.203.

153 Anlaşmanın metni için Bkz . **Atatürk'ün Milli Dış Politikası**, C.II.s.626-627.

154 Ortak demeç için Bkz., **a.g.e.**, s. 628-629 Hatay'da yaşayan Suriye, Lübnan ve Türk menşeli şahısların vatandaşlık seçme hakkı ile ilgili olarak imzalanan optanlara dair protokol için Bkz. **BCA** (030.10.224.510.10) 402.454. **Atatürk'ün dış Politikası**. C.II.s.630-631.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiye'nin feshettiği 1930 tarihli Dostluk Anlaşması'nın yerine geçmek üzere imzalanan bu Anlaşma ve ortak demece göre, taraflar işlerinden birine yönelik siyasî ve iktisadî hiçbir anlaşma ve kombinozona girmeyecekler, taraflardan biri saldırıya uğrarsa, diğer taraf saldırgana yardımda bulunmayacaktı. Ayrıca taraflar Hatay'ın toprak bütünlüğünü garanti altına alan 1937 Anlaşması'ndan dolayı kendilerine düşen yükümlülüklerin yerine getirilmesini gerektirecek bir durum karşısında birbirlerine gerekli kolaylıkları göstermek için istişarede bulunacaklardı. Diğer taraftan ortak demeçte, 29 Mayıs 1937 tarihinde kabul edilen İskenderun Sancağı Statüsü ve Anayasası'nın yürürlüğe girmesi ve Hatay'da Türklerin üstünlüğü Fransa tarafından kabul edilmiş, ancak meselenin Türkiye için toprak sorunu olmadığı teyid edilmiştir. Fransa bu son hükümle Türk kuvvetlerinin Hatay 'a girmesini kabul etmekle beraber Türkiye'nin Hatay'ı kendisine ilhak etmesini önlemeyi amaçlamıştır. Fakat, gerek Hatay'la ilgili, gerekse, 1939 Türk-İngiliz -Fransız ittifak görüşmeleri ve gelişen olaylar sebebiyle, bu anlaşma taraflarca onaylanamadığı için yürürlüğe girmemiş, Türkiye açısından da bağlayıcı olmamıştır.

c. Seçimlerin Tamamlanması ve Hatay Devleti'nin Kuruluşu

Türk-Fransız Askeri ve Siyasî Anlaşmalarının imzalanmasından sonra, iki hükümet, Hatay'da seçimlerin Türk-Fransız otoritelerinin ortak denetiminde tamamlanması ve işbirliğine devam edilmesi konularında anlaşmışlardır. Bunun üzerine Türkiye, seçim işlerini Fransız Yüksek komiseri'nin Hatay'daki temsilcisi Albay Collet ile birlikte yürütmek üzere Cevat Açıkalın'ı fevkalade murahhas olarak Hatay'a tayin etmiştir.[155] Cevat Açıkalın Hatay'a giderek 15 Temmuz 1938'de Fransız temsilci ile resmi temaslara başlamıştır. Bu temaslarda seçimlerin düzenli bir şekilde yürütülebilmesi ve daha önce Türkler aleyhinde yapılan bazı uygulamaların ortadan kaldırılması için bir takım kararlar alınmış ve uyulamaya geçilmiştir. Bu kararlara göre, seçimleri yürütmek üzere Türk temsilci Cevat Açıkalın., Fransız temsilci Collet, Hatay Valisi Abdurrahman Melek ve Türk Cemaati mümessili sıfatı ile (Hatay Halk Partisi Başkanı) Abdülgazi Türkmen'den oluşan bir seçim komisyonu (İntihab-ı Ali komisyonu) kurulmuştur. Bu komisyon'a diğer cemaatlerden de birer temsilci alınmıştır. Seçimlerde görevli özel mahkeme de 2 Türk, 1 Fransız hakim görevlendirilmiş, daha önce oluşturulan müracaat komiteleri ihtiyaç kalmadığı gerekçesi ile lağvedilmiş, yeni seçim büroları açılmıştır.[156] Ayrıca seçmen yazımızda daha önce yapılan haksızlıkları ortadan kaldırmak amacıyla, baskı ve şiddet uygulanan yerlerdeki seçmen yazımlarını yenilemek, hileli kayıtları tetkik etmek ve Hatay do-

155 **BCA** (030.10.224.511.8).402.480.Melek.**a.g.e.**, s. 58.
156 **BCA** (030.10.224.511.9) 402.481.

Levent Şahverdi Arşivi

ğumlu olmadığı halde kaçak getirilerek kayıt edilen Ermeni ve Arapları kayıtlardan düşmek konusunda da karar alınmıştır. Böylece Türkiye için Hatay davasının esası demek olan seçmen kayıt işlerindeki dengesizlik ve haksızlıkları telafi edilme yoluna gidilmiştir. Bu aradaTürkiye Ermeni Patriği Mesrop Maroyan, İçişleri Bakanlığı ve CHP Genel Sekreterliğine 2 Temmuz 1938 tarihinde müracaat ederek Hatay'daki Ermenilerden Türkler aleyhine çalışanları ikaz etmek amacıyla iki tane Rahib'i Hatay'a göndermek için izin istemiştir.[157]

Yeni oluşturulan Seçim Komisyonu bir bildiri yayınlayarak 22 Temmuz 1938 tarihinde Milletler Cemiyeti Seçim Komisyo'nun bıraktığı yerden seçimlere devam edileceğini açıklamıştır. Böylece 22 Temmuz'da başlayan seçim işlerinde Anayasa gereği 20 yaşını doldurmuş Hatay'lı erkekler birinci derece seçmen olarak istedikleri cemaat listelerine kendilerini yazdırmaya başlamışlardır. Özellikle Hatay Halk Partisi ve Vali Abdurrahman Melek'in verdiği rakamlar ve bilgiler ışığında; Reyhaniye bölgesinde kayıtların tekrar yapılması, baskı ve şiddet sonucu kendilerini Türk listelerinden başka bir listeye yazdırdıklarını beyan edenlerin (Türk Alevi Arap vb) Türk listelerine yazılmaları, henüz kaydedilmemiş olanların kaydedilmesi ve Suriye'den getirilerek kayıtları yapılan Ermeni ve Arapların listelerden silinmesi hususlarında harekete geçirilerek listelerde Türkler lehine denge sağlanmıştır.[158]

1 Ağustos 1938 günü tamamlanan birinci derecede seçmen yazımına göre, Türk cemaatine 35.847, Alevi 11.319, Ermeni 5504, Arap 1845, Rum Ortodoks 2098 ve diğer cemaatlere 359 kişi kayıt yaptırmıştır. Seçimlerin bu devresinde Türk listelerine 15.080 kişi daha yazılmış, kayıt işleri herhangi bir olay meydana gelmeden tamamlanmıştır.[159] Bunlardan her 100 seçmen bir ikinci derece seçmen sayıldığından 358 Türk, 113 Alevi, 55 Ermeni, 18 Arap, 20 Rum-Ortodoks ikinci derecede seçmen olarak kabul edilmiştir. Bu sonuçlara göre, toplam 40 milletvekilinden her cemaate düşen sayı da 22 Türk, 9 Alevi, 5 Ermeni, 2 Arap, 2 Ortodoks-Rum olarak tesbit edilmiştir.[160]

Bu işlemlerin tamamlanmasından sonra, 20 Ağustos 1938 tarihinde Antakya, İskenderun ve Kırıkhan kazalarında ikinci derece seçmenler tarafından milletvekillerinin seçileceği ilan edilmiştir. Bu sebeple Türk Milletvekillerinin kimlerden oluşacağı konusunda çalışmalara başlanmıştır. Öncelikle Hatay davasına büyük hizmetler yapmış olan Tayfur Sökmen'i kurulacak yeni devlette etkili bir görev vererek Hatay'a gön-

157 **BCA CHP Evrakı**, B.3 sıra no: 753 konu no: 687.Bkz.Ek.24.
158 **BCA** (030.10.224.511.12.)402.484.
159 **BCA** (030.10.224.512.28) 402.531.Bkz.Ek:25.
160 Y.a.g.belge, Ayrıca ikinci derecede seçmen ve milletvekillerinin kazalara göre dağılımı için bkz. **BCA** (030.10.224.512.32)402,537.Bkz.Ek:26.

Levent Sahverdi Arşivi

dermek isteyen Türkiye, Milletvekili seçtirmek istemektedir. Bu amaçla emir verilen Cevat Açıkalın, Tayfur Sökmen'i Reyhaniye' de Ata namı ile seçmen olarak kaydettirdiğini, ancak O'nun Sancak vatandaşı olmadığını, gizli bir kayda dayanarak milletvekili adayı yapmanın zor olacağını belirtmektedir. Fakat Anayasa'nın 24. maddesine göre Başbakan veya Bakanların Milletvekili olma şartı bulunmadığını, bu sebeple Tayfur Sökmen'e Meclis Başkanı olmamak şartıyla, Başbakanlık ve Bakanlık verilebileceğini, bunu Fransız temsilciye de kabul ettirmenin daha kolay olacağını belirtmekte ve Milletvekili listesinin bir an önce gizli olarak gönderilmesini istemektedir.[161] Bu arada Ağustos başlarından itibaren Türkiye'de Hatay'da milletvekili seçilecek ve hükümette görev alacak kişilerle ilgili çalışmalara başlamıştır.[162] Bu konuda görevlendirilen Emniyet Genel Müdürü Şükrü Sökmensüer,Cevat Açıkalın, Tayfur Sökmen, Fethi Denli, Abdurrahman Melek, Dörtyol'da bir toplantı yapmışlardır. Toplantıda Şükrü Sökmensüer, Hatay Devlet Başkanlığı için Atatürk'ün Tayfur Sökmen'i teklif ettiğini belirtmiş, Abdurrahman Melek ile Tayfur Sökmen arasındaki gerginlik giderilmiş, Hatay'da Milletvekili seçilecek ve hükümette görev alacak kişiler konusunda görüş alışverişi yapılmıştır.[163] Toplantıdan sonra Ankara'ya dönen Şükrü Sökmensüer, hazırladığı raporu İçişleri Bakanlığına sunmuş, İçişleri Bakanlığı da onay için 10 Ağustos 1938 tarihinde Başbakanlığa arzetmiştir.

Başbakanlığa onay için sunulan bu raporda , Hatay Devlet Başkanlığı için ilk adayın Tayfur Sökmen olduğu, şayet herhangi bir sebeple O'nun seçilememesi durumunda kardeşi Abdullah veya İnayet Mürsel'in bu göreve getirilmesi teklif edilmektedir. Meclis Başkanlığı'na Abdülgani Türkmen'in, Başbakanlığa Abdurrahman Melek'in, Bakanlıklara'da Ahmet Faik Türkmen, Cemil Yurtman, Abdullah Fevzi, Cemal Baki ve Kemal Alper'in getirilmesi önerilmektedir. Hatay Meclisi'nde çoğunluğu sağlayabilmek için Devlet ve Bakanlık görevlerine getirilecek Türklerin Milletvekili olmaması gerektiği, şayet diğer unsurlardan bakanlık görevi verilecek birisi olursa, onun aynı zamanda Milletvekili olmasının faydalı olacağı belirtilmektedir. Rapor'da Milletvekili adaylıkları için de iki liste hazırlanmıştır. Bu listelerden ilk 22'si tercihen milletvekili olması istenilenler, ikinci 22 kişi de yedek listedir. Milletvekili listesinin hazırlanmasında adayların Türk olmaları ve Ankara'ya bağlı bulunmalarının esas alındığı vurgulanmaktadır. Diğer taraftan manda döneminde birtakım bocalamalar geçirdikten sonra Türkiye'nin Hatay'la yakından ilgilendiğini gören ve milli davaya sıkı sıkıya bağlanan bazı kişilerin de, ister Hatay'da , ister halen Türkiye'de olsun milletvekili olması gerektiği belirtilmekte ve bunlara Suphi Bereket, Adalı Hacı Mehmet,

161 **BCA** (030.10.224.512.29) 402.532.
162 **BCA** (030.10.224.512.38) 402.538.
163 Melek, **a.g.e.**, s. 61-62; Sökmen; **a.g.e.**, s. 106-107.

Levent Şahverdi Arşivi

Kuseyri ailesinden Naci vb. kişiler örnek gösterilmektedir. Ayrıca Arap, Ermeni ve Ortodoks Milletvekillerinin de Türk tezine yakın olan kişilerden seçilmesi için gayret gösterileceğine işaret edilmekte ve listenin 15 Ağustos'a kadar Cevat Açıkalın'a bildirilmesi istenilmektedir.[164] Sonuçta Başbakan tarafından onaylanan liste Cevat Açıkalın'a bildirilmiş, O'da listeleri Hatay Halk Partisi'nde yapılan bir toplatıda açıklamıştır. Abdurrahman Melek hatıralarında milletvekili adayları arasında kendisini Dörtyol toplantısında bildirdiği isimlerden ancak 7-8 kişinin kaldığı, eski muhaliflerden ve Hatay'da oturmayanlardan da bazı kişilerin listeye girmiş olduğunu, Partide eskiden beri çalışan arkadaşların bu sonucu hayretle karşıladıklarını, ancak hiçbirinin karşı çıkmadığını belirtmekte ve azınlık Milletvekili adaylarını da kendisinin aynı zamanda mandater yönetimi de memnun etmiş kişilerden seçtiğini kaydetmektedir.[165]

Milletvekili listelerinin hazırlanmasından sonra 21 Ağustos'ta listeler ilan edilmiş, 24 Ağustos'ta da milletvekili seçimleri yapılmıştır. Bu seçimlerde Türk adayların toplam sayısı 22 olduğu için seçim yapılmaksızın hepsi seçilmiş sayılmıştır. Seçim sonuçlarına göre, Antakya'da 14 Türk, 7 Alevi, 2 Arap, 2 Ermeni, 1 Ortodoks-Rum, Kırıkhan'da 5 Türk, 2 Ermeni olmak üzere 40 Milletvekili seçilmiştir.[166] Bu sonuçlara göre, Türkiye'nin kararlı ve planlı bir şekilde olaya yaklaşması neticesinde arzu edilen sonuç alınmış, Hatay Meclisi'nde Türkler salt çoğunluğu elde etmişlerdir.

Hatay'da seçimlerin tamamlanmasından sonra, meclisin açılması ve devletin kuruluşu için hazırlıklar hızla tamamlanmıştır. Bu arada Cevat Açıkalın'ın daveti üzerine 25 Ağustos 1938'de Tayfur Sökmen Hatay'a gelmiş, Halk Partisi ve halk tarafından törenlerle karşılanmış, Fransız temsilci Collet ile de samimi bir havada görüşme yapmıştır.[167] Tayfur Sökmen 'in ittifakla devlet başkanlığına seçilmesi için gerekli çalışmalar yapılmış, Meclis Başkanı ve yardımcılarının kimlerden olacağı, encümenlerin Türklerin çoğunluk olacak şekilde teşkili , meclisin açılışında söylenecek nutuklar, fark gözetilmeksizin milletvekillerine ödenecek maaşlar dahi önceden tespit edilme yoluna gidilmiştir.[168] Ayrıca daha meclis toplanmadan kurulacak hükümetin tamamen Türk Bakanlardan oluşmasına, açılış konuşmasını da Meclis Başkanı seçilecek olan Abdülgani Türkmen'in yapmasına karar verilmiştir.[169]

Bütün hazırlıklar tamamlandıktan sonra, nihayet 2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açılmıştır. Sancak Statüsüne göre resmi dil Türkçe ve

164 **BCA** (030.10.224.512.40)402.526.Bkz.Ek:27
165 Melek, **a.g.e.**, s. 62.
166 Soysal, **a.g.m.**, s. 97, Melek, **a.g.e.**, s. 61-65.
167 **BCA** (030.10.224.513.3) 402.542, **BCA** (030.10.224.513.5) 402.544.
168 **BCA** (030.10.224.513,1) 402.542, Bkz.Ek:28, **BCA** (030.10.224.513.6.) 402.544.
169 **BCA** (030.10.224.513.10.) 402.548, **BCA** (030.10.224.513.12) 402.550.

Levent Sahverdi Arşivi

Arapça olduğu halde bütün milletvekilleri Türkçe yemin etmişlerdir. Halk Partisi Başkanı Abdülgani Türkmen Meclis Başkanlığı'na , Tayfur Sökmen de Abdurahman Melek'i hükümeti kurmakla görevlendirmiştir.[170] Abdurrahman Melek tarafından oluşturulan Bakanlar Kurulu, daha önceden tesbit edildiği gibi, Adliye Bakanı Cemil Yurtman, Maliye ve Gümrük Bakanı Cemal Baki, Maarif ve Sıhhıye Bakanı Faik Türkmen, Nafia ve Ziraat Bakanı Kemal Alpar'dan teşkil edilmişti. Bakanlarının tamamı Türklerden meydana gelen hükümetin programında Hatay Halk Partisi'nin programınının hemen hemen aynısı idi. 6 eylül 1938'de toplanan Hatay Meclisi hükümete güven oyu vermiş, aynı gün Milletler Cemiyeti tarafından hazırlanan Anayasa onaylanmış, devletin resmi adı "Hatay Devleti" olarak değiştirilmiş, milli marş olarak Türk İstiklal Marşı ve yeni bayrak kanunu kabul edilmiştir.[171] Meclis 7 Eylül 1938 tarihinde tekrar toplanarak, hükümete geçici kanun çıkarma yetkisi vermiş ve hükümet icraatlarına başlamıştır.[172] Türkiye Cumhuriyeti de yeni kurulan Hatay Devleti'nin acil ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için hemen 50.000 TL. ödenek göndermiştir. [173]

Türkiye, gerek Milletler Cemiyeti çercevesinde Fransa ile yürüttüğü diplomatik mücadele ve imzaladığı anlaşmalar, gerekse devletin şekillenmesinde Hatay'da izlediği Politika ve yaptığı çalışmalar ile Hatay'ın Anavatan'a ilhakı yolunda önemli bir mesafe katetmiştir. Hatay davasını kendisi için bir onur ve namus meselesi olarak telakki ederek başından itibaren bizzat yönlendiren ve Türkiye'ye ilhak yolunda artık dönüşü olmayan bir safhaya vardıran Atatürk 10 Kasım 1938 tarihinde ebediyete intikal etmiştir.

V. HATAY'IN TÜRKİYE'YE İLHAKI

2 Eylül 1938 tarihinde kurulan Hatay Devleti, gerçekte her yönüyle yapay ve geçici bir niteliğe sahipti. Bu haliyle bir yıla yakın varlığını sürdüren Hatay Devleti, 23 Haziran 1939 tarihinde hukuken ortadan kalkmış, Türkiye'nin bir vilayeti haline gelmiştir. Bu süre zarfında, bir taraftan Hatay Türklerinin biran önce Türkiye'ye bağlanma arzuları doğrultusunda yapılan siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve adli düzenlemelerle Türkiye ile bütünleşmesinin eşiğine gelen Hatay, diğer taraftan Avrupa konjoktürünün hızla değişmesine paralel olarak Fransa ile imzalanan anlaşma ile hukuken Türkiye'ye ilhak olacaktır.

---

170 **BCA** (030.10 224.513.13) 402.550; Sökmen, **a.g.e.**, s. 108.

171 **BCA** (030.10.224.513.16) 402.553, Mehmet Tekin, **Tarihte Hatay ve Hatay Devleti**, Antakya, 1986, s. 76-77. Kabul edilen bayrak Türk bayrağı gibi al zemin üzerine beyaz ay yıldızlı idi. Türkiye Cumhuriyeti Bayrağı'ndan farkı sadece yıldızın ortası dolu olmayıp beyaz çizgi halinde bulunuyordu. Soyak, **a.g.e.**, s. 652.

172 **BCA** (030.10.224.513.20) 402.556.

173 **BCA** (030.10.224.513.25) 402.561.

Levent Şahverdi Arşivi

a. Türkiye-Hatay İlişkileri ve Yapılan Düzenlemeler

Hatay Devleti'nin yöneticileri kendilerini Anavatan'ın bir parcası olarak terakki ettikleri için Türkiye'de yürürlükte olan kanunları, Hatay Meclisi'nden bölüm bölüm geçirerek uygulamaya başlamışlardır. Kanunların hazırlanması ve uygulanması ile devlete işlerlik kazandırılmasında Türkiye ile sıkı bir işbirliği yapmışlardır.

Özellikle Hatay Devleti'nin Suriye ve Fransa'nın etkisinden kurtaracak idari, adli, ekonomik ve diğer konularda yeni düzenlemelere hız verilmiştir. Bu çerçevede, Hatay Devleti adına vergi alınmaya başlanmıştır.[174] 20 Ekim 1938 tarihinde Suriye'nin Hatay sınırlarını kapatması üzerine İskenderun gümrüğüne el konularak Hatay Devleti adına vergi alınmaya başlanmıştır.[175] Ortaya çıkan bu krizde Türkiye Hatay Devleti'ni desteklediğini resmen ilan ederek, Türkiye sınırını açmış ve gümrük vergilerini kaldırmıştır.[176] Bundan sonra 13 Kasım 1938 tarihinden itibaren İskenderun limanına girecek yabancı ülke gemilerine Hatay Bayrağı çekme mecburiyeti getirilmiştir.[177] Hatay'da 29 Ekim 1938'de Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen'in katılması ile Cumhuriyet Bayramı törenleri düzenlenmiş, Suriye'nin çıkardığı güçlükler sebebi ile bir müddet Hatay'ın posta işleri Türkiye'den yürütülmüş, daha sonra Türkiye'de Hatay adına pullar bastırılarak Hatay'a gönderilmiştir. Önce devlet memurları maaşı Türk parası ile ödenmeye başlanmış, daha sonra Suriye parası yerine Türk parası resmen ikame edilerek Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın İskenderun'da bir şubesi açılmıştır. Ayrıca Hatay vatandaşlarının Türkiye Konsolosluklarından pasaport alarak seyahat etmeleri de sağlanmıştır. Diğer taraftan asayişi temin edecek emniyet teşkilatı ve eğitim sahasında da gerekli düzenlemeler hızla gerçekleştirilmiştir.[178]

Hatay'da yapılan bu faaliyetle Türkiye ile koordineli bir şekilde yürütülmüştür. Nitekim Hatay ile Türkiye arasındaki yakınlık ve bağlılığı daha ziyade geliştirerek Anavatan'a ilhakına zemin hazırlamak amacıyla Türkiye 'de de çalışmalar yapılmaktaydı. Olayların hızla gelişmesi üzerine koordinasyonun sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi amacıyla; Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreteri Numan Menemencioğlu başkanlığında bir Hatay İstişari Heyeti ve bir de Hatay bürosu tesis edilerek çalışmalar hızlandırılmıştır.[179] Sonuçta Hatay İstişari Heyeti tarafından tespit edilen

174 **BCA** (030.10.224.513.32) 402.565.
175 **BCA** (030.10.224.513.53).402.483; Melek, **a.g.e**, s. 72-75.
176 **BCA** (030.18.1.2.85.95.8.) 2/9853; **BCA**, (030.10.224.514.3) 402.588; Sökmen, **a.g.e.**, s. 114-115.
177 **BCA**, (030.10.224.514.6) 402.592.
178 Geniş bilgi için bkz. **BCA** (030.18.1.2.85.100.14).2/9963.402.37; **BCA**, (030.18.1.2.85.110.4) 2/10150; Melek, **a.g.e.**, s. 78-79.
179 **BCA** (030.10.224.514.20) 402.605 Bkz.Ek:29.

Levent Sahverdi Arşivi

esasların yürürlüğe girmesi hususunda Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu tarafından bir kararname çıkarılmıştır.[180] Bu çervevede, Türkiye'de yürürlükte olan kanunların Hatay Devleti kanunu olarak kabul edilmesi ile gerekli hukuki düzenlemeler tamamlanmıştır.[181] Yapılan hukuki düzenlemelere paralel olarak devlet kadrolarında da gerekli değişiklikler yapılarak, Hatay Devleti büyük oranda Suriye ve Fransa'nın etkisinden kurtarılmıştır.

Türkiye-Hatay Devleti ile işbirliği halinde yukarıda bahsedilen düzenlemeleri yaparken, hiçbir zaman Hatay'ın Anavatan'a ilhakından resmen sözetmemiştir. Ancak 1939 Mart'ında Tayfur Sökmen'in Antalya'dan Melek'in de Gaziantep'ten milletvekili seçilerek TBMM'ne girmeleri, Hatay'ın Türkiye'ye ilhak edilmek üzere olduğu kanaatini kuvvetlendirmiştir.[182]

Diğer taraftan Hatay davasının kazanılmasında büyük bir role sahip olan Hatay Halk Partisi, devletin kurulmasından sonra faaliyetlerini durdurmuştur. Türkiye'ye ilhak yolunda Hatay halkını sosyal ve kültürel yönden de kazanmak amacı ile Hatay'da CHP ve Halkevleri teşkilatlarının etüdlerini yaparak, tekrar kurmak ve faaliyetlerini hızlandırmak için Tekirdağ milletvekili Rahmi Apak 11 Şubat 1939 tarihinde görevlendirilmiştir.[183] Hatay'a giden Rahmi Apak, CHP Genel Sekreterliğine 20 Şubat 1939 tarihinde yazdığı raporda; Fransızların Suriye'de bir Alevi, bir Ermeni ve hatta bir Kürt bağımsız camiası yaratmak konusundaki temayülleri dikkate alınarak kurulacak Parti ve Halkevlerinin Hatay'daki Türklerin dışındaki unsurları da kazanmak için çalışmalarının faydalı olacağı bildirmektedir.[184] Nitekim Mart 1939 tarihinde Antakya merkezinde bir teşebbüs komitesi kuran Rahmi Apak; başta İskenderun, Kırıkhan ve Reyhaniye olmak üzere kazalarda parti ve Halkevlerini kurarak, köy ve mahalle ocaklarının teşkil edilmesine başlamıştır. Teşkilatlanma esnasında halka en küçük bir mali yükün getirilmemesi için Ankara'dan para isteyen Apak'a masraflar için 5.000 TL.

180 **BCA** (030.18.01.86.15.10.) 2/10436 Bkz.Ek:30.

181 Melek **a.g.e.**, s. 77-78.

182 Melek, TBMM'nde yemin ettikten sonra Hatay'a döndüğü zaman gazeticilere "Türkiye'de başta Cumhurreisi oldukları halde bütün Türk milletinin Hatay hakkında gösterdikleri alaka o derece büyüktür ki Türkiye ve Hatay tek bir kalp olarak çarpmaktadır." şeklinde verdiği beyanatın gerek Hatay'da gerek dışarda ilhak kararı arefesinde olunduğu şeklinde yorumlandığını belirtmektedir. Melek, **a.g.e.**, s. 81.

183 **BCA, CHP Evrakı**, B3 sıra No: 753, konu No: 687. Cevat Açıkalın'a yazılan11 Şubat 1939 tarihli yazı.

184 Apak, Hatay'da 20-25 bin Ermeni ve 15-20 bin Arap olmak üzere 50 bin kadar Türk ideolojisi dışında sayılabilecek bir kitle olduğunu belirtmektedir. **BCA, CHP Evrakı**, B.3 Sıra No:753, Konu No: 687. Rahmi Apak'ın CHP Genel Sekreterliğine yazdığı 20 Şubat 1939 tarihli yazı.

Levent Şahverdi Arşivi

gönderilmiştir.[185] Rahmi Apak, gönderilen para ile Hatay Devleti yetkilileri ve Türkiye Fevkalade Murahhası Cevat Açıkalın ile işbirliği halinde Parti ve Halkevlerinin teşkilatlanmalarını tamamlar. Ayrıca Hatay davası uğrunda şehit düşenlerin aileleri ile Türk İnkılâplarını Hatay'da yayan kişilere maddi yardımda bulunur. Diğer taraftan halkı aydınlatmak amacı ile Hatay'da yayınlanmakta olan Türkçe Yenigün, Hatay, Karagöz ile Arapça Ahdi Cedid ve Enba-i Hatay gazetelerinin bütün masrafları karşılanır.[186]

Hatay'da açılan Halkevlerinde faal bir şekilde çalışarak Alevilik, Kürtçülük ve Ermenilik propagandasına karşı halkı kazanabilecek yetişmiş elemanın Hatay'da yeterli sayıda bulunmaması sebebiyle, Ankara'ya müracaat eden Rahmi Apak; Türkiyede'ki Halkevlerinde dil, temsil, sosyal yardım ve köycülük kolllarında yetişmiş idealist 25 kadar kadın ve erkek öğretmenin Hatay'da görevlendirilmesini de istemektedir.[187] İstenilen öğretmenlerin Hatay'a gönderilmesi ile güçlenen Halkevleri özellikle Alevileri kazanmak amacıyla faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır.

Hatay içinde yürüttüğü faaliyetlerin yanısıra Suriye hakkında bir fikir elde etmek amacıyla Şam ve Beyrut bölgelerine bir seyahat yapan Rahmi Apak, Ankara'ya gönderdiği raporunda; Türkiye'nin Hatay'daki yüksek başarısından sonra Lazkiye, Trablusşam ve Şam'da Türkiye ve Türklüğün nüfuzunun çok yükselmiş olduğunu vurgulamaktadır. Fransa'nın bu nüfuzu Ankara'nın dikkatini çekmeden kırmaya çalıştığını, bu amaçla Suriye'deki Fransızca matbuatta Türklüğe hakaret edici ve küçük düşürücü yayınlar yapıldığını belirtmektedir. Arap dünyası içinde Fransızlar tarafından Türklük aleyhinde yapılan propagandalara karşı koymak amacıyla Antakya Başkonsolosu Fethi Denli tarafından Hatay Ajansı adı altında bir propaganda mekanizması kurulduğunu, bu ajansın desteklenerek güçlendirilmesinin faydalı olacağını belirtmektedir. Ayrıca Hatay Ajansı'nın sahibi M. Balkır (Münir Eşref) tarafından propaganda amacıyla yayınlanmış olan Arapça "Hayat Eddevletül Müstakile" adlı eserden 300 kadar satın alınarak Lazkiye ve Trablusşam'da dağıtılmasını da teklif etmektedir.[188] CHP Genel Sekreterliği tarafından, Cevat Açıkalın vasıtasıyla Rahmi Apak'a gönderilen talimatta adıgeçen kitaptan satın alınarak dağıtılması ve Hatay Ajansı'nın desteklenmesinin uygun olacağı bildirilmiştir.[189]

185 **BCA, CHP Evrakı**, B.3 Sıra No:753 KonuNo: 687.27 Mart 1939 tarihinde Rahmi Apak tarafından CHP Genel Sekreterliğine, 18 Mart 1939 tarihinde ise CHP Genel Sekreterliğinin 5.000 TL. gönderildiğini bildiren yazısı.

186 **BCA,CHP Evrakı** B.3 Sıra No: 753 Konu No: 687 Rahmi Apak'ın 15 mart 1939 tarihli CHP Genel Sekreterliğine yazısı.

187 **BCA,CHP Evrakı**, B.3.Sıra No: 753, Konu No: 687 Bkz.Ek: 31, 32.

188 Rapor ekinde verilen kitabın kısa tercümesinde; Eser'in bugünkü Hatay Devletini tanıtan, bu bölgenin Suriye'den ziyade Türkiye'nin bir parçası olduğunu istismarcı Fransızların yönlendirilmesi ile Suriyelilerin düştüğü hatalı yolu ortaya koyan faydalı bir kitap olduğu belirtilmektedir. Rapor ekinde ayrıca Suriye ve Beyrut'ta yayınlanan Fransızca Gazetelerin Türklük aleyhine yayınlarından örnekler verilmektedir. Bkz. **BCA CHP**, B.3, Sıra No:753, Konu No: 687. Rahmi Apak'ın 4 mart 1939 tarihli CHP Genel Sekreterliğine gönderdiği rapor, Ek: 33.

189 **BCA CHP Evrakı**, B.3 Sıra No: 753, Konu: 687, CHP Genel Sekreterliğinin 18 Mart 1939 tarihli yazısı.

Levent Şahverdi Arşivi

Rahmi Apak; Ankara'ya gönderdiği 10 Mart 1939 tarihli bir diğer raporunda ise; Fransa'nın biri Cezire'de diğeri de Lazkiye'de olmak üzere Suriye'den ayrı iki bağımsız (Hıristiyan ve Alevi) topluluk yaratmak için çalıştığını, Türk sınırı yakınındaki bu olayları içinden takip edebilmek için Lazkiye ve Cezire'de Milli Emniyetin (şayet yoksa) esaslı faaliyete geçmesini bu iki bölgede birer konsolosluk tesis edilmesinin de çok faydalı olacağını belirtmektedir. Ayrıca İskenderun ve Antakya'da bulunan iki konsolosluğun Hatay'ın Anavatan'a ilhakı hususundaki düşüncelerimize uygun düşmediğini de vurgulayan Apak, açıkca belirtmemekle beraber bu Konsoloslukların Lazkiye ve Cezire'ye kaydırılmasından yana olduğu anlaşılmaktadır.[190]

Türkiye henüz Fransa ile Hatay'ın ilhakı hususunda bir anlaşmaya varmadan, Avrupa'daki gelişmeler çerçevesinde Fransa'nın buna razı olmak zorunda kalacağı kanaatiyle bütün hazırlıklarını tamamlamıştır. Bu hazırlıkların çarpıcı örneklerinden biri de daha 10 Nisan 1939 tarihinde Başbakan'ın emri üzerine, Hatay'ın Anavatan'a katılması durumunda buradan TBMM'ne seçilecek milletvekillerinin tesbit çalışmalarına başlanmasıdır. Rahmi Apak,Başbakan Refik Saydam ve CHP Genel Sekreterliğine yazdığı raporlarda; Hatay'ın nüfus itibarıyla 7 milletvekili çıkarabileceğini belirterek 7 asil, 7 yedek aday önermektedir. Ayrıca, Hatay'ın Anavatan'a katıldığı takdirde hem burayı iyi bilen hemde komşu Suriye 'deki faaliyetleri iyi kavramış olan Antakya Başkonsolosu Fethi Denli'nin Hatay Valisi yapılması, Milli Mücadele hareketi'nin bir devamı olan Hatay davasında çalışmış olanların birer "İstiklal Madalyası" ile taltif edilmesinin de çok faydalı olacağını vurgulamaktadır.

Bağımsız Hatay Devleti'nin kurulmasından itibaren Türkiye ile koordineli bir şekilde yürütülen faaliyetler ve yapılan düzenlemelerle Hatay, adeta Türkiye'nin bir parçası haline gelmiş, sadece bu durumu resmen Fransa'ya kabul ettirmek kalmıştı.

b. 1939 Türk-Fransız Antlaşması ve Hatay'ın Türkiye'ye İlhakı

Bağımsız Hatay Devleti'nin kurulması. Türkiye açısından Hatay meselesini büyük ölçüde bir çözüme bağlamıştı. Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vaad eden 1936 tarihli Anlaşmanın uygulanmasını askıya alması sebebiyle, Hatay'ın geleceğinin Suriye'ye bağlı tutulması için de bir sebep kalmamıştı. Bu sonuca Fransa'nın razı olmasının zeminini de Avrupa'daki gelişmeler hazırlayacaktır.

Nitekim, Avrupa'daki gelişmeler çercevesinde Fransa, Türkiye ile

190 **BCA CHP Evrakı**, B.3. SıraNo:753, Konu: 687, Bkz.Ek:34.

191 **BCA CHP Evrakı**, B.3.Sıra No:753, Konu:687, Rahmi Apak'ın 10 Nisan 1939 tarihli Başbakan Refik Saydam ile CHP Genel Sekreterliğine yazdığı iki ayrı yazı. Ayrıca teklif ettiği Milletvekilleri için Bkz., Ek: 35.

Levent Şahverdi Arşivi

Doğu Akdeniz'de ve Balkanlar'da bir dayanışma aramıştı. Daha 4 Temmuz 1938 Anlaşmasının yapılması esnasında bunu hissettirmiş, Eylül 1938'de de Türkiye'ye resmen anlaşma teklif etmiştir.[192] Ancak Fransa'nın Avrupa'da giderek sıkıştığını gören Türkiye, Hatay meselesini istediği gibi halletmeden Fransa'ya karşı yükümlülük altına girmeyi düşünmemiş, Hatay meselesinin halledilmesini ön şart olarak ileri sürmüştür.[193]

Bu arada 4 Kasım 1938 tarihinden itibaren Hatay Devleti'nin sınırlarını tespit etmek amacıyla kurulan Milletler Cemiyeti Sınır Komisyonu çalışmalara başlamıştır.[194] Bu çalışmalar devam ederken Hatay konusunda insiyatifi Türkiye'nin ele aldığını gören Suriye, Hatay'ın Türkiye ile Suriye arasında paylaşılması için girişimde bulunmuştur. Nitekim Suriye Devleti adına Atatürk'ün cenaze törenine katılan Emir Adil Aslan bu düşüncesini Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'na açmıştır. Saraçoğlu ona verdiği cevapta; Suriye'nin Hatay sınırları dışında kalan üç Türk Nahiyesi'ni (Bayır, Bucak ve Hazine Nahiyelerini) Türkiye'ye bırakması karşılığında, Hatay sınırlarında Suriye lehinde bazı değişikler yapılabileceğini bildirmiştir. Ancak bu teklifi Suriye'nin kabul etmemesi üzerine herhangi bir uzlaşma sağlanamamıştır.[195]

Hatay konusunda Türkiye'ye karşı giderek sıkışan Fransa son bir manevra ile Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını önlemek amacıyla Batılı ülkeleri yanına almaya çalışmıştır. Bu amaçla yaptığı propaganda da ; Türkiye'nin Hatay'dan başka Suriye'nin önemli petrol bölgelerinden Cezire'yi de ele geçirmek amacında olduğunu, Türkiye'nin bu girişimi Almanya'nın arzusu üzerine yaptığını ileri sürmüştür. Batılı Petrol Şirketlerinin iş yaptığı bir bölgeye Türkiye'nin göz dikmesi doğal olarak Batılıları Türkiye'ye karşı getirebilirdi.[196] Fransa'nın bu propagandasına karşı, Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, "Türkiye'nin Hatay'dan başka Suriye'nin hiçbir yerinde gözü yoktur" diyerek bu iddiaları yalanlamıştır.[197]

Fransa 1939 yılı başından itibaren Suriye'de manda rejiminin daha süreceğini göz önünde tutarak Hatay'ın ona bağlı ve mahkum tutulmaması gerçeğini anlamaya başlamıştır. Nitekim 1939 yılında Fransa'nın Ankara Büyükelçisi olan Massigli Paris'e yolladığı raporlarda; Türk yöneticilerinden Hatay konusunda esneklik beklenemeyeceğini, Atatürk'ün başlattığı bu davada İnönü'nün gerilemesinin söz konusu olmadığını be-

192 İsmail Soysal, "1939 Türk-İngiliz-Fransız İttifakı", **Belleten,** C.XLVI, Sayı: 182, (Nisan 1982) s. 371; **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**, s. 188.
193 **Montreux ve Savaş Öncesi Yılları**, s. 189.
194 **BCA**, (030.10.224.514.1).402.586, Melek, **a.g.e.**, s. 83.
195 Soysal, **a.g.m.**, s. 99.
196 Köni, **a.g.m.**, s. 539.
197 Soysal, **a.g.m.**, s. 99.

Levent Şahverdi Arşivi

lirterek karşılığını almak şartıyla Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına Suriye'nin karşı çıkacağını bu sebeple sadece sınır düzeltmeleri yapılabileceğini bildirmiştir.[198] Daha sonra biraz daha esneklik gösteren Fransa Hükümeti Türk-Fransız ittifakının önemini daha iyi anlayarak Akdeniz Bölgesi'nde Fransa ile bir ittifak karşılığında Hatay'ın bir bölümünün Türkiye'ye bırakılmasını kabul etmiş, bu çerçevede Saraçoğlu ile görüşmelere başlanması için Massigli'ye talimat vermiştir. Fakat yapılan görüşmelerde Saraçoğlu Hatay'dan Suriye'ye toprak verilmesine karşı çıkarak sorunun biran önce kesin olarak çözülmesini istemiştir.[199]

Türkiye ile Fransa arasında bu görüşmeler devam ederken, 15 Mart 1939'da Almanya'nın Çekoslovakya'yı, İtalya'nın da 7 nisan 1939'da Arnavutluğu işgal etmesi ile Avrupa konjoktürü hızla değişmiş, II. Dünya Savaşı'nın eşiğine gelinmiştir. Bu şartlar altında Fransa Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmek zorunda kalacaktır. Nitekim İtalya'nın Arnavutluğu işgali ile başlayan Türk-İngiliz ittifak görüşmelerine Fransa'da katılmak istemiş, fakat Türkiye, Hatay meselesi halledilmedikçe Fransa'nın katılmasına razı olmamış, sadece gelişmeler konusunda Fransa'ya bilgi verilmiştir. Türk-İngiliz görüşmeleri sonunda 1939 Türk-İngiliz-Fransız ittifakına temel teşkil edecek olan ortak demeç 12 Mayıs 1939'da açıklanmıştır.[200] Ortak demeç ile ilan edilen Türk-İngiliz ittifakının üçlü olmasını isteyen Fransa, Türkiye'nin Hatay konusundaki isteklerini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bunun üzerine 23 Haziran 1939 tarihinde Türkiye ile Fransa arasında, Paris'te Türk-İngiliz ortak demecinin aynısı[201], aynı gün Ankara'da da Hatay'ın Türkiye'ye bırakılmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır.[202]

Bu anlaşma ile , Milletler Cemiyeti sınır komisyonunun 19 Mayıs 1939 tarihinde belirlediği Hatay Devleti sınırları Türkiye-Suriye sınırı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca Türkiye, Suriye'nin toprak bütünlüğüne saygı gösterecek, içişlerine karışmayacaktı. Fransız askerleri de bir ay içinde Hatay'ı terkedecek, Hatay Devleti vatandaşları, ülke değişikliği sebebiyle uyrukluk seçme hakkına sahip olacaktı.

Anlaşmanın imzalandığı gün Hatay Devleti Meclisi de Türkiye'ye ilhak kararı alarak Hatay Devleti'ne son vermiş ve yönetim Türkiye Fevkalade Komiseri Cevat Açıkalın'a devredilmiştir.[203] Fransız askerlerinin Hatay'ı terketmelerine paralel olarak daha önce İçişleri Bakanlığı'nın teklifi üzerine başlayan komisyon çalışmaları[204] sonucunda 7 Temmuz 1939

198 Geniş bilgi için bkz., Soysal, **a.g.m.**, s. 100.
199 Soysal, **a.g.m.**, s. 100-101.
200 Metin için Bkz. **Ayın Tarihi**, (Mayıs 1939) No: 66, s. 215-216.
201 **Ayın Tarihi**, (Haziran 1939) No: 67, s. 89-90.
202 Antlaşmanın ve Ek Protokollerin Metni için bkz. Düstur III. Tertip, C.20, s. 1530-1539, Sosyal, **a.g.e.**, s. 573-581.
203 Melek, **a.g.e.**, s. 84; Sökmen, **a.g.e.**, s. 117.
204 **BCA** (030.10.225.515.18) 402.623.

Levent Şahverdi Arşivi

tarihinde çıkarılan "Hatay Vilayeti Kurulmasına Dair Kanun" ile merkezi Antakya olmak üzere Hatay Vilayeti kurulmuştur.[205] 18 Temmuz 1939 tarihinde Hatay'ın ilk valisi olarak Hatay Egemenlik Cemiyeti Genel Sekreteri ve Emniyet Genel Müdürü olan Şükrü Sökmensüer görevine başlamıştır. Daha sonra Türk-Fransız Anlaşması ve Ek Protokolleri gereği Hatay'daki Fransız hak ve malları Türkiye tarafından satın alınmıştır. [206] Hatay davasında mücadele ederek şehit düşenlerin ailelerine maaş bağlanarak onure edilmişlerdir. [207]

Hatay konusunda yapılan anlaşmaya göre, Hatay halkından isteyenlerin altı ay içinde Suriye ve Lübnan vatandaşı olabilme hakkı verilmiştir. Türk yetkililerin Hatay'da kalacakların bütün Türk vatandaşlarının faydalandığı her türlü haklardan istifade edeceklerini açıklamalarına rağmen, Beylan, İskenderun, Kırıkhan ve Antakya 'da birçok Ermeni, Suriye ve Lübnan 'a göçetmiştir. Ermeni göçünde, Türklerin kendilerine kötü muamele edecekleri yolundaki propagandalar, Taşnak mensuplarının baskıları ve askerlik gibi bir takım yükümlülüklerden kaçınmaları rol oynamıştır.[208] Bu sırada Hatay'ı terkeden Ermeni sayısı konusunda Türk kaynaklarında kesin bir rakam verilmemektedir. Weisband, ise 14.000 Ermeni'nin göçettiğini belirtmektedir.[209] Vatandaşlık seçme hakkı kullanarak Suriye ve Lübnan'a yapılan göçlerden sonra Hatay Vilayeti'nin nüfusunun yaklaşık 210.000 kişi civarında kaldığı tahmin edilmektedir.

Böylece Hatay meselesi., dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Başbakan Refik Saydam'a gönderdiği kutlama telgrafında vurguladığı gibi; "Milletlerarası sulh ve emniyet teminatını, milli şeref ve menfaatle birleştirmek gibi sağlam bir siyaset sayesinde"[210] gerek Hatay Türkleri, gerekse Türkiye'nin istediği şekilde sonuçlandırılmıştır.

c. Hatay'ın Türkiye'ye Katılmasına Suriye'nin Tepkisi

Hatay'ın Türkiye'ye ilhakına ilk ve en önemli tepki haliyle Suriye'den gelmiştir. Türk-Fransız Anlaşması'ndan hemen sonra Suriye Partileri olan Kitle-i Vataniye, Şehbender, Usbetül Amelül Kavmi ve El Şebibetül Amelül Kavmi ve El Şebibetül Vataniye Partileri gerek yayınladıkları beyannamelerle gerekse, yayın organlarında verdikleri demeç ve Milletler

205 **Resmi Gazete**, 11 Temmuz 1939, Kanun No: 3711.
206 **BCA**, (030.18.01.91.59.18), 2/13758; Tunçay, **a.g.m.**, s. 267.
207 **BCA**, CHP Evrakı, B.3. Sıra No: 753, Konu No: 687 Bkz. Ek: 36.
208 **BCA**, (030.10.225.515.25), 402.632; **BCA CHP Evrakı**, B.3. Sıra No: 753, Konu No: 687. Rahmi Apak'ın 13 Temmuz 1939 tarihli CHP Genel Sekreterliği'ne gönderdiği rapor.
209 Weisband, **a.g.m.**, s. 208.
210 **BCA**, (030.10.225.515.19) 402 .624.

Levent Şahverdi Arşivi

Cemiyeti'ne çektikleri telgraflarla Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını protesto etmişlerdir.[211] Suriye Meclis'i de Anlaşmayı red ve protesto ederek, Meclis Başkanı vasıtasıyla Fransa ve Milletler Cemiyeti Konseyi'ne birer telgraf göndermiş yapılan anlaşmanın onaylanmasını talep etmiştir.[212]

Bu arada Hatay'ın Türkiye'ye ilhakı üzerine özellikle Ermeniler de, Hatay'da kalan Arapları Türkler aleyhine kışkırtmaya çalışmışlar ve Fransa'yı da protesto etmişlerdir.[213] İtalyan Hükümetide 10 Temmuz 1939 tarihinde Fransa'ya verdiği notada 1920 San Remo Konferansı Devletlerinden biri olarak, kendisinin görüş ve onayı alınmadan yapılan bu anlaşmanın Manda 'nın amacına ters düştüğünü ileri sürerek pretesto etmiştir. Fransa bu notaya verdiği cevapta, Anlaşmanın, 1921 Ankara Anlaşması'nın kaçınılmaz bir sonucu olduğunu belirterek, Hatay'ın Türkiye'ye geri verilmesinin Türkiye-Suriye ilişkilerinin iyileşmesine yarayacağını bildirmiştir.[214]

Suriye, anlaşmaya gösterdiği ilk tepkiden sonra, bağımsızlığını kazandığı 1944 yılında Şam'daki yabancı misyona gönderdiği bir genelge-nota da; Suriye Hükümeti'nin, Fransa'nın Suriye adına yaptığı uluslararası ve ikili anlaşmalara saygılı olduğunu bildirmiş, dolaylı olarak 1939 Anlaşması'nı da tanımıştır. [215] Suriye'nin politika değişikliği üzerine, Türkiye, 1946 yılında Suriye'yi tanıyarak Şam'da bir Büyükelçilik açmıştır.[216]

Ancak Suriye, 1950'den itibaren Hatay konusunu tekrar gündeme getirmeye başlamıştır. Bundan sonra Suriye yönetimi Hatay'ı daha çok iç politika malzemesi yaparak "Hatay'ın Suriye'den zorla alındığı" yolunda propagandalara başlamış, Hatay'ı Suriye içinde gösteren haritalar yayınlamış ve Türkiye-Suriye sınırını tanıma anlamına gelebilecek tüm davranışlardan kaçınmıştır.[217] Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Projesi'ne başlamasına paralel olarak su meselesini de bahane eden Suriye, PKK terör örgütüne barınma, eğitim ve silah sağlama açısından yoğun bir şekilde destek vermeye ve başta Yunanistan olmak üzere Türkiye'ye düşmanlık besleyen ülkelerle işbirliğine yönelmiştir.

---

211 **BCA**, (030.10.225.515.22) 402.627, Bkz.Ek:37.
212 Y. a.g. Belge.
213 **BCA** (030.10.225.515.25) 402.632.
214 Soysal, **a.g.m.**, s. 104.
215 Soysal, **a.g.m.**, s. 104.
216 Abdülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasi**, C. 2, İstanbul 1966, s.91.
217 Harita için Bkz. Ek:38.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Hatay, Misak-ı Milli sınırları içinde kabul edilmesine rağmen, Milli Mücadele döneminin olağanüstü şartları içinde Fransa ile savaşın durdurulması pahasına imzalanan Ankara İtilafnamesi ile milli sınırlar dışında bırakılmak zorunda kalınmıştır. Ancak, TBMM Hükümeti, Hatay Türkleri'nin menfaatlerini koruyacak ve bölgeye özerklik verilmesi için gerekli zemini hazırlayacak özel hüküm koydurmayı ihmal etmemiştir. Bu hüküm, bölgedeki Türklerin benliklerini koruyup Türkiye ile bağlarını güçlendirmelerinde ve ileride Hatay'ın Anavatan'a tekrar kavuşmasında, Türkiye'nin elinde önemli bir dayanak noktası teşkil etmiştir.

Türkiye, bağımsızlığına kavuştuktan sonra, Hatay meselesini ön plana çıkarmak için iç ve dış sorunların halledilmesini ve Avrupa'da siyasal konjoktürün elverişli bir duruma gelmesini beklemiştir. Nitekim, Avrupa'da siyasi konjöktürün elverişli duruma geldiğini gören Türkiye, Fransa'nın Suriye'ye bağımsızlık vermeye hazırlandığı bir sırada, Hatay konusunu iç ve dış kamuoyunda planlı bir şekilde gündeme getirmiştir. Artık Hatay, iç ve dış kamuoyunda yürütülen propaganda ile 1936 Sonbaharından itibaren Türkiye'nin en önemli davası haline gelmiştir.

Türkiye, Montreux'de kazandığı uluslararası hukuk yoluyla hak arama ve elde etme tecrübesini Hatay konusunda da çok iyi değerlendirmiş, önce Hatay'a bağımsızlık verilip Suriye'den koparılması, daha sonra Anavatana ilhak edilmesi şeklinde cereyan eden iki aşamalı bir strateji izlemiştir. Nitekim, Hatay sorununa toprak isteyerek değil, Suriye'ye tanınacağı gibi Hatay bölgesi için de bağımsızlık isteyerek işe başlamıştır. Milletler Cemiyeti çerçevesinde varılan uzlaşma sonucu imzalanan 1937 Anlaşması ile Hatay'ın "ayrı bir varlık" olduğu kabul edilmiş, Türkiye, Sancak'ın toprak bütünlüğünün teminat altına alınmasında bir anlamda garantör devlet sıfatı elde etmiştir. Bu sebeple 1937 Anlaşmaları, Hatay meselesinin çözümünde önemli bir aşama olmuştur.

Milletler Cemiyeti çerçevesinde imzalanan Anlaşma ile Statü ve Anayasa'nın uygulanmasında Fransa'nın çıkardığı güçlüklere rağmen, Hatay davasını bizzat yönlendiren Atatürk; Türkiye'nin barışçı ve hukuka saygılı görünümünü bozmadan aşama aşama yürütmeye özen göstermiştir. Türkiye'yi işgalcilikle suçlayacak herhangi bir argüman vermemeye büyük gayret sarfetmiştir. Suriye'nin bağımsızlığını haraketle destekleyerek aynı hakkın Hatay'a verilmesi gerektiğini ısrarla savunmuş, Milletler Cemiyeti'nde ve Fransa ile yürütülen müzakerelerde hukuka saygılı bir tavır sergilemiştir. Ancak, Atatürk, diplomasinin tıkandığı noktalarda askeri kuvvete başvurabileceğini Fransa'ya hissettirmiş ve Fransa'nın çıkardığı engeller böylece adım adım aşılmıştır. Türkiye'nin kararlı tavrı ve Avrupa konjönktüründeki hızlı değişmeler, Fransa'yı

Levent Şahverdi Arşivi

Türk haklarını teslime mecbur bırakmıştır. Sonuçta Milletler Cemiyeti'ni devreden çıkaran Türkiye, Fransa'yı ikili müzakerelere zorlayarak 1938 Anlaşması'nı imzalamıştır. Bu anlaşma ile ordusunu Hatay'a sokan Türkiye, bir anlamda davanın esası demek olan seçimlerin istediği şekilde sonuçlanmasını sağlamıştır. Bu bakımdan Türk Ordusunun 1938 tarihinde Hatay'a girişi nihai çözüme ulaşılmasında temel bir faktör olmuştur.

Türkiye, diplomatik yoldan Hatay konusunda aldığı mesafeye paralel olarak gerek Türkiye'de gerekse Hatay'da yürüttüğü faaliyetler ile davayı içten kazanma yoluna gitmiştir. Bu faaliyetlerde; Türkiye ile koordineli bir şekilde sancak Türkleri teşkilatlandırılmış, Türkiye'den gönderilen memur ve diğer Hatay doğumlular ile Türkler güçlendirilmiş, seçimlerde yapılan organizasyonla Fransa ve Suriye'nin oyunları bozularak diğer unsurların da bir kısmı kazanılarak seçimlerde gerekli çoğunluk elde edilmiştir. Böylece Hatay meselesinin başından itibaren savunulan, "Hatay'ın büyük çoğunluğu Türktür" tezi hukuken tescil edilmiştir. Sonuçta her yönüyle Türklerin hakim olduğu bağımsız Hatay Devleti'nin kurulmasıyla, aslında Türkiye açısından sorun büyük oranda çözülmüştür. Çünkü böyle bir devlet nasıl olsa Türkiye ile sıkı işbirliği içinde geleceğini kararlaştıracak, bu karar da Anavatan'a bağlanmak olacaktı. Nitekim Hatay Devleti'nin kurulmasından sonra yapılan düzenlemelerle Fransa ve Suriye'nin etkisinden kurtarılan Hatay, Türkiye ile bütünleşmenin eşiğine getirilmiştir. Avrupa konjönktüründeki hızlı değişmelere paralel olarak da Fransa, bu sonucu kabul etmek zorunda kalmıştır.

Türkiye'nin Hatay davasına sahip çıkarak kararlı bir politika izlemesi, Hatay sınırları dışında da nüfuzunu ve itibarını bir hayli yükseltmiştir. Fakat, gerek Hatay'ı gerekse Anavatan'ı uluslararası konjönktürde zor durumda bırakabilecek herhangi bir davranış içine girilmemiştir.

Başta Atatürk olmak üzere Türk devlet adamları II. Dünya Savaşı'nın eşiğinde, Ortadoğu ve Balkanlar'daki güç dengesinde Türkiye'nin taşıdığı ağırlığı, yani jeopolitik konumunu çok iyi değerlendirmesini bilmiş, karşılık vermeden ve herhangi bir savaşa yol açmadan Hatay'ı elde etmeyi başarmışlardır.

Bu sonucun elde eldilmesini de sağlayan, hiç süphesiz başından itibaren Hatay davasını şahsi meselesi olarak niteleyerek sahip çıkan ve Türkiye'nin politikasını uluslararası konjönktürü iyi tartarak belirleyen, kan dökmeden en son aşamasına vardıran Atatürk olmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

EK-20

EK-20

Türkiye Cumhuriyeti

Hariciye Vekâleti 402

Umumî Kâtiblik Kalemi 341

Geldiği yer Dolmabahçe

Yazıldığı tarih 31/5/1938

Geldiği tarih 31/5/1938

Numarası

BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVİ

AÇIK TEL

Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras

Ankara

İyc.bında Hatay'da Fransız askerile teşriki mesai etmek üzere Zatı Devletlerinizle Fransız Suriye ordusu Komutanı arasında mikdarı mevzubahs olan Türk kıt'asının Hatay hududu üzerinde derhal harekete ihzar edilmesini ve neticesinin bildirilmesini rica ederim. Bu kuvvetin hasıl olacak yeni vaziyetle üzerine tekviye edilmesi zarureti karşısında yine hudut üzerinde ihtiyat olmak üzere kâfi kuvvetin toplanması için icap edenlere emir buyurulması muvafık olur.

2- Bu tebliğin alınıp tatbik edildiğinin ve Hatay hududundaki kuvvetin hangi gün harekete hazır bulunabileceğinin bildirilmesine muntazırım.

3- Millî Müdafaa ve Hariciye Vekâletlerine de yazılmıştır. Bu vekâletlere Genel Kurmay Başkanlığından alınacak cevap dahi bildirilecektir.

Başvekil
C. Bayar

Levent Sahverdi Arşivi

BAŞVEKÂLET
HLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2

EK-21 Kararname

CUMHURİYET ARŞİVİ

2
8971

Fransız heyetile Hatay işlerini müzakere etmek üzere Orgeneral Asım Gündüz'ün Başkanlığı altında Genelkurmay harekât şubesinden Kurmay Albay Feyzi Mengüç, Genelkurmay harekât şubesinden Kurmay yüzbaşı Nurettin Alpkartal'ın ve heyete hizmet için Gedikli erbaş Muhittin Öncünün Antakyaya izamları ve heyet azalarına harcirahlarından maada Türkiye sınırlarından başlamak üzere 2/5690 sayılı kararnameye göre yevmiye ve Gedikli Erbaş Muhittin Öncüye de 10 lira gündelik verilmesi ; ve seyahatları için siyasî pasaport itası; Genelkurmay Başkanlığının 10/6/938 tarih ve 17937 sayılı tezkeresile yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyetince 10/6/938 tarihinde onanmıştır.

10/6/938

REİSİCÜMHUR
K. Atatürk

Bş. V. Ad. V. M. M. V. Da. V.

Ha. V. Ma. V. Mf. V. Na. V.

İk. V. S. İ. M. V. G. İ. V. Zr. V.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-22

BAŞVEKALET
HUSUSİ KALEM MÜDÜRLÜĞÜ

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Ankara / /.

TELGRAF

402/455

Maraşala

Ankara

5.7.938 tarihli telgrafınızı büyük memnuniyetle aldım . Reisicumhur Şefimiz Atatürke arzettim .

Askerimizin Hataya girişini siyasi hayatımızda mühim bir merhale olarak kabul etmekteyim .

Başta Zatı Devletleri olduğu halde Ordumuzun yeni ve bu mühim hareketinden dolayı tebrik ve teşekkürlerimi sunarım .

Başvekil
C. BAYAR

aynen çekildi
13. H.

-11-

Levent Sahverdi Arşivi

EK-24

- S U R E T -

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

2.Temmuz.1938
11457

Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Dahiliye Vekâleti ve
C.H.Partisi Genel sekreterliği yüksek makamına

Bir vatandaş sıfatiyle pek yakından alakadar olduğum Hatay mese lesinin , Ulu Önderimizle Hükûmetimizin ve bütün milletin arzusu dairesinde henüz muvaffakiyyetle neticelenmediği ve hükûmetimizin bu hususteki teşebbüslerine karşı müşkülat çıkarılmakta olduğu gaze telerin ifadesinden anlaşılmaktadır .

Ruhanî vazifem icabatından olarak gayrıdinî işlerle meşğul olamayacağım malum isede her vatandaşı alakalandıran böyle mühim bir mesele karşısında müteessir olmamak kabil olmadığı, ve diğer taraftan , bumesele dolayısiyle gitgide heyecanı artmakta olan cemaatımm efradı tarafından bana müracaatlar vaki olduğu cihetle , müstesna bir mahiyeti ve her yurddaş için büyük ehemmiyeti haiz olan bu vatani işte , vatandaş b türk sıfatiyle ihtiyaç eden hizmet ve vazifeyi ifaya müsaraattan kendimi menedemiyorum . Binaanaleyh , münasip görülürse , Hatayda sakin ermeniler arasında iğfal edilmeleri muhtemel görünen bazı safdiller bulunuyorsa, onla rı iykaz etmek ve benim namıma lazımgelen vaseyada bulunmak üzre tarafımdan intihap edilecek iki rahibi Hataya göndermekliğime mü saade buyrulmasını dilemeğe cesaret eder ve bu vesile ile derin saygılarımı sunarım . İstanbul : 1.Temmuz.1938

Türkiye Ermeni patriği peskopos
Mesrop Mesroyan

G. S. III. 5/7/938
M. Akkaya

Acele

Oek sayın Dahiliye müsteşarı Sabri Çıtak'a takdim.
5/7/938 M. Akkaya

6 Temmuz 1938

Levent Şahverdi Arşivi

EK-25

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü
№ .....

402
531

Geldiği yer Payas
Yazıldığı tarih 2/8/1938
Geldiği tarih " " "
Numarası

AÇIK TEL GAYET ACELE

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Hariciye Vekili
Doktor Tevfik Rüşdü Aras

1- Kayıt muamelâtının dün akşam hitam bulmasını müteakip bugün Alevî Ortodoks ermeni, arap, Türk cemaatları mümessillerinin iştirakile komisyonda tesbit ve karara raptedilen kat'î umumî yekunu berveçhi âti tebşir ederim. Türk cemaatı 35847 alevî 11319 ermenî 5504 arap 1845 rum-Ortodoks 2098 diğer kommüne-teler 359.

2- Buna nazaran Türk cemaatından 358 Alevî cemaatından 113 ermeni cemaatından 55 Arap cemaatından 18 Ortodoks cemaatından 20 müntehibi sani çıkacaktır. Bunların Komisyonca tesciline yarın sabah başlanacaktır.

3- Her cemaata isabet eden mebus adedi berveçhi zir kararlaştırılmıştır. Türk 22 Alevî 9 Ermeni 5 Arap 2 Ortodoks 2 Yekûn 40 .

4- Bu seferki tescilde Türk listesine kayıt edilenlerin yekunu 15080 olduğunu ve bütün muamelâtı kaydiyenin tam bir sükunu selâmet içinde cereyan etmiş olduğunu arzederim.

H.A

C.Açıkalın

-4-

Levent Sahverdi Arşivi

EK-26

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Umumi Evrak Müdürlüğü
No. 1702
537
Geldiği yer Paris
Yazıldığı tarih 5.8.1938
Geldiği tarih 6.8.1938
Numarası No. 29

T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

AÇIK TEL

Hariciye Vekâletine

Madde 1.- Müntehibi sanilerin kaza ve cemaatlere göre taksimi berveçhizirdir: Antakya kazası: Türk: 270, Alevî: 85, Ermeni: 25, Ortodoks: 11, Arap: 14. İskenderun kazası: Türk: 49, Alevî : 17, Ermeni: 17, Ortodoks: 9, Arap: yok. Kırıkhan kazası: Türk: 92, Alevî: 1, Ermeni: 3, Ortodoks: yok, Arap: 4.

Madde 2.- Mebusların cemaat ve kazalara göre taksimi berveçhizirdir:

Antakya kazası: Türk: 13, Alevî: 7, Ermeni:2, Ortodoks: 1, Arap:2. İskenderun kazası: Türk: 3, Alevî:2, Ermeni: 1, Ortodoks:1, Arap: yok. Kırıkhan kazası: Türk 6, Alevî:yok, Ermeni: 2, Ortodoks:yok, Arap: yok.

Arzolunur.

H-A

Cevat Açıkalın

-2-

1

Levent Şahverdi Arşivi

EK-27/a

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube :
Hususi :
Umumi : 40484

402
17

10. VIII. 1938

T. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Celal Bayar'a
Başvekil

Söylenilen mülahaza ve tavsiyeler listesi muvafık bulunmuştur. Keyfiyet 13.8.38 tarihinde telefon ile Koruyazıya bildirildi. 526

5/8/938 Gün ve 2203 sayılı şifreye ektir :

1 - Hatay işleri üzerinde temaslarda bulunmak ve bilhassa teessüsü yakınlaşan Hatay Hükümet ve meclisinde vazife - ve yer alacak şahsiyetler üzerinde görüşmek üzere Dörtyol'a gön derdiğim Emniyet Umum Müdürü Ankara'ya döndü ve raporu alındı . Anayasa mucibince Hatay'da meb'usan meclisi tarafından beş sene müddetle bir sancak reisi seçilecektir. Bu reisliğe Hatay davasında Millî Mücadeleden beri fedakârane çalışmış ve bilhassa Ankara'nın direktiflerine büyük hassasiyetle sadık kalmış olan Antalya Saylavı Tayfur Sökmen ilk namzettir . Tayfur Sökmen' in Fransızlar tarafından nasıl karşılanacağı henüz meçhul olmak la beraber Kolle tarafından itiraza uğrayacağı devat Açıkalın' ın iş'arından anlaşılmaktadır . Mamafi devlet reisliğine getirilmesi işinin mümkün olabileceği de mumaileyh tarafından mütalea olunmaktadır . Tayfur Sökmen'i ilk iş olarak meb'us namzedi yapmak ve Fransızların alacağı vaziyeti öğrenmek veyahut meb'us namzedi göstermiyerek meclis toplandığı zaman doğrudan doğruya devlet reisliğine seçtirmek şıkları mütalea edilmiştir. Bunlardan hangisinin tatbikinin faydalı olacağı tetkik olunmak tadır . Ancak Tayfur Sökmen'in bu günlerde Hatay'a davet olu narak büyük tezahüratla karşılanması ve bu durum karşısında Fransızların alacağı vaziyeti öğrenmenin muvafık olacağı münasip görülmüştür . Esasen eski delege Garo Tayfur Sökmen'in Hatay'a gelmesini Ankara'da Fransız sefiri huzuriyle yapılan toplantıda kabul etmişti . Bu sebeple Tayfur'un Hatay'a gitme si Fransızlarca reddedilmiş değildir . Mamafi Tayfur'un her

./.

Karşılık yazılacak Bakanlığa ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-27/b

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü
Şube :
Hüsusi :
Umumi :

4 : 7 /

H : / : 193

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ
- 2 -

hangi bir ihtimalle Hatay Devlet Reisliğine seçilememesi halinde Hatay'da ahlakî durumu ve millî mücadeleden beri her türlü fedakârlığı ve halk arasındaki sevgisiyle tanınmış olan ve Tayfur Sökmen'in kardeşi olan Abdullah Mürsel'in Devlet Reisliğine seçilmesi muvafık mütalea olunmuştur .

Abdullah Mürsel'in de devlet Reisliğine seçilmesi muvafık görülmezse üçüncü namzed Inayet Mürsel'dir. Bu zat da Millî Mücadelenin başından beri Hatay davasına sadık kalmış ve halk arasında sevilen bir şahsiyettir .

X İcra meclisinin teşekkülüne gelince :

Akalliyetler için vekâlet sandaliyelerinden biri ayrıldığı takdirde Icra Meclisinde vazifelerini şu suretle taksim ve yalnız Sıhhat ve Içtimaı Muaveret Vekâletinin akalliyetlere ayrılması münasib görülmüştür .

Başvekil; Aynı zamanda Dahiliye, Hariciye, Millî Müdafaa işlerini idare eder .

Adliye Vekaleti; Yalnız adlî işleri idare eder .

Kültür Vekili; Yalnız Kültür işlerini idare eder .

Maliye Vekili; Maliye, Iktisat, Ziraat ve Nafia işlerini idare eder . Vazifesi çok olan bu vekalete işe göre müteaddit müsteşarlar vermek zarurîdir ;

Sıhhat ve Içtimaı Muavenet Vekâleti . X

Yalnız Sıhhat ve Içtimaı Muavenet işleriyle meşgul olur. Bu vekalet akalliyetlere tahsis olunursa müsteşarın Türk olması şarttır .

./.

Karşılık yazılacak Bitiye ait olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-27/c

T.C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet İşleri Umum Müdürlüğü

Şube :
Hâmil :
Umumî :

402/ H : 193

- 3 -

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET Arş. Md.

İcra Meclisi için namzetler şunlardır :

Abdurrahman Melek : halen Hatay'da valilik yapan zattır. Fransızları ve ekalliyetleri de memnun edecek ve manda hitamına kadar vaziyeti tutabilecek bir şahsiyettir. Kendisi kayıtsız ve şartsız Ankara'ya bağlılığı ve partinin umumî direktifleri dahilinde hareket edeceğini söylemiştir . Başvekalete namzettir .

Mamafih bu zat olmadığı takdirde Sancak Reisliği için 3_cü namizet olarak gösterilen İnayet Kürsel getirilebilir .

Adliye Vekâletine :

Cemil Yurtman veyahut Abdullah Feyzi

Kültür Vekaletine :

Ahmet Faik Türkmen

Maliye Vekaletine:

Bankacı ve maliyeci Cemal

Sıhhat Vekaletine:

Ekalliyetlerden biri olmaz, bu vekâlete de Türk tayini esası kabul olunursa bu takdirde sıhhat işlerini Kültür'e bağlamak ve maliye işleri arasındaki Nafia kısmını müstekil vekalet yaparak bu vekalete halen Hatay Nafia Müdürü olan ve Türkiye'den gönderilenlerden bulunan kabiliyetli ve ehliyetli mühendis Kemal Alpar'ın namizetliği münasip görülmüştür . Sıhhat İşleri ekalliyetlere tahsis olunursa Kemal Alpar'ı Başvekalet Müsteşarlığına veya Maliye Vekaletinin Nafia Merkez müsteşarlığına namizetliği muvafıktır . .

2 - Meb'us namizetleri iki misli olarak tesbit olunmuştur . Bunların tesbitinde dikkat olunan esaslardan en mühim iki si, bu namzetlerin saf Türk olmaları ve Ankara'ya bağlı bulunma

Karşılık yazılacak Bitiye adı olduğu şubenin gün ve sayısının yazılması. ./.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-28/a

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü
No

402
942

Geldiği yer Payas
Yazıldığı tarih 24.8.1938
Geldiği tarih 25.8.1938
Numarası 52

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

AÇIK TEL

Hariciye

Ankara

422 sayı cevabıdır:

Dahiliye Vekâletinin 4220 numaralı telgrafına cevabdır:

1- 48 numaralı telgrafnamede arzetmiş olduğum vechile emirleri mucibince Meclisin açılış tarihi 2 eylül olarak tesbit edilmiştir. Açılış gününde geçirilmesi zarurî kanun lâyihalarının bu tarihden bir kaç gün evvel gönderilmesine müsaadelerini rica ederim.

2- Meclis açılış günü söylenecek nutuklar hazırlanmaktadır.

3- Meclis en yaşlı aza olmak sıfatile Adalı Mehmed tarafından açılacakdır.

a) bu keyfiyet de burada çok hazin bir tesir yaratmakdan hali kalmamakda ise de tabiî semi itibar atfetmiyorum.

b) Meclis reisi Abdülgani Türkmen, Türk reis vekili Vedi Münir Karabay ve bir de Alevî reis vekili olacakdır.

c) Mazbata muharriri Dr. Vedi Bilgin ve Bekir Sıdkı Kunt intihab olunacaklar.

d) Devlet reisi Tayfur Sökmen intihab olunacakdır. Davetim üzerine mumaileyh 25 ağustosda Antakya'ya gelmiş bulunacakdır.

e) Meclis devlet reisinin ittifakla intihabını temin için lâzımgelen çalışmalara başlanmışdır. Bu hususda müşkülât

Levent Şahverdi Arşivi

EK-28/b

Türkiye Cumhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Umum Evrak Müdürlüğü
-II-
Nº

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

Geldiği yer .....
Yazıldığı tarih .....
Geldiği tarih .....
Numarası .....

AÇIK TEL

olmıyacağı kuvvetle memuldür.

4- Encümenlerde emri âlileri vechile teşkil edilecekdir.

a) her zaman arzettiğim vechile burada dahi bulunacak ekalliyet mebuslarından hiç bir hakikî fayde beklemek caiz değildir. Bunlardan mazarrat gelmemesi yegâne kârımızdır. Bu işi de bu yolda tertib edeceğiz. Yani Türklerin Encümenlerde ekseriyeti temin edilecekdir.

b) Umumî kâtib Ahlat Kaymakamı Mazlum ve idare âmiri heyeti faale azasından Şemseddin zade Fevzi yüksek tensiblerine arzolunur.

5- Fark gözetmeksizin mebuslara verilecek maaşın hangi kanaldan ve nam ile verileceği hakkında tenvir buyurulmaklığını istirham ederim.

H.A

Cevad Açıkalın

Sayın Başvekile
İşaret edilsin.

26/8/938

Kapattım
Ş. Emrah

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Birinci Daire Reisliği
Hatay Şube 25142
591

EK-29/a

Ankara 7 Kânun I[illegible] 193[illegible]

Hulâsa

Yüksek Başvekâlete

T C
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Yazı İşleri Dairesi Müdürlüğü ifadesile alınan 30.11.1938 tarih ve 6/4830 sayılı yazıları karşılığıdır:

Yüksek emirleri mucibince Hatay işlerile meşgul olmak üzere Vekâletimizde Genel Sekreter Büyükelçi Numan Menemencioğlu'nun riyasetinde teşekkül edecek olan İdareye merbut İstişarî Heyete Vekâletim, Dahiliye Vekâleti ve Genel kurmay Başkanlığınca tayin olunacak daimî Delegeler teayyün etmiş ve icabında davet edilecek olan diğer Vekâletler mütehassıs Delegeleri hakkında da şimdiye kadar Sıhhat ve İctimaî Muavenet, Maliye, Gümrük ve İnhisarlar ve İktisad Vekâletlerinden cevab alınmış ve bu zevatın isimleri ilişik listede arzedilmişdir. Mütebakı Vekâletlerin de bir an evvel cevab vermeleri, kendilerinden telefonla rica edilmektedir.

Anılan İdareye merbut Büroya gelince; melfuf liste de gösterilen kadro dahilinde teşekkül etmişdir.

Keyfiyeti saygılarımla arzederim.

Hariciye Vekili

yazı İşlerine?
8-XII-938

8-12-938

Türkiye Cümhuriyeti
Hariciye Vekâleti
Birinci Daire Reisliği
Şube

EK-29/b

1635

Ankara 193

Hulâsa .....

.....

T.C. BAŞBAKANLIK CÜMHURİYET Arş.Md.

I İstişarî Heyet

A.- Daimî Delegeler

1- Hariciye Vekâletinden: Hukuk Müşaviri Kemal Köprülü

2- Dahiliye V.nden: Emniyet U.Müdürü Şükrü Sökmensüer

3- Genelkurmay Baş.dan : Üçüncü Şubeden Yüzbaşı Sıdkı Ulay

B.- İcabında davet edilecek mütehassıs Delegeler:

1- Maliye Vekâletinden : Müsteşar Muavini Hüsnü Yümel

2- İktisad Vekâletinden : Türkofis Reis muavini Celâl Yermen

3- Gümrük ve İnhisarlar Vekâletinden : Ekonomik İşler Müdürü Celâdet Barbarosoğlu

4- Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekâletinden : Sicil, Memurlar ve Muamelât Şubesi Müdürü Salih Tezcaner

II Hatay Bürosu

1- Müdür: Hariciye Vekâleti Birinci Daire Birinci Şube Müdürü Fatin Rüştü Zorlu

2- Memur:

a) Hariciye Vekâletinden Reşad Akdur

b) Maliye Vekâletinden Muhasebe Müdür muavini Hulusi Arpacıoğlu

c) Dahiliye Vekâletinden İhsan Ersöz ve Yusuf İlterberk

Levent Sahverdi Arşivi

EK-30

T. C.
BAŞVEKÂLET
KARARLAR DAİRESİ MÜDÜRLÜĞÜ
Karar sayısı
2
10436

Gizlilikli 20/06/1939 tarih ve 03391 sayılı Onayla KALDIRILDI

Kararname

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

Türkiye ile Hatay arasındaki yakınlık ve bağlılığı daha ziyade tebarüz ettirerek Hatayın ana vatanla olan münasebetlerinin faydalı bir şekilde inkişafını temin edecek mahiyette olup Hariciye Vekâletinde teşekkül eden Hatay İstişarî Heyetince tesbit ve Hariciye Vekilliğinin 24/2/939 tarih ve 31343/73 sayılı tezkeresile tevdi olunan ilişik esasların meriyete konulması; İcra Vekilleri Heyetince 24/2/939 tarihinde onanmıştır.

24/2/939

REİSİCÜMHUR

İsmet İnönü

Bş. V.

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

Ha. V.

Ma. V.

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

G. İ. V. ve He. V. V.

Zr. V.

Levent Şahverdi Arşivi

EK-31

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C . H . Partisi Genelsekreterliği yüksek katına

Hatayda açılmış olan beş halkevi,burada açılmış olan beş orta okulun bulundu -ğu yerlerdedir. Halkevlerinin hertürlü şubelerindeki mesainin tahakkukunda büyük rolleri olan öğretmenlerimizin yardımlarına bilhassa Hatay halkevleri muhtaçtır. Fakat ,Hatay ilk ve orta okullarının ve lisesinin bütün öğretmenleri yerli olup bunların içinde,şimdiye kadar halkevi çalışmalarında yardımı dokunabilecek evsaft -takileri gösüme ilişmedi.Kültür bakanlığı burasını kuvvetli ve bilhassa halkev-lerinde faydalı olmağa alışmış ve üçtabiri kadın olmak üzere yirmi yirmibeş kadar öğretmen ile takviye etmelidir. Aksitakdirde,halkevlerimiz,yalnız buradaki yerli elemanlarla, Hateydaki Alevilik,kürtlük, ermenilik arasına kültürümüzü zor yayar-lar.İşin sağlanmasına yüksek delâletlerinizi dilerim.

Antakya, 14 III 1939

Hatahda Parti kurmağa memur
R. Apak

V
16-3-939

C. H. P. Genel Sekreterliği
16 Kânun 1939
Evki

Levent Sahverdi Arşivi

EK-32

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

C. H. P. Genel Sekreterliği
22007 18 Nisan 1939
Kkl.

C.H.P. Genelsekreterliği yüksek katına

Hatayda yapılacak en mühim ve hatta hayatî işlerden birisinin de burada türklüğü minnetle benimsemek isteyen alevilere biran önce türkçe öğretmek olduğunu evvelce arzetmiş idim.

Şimdi ,fransızlar da bir taraftan aleviler üzerinde çalışmaktadırlar. İkiyüz elli bin alevinin ikamet eylemekte olduğu La zkiye mıntakası için bir alevi muhafız(vali) tayin ettiler. Hatta buyüzden arap milliyetperverleri fena halde kızdılar.

Birçok fektörler ,aleviler üzerinde, bizim derhal kesif bir faaliyete geçmemizi istemektedir.

Aleviler üzerinde dil ve kültür çalışması hususunda büyük rol oynıyacak olan Hatay halkevlerinin yoksul olan eleman kısmını kuvvetlendirmek üzere ana vatan halkevlerinde dil, temsil ,içtimaî yardım ve köycülük kollarında çalışmalarda kabiliyet kazanmış veya göstermiş yüksek vasıflı, idealist yirmi beş kadar bay ve bayan öğretmenin Hataya gönderilmesi için delaletlerinizi tekirar diler üstün saygılarımı sunarım.

İskenderon I5 Nisan I939

Tekirdağ saylavı
R. Apak

Levent Şahverdi Arşivi

EK-33/a

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

VIII

6-3-939

A.E.

Görüşelim.

Genel Sekreterle görüşüldü.
13 üncü Büro; gönderilecek
5000 liranın tezkeresinde
bağlı kitap ve Hatay ajan-
sına yardım işinin bağının
bu paradan temininin yazılarak
Dosyaya
16.3.939
C.K.Y.

C.H.P. Genel Sekreterliği
59
7 Mart 1939
Gelen Evrak

Doktor Fikri Tüzer
Cümhuriyet Halk Partisi Sayın Genel Sekreteri

Antakya'da Başkonsolosumuz bay Fethi Denli tarafından Hatay Ajansı namı altında bir propaganda mekanizması vucuda getirilmiştir.

Bilhassa(Hatay)daki yüksek muvaffakiyetimizden sonra araplık âleminde pek ziyade yükselmiş olan Türklük prestiji kendileri için bir tehlike telâkki eden Fransız müstemlekeciliği ötedenberi Türk prestijini küçük düşürmek için mücadele etmektedir.

Suriye'deki Fransız yüksek Komiserliğinin istihbârat heyeti tarafından dirije edilmekte olan Fransızca Suriye matbuatında son beş altı gün içinde türklük aleyhinde intişar eden ve tercümeleri leffen takdim edilen mekaleleri bu bapta kısa bir fikir edinmek için bağlı olarak takdim ediyorum.

Araplık dünyası içinde Fransızlar tarafından Türklük aleyhine yapılan taarruzlara meharetle mukabele etmekte olan işbu Hatay Ajansına yardım olarak Cavad Açıkalın'dan 50 lira ve

Levent Şahverdi Arşivi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ

Tayfur Sökmen'den dahi 20 lira kadar bir para koparmış olan Başkonsolos Fethi Denli, kendi maaşından dahi 150 lira kadar bir fedakârlık yapmıştır. Mümkinse berveçhizir surette bir yardım sağlanması çok yerinde olur.

1) işbu (Hatay Ajansı) nın sahibi olan M.Balkır (eski adı Münir Eşref) tarafından çıkarılmış olan bağlı (Hatay Eddevletülmüstekille adlı eserden 300 kadar nusha (nushası bir lira) satın alınarak paası kendisine verilmek üzere konsoloshaneye gönderilirse bu adamın ajansı idame etmek imkânı arttırılacak ve bu 300 nusha kitap dahi ayrıca Lazikiye ve Tarablusuşam'a buraca sokularak dağıtılacaktır.

2) (Suriye)deki Fransız İstihbârat taarruzuna bir mukabele mahiyetinde olaçağına göre Millî Emniyet hizmeti tarafından işbu ajansın tutulması çok uygun olur. Şükrü Âlî beyin ayda bu iş için Başkonsolos Fethi bey emrine 50 liralık bir yardım yapması ve Fethi beyin şimdiye kadar olan masrafını ödemesi çok yerinde olur

Ben, Fazıl teşkilâtı hakkında taleb eyledigim direktiflerin vuruduna kadar Suriye hakkında bir fikir hasıl etmek üzere (Berut) ve (Şam)a kısa bir seyahat yaptım. Berut Başkonsolosu bay Faik Zihni ile görüşmelerimde Hatay (Ajansı)nın faideli tesirlerinden bana bahseyledi. ve keyfiyeti Ankaraya dahi bildirdigini söyledi.

Şahsî görüşmelerimi kısaca ilâve edeyim :

Lazikiye, Tarablusuşam, ve Şam'da Türkiyenin ve Türklüğün nufuzu çok yükselmiştir. Fransızlık bu nufuzu Ankara'nın dikkatini celbetmeksizin kırmaya çalışıyor. Fakat Suriye'deki Fransızca matbuatda neşriyat, Türklüğün izzeti nefsine taarruz edici ve hakaret edici mahiyetdedir. (bağlı neşriyat üç günlük rastgeldigim şeylerdir). Fransız - Türk dostluğu resmî bir sözden ibarettir. Bu neşriyata mukabele etmek, susmak,görmemek Millî Şeref bakımından dogru degildir. İşte buna karşı alınması lâzımgelen mukabele tedbirlerinden birisi de budur. İşbu Hatay Ajansı neşriyatının tercümelerini bağlı olarak takdim ediyorum. Dikkatle incelenmesini dilerim.

Antakya
3-III-1939

Rahmi Apak
C.H.P. Jeneral Sekreteri
VI. Bölge

Levent Şahverdi Arşivi

HK-34

DEVLET Arşivleri
CUMHURİYET

C. H. P. Genelsekreterliği yüksek katına

15 Mart 1939
Ekli

Bağlı biriki tercemeden anlaşılacağı üzere Fransa, birisi Cezirede ve diğer geri de Lâzkiyede olmak üzere Suriyeden ayrıiki müstakil varlık (Hıristiyan, Alev -vî) yaratmak için ciddiğ bir yola girmiştir. Türk hududu kenarındaki bu hadiseleri içinden takip eylemek bizim için gerekmektedir. Binaenaleyh:

a) Lazkiyede ve Cezirede Milliğ Emniyetin (yoksa) esaslı faaliyete geçmesi,

b) Bu iki mevkide birer konsolosluk tesisini .... çok lüzumlu görüyorum. İskenderon ve Antakyada iki konsolosumuz vardır. Halbuki buralarda konsolosluk bulundurmak artık hem lüzumsuz vehemde Hatayın anavatana ilhakı hususundaki düşüncelerimizle uygun değildir.

Bugünlerde Ankaraya izinli gitmeği düşünen Antakya Başkonsolosu Bay Fethi Denlinin Düşünce ve bilgilerinden sayın Başbakanımızın haberdar olmasını faydalı sayıyorum. Saygılarla arzederim.

10 Mart 1939 Antakya

Hatayda C. H. P. teşkilâtına memur
Tekirdağ saylavı
R. Apak

II
15-3-939

Levent Şahverdi Arşivi

EK-35

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

X I) Aptüğani Türkmen : Şimdi Hatay Meclisi başkanı,Tahsili ilk, Burada en çok sayılan bir adam. Hatay mücadelesinde onbaşta çalışanlardan.

2)Şelhum Devrim.

X :Tahsili orta.Genç. İdealist türkçü bir alevi. Hatay mücadelesinde buyük fedakarlıklar göstermiş,hakaretlere ve maddig zararlara oğramıştır. Budefaki C.H.P. teşkilatında da çok çalıştı.

X 3)Aptullah Mursal: Hatay mücadelesinde başta çalışanlardan,. Eyi ahlaklı, vatansever,halk tarafından tutulur, budefa C.H.P.de ilyökurula alındı. Hatay saylavı.

X 4) Hamdi Salçık : Hatay saylavı. İskenderon halkevi başkanı.. Tmyiz müddeiumumi başmuavinlerinden. Eyi hatip. Ateşli, Eyi partici. Çalışıcı ve yapıcı. Budefaki parti trşlatında örnek olacak mesai kabiliyeti gösterdi.

X 5)Fazıl Gabuş Ağa: Alevi. Hatay mücadelesinde kendisinin ve çolukçocuğunun hayatını tehlikeye koyarak binlerce aleviyi arkasından türkler için sürüklemiş ,Türk listesine yazıldığı için tıpkı Şelhum Devrim gibi bu da Hatay meclisine seçilememiş.

6)Rfşit ağa : Kırıkhanda oturuyor. Kürt Dağlı. Kürt,fakat türkçü. Genç. Kürt Dağı üzerinde nufuz sahibi . Hatay mücadelesinde bütün kurtleri türkler tarefına sürükleyen adam.

X 7)Nuri Aydın : Muallim. Hatay Meclisinde saylav. Hatay mücadelesinde silahla çalışmışlardan. Hamiyetli,doğru,memlekette muviliyor.

Y E D E K L E R

X I) Samih Asmi : Mücadelede çalışmış. Ağır başlı, doğru,sevilir.

2)Suphi Bedir: Alevi. Türkçü. Mücadelede çalışmış. Budefaki C.H.P. teşkilatında çok çalıştı.

/ 3)Selim Çelenk: Davada çok çalışmıştır. Gazetsci.

X 4) Aptullah Bilgin: Öğretmen.Ateşli.Samimi. Atılgan.Budefaki C.H.P. teşkilatında çok çalıştı ve yoruldu. Bunun Doktor Vedi Bilgin adında bir kardaşı vardır. Hatayda saylavdır. Hatay mücadelesinde fedakarane çalıştığını hemşehrileri söyliyorlar.

X 5)Bekir Kumt : Haty saylavı. Gazeteci. Hatay davasında çalışmış.

X 6)Nuri Genç: Gazetsci. Kürt Dagı üzerinde müessir olabilir.

/ 7) Vedi Mümir Karabay: Hatay saylavı ve Meclis Reis vekili. Hatay Halk Partisinin Genelsekreterliğini yapanlardan.

R. Apak

Selhum, Fazıl Kabuş ağa, Rahmi Eyi

Levent Şahverdi Arşivi

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CUMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

EK-36/a

C.H.P Seyhan Bölgesi Müfettişi ve Maraş Mebusu H.R.Tankut un 28/XI/1939 Tarihli raporundan:

II

Hatay davamizin Şehit Kahramanları:

	Adı ve soy Adı		Hangi hadısede Şehit oldugu	Yetimleri
	Tahir oglu Bekir 35	XII/1936	Surye adına intihap yapmak isteyenlerle mücadeleeet- miştir.Fransiz zirhli otomobiline hucum ederek ölmüşdür.	Öldügü zaman 2.4.6. yaşında ve Üç aylık 4.çocugu ile Karisı ve Anası
	Mehmet oglu Mustafa 23 Konduracı	XII/939	" " " " "	Annesi ve Kuçuk kardeşi
	Abdullah Kab'ur (Alevi)	V/1938	Milletler Cemiyeti adına Hatayda yapılan Pilebisit esnasında(Türk)kalmak istedikleri icin evlerinin kapısı önünde öldürüldü.	Karisı ve 9.cocugu
	Hüseyin Ali Zehra (Alevi)	V/1938	" " " " "	Bekar idi İhtiyar babası Küçük kardeşler
	Beyzade Ahmet ve Annesi Fehime	V/1938	Düveyr köyünde Araplik cereyinina karşi durduklarından Usbeciler tarafından gizlice evlerine girilerek hancerle öldürüldüler.	Yaşli bir hemşiresi

Levent Sahverdi Arşivi

EK-36/b

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

CÜMHURİYET HALK PARTİSİ
GENEL SEKRETERLİĞİ

Hatayın istihlâsı davasında hayatlarını feda eden
şüheda ailelerine Partice
yapılacak yardım

Aile ismi	Bir aile için		Beher fazla nufus için		Her ay verilecek L İ R A
Bekir ailesi	10	+	5	=	15
Mustafa "	10	+	1	=	11
Abdullah Kabur ailesi	10	+	9	=	19
Hüseyin Ali Zehra "	10	+	2	=	12
Beyzade Ahmet ve annesi Fehime "	10	+	0	=	10
					67

Bu husus Hatay Valiliğine,
C.H.P.Seyhan Bölgesi Müfettişliğine
ve Hatay C.H.P.Vilâyet İdare Heyeti
Reisliğine yazılmıştır .12/XII/939

Levent Şahverdi Arşivi

EK-3Ψ/a

T. C.
DAHİLİYE VEKÂLETİ
Emniyet Umum Müdürlüğü
Şube : H.S.
Hususi :
Umumi : 2114

642

15/7/1939

H: Hatay anlaşması nın Suriyedeki akisleri hakkında

402

Başvekâlet Yüksek Makamına

T. C.
BAŞBAKANLIK
CUMHURİYET ARŞİVİ

1-Türkiye-Fransa arasında Suriye tahdidi Hudud mu ahedesinin tadili ile Hatayın ana vatana ilhakı anlaşmasının Suriye partileri üzerinde vücude getirdiği tesirler hakkında alınan malumat ilişik olarak takdim kılınmıştır.

Yüksek bilgileri için saygı ile arz ederim.

2-Başvekâlet Yüksek Makamına;Genelkurmay Başkanlığına,Riyaseti Cumhur U.Kâtipliğine,Hariciye Vekâletine arz edilmiş,Milli Em.Hz.Reisliğine yazılmıştır.

Dahiliye Vekili

No. 15-7-939

Levent Şahverdi Arşivi

EK-39/b

T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

A-Kitlei Vataniye

Hatayın ana vatana ilhakı muahedesinin imzalanması üzerine kitlei vataniye partisi unun bir beyanname neşr ederek hadiseyi protesto etmiştir.Bu parti 30 Haziran cuma günü bütün camilerde bu mevzu hakkında hararetli nutuklar söylenmesini iste mişse de Şam ve Halepde bu gibi siyasi tezahürlerin yapılmasını Fransızlar men ettiğinden ancak Deyrizor,Hama ve Humusda yapıla bilmiştir.

Kitlei vataniyenin yakında bir kongre toplayarak hem Fransızların Suriyede tatbik etmeğe başladıkları yeni idare yi hem de Sancak meselesini görüşecekleri haber alınmıştır.

B-Şehbender partisi

Şehbenderoğlar hemen bir beyanname neşr etmemiş ve Hatay hakkın da umumi bir tezahür göstermemişlerdir.Yalnız bunların naşiri ef kârı olan Elmidâl,Eleyyam gazeteleri pek hararetli makaleler yaz mışlar ve bu vaziyetin meş'ulu ad ettikleri vatanilere hücüm et mişlerdir.

C-Usbetül Ahrâlil Kavmi partisi

Usbetül ahrâlil kavmi partisi hadise üzerine derhal toplanarak ilhakı hadiseden protestoya karar vermişler ve milletler cemiyetine şu telgrafı çekmişlerdir:

"Diğer [illegible] vermiştir. Şöyle Fransa ile Türkiye arasında akdolunan bir ittifakla ilhaka ve onun tecavüzlerin den bir olan ad edilmedi kararlaştırılmıştır.Fransanın asırlardan beri araplarına olan bir teveccüh ile kendisine yabancı bir devlete terk etmesini anlayamıyoruz.Yüksek milletler cemiyetinin gönder miş olduğu komisyonun da şahadet ettiği veçhile bu mıntıkanın dörtte üçü araplar,Fransa,milletler cemiyetinin memuru olarak onun namına Suriye vesayetini ifa suretinde buraların gayri meşru olarak tasarruf etmek istemesi bu sıfatla uhdesinde bulunan bil cümle hukukun red'i icap eder.Usbetül ahrâlil kavmi bu açık iddiası nı ileri sürerek arap vatanının bir parçası olan iskenderunun hakkızlıktan korunmasını milletler cemiyetinden ve Fransız Parle mentosundan rica eder."

Ç-El-şebibetül Vataniye

Eski demir yumruklular cemiyetinin bakayası olan El-şebibetül vataniye cemiyeti de toplanarak hadiseyi protestoya karar vermiş ve ali komisere çektiği bir telgrafla teessüflerini bildirmiştir.

D-Suriye meclisi

Suriye meclisi mebusanı da hadiseyi red ve protes te etmiş ve reis Faris el-Huri vasıtasile şu telgrafı keşide et tirmiştir:

Levent Şahverdi Arşivi

EK=3Φ/c

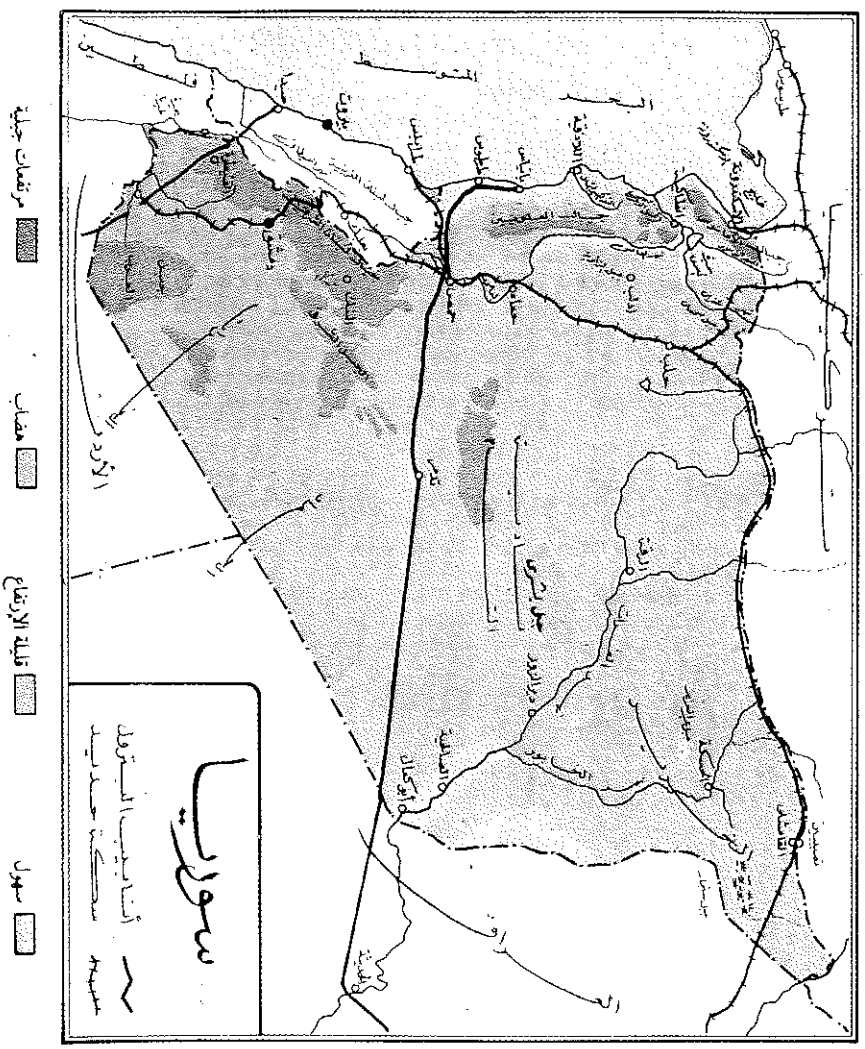
T.C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ

"Suriye meb'usan meclisi Fransanın yabancı bir devletle Suriye arazisinin bir cüz'ü olan arap iskenderunu bu devletin arazisine ilhak etmeğe matuf olarak akd ettiği muahedeyi protesto eder.Meclis,milletler cemiyeti tarafından Fransaya emanet edilmiş olan bir toprak parçasında vukua gelen bu faciayı protesto etmekle beraber teknil vatani haklarını muhafazaxxx eder ve hukuku düvel namına ve Suriyelilerin hukukunun muhafazası için akd olunan işbu muahedenin tasdik edilmemesini talep etmektedir. İşbu recemizin Fransız parlamentosuna ve milletler cemiyetine bildirilmesini dilerim."

Şam meb'usu Fahri El-Berudi kitlenin neşir vasıtası olan el-mektebül'arabiye vasıtasile sancak hakkında yeni bir risale neşr etmiş burada arap Alzas-Loreni olan Sancak'ın araplar tarafından geri alınacağını bildirerek Fransızlara da hücum etmiştir.Bu eser daha matbaada iken Fransız emniyeti umumiyesince toplattırılmıştır.Bundan başka Suriyedeki komünistlerin de ilhak protesto eden beyannameleri Fransızlar tarafından toplattırılmıştır.

Sancak memurini cemiyeti de bir telgrafla hadiseyi protesto etmiştir.

Levent Sahverdi Arşivi

خريطة رقم (١٢)

— ٧٢ —

Levent Şahverdi Arşivi

RUS İŞGALİNDEN ÖNCE ERZİNCAN'DA ERMENİ FAALİYETLERİ

Yrd. Doç. Dr. N. FAHRİ TAŞ *

Berlin anlaşmasına kadar Türkler ile Ermeniler arasında bir husumetin olmadığı konusunda yerli ve yabancı ilim adamları ittifak etmektedirler. Öyleyse, Anadolu'da Ermeni olaylarının çıkmasına sebep olan hususlar nelerdir? Bu konuda yapılan araştırmalarda ortak olan görüşleri üç noktada toplamak mümkündür.

1- Berlin Anlaşması'nı imzalayan devletlerin, bu anlaşmanın 61. maddesine koyduğu hükümle Ermenilere bir devlet kurdurma vaadinde bulunmalarıdır. Bu vaad sebebiyle, Ermeniler'in bağımsızlık yolunda faaliyete geçip, intikâm taburları kurarak neticeye varmak istemeleri.

2- Almanya, Fransa'nın yanında özellikle Rusya ve İngiltere'nin Ermeni meselesiyle yakından ilgilenmeleridir. Zira İngiltere, Ermeni çetelerine sığınma hakkı vermekle kalmayıp, onları sempati ile karşılamaları, korumaları, yardım ve destek sağlamaları ve Türkler aleyhine tahrik etmeleridir. Rusya ise, Türkiye'nin olaylardan korkması, paniğe kapılması, zayıflması işine gelmektedir. Çünkü, Doğu Anadolu'da kurulacak olan bir Ermeni devleti her hâl-ü-kârda Rusya'nın nüfuzu altına girecekti. Şâyet Rusya doğrudan doğruya Doğu-Anadolu'ya sahip olamaz ise, Ermeniler vasıtasiyle sahip olacaktı. Rusya'nın bu düşüncesi, 1917 ihtilâli sonrasında daha açık bir şekilde ortaya çıkmış olup, Enver Paşa'nın Hariciye Nezâreti'ne gönderdiği 18 Kasım 1917 tarihli telgraftan da anlaşılmaktadır. Bu telgrafta konuyla ilgili olarak; "Mütareke görüşmelerinin olumlu sonuçlanmaması hâlinde, Rusya'nın iç karışıklıkları sebebiyle savaşa devam etmesi mümkün olamayacağından, Anadolu'nun muhtelif yerlerinden başka yerlere göçetmiş olan Ermeniler'in geri dönmelerine müsaade edilmesi, bunların yerleştirilmesi için bir komisyonun kurulması ve komisyonun görevi bittikten sonra Ermenilere muhtariyet tanınması"[1] istenmiştir. Bu talebin gerçekleşmesi durumunda Rusya, kurulması düşünülen Ermeni Muhtar Devleti kanalıyla Doğu Anadolu'ya sahip olmayı plânlamaktadır. Ruslar'ın himâye ve desteğiyle kurulan Ermeni birliklerinin, daha önce Rusya tarafından işgal edilen Doğu-Anadolu topraklarından çekildikten sonra bu yerleri Ermenilere ter-

* Atatürk Üniversitesi, Erzincan Eğitim Fak. Öğr. Üyesi.

1 ATASE, Kls. 340, Dosya, 406-1306, F. 1, 17-18.

Levent Şahverdi Arşivi

ketmesi, Rusya'nın Doğu Anadolu'yu nüfuz sahası olarak seçtiği düşüncesini güçlendirmektedir. [2]

Sovyetler'in 9 Haziran 1917 tarihinde yapılan I. konferanslarında "Bağımsız bir Ermenistan Cumhuriyeti kurmak gerekir" denilerek, "İktidarı ele geçirirken acilen Polonya'nın, Finlandiya'nın, Courlande'nin ve Ermenistan'ın kendi kendilerini yönetme ve ayrılma haklarını tanıyacağız" şeklindeki vaadleri, rejimin yerleşmesinden sonra müttefiklerin kaçınılmaz müdahalelerine karşı bu bölgeyi Rusya'nın bir tampon bölgesi haline getirip, daha sonraki bir aşamada bu bölgeyi ele geçirmek arzusundaydı.[3]

1895 yılı Kasım ayı başlarında İngilizler'in Ermeni meselesindeki siyasetleri tamamen değişik bir yön almıştır. Zira başlangıçta bunlar, Ermeni meselesine karıştıklarını varsayacak şekilde kendilerini tarafgir ve faal göstermişlerdir. İngiliz konsolosları Ermeni isyancıların elebaşlarıyla samimi ilişkiler içine girmişler ve komite idarecilerinin aralarındaki ve Türkiye'nin çeşitli yerlerindeki haberleşme işleri de onlar sayesinde mükemmel bir şekilde yapılmıştır. İngilizler Ermenilere maddî destek sağlamaya gayret ederken, Ermeniler de, İngilizler'in Ermeni kanını, Van samanı gibi, çok ucuza satın aldıklarını açıkca ilân etmişlerdir.[4]

İngiltere'nin Ermeniler üzerinde oynadığı oyunun sebebi ise; "Irak'taki fütühatı kuzey ve doğuya karşı genişletmek, Bakü petrollerine vaziyet eylemek ve Asya'da Hint İmparatorluğu etrafında mümkün olduğu kadar vasi bir emniyetli saha ve mıntıkası ihdas eylemek ehemmiyet-i mahsusayı haizdi. İngiltere'nin elinde icap eden vesait-i maddiye de mevcuttu."[5] Bölgede her bakımdan kendisine muhtaç olacak olan zayıf bir devletin varlığı, İngiliz siyaseti için önem arzetmekteydi. Bu sebeple İngiltere, Ermeni faaliyetlerini desteklemekteydi.

3- Ermeniler'in Avrupa devletlerinin vaadlerine inanarak, bölge nüfusunun çoğunluğunu hiç bir yerde teşkil etmediği, devlet kurmanın alt yapısının bulunmadığı bir ortamda devlet kurma hayâline kapılmaları, bu sebeple Avrupa'da ve Anadolu'da bir çok teşkilat kurarak, bu teşkilatlar vasıtasıyla diğer Ermenilere "Milliyetçilik" ve "Hürriyet" fikirlerini benimsetip, bir maceraya sürüklemiş olmalarıdır.

Türkler, seferberlik ilânı sebebiyle askere giderken, Ermeniler kendilerini yabancı ülkelerde göstermek veya evlerine gizlenmek suretiyle

2 ATASE, Kls. 152, Dosya, 376-681, F. 8-4, 5, 6, 7; Kls, 524, Dosya, 706, 2044, F. 44-2.
3 AFANASYAN, Senge, L'armenie L'azerbaidjan Et La Georgie de L'independance a l'instauration du Pavvoir Sovietique (1917-1923) Paris, 1981, s. 35.
4 SÜSLÜ, Azmi, Ermenilerin Yaptıkları Katliâmlar, Ank. 1986, s. 36-38.
5 LARCHER, Büyük Harpte Türk Harbi, C. II., İst. 1928, s. 382.

Levent Şahverdi Arşivi

askerden kaçmayı veya "Bedel-i Nakdî" ücreti olan kırküç Osmanlı altınının yarısını ödemek için Diyakos (Din adamı) kisvesine bürünerek taş, ağaç kovuklarını kilise gösterip, buralarda görevlendirilerek, askere gitmekten kurtulup, seferberlik sebebiyle Türk erkek nüfusunun azaldığı çevrede katliamlar yapmışlardır. Yol taburları ve diğer birliklerden kaçan Ermeniler'in de bu gruplara katılmasıyla, katliamların boyutu da büyümüştür. Erzincan Piskoposluğu ile bazı evlerin mahzenlerinde binden fazla Ermeni'nin yakalanması, Ermeni evlerinin bodrumlarında, kiliselerin mahzenlerinde etrafı duvarla örülüp özel şekilde hazırlanan kiler durumundaki depolarda en az bir yıl yetecek kadar erzağın depo edilmesi, daha savaş başlamadığı halde bir hazırlık içinde olduklarını doğrulamaktadır.[6] Bu hazırlıkların yapılmasında, Ermeniler'in askere gitmesine mani olmakta, savaşın çıkma belirtileri üzerine halktan alınması öngörülen yardımların verilmemesinde Papaz ve Piskoposların büyük rol oynadığı görüşmüştür.

Ruslar, henüz Doğu Anadolu topraklarına girmeden önce, Kafkas sınırları boyunca, zaman zaman orduda kullanılan hayvanların yiyeceklerini temin etmek maksadıyla sınırı geçtikleri, Türk toprakları üzerinde küçük çapta ta olsa bazı fiillerde bulundukları görülmüştür. Erzurum Valisi Reşid Bey'in 19 Eylül 1328 (2 Ekim 1912) tarihinde Dahiliye Nezâretine gönderdiği telgrafta; "Rus jandarmalarından Erşak'ın ondört günlük pasavan (sınır geçiş belgesi) ile hududu geçerek, Velibaba civarında hayvanat-ı mesruka taharri etmesi içün Kütek mevkii pasaport me'murundan ruhsat istemiş ise de, ruhsat verilmediği Pasinler Kaymakamlığı'ndan bildiriliyor. Rusya hükümeti, hudut boyundaki ahaliye ondört günlük pasavan vermekte ise de böyle me'murinin bu varakalarda gelüp gitmelerine dâir bir emr-i kaydı bulunmadığından..."[7] bahsedilmektedir. Başka bir belgede ise; yukarıda belirtilen şikayet durumu Hâriciye Nezâretine bildirilmiş olup, gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir.[8] Ruslar'ın henüz daha bir savaş hâli yokken, sınırları geçmesinin iki sebebi olabilir. Bunlardan biri; 1877-1878 Osmanlı-Rus harbiyle birlikte, Rus Ermenileri'nin Anadolu'daki Ermeniler ile kurduğu irtibatın bu şekilde devam ettirilmiş olması, ikincisi ise, sınır boylarındaki askerî birliklerin yiyecek ihtiyacını karşılamak veya Anadolu'daki Ermenilere malzeme yardımında bulunmaktır.

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Ermeniler, Anadolu'nun birçok mahallinde olduğu gibi, Erzincan'da da teşkilatlandıkları, silah ve cephane stoku yaptıkları anlaşılmaktadır. Zira Erzurum Valiliği'nden Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen 13 Mart 1329 (26 Mart 1913) tarihli telgrafta bu

6 Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekat-ı İhtilâliyyesi (İlân-ı Meşrutiyetten Evvel ve Sonrası), İst. 1332, s. 176-179.
7 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 3/26.
8 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 3/27.

Levent Sahverdi Arşivi

husus te'yid edilerek; "Erzincan'ın Sormuşoğlu Mahallesi'nde bir Ermeni hanesi derununda bomba patladığı haber verilmesi üzerine, derhal me'murin-i inzibatiye ile bizzat azîmet ile hâne derununda henüz hüviyeti tayin etmeyen iki zükûr (erkek) Ermeni'nin parça parça olduğu ve bir kadının da mecruh bulunduğu gibi, bombanın şiddetinden hânenin yıkılmış idüğü görüldüğü ve enkaz altında daha başka cesed ve bombalar bulunması ihtimâline karşı fedakar-ı lâzime ittihaz ve murahhas vekili efendi de celbedilerek bomba ve cesedler irae ile tahkikatın ikmaline çalışmakta bulunmuş idüğü iş'ar bu vesile ile mahal-i aşayiş adına bir hal bile vukua gelmediği ilâveten izbâr kılındığı gibi müteâkiben mezkur mutasarrıflıktan aldığım diğer bir telgrafnâmede de geçenlerde Tercan tebabetine tayin olunup Erzincan'dan mufârakat eden ve şimdi Tercan'da bulunması lâzım gelen Saisyan Efendi, Erzincan'da bulunduğu müddetce bazı Ermenilere bomba i'mali ta'lim etmiş olduğu ihbar edildiği bi'l-beyan icray-ı icabı bildirilmiştir"[9] denilmektedir. 31 Mart 1329 (13 Nisan 1913) tarihli şifrede ise, bu patlamanın bomba i'mali esnasında meydana geldiğinin anlaşıldığı Onuncu Kolordu Kumandanı Ferik Muhlis Paşa'dan öğrenilmiştir.[10] Ayrıca 1 Nisan 1329 (14 Nisan 1913) tarihli şifre telgrafnâmede ise; "Bombanın patladığı hânede icra edilen hafriyat neticesinde milletçi bir Ermeni daha enkaz altından çıkmış ve on adet el bombası, bir kutu kalverat da potas yerli dökmesi, memeli el bombası mevâdd-ı muhribeyeyi havi bir kutu, bir mavzer rovelveri, birkaç tane domdom kurşunu bulunduğu, maktulünün üçü de Erzincan'ın yerli ahâlisinden olduğu ve hükumetçe tahkikat ve taharriyata devam edildiği ma'ruzdur."[11] denilmektedir.

Erzincan'da bombanın patladığı ev sahibinin, Erzincan Ermeni esnaflarından olduğu ve bu esnafın dökümcülük ile uğraştığı, şahsın dükkanında yapılan arama sonunda, biri üç memeli ve diğeri vida kapaklı iki adet el hançeresiyle dört santimetre uzunluğunda hançere fitili bulunmuştur.[12] Bu belgelerden anlaşıldığına göre bomba, patlama sonunda ölen dökümcü Ermeni esnafının dükkanında i'mal edilmiştir. Ermeniler'in kahir ekseriyeti san'atkâr olduğundan, bölge dışından te'min edilemeyen veya mahallinde i'mali mümkün olan silahları kendi imkanlarıyla yaptıkları anlaşılmaktadır.

Ermeniler'in silahlı bir iç çatışmaya hazırlandıkları yukarıda bahsedilmeğe çalışılan olay neticesinde açığa çıkmış olup, silahlanma hususunda ihtiyaç duydukları malzemeleri Trabzon üzerinden Erzincan'a getirdikleri de yine bu bomba tahkikatı sonunda ortaya çıkmıştır. Zira; Erzurum Valisi Reşid Bey'in 3 Nisan 1329 (16 Nisan 1913) tarihinde Da-

9 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 3/25.
10 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 118/1.
11 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 118/2.
12 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 118/4.

Levent Şahverdi Arşivi

hiliye Nezâreti'ne gönderdiği telgrafta; "3 Nisan 329 hadise-i cinaiyeye aid tahkikat esnasında Erzincan tüccarından Mumcuyan Serkis Efendi'nin damadı olup, Trabzon'da komisyonculuk ile meşgul bulunan Rupen Efendi'nin kalver duponas ve dinamit vesaire gibi mevadd-ı muhribeyi çivi fıçıları derununda Erzincan'a sevk ve ithal eylemiş iddüğü haber verildiği şimdi Erzincan Mutasarrıflığından bildirilmesi ile derdest icra olunan tahkikat bir kat daha tevsi' ve tenvir edilebilmek üzere bu bapda tahkikat ve inde'l-icab taharriyat icrası lüzumu Trabzon vilayetine yazıldığı ma'ruzdur"[13] denilmektedir. Reşid Bey'in bu telgrafına verilen cevapta ise özetle; "Olayın ehemmiyetine müsait surette adliye ve mülkiye ile birlikte hareket edilmesi, Erzincan haricinde yapılacak olan tahkikatın bile mümkün olduğu kadar kanunlar muâhecesinde yapılmasına dikkat edilmesi lüzumu"[14] istenmiştir.

Erzincan'da meydana gelen bomba patlaması hadisesi üzerine, bir kısım Ermeniler olayla ilgili görülerek tevkif edilmiştir. Bunun üzerine Piskopos Simpad, Ermeni Patrikliği'ne 29 Nisan 1329 (12 Mayıs 1913) tarihinde bir telgraf göndererek, bu telgrafta; "Evvel ve ahir arz olunduğu vechle, bomba meselesi iştialinden telef olan üç dört kişinin teşebbüsat-ı şahsiyeleri olduğunu bura hükumetince tebeyyin ve ilân olmuş iken, şimdi onüç biçâre Ermeniler taht-ı tevkife alınmış, bunların ma'sumiyetlerine kaviyyen emin olduğumuzdan mahbusiyetlerinin devamı, mağduriyetlerini daimî bulunduğundan tahliyesinin tesri'i zımmında icabının icrası cemiyetimiz namına istirham ve intizar olunur efendim"[15] diyerek yardımda bulunulması hususunda gayret göstermiştir. Piskoposun bu telgrafı göndermesinin asıl maksadı, Avrupa devletlerinin dikkatini bölgeye çekmek, daha önceki tarihlerde birçok defalar ve birçok yerde yapıldığı gibi Avrupa devletlerinin koruyuculuğunu Erzincan'da da te'min etmektir.

Piskopos Simpad'ın bu teklifi kabul görmüş olacak ki; Dahiliye Nezâreti'nden 6 Mayıs 1329 (19 Mayıs 1913) tarihinde Erzincan Mutasarrıflığı'na bir telgraf gönderilerek, "Bomba hadisesininin adliyece suret-i tahkik ve telakkisi hakkında tedkikat-ı icra ile ve hilâf-ı kanun hiç bir muameleye meydan vermemek üzere nezareti adliyece oraya i'zam olunan İstinâf Müdde-i Umûmisi'nin binnetice tedkikatı ile müstenid olmayanlar var ise, bunlar ile meznunen mevkuf bulunanlar meyanında tevfi'an delail ve emâret-i maddiyeye mevkufiyetleri caiz olmayacağından bu babdaki istidlâad olanların acilen iş'arı"[16] gerektiği bildirilmiştir.

Erzincan Ermenileri'nin niyetleri bomba olayı sebebiyle açığa çıkması

13 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 3/28.
14 Başbakanlık Arşivi, a.g. belge.
15 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 3/29.
16 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 3/30.

Levent Şahverdi Arşivi

üzerine, Erzincan Ermeni tâcirlerine "boykotaj" ilân edildiği[17] ilgililere şikayet edilerek bildirilmesi üzerine, konu Erzurum Valiliği'nden sorulmuş, Vali Reşid Bey 11 Mayıs 1329 (24 Mayıs 1913) tarihli telgrafında; "Erzincan'da boykotaj ilânı hakkındaki ihbar sebebinden hilâf-ı hakikat olup, anasır arasında kemâkân musâfat mütekâbili mevcud ve ahz ve i'ta hususunun da sevabıkı vechle bilâ tefrik sabit ve cari iddiğü cevaben Erzincan Mutasarrıflığı'ndan bildirilmiştir. Bir müddetten berü, bazı kimselerin bu kâbil erâcif neşri i'tiyâdında bulundukları ma'ğlum olmasına göre işbu ihbarında o gibilerin ihtirââtından ibaret olması derkâr iddüğünden ona göre tekzibi ma'ruzdur"[18] cevabını vermiştir.

Bomba olayıyla ilgili olarak 14 Mayıs 1329 (2 Mayıs 1913) tarihinde Reşid Bey Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği bir telgrafta; "Erzincan'da bulunan istinâf müdde-i umumisinden alınan ma'lumata göre, bomba meselesine aid tahkikatın harf-ı asâr ve vesaika müstenid olarak icra kılınmakta olan ta'mikatı bi'l-ikmâl maznunen mevkûf bulunanlardan üç ve elde edilemeyen iki ki, beş şahsın cinayet ve birinin kabahatle kulüp hey'et-i idâresinden olup, cemiyetler kanunu ahkâmına muhâlif hareketleri anlaşılan beş kişinin de haps ile lüzum-ı muhâkeme ve diğerlerinin dahi men'i muhakemelerine karar verildiği ve evvelce tevkifleri istirdad edilen dört şahıstan başka bu kerede gerek men'i muhakeme ve gerek kabahat kararlarıyla altı kişinin dahi tahliyeleri icra kılındığı anlaşılmış ve muâmelat-ı mütebakiyenin ifası zımmında mumâileyhin merkez vilâyete müteveccihen hareket eylemiş olduğu ma'ruzdur"[19] demiştir.

Erzincan'da Sürp Agop kilisesine gömülen binlerce bombanın olduğu, Ermeni komitacıların kilise mahzenlerini silah deposu olarak kullandıkları yukarıda belirtilen bomba patlaması hâdisesi üzerine açığa çıkmıştır. Bu hâdise üzerine Erzincan Piskoposu Patrikhâne tarafından Kemah'a tayin edilmiş ve bu Piskopos, Kemah'da Karni, Çanlı Vank köylerinden etrafına topladığı Ermeniler ile çevrede katliamlar yaparak yeni bir isyânın çıkarılması eşiğindeyken, bunların içine sızmış olan asker kaçağı konumundaki kişiler tarafından haber alınması üzerine Kasım 1914'de isyân hareketi çıkmadan önlenmiştir.[20] Olay ile ilgili yapılan soruşturmada; Erzincanlı Papasyan Dikran ifadesinde: "Üç beş gün daha geçmiş olsaydı, komiteler aldıkları tertipler sonunda bütün Erzincan'ı ateşleyeceklerdi" diyerek, birçok yerde mazgallar, menfezler, yeraltı tunelleri inşa edildiği görülmüştür. Halkın maneviyatını kırmak için yalan yanlış haberler çıkarıldığı görülmüştür.[21]

17 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 118/4.
18 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 118/3.
19 Başbakanlık Arşivi, DH-SYS. 118/5.
20 Ermeni Komitelerinin Âmâl ve Harekat-ı İhtilâliyesi, s. 179.
21 ATASE, Kls, 2820, Dosya, A-69, F. 3-33.

Levent Şahverdi Arşivi

Erzincan'da meydana gelen Ermeni hadiselerinin yanısıra, Osmanlı devletinin Birinci Dünya Savaşı'na girmesi üzerine savaş hazırlıklarına başlamış olması, Doğu-Batı bağlantısı üzerinde bulunan Erzincan'ın konumu bu askerî hazırlıklar açısından elverişli bulunması sebebiyle, Erzincan'ı Batı'ya bağlayan geçitlerin kış şartlarında güçlük çıkarması düşüncesinden hareketle 3. Orduya bağlı 3. Kolordu'nun kış bastırmadan Erzincan'a intikal ettirilmesi kararlaştırılmış olup, ihtiyaç hâlinde Konya ve Ankara'dan bu bölgeye vasıta nakli yapılacağı Dâhiliye Nezâreti'nin 7 T.sani 1330 (20 Kasım 1914) tarihli telgrafından anlaşılmaktadır.[22]

İç sıkıntıların yanında savaşın getirdiği sıkıntılar da Erzincan'da önemli rol oynamış olup, zaman zaman yiyecek yardımlarının yapıldığı görülmektedir. Bu cümleden olarak; 13 Şubat 1330 (26 Şubat 1915) tarihinde 158.567 Kg. muhtelif malzeme [23], 3 Şubat 1333 (16 Şubat 1917) tarihine kadar ise; "7.735 kilo dakik, 3.699 kilo peksimet, 46.819 kilo arpa, 200.000 kilo pekmez, 4.513 kilo yağ, 3.730 kilo kavurma, 642 kilo üzüm ki, ceman 67.043 kilo erzak ile 508 adet koyun derisi, 1530 adet mintan, 457 çift çorap, don , 4 adet harar-ı Erzurum, 2.374 kilo arpa, 8069 kilo buğday, 1.880 kilo kavurma ki, ceman 12.324 kilo erzak ile 260 kilo yapağı ve 282 adet keçi derisi, 213 adet koyun derisi, 16 adet sığır ve deve gönü, 50.506 kilo dakik, (ayrıca yine) 1.747 kilo dakik, 1.747 kilo pirinç, 12.129 kilo buğday, 13.430 kilo bulgur, 58 kilo kavurma, 179 kilo fasulye, 1098 kilo nohut ki, ceman 79.200 kilo sevk olunmuş ve üç mahale vuku' bulan sevkiyat miktarı 158.567 kilodan ibaret bulunduğu ma'ruzdur."[24]

22 Başbakanlık Arşivi, DH-İ.UM, E-5/2.
23 Başbakanlık Arşivi, DH-İ.UM, E, 69.
24 Başbakanlık Arşivi, DH-İ.UM, E-6, 69.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA NECATİ

Yrd. Doç. Dr. MUSTAFA ESKİ *

Giriş

Dünyada, kısa süren hayatlarında büyük başarılar sağlamış devlet adamlarının sayısı oldukça azdır. Yakın tarihimizde, en zor görevleri üstlenen Mustafa Necati bunlardan birisidir.

Mustafa Necati 1894 yılında İzmir'de doğmuştur. İlk ve orta öğrenimini burada yaptıktan sonra, İstanbul Hukuk Mektebi'ne kaydolmuş ve buradan 1913 yılında mezun olarak tekrar İzmir'e dönmüştür. Bir müddet avukatlık yapmış; Özel Şark İdadisi'nde müdürlük ve Kız Öğretmen Okulu'nda öğretmenlik görevlerinde bulunmuştur. İzmir'in işgal edilmesi üzerine önce İstanbul'a kaçmış, daha sonra Balıkesir'e geçerek Kuva-yı Milliye hareketine katılmıştır. TBMM'nin açılmasından sonra Saruhan Milletvekili olarak Ankara'ya gelmiştir. Ülkede huzur ve asayişin bozulması üzerine İstiklâl Mahkemeleri kurulmuş; O, önce Sivas İstiklâl Mahkemesi üyeliğine, daha sonra da ikinci dönem Kastamonu İstiklâl Mahkemesi başkanlığına getirilmiştir.

Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından sonra, devletin yeniden yapılanması için, Atatürk'ün fikirleri doğrultusunda siyasî, hukukî ve kültürel alanlarda bazı değişiklikler yapılmıştır. Atatürk, kendi fikirlerini süratle icra edecek bilgili, cesur ve güvendiği kişilere, kurulan hükûmetlerde görev vermiştir. Bu çerçevede Mustafa Necati, en zor bakanlıklarda görev üstlenmiş ve Atatürk'ün düşüncelerini hayata geçirmek için büyük bir feragatle çalışmıştır.[1]

1923 yılının başlarında Lozan'da Türk-Yunan Mübadele Anlaşması'nın imzalanması üzerine, Anadolu'daki Rumlar ile Batı Trakya dışında kalan Türkler'in değişimi kararlaştırılmıştır. Yaklaşık 500 bin dolayındaki soydaşımızın nakil ve iskânlarının sağlanması için Mübadele ve İmar-İskân Bakanlığı kurulmuş ve bu göreve Mustafa Necati atanmıştır. Onun dörtbuçuk aylık bakanlığı zamanında 150 bin dolayında insan Türkiye'ye getirilmiş ve iskân edilmiştir.

---

* Gazi Üniversitesi, Kastamonu Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu Müdürü.

1 Mustafa Eski, **Cumhuriyet Döneminde Bir Devlet Adamı Mustafa Necati**, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995, s. 4.

Levent Şahverdi Arşivi

1924 yılında Hilâfet kaldırılmış ve buna bağlı olarak Şer'yye ve Evkaf Vekâleti lağvedilmiştir. Ülkede, çağdaş anlamda hukuk reformlarının yapılması gündeme gelmiştir. Bu işleri başarıyla yerine getirmek için, zor görevlerin adamı olarak bilinen Mustafa Necati, Adalet Bakanlığı'na getirilmiş ve 1 Mayıs 1924'deki Adalet reformu, onun zamanında yapılmıştır.

Cumhuriyet döneminin en zor çalışmaları şüphesiz ki eğitim sahasında olmuştur. Esasen Cumhuriyet'i kuranlar ve yönetenler yapısal değişikliğin ancak uygun insan gücünün yetişmesiyle başarıya ulaşılabileceğini düşünmüşler ve bu sebeple eğitim kurumlarının her tarafa yayılmasına önem vermişlerdir.[2] Bilindiği gibi, o dönemlerde nüfusumuzun yaklaşık % 80'i kırsal alanda yaşıyordu. Bu insanları eğitmek; çağdaş bilgi ve kültür kazandırmak ve inkılâbı en uzak noktalara kadar ulaştırmak için Millî Eğitim Bakanlığı'na büyük sorumluluk düşmüştür. Genç, enerjik ve teşkilâtçı bir karaktere sahip olan Mustafa Necati 1925 yılında Millî Eğitim Bakanlığı'na getirilmiştir. Görev yaptığı sürede, öğretmen yetiştirmeye büyük bir önem vermiştir. Öğretmenler, Cumhuriyet tarihi boyunca en büyük itibarı Atatürk'ten sonra Mustafa Necati'den görmüşlerdir. Yine kültür hayatımızdaki en önemli değişikliklerden biri olan Harf İnkılâbı onun zamanında yapılmıştır.

Mustafa Necati, bakanlık görevi devam ederken apandist ameliyatı sonucu 1 Ocak 1929 günü vefat etmiş ve bir devlet adamı için en verimli çağda, henüz 36 yaşında iken aramızdan ayrılmıştır.

1. Mütâreke Sonrasında Mustafa Necati :

Mondros Mütârekesi'nin imzalanması İzmir'de önce umutla karşılanmış ise de sonra karamsar bir hava meydana gelmiş ve gayrimüslimler, çeşitli taşkınlıklara sebebiyet vermişlerdir.[3] Ancak Mustafa Necati hiçbir zaman ümidini yitirmemiş ve çevresindeki insanları teşkilâtlandırmaya devam etmiştir.

Mütâreke sonrasında İtilâf Devletleri, Aydın-Kasaba demiryolu işçilerinin işine son vermişlerdir. Mustafa Necati, işçilerin haklarını korumak üzere İzmir Demiryolları İslâm Memurini Teavün Cemiyeti'nin kurulmasına öncülük etmiş ve hukuk müşavirliğini üstlenmiştir. Bu cemiyet haksızlıklara karşı direnmiş ve gazetelerde İtilâf Devletleri aleyhine bildiriler yayınlamıştır. Yine İzmir'de, 1. Dünya Savaşı'na katılan, ancak harbin sona ermesiyle işsiz kalan yedeksubaylar tarafından İttihat

2 Rifat Önsoy, "Cumhuriyetten Bugüne İlk ve Ortaöğretimimiz ve Bazı Meseleleri", **Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı: 6 (1991), s. 5.

3 Zeki Arıkan, "Mustafa Necati", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2 (1992), s. 58.

Levent Şahverdi Arşivi

Zâbitleri Teavün Cemiyeti kurulmuş ve bu cemiyetin fikir babalığını Mustafa Necati yapmıştır.[4]

Mustafa Necati, Türk Ocağı'nın faal bir üyesi olarak Ahenk başta olmak üzere çeşitli gazetelerde yazılar yazmıştır. Yaklaşan tehlike üzerine 14 Mayıs 1919 günü Moralızâde Halit ve Ragıp Nurettin beylerle beraber bir bildiri hazırlamış ve halkı Maşatlık'ta toplamıştır. 15 Mayıs sabahı İzmir işgal edilmiştir. Mustafa Necati, Haydar Rüştü ile beraber evlerine kapanmış ve Yunan gemilerinin gelişini göz yaşları ile seyretmiştir.[5] Birkaç gün evde kaldıktan sonra İzmir'den kaçmış ve yakın dostları Halide Nusret Zorlutunalar'ın yanına İstanbul'a gitmiştir. 19 Eylül 1919 tarihinde Balıkesir'e geçmiş; burada, Kuvâ-yı Milliye hareketine katılmış, hemşehrisi Bulgurcu Mehmet Efe ile beraber Soma ve Bergama taraflarında çete savaşlarına iştirak etmiştir. Yine burada Anzavur'a karşı girişilen harekâtta görev almıştır.[6]

Mustafa Necati Balıkesir'de bulunduğu sırada, İzmir'e Doğru gazetesini çıkarmıştır. 16 Kasım 1919' da yayına başlayan ve 75 sayı devam eden bu gazetede onun 22 başmakalesi yayınlanmıştır. Yine spor çalışmalarına öncülük etmiş ve 19 Aralık 1919 da İdman Yurdu Cemiyeti'nin kurulmasını sağlamış ve kendisi yönetim kurulunda görev almıştır. 25 Ocak 1920'de Balıkesir Barosu'nu kurmuş ve ikinci başkanlık görevini üstlenmiştir. Onun Balıkesir'deki hayatı 7 ay devam etmiş ve TBMM'nin açılmasından sonra Ankara'ya gitmiştir.

2. Türkiye Büyük Millet Meclisi Üyesi Mustafa Necati

Mustafa Necati'nin Meclis çalışmalarını birkaç bölüm halinde incelemek mümkündür. İstiklâl Mahkemelerindeki görevleri yanında, Mübadele İmar-İskân, Adalet ve Millî Eğitim Bakanlığı gibi üç bakanlıkta aktif görev almıştır. Ayrıca Meclis'te, çeşitli konularda 200 dolayında konuşma yapmıştır.

2.1. Mustafa Necati'nin Yasama Çalışmaları İçindeki Durumu

Mustafa Necati, Bakanlık görevlerinin dışında askerlik, güvenlik, bütçe, maliye, dış politika ve İstiklâl Mahkemeleri olmak üzere çeşitli konularda konuşmalar yapmıştır. Bunları genel olarak şu şekilde sınıflandırmamız mümkündür.

---

4 Zeki Arıkan, **a.g.e.**, s. 59.
5 Haydar Rüştü Öktem, **Mütareke ve İşgal Anıları**, (Haz: Zeki Arıkan) Ankara 1991, s. 78.
6 Kâzım Özalp, **Millî Mücâdele 1919-1922**, Ankara 1985, C. I., s. 98.

Levent Sahverdi Arşivi

2.1.1. Askerlik ve Güvenlik

Bu konudaki konuşmalarında genel olarak millî birlik ve millî güvenliği kuvvetlendiren, askerin moralini yükselten hususlara değinmiştir.

2.1.2. Bütçe ve Malîye

Mâli hususlarda, ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sıkıntılara değinmiş, kaynakların verimli kullanılmasını ve kamu görevlilerinin geçim durumlarının iyileştirilmesini istemiştir. Ayrıca Denizcilik İşletmelerinin ülkemiz açısından taşıdığı öneme dikkat çekmiştir.

Mâlî konularda konuşma yaparken, dışarıdan gelen soydaşlar için "göçmen" sözü yerine "hariçten gelen Türkler" ifadesinin kullanılmasını istemiştir.[7]

2.1.3. Dış Politika

Dış Politika hakkındaki ilk konuşması Sevr Antlaşması üzerine olmuş ve bu antlaşmanın asla kabül edilemeyeceğini ifade etmiştir. O, konuşmasında şu ifadelere yer vermiştir : "Türklerin hakk-ı tarihini, İslâmın şeref ve haysiyetini yıkan bu muahede bugün okunurken kalbimden kopan bir feryatla isyan ediyorum ve diyorum ki, ey Avrupa, ey İngiltere! Senin vaz'ettiğin esası kabül etmeyecek bir Türk ve bir İslâmiyet vardır. O Türkiye ve İslâmiyet topuyla, tüfeğiyle Yunan zulmüne karşı isyan etmiştir. Bu isyan susmuyor, bu isyan susmadan muahede arz edilemez". Konuşmasının devamında, Türk milletinin İslâmiyet'in hâmisi olduğunu, dünyaya medeniyet saçtığını, hiçbir şeyin Türklerin talebini engelleyemeyeceğini, Avrupa'nın yalancı ve aldatıcı olduğunu ifade etmiş ve hiçbir Türk'ün, İzmir'in Yunan, Konya'nın İtalyan olmasını asla tasdik etmeyeceğini söylemiştir.

Mustafa Necati, Lozan Antlaşması'nın bazı maddelerini şiddetle tenkit etmiştir. Antlaşmanın mâlî konularına temas ederken, duyun-ı umumiyenin taksiminde haksızlık edildiğini, bütün borçların Türkiye'ye yüklendiğini, savaş gemilerine el konulduğunu, Hicaz demiryollarının Türkiye'nin parası ile yapıldığını söylemiş; ayrıca mezarlıklar, Boğazlar ve kapitülasyonlar meselesine değinmiş ve bu konulardaki aksaklıkları dile getirmiştir. Antlaşmanın 58. maddesinde yer alan, savaş yerlerindeki onarımlarla ilgili parasal isteklerden vazgeçilmesini de şiddetle eleştirmiştir. Onun, Lozan ile ilgili en çok tenkit ettiği hususlardan birisi Musul meselesi olmuştur. O, bu konuda şunları söylemiştir:

7 TBMM Zabıt Ceridesi, D.II., C.XVII, Ankara 1976, s. 155.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bizden ayrılması imkân dahilinde olmayan Musul kıtası meselesi için heyet daha karar vermemiştir. Musul kıtası Türk'tür ve ilelebed Türk kalacaktır. Bütün dünya bilsin ki, Musul'dan kendileri için birşey kazanmış olmayacaklardır. Musul kıtası daimi surette Türklüğe merbuttur ve kıta-i asileden biz hiçbir vakitte, hiçbir kuvvetle ayrılmayacağız ve kürsi-i mualladan tekrar arz ediyorum ki ayrılmayacağız".[8]

Özellikle Körfez Savaşı'ndan sonra Kuzey Irak'ın, dolayısıyla Musul'un ülkemiz güvenliği açısından ne kadar büyük bir önem taşıdığı bugün dahi iyi anlaşılmaktadır.

2.1.4. **Mustafa Necati ve İstiklâl Mahkemeleri**

TBMM açıldıktan sonra, ülkede huzur ve güvenin sağlanması için 29 Nisan 1920'de Hiyanet-i Vataniye Kanunu çıkarılmıştır. Fakat uygulamalardaki aksaklıklar dolayısıyla bu kanun etkili olamamıştır. Bunun üzerine yeni bir tasarı hazırlanmıştır. Fevzi Paşa, tasarının yasalaşmasını istemiştir. Aynı şekilde Mustafa Necati'de, asker kaçaklarının önüne geçilmesi ve asayişin sağlanması için böyle bir yasaya ihtiyaç olduğunu savunmuştur. İsmet Paşa'nın 18 Eylül 1920 tarihli teklifi dikkate alınarak yedisi acil olmak üzere 14 yerde mahkeme kurulması kararlaştırılmıştır. Neticede, Ankara, Eskişehir, Isparta, Kastamonu, Kayseri, Konya ve Sivas'ta mahkemeler kurulmuştur. Üye seçimleri için yapılan oylamada Mustafa Necati 89 oy alarak Sivas İstiklâl Mahkemesi üyeliğine atanmıştır.[9] Bu mahkeme daha ziyade Amasya'da çalışmıştır. Samsun havalisindeki Pontusçuluk hareketi ile görevi kötüye kullanan rüşvetçi memurlar ve halka baskı yapan mütegallibeler üzerinde etkili olmuş; ayrıca Postacı Nazım gibi eşkiyalar da cezalandırılmıştır. Bunun sonucunda halkın devlete olan güveni sağlanmıştır.[10]

2.1.4.1. **Mustafa Necati'nin Kastamonu'daki Çalışmaları**

Birinci dönem İstiklâl Mahkemelerinin tatil edilmesinden sonra, ülkede asayiş yine bozulmuştur. Bu kez Kastamonu, Konya, Samsun ve Yozgat'ta İstiklâl Mahkemesi kurulmuştur. Meclis'teki oylama neticesinde Mustafa Necati, Kastamonu İstiklâl Mahkemesi başkanlığına getirilmiştir. 10 Ağustos 1921 günü Ankara'dan ayrılmış; birkaç gün Çankırı'da yargılama yaptıktan sonra 18 Ağustos'da Kastamonu'ya gelmiştir.

Mustafa Necati, Kastamonu'da, mahkeme başkanlığının yanında, böl-

8 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.I, Ankara 1961, s. 246.
9 Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri I-II**, İzmir 1988, s. 47.
10 Mustafa Eski, **a.g.e.**, s. 48.

Levent Sahverdi Arşivi

gedeki Kuvâ-yı Milliye hareketini de organize etmiştir. Başta asker, silâh ve cephane sevkiyatı olmak üzere, bütün Millî Mücadele faaliyetlerini yakından izlemiş; zaman zaman Mustafa Kemal Paşa'ya raporlar göndermiştir. Mahkemenin sorumluluk alanlarına giren Bolu, Adapazarı ve İzmit'e kadar giderek buralarda yargılamalar yapmıştır. Yine Kastamonu'nun ilçelerinden olan İnebolu, Taşköprü ve Daday'a da gitmiştir. Kastamonu'daki genç ve idealist kadroyu Açıksöz gazetesinin etrafında toplamış; gazete idarehanesini bir karargâh gibi kullanmıştır. 1922 yılı başlarında yapılan belediye seçimleriyle ilgilenmiş; genç ve aydın bir kişi olan Dr. Fazıl Berkı Bey'in belediye başkanı olması için bütün gücünü kullanmış ve başarıya ulaşmıştır. Kendisi belediye hizmetlerine destek vermiş ve mahkûmları belediye işlerinde çalıştırmıştır. Kastamonu'da Müdafaa-yı Hukuk, Kızılay Derneği, Çocuk Esirgeme Kurumu, Gençler Kulübü, Muallimler Cemiyeti ve İlim Derneği gibi kurumlarla yakından meşgul olmuş, çalışmalarına destek vermiş, toplantılarına katılarak konuşmalar yapmıştır. Kastamonu Belediyesi, onun şehre yaptığı bu hizmetlerini takdirden uzak kalmamış ve kendisini 25 Nisan 1922 tarihinde şehrin ilk "Fahrî Hemşehrisi" ilân etmiştir. TBMM'nin kuruluşu esas alındığında bu ünvan, Türkiye'de verilen ilk fahrî hemşehrilik olmaktadır, kanaatindeyiz.

Mustafa Necati, Kastamonu merkezi ile İnebolu ve Taşköprü'de düzenlenen açık hava toplantılarına katılmış ve yapılan mücadele hakkında halka bilgi vermiştir. Usta bir hatip olan Mustafa Necati'nin konuşmaları halk üzerinde büyük bir moral etkisi yaratmıştır.

İstiklâl Mahkemesi ve dolayısıyla Mustafa Necati'nin etkili çalışması sonucunda bu bölgede asayiş sağlanmış ve harekât büyük bir başarı ile yürütülmüştür. Mahkemelerin çalışmalarını bitirmesi üzerine O, 24 Ağustos 1922 günü Kastamonu'dan ayrılmıştır.

3. Mustafa Necati'nin Bakanlık Görevleri

Daha önce de ifade edilmeye çalışıldığı gibi Mustafa Necati; Mübadele İmar-İskân, Adalet ve Millî Eğitim Bakanlığı görevlerinde bulunmuştur. Bu bakanlıklar o günün şartlarında en zor işleri başarıyla sonuca ulaştırmışlardır. Bu başarıda Mustafa Necati'nin bilgili, genç, enerjik ve teşkilâtçı karakteri önemli bir etken olmuştur.

3.1. Mübadele İmar-İskân Bakanlığı

30 Ocak 1923 tarihinde Lozan'da, Türk ve Rum Nüfus Mübadelesi'ne

Levent Şahverdi Arşivi

İlişkin Sözleşme ve Protokol imzalanmıştır.[11] Savaştan yenik çıkan Yunanistan, oradaki Türklerin üzerinde büyük bir baskı ve terör yaratmış, mallarını müsadere ederek ellerindeki ürünlerin % 75'ine "Harp Vergisi" adıyla el koymuştur.[12] Bunların dışında, I. Dünya Savaşı yıllarında, Ermeni baskısı sebebiyle doğudan göç eden kişilerle, Ege'den iç kesimlere doğru kaçmak zorunda kalan ve bu yüzden evini, barkını terk eden insanların sıkıntıları da had safhaya ulaşmıştır. Kısacası, Kurtuluş Savaşı sona erdiği vakit devlet, bu iskân işiyle yoğun bir şekilde uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu maksatla Mübadele İmar-İskân Bakanlığı kurulmuştur. 20 Ekim 1923 günü Meclis'te yapılan oylamada ise Mustafa Necati, 163 üyeden 158'inin reyini alarak bu bakanlığa getirilmiştir. Yaptığı konuşmada milletvekillerine teşekkür etmiş ve böylesi zor bir görevin milletle beraber başarılacağını ifade etmiştir.[13]

Mustafa Necati'nin bu bakanlığa atanması basında da memnuniyetle karşılanmıştır. Yeni Gün, onun genç, azimli, fedakâr bir kişi olduğunu, İstiklâl Mahkemeleri'nde başarıyla hizmet ettiğini, bu önemli işin de üstesinden geleceğini yazmıştır.[14] Hâkimiyet-i Milliye gazetesi ise, bu konuda geç kalındığını belirterek karamsar bir tablo çizmiş; ancak iskân gibi zor bir işin, Meclis'in genç ve azimli bir elemanı tarafından deruhte edileceğini ifade etmiş ve kendisine güvenildiğini yazmıştır.[15]

Mustafa Necati göreve başladıktan sonra bir iki gün sonra Bakanlığın teşkilât çalışmalarını bitirmiş ve bütçesini hazırlamıştır. Bakanlıkta müsteşarlık kurulmuş ve buna bağlı olarak İskân ve Mübadele Umum Müdürlüğü, İmar Umum Müdürlüğü, Teftiş Kurulu, İhsaiyat, Evrak ve Muhaberat Şubeleri ile Hukuk Müşavirliği kurulmuştur. Daha sonra Meclis'ten 6.125.277.50 . TL. tutarında para istenmiştir. 8.11.1923 tarihinde de Mübadele ve İmar-İskân Kanunu kabül edilmiş ve ülke 10 iskân bölgesine ayrılmıştır.

Türkiye'de ilk olarak Midilli'den 7 bin kişi gelmiş, bunu Yunanistan'dan gelen diğerleri izlemiştir. Mübadele anlaşmasında "Müslüman" kelimesi geçtiği için, Yunanistan'dan, Türk kökenlilerin dışında da insanlar ülkemize gelmiştir. Rıza Nur, bu konuda sert tenkidlerde bulunmuştur.

Mustafa Necati, göçmenlerin durumlarını yerinde incelemek üzere

11 İsmail Soysal, **Tarihçeleri ve Açıklamalarıyla Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları,** C: 1, Ankara 1983, s. 176-183.

12 Kemal Arı, "Cumhuriyet Döneminin İlk Yıllarında Türkiye'de Mübadele, İmar, İskân İşleri ve Mustafa Necati", **Mustafa Necati Sempozyumu,** Ankara 1991, s. 47.

13 **TBMM Zabıt Ceridesi,** D.II, C.II, Ankara (tarihsiz yay.), s. 826; **Yeni Gün,** 21.10.1339, Sayı: 1511 (1934).

14 **Yeni Gün,** 21.10.1339, Sayı 1311 (1934).

15 **Hâkimiyet-i Milliye,** 23.10.1339, Sayı: 947.

Levent Sahverdi Arşivi

zaman zaman yurt gezileri yapmıştır. Aylık basın toplantıları yaparak çalışmaları hakkında bilgi vermiştir. Söz gelimi 5 Şubat 1924 tarihli toplantıda, o zamana kadar Yunanistan'dan gelen göçmen sayısı 29.091 kişi olarak açıklamış ve bu insanların Samsun, Trakya, Balıkesir, İzmir, Bursa, İstanbul, Konya, Sivas ve Kastamonu'ya iskân edildiklerini açıklamıştır.[16] Mart ayında yaptığı toplantıda ise, Şubat ayında gelen göçmenlerin sayısının 19.973 kişi olduğunu ifade etmiştir.[17]

Mustafa Necati, Meclis'te yaptığı bir konuşmada kendi bakanlığı zamanında gelen göçmen sayısını 155.585 kişi olarak açıklamıştır.[18]

Kış şartlarında ve üstelik ciddî bir ön hazırlık yapılmadan binlerce insanın ülkeye taşınması, misafir edilmesi, yemeleri, içmeleri; daha sonra, yurdun çeşitli yerlerinde iskân edilmeleri elbette ki çok büyük sıkıntılar yaratmıştır. Daha önce Rumlar ve Ermeniler tarafından terk edilen ve adına emvâl-i metrûke denilen mallar tam anlamıyla tesbit edilememiş ve korunamamıştır. Bazı açıkgözler de bu malları gasb etmişlerdir. Memur azlığı dolayısıyla bakanlığın taşra teşkilâtı diğer bakanlıklardan sağlanan geçici memurlarla idare edilmiş ve sağlıklı hizmet yapılamamış, koordinasyon güçlüğü yaşanmıştır. Bu arada göçmenlerin eşyaları çalınmış, ilk iskân kötü şartlarda gerçekleşmiştir. Asıl güçlük, göçmenlerin tarım kültürü ile bağlantılı alanlara yerleştirilememelerinden kaynaklanmıştır. Söz gelimi çiftçilik yapan bir aile şehire, zeytincilik yapan bir aile ise sırf barınacak yer var olduğu için zeytin olmayan bir yere iskân edilmişlerdir. Mevsimin kış, göçmen sayısının çok ve nihayet yeterli bir ön hazırlığın olmaması önemli derecede sıkıntılara ve sızlanışlara sebep olmuştur. Ancak o günkü şartlar içinde, henüz savaştan çıkmış ve kendisini toparlamaya fırsat dahi bulamamış bir devletin daha iyisini yapması da mümkün değildir. Her şeye rağmen, mevcut imkânlar içinde en iyisi yapılmaya çalışılmış ve başarı sağlanmıştır.

3.2. **Adalet Bakanlığı**

Mustafa Necati, Mübadele İmar-İskân Bakanlığı'nın hemen ardından 6 Mart 1924 günü Adalet Bakanlığı görevine başlamıştır.

1924 yılı, Cumhuriyet tarihinde en önemli kararların alındığı bir yıldır. Daha önce saltanat kaldırılmış ve Cumhuriyet ilan edilmişti. 1924'de ise, hilâfet kaldırılmış, Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti lağvedilmiştir. Bunun neticesinde Anayasa'da ve bazı kanunlarda köklü değişikliklere gidilmiştir. Türkiye devleti şeriat düzeninden ayrılmış ve medenî hukuk

16 **Yeni Gün**, 5.2.1924, Sayı: 1415 (1029).
17 **Yeni Gün**, 21.3.1924, Sayı: 1444 (1068).
18 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II., C.VII, Ankara 1970, s. 1046.

Levent Şahverdi Arşivi

düzenine geçmiştir. Bu arada Avrupa ülkelerinin kanunları incelenmiş, hukuk sistemi yeniden tanzim edilerek lâikleştirilmiştir. Daha önce Şer'iye ve Evkaf Vekâleti'ne bağlı okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış, Tanzimat'tan beri devam eden mektep-medrese ikiliğine son verilmiş ve lâik eğitim sistemi kabul edilmiştir. Tanzimat'tan sonra Şer'i mahkemelerin yanında Nizamiye mahkemeleri kurulmuş ve ülkede biri dinî, diğeri medenî iki çeşit mahkeme işlemeye başlamıştır. Yine o dönemlerde hukuk sistemi bozulmuş ve mahkemeler yozlaşmıştır. Davalar yıllarca sürmüş; halk mahkeme kapılarında beklemekten bıkıp usanmış; davasını takip edemez hale gelmiştir. Hâkimler ve adliye memurları son derece yetersiz kalmış, mahkemelerdeki rüşvet ve yolsuzluk had safhaya ulaşmıştır. Bütün bunlardan dolayı vatandaşların adalete olan güvenleri kalmamıştır.

Cumhuriyeti kuranlar ve yönetenler, başta Atatürk olmak üzere bu durumu dikkate almışlar ve adalet sistemini düzenleyen çalışmalar yapmışlardır. Atatürk TBMM'ni açarken yaptığı konuşmada yargı bağımsızlığına değinmiş ve "Yargı yetkisi bağımsız olmayan bir milletin devlet oluşu kabül edilemez" demiştir.[19] Yine 1 Mart 1921'deki bir konuşmasında, "hukukî mevzuatımızın, bütün uygar devletlerin kanunî mevzuatlarından eksik olması düşünülemez" demiş ve Mecelle'den başlayarak Medenî Kanun ve diğer yasalarda değişiklik yapılmasını, tek yargıçlı mahkeme sistemine geçilmesini, yargının hızlandırılmasını ve adaletin acele dağıtılmasını istemiştir.[20]

Cumhuriyetle beraber egemenliğin kaynağı değişmiş; şer'i hükümlerden vaz geçilerek yerine millî hâkimiyet kavramı konulmuştur. Ayrıca millî hâkimiyetin kaynağının millet olduğu ifade edilerek bu hüküm Anayasa'da yer almıştır.

Atatürk'ün hukuk inkılâbı lâiklik düşüncesi üzerine kurulmuştur. Lâik hukuk kuralının kabül edilmesiyle Türk hukuku dinî nitelikten ayrılmış; çağdaş hukukun temel ilkeleri olan teklik ve genellik ilkeleri da lâikliğin bir sonucu olarak meydana çıkmıştır. Bağımsızlığın temeli olan yargı gücü, hukuk inkılâbıyla güvence altına alınmıştır. Böylece teokratik devletten "Hukuk Devleti"ne geçilmiştir. Bilindiği gibi, hukuk devletinde, devlet kadar, vatandaşın da hakları vardır .[21]

Atatürk'ün, hukuk inkılâbı ile yapmak istediği bellidir. Onun bu düşüncelerini cesaretle yerine getirecek bir icra adamı olarak Mustafa Ne-

19 **Atatürk'ün Türkiye Büyük Millet Meclisini Açış Konuşmaları**, TBMM Yay., Ankara 1987, s. 49.

20 **A.g.e.**, s. 69.

21 Gülnihal Bozkurt, "Atatürk'ün Hukuk Alanında Getirdikleri", **Atatürkçü Düşünce**, Ankara 1992, s. 616.

Levent Sahverdi Arşivi

cati Adalet Bakanlığı görevine getirilmiştir. O, öncelikle bir komisyon kurmuş ve yapılacak işleri plânlamıştır. Bunlar; Kanunları ve Mevzuatı Düzenleme, Hâkimleri Tasfiye, Sicil ve Baroların Tasfiyesi komisyonlarıdır.

Komisyonların yoğun çalışmaları semeresini göstermiş ve 1 Mayıs 1924 adliye inkılâbı gerçekleşmiştir. Yapılan düzenlemeler sonunda Türkiye'de Sulh, Asliye, Cinayet ve Temyiz Mahkemeleri kurulmuştur. Adalet hizmetini vatandaşın ayağına götürmeyi ilke edinen devlet, mahkemeleri ilçelere kadar yaymıştır. Hatta büyük nahiye merkezlerinde bile mahkeme kurulması düşünülmüştür.

Adalet Bakanlığı'nda hâkimlerin sicilleri tutulmamıştır. Bu nedenle hâkimin ne liyakatte olduğunu tespit etmek mümkün olamamıştır. Mustafa Necati bu konuda, yüksek dereceli hâkimlerden bir komisyon kurmuş ve hâkimlerin sicillerini yeniden düzenlemiştir.

Bilindiği gibi, hâkimlik yapmak için Hukuk Mektebi'ni bitirmek esastır. Buna rağmen o yıllarda bu kurala riayet edilmemiştir. Mustafa Necati'nin verdiği bilgiye göre 30 Nisan 1924 tarihi itibariyle kadroda bulunan 1713 hakimden 959'u hukuk ve nevvaptan, diğer 754 hâkim kadrosu ise meslekten yetişen kişilerce doldurulmuştur. Yapılan değerlendirmeler sonunda liyakatsız ve sicili bozuk olan hâkimler 1 Mayıs 1924'de tasfiye edilmiştir. Bunun yanında hâkimlerin maaşı artırılmış, yurt dışına eleman gönderilmiş ve meslek saygın ve câzip hale getirilmeye çalışılmıştır.

Hukuk sisteminin ayrılmaz bir parçası da şüphesiz ki savunma hakkıdır. Bu hak çoğu kez avukatlar vasıtasıyla kullanılır. O yıllarda avukat kelimesi yerine "muhâmi" sözünün kullanıldığı görülmektedir. Avukatlık mesleği de yozlaşmış olup özellikle İstanbul ve İzmir gibi büyük merkezlerde rüşvet ve yolsuzluk ayyuka çıkmış; vatandaşın savunma hakkına olan güveni sarsılmıştır.

Bugün avukat olabilmek için hukuk öğrenimi görmek temel şarttır. Oysaki eskiden, hukuk formasyonu olmayan çok sayıda kişi, "dâvâ vekili" adıyla savunma hizmetini yapmış ve bu uygulama yakın tarihlere kadar, özellikle küçük ilçe merkezlerinde süregelmiştir. Mustafa Necati, yaptığı yasal düzenleme ile 26 Nisan 1924'de Muhamat Kanunu'nu çıkarmış akabinde 24'ü hâkim, 10'u avukat 34 kişilik bir tasfiye komisyonu kurmuş ve meslek ahlâkına uymayan; çoğu yetersiz, bin dolayında muhâminin işine son vermiştir. O, bu konudaki tenkitlere Meclis'te şu karşılığı vermiştir.

"Biz tasfiye de yaptık. Tasfiye yapmak zordur efendiler. Kolay şey

Levent Şahverdi Arşivi

midir? 1000 tane avukatın ağzından ekmeğini alacaksın ve "alınan su-i şöhret erbâbındandır" diye damga vuracaksın. Bu kolay şey midir? Bir adamı idama mahkûm etmek kolaydır. Fakat böyle 1000 kişinin ağzından ekmeğini almak çok güç bir şeydir. Biz bunda vazife-i vicdaniyemizi yaptığımıza kaniiz efendiler. Ben bunları lâlettayin yapmadım".[22]

O yıllarda avukatlık mesleğini yapan kişilerin sayısı hakkında bir bilgi yoktur. Ancak ne olursa olsun bu rakam, bugünün ölçeğinde bile çok yüksektir. Elbetteki bu olay, bize, o günlerdeki hukuk düzeninin ne kadar kötü bir halde olduğunu; dolayısıyla Mustafa Necati'nin nasıl zor bir işle meşgul olduğunu da açıkca göstermektedir.

Adalet hizmetlerinin sağlıklı işlemesi için hâkim ve avukatların yanında, iyi yetişmiş, nitelikli adliye memurları da gereklidir. Ancak o yıllarda adliye memurları da yetersizdir. Bu durumu dikkate alan devlet İstanbul, Ankara ve Erzurum'da okul açılmasını plânlamıştır. Zabıt kâtibi, icra memuru ve müstantik (sorgu yargıcı) yetiştirmek üzere 20 Eylül 1924 günü Ankara'da Adliye Meslek Mektebi açılmıştır. O gün Mustafa Necati uzun bir konuşma yapmış ve adliye reformu hakkında bilgi vermiştir.[23] Bazı hukuk tarihçileri bu okulu, Ankara Hukuk Fakültesi'ne giden yolda önemli bir gelişme olarak kabül etmişlerdir.[24] Yine, bu okulun açılışı, hukuk eğitimi tarihi açısından 1924 yılının en önemli olaylarından biri olarak kabül edilmiştir.[25]

Dâvâların uzun yıllar sürüncemede kalması sonucunda, hapishaneler dolmuştur. Ayrıca bu insanların aileleri de perişan olmuştur. Mustafa Necati bu konuya da el atmış; adalet reformu sayesinde mahkemeler hızlı çalışmaya başlamıştır. O, göreve başladığında 37 bin dolayında olan tutuklu sayısı, onun Adliye Meslek Mektebi'ni açarken yaptığı konuşmaya bakılırsa, 20 Eylül 1924 tarihi itibariyle 9 bin dolayına inmiştir. Rakamın bu seviyeye düşmesinde adliyenin hızlı çalışması kadar, 1924 yılında çıkarılan affın da etkili olduğu bir gerçektir. Fakat ne olursa olsun, kader kurbanı denilen mahkûmların sayısının 37 bin den dokuzbinlere inmesi önemli bir başarıdır.

Mustafa Necati, Ceride-i Adliye ve Mukarrerat-ı Temyiziye gibi dergilerin daha iyi yayınlanması için çalışmıştır. Mahkemelerin çalışmalarına yardımcı olan Adlî Tıp Kurumu'nun sağlıklı işlemesi için

---

22 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II, C.X, Ankara (tarihsiz yay.), s. 144.

23 **Ceride-i Adliye**, Sayı: 27 (1 Teşrinievvel 1340), **Hâkimiyet-i Milliye**, 21.9.1924, Sayı: 1226.

24 Ahmet Mumcu, **Ankara Adliye Hukuk Metebinden Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesine**, Ankara 1977, s. 15-16.

25 Gülnihal Bozkurt, "Türkiye'de Hukuk Öğreniminin Tarihçesi", **Hukuk Öğretimi Sempozyumu Bildirisi**, (ayrı basım), A.Ü. Hukuk Fak. Yay., Ankara 1993, s. 61.

Levent Sahverdi Arşivi

gayret göstermiştir. Onun zamanında Ticaret Kanunu, Ceza Kanunu, Mecelle Tadilâtı, Müfarekât Münakehat Kanunu ve Hükkâm Kanunu'nun hazırlıkları yapılmıştır.

3.3. Millî Eğitim Bakanlığı

Cumhuriyet döneminde millî eğitim sahasında köklü çalışmalar yapılmıştır. Çağdaş ülkeler seviyesine bir an önce ulaşılmasını isteyen Atatürk, eğitimde köklü çalışmalar yapılmasına inanmış ve bu sebeple çevresindeki kadroya bazı önemli görevler vermiştir. Atatürk'ün yapmak istediklerini en iyi anlayanlardan birisi Mustafa Necati'dir. Onun bakanlığı zamanında millî eğitim câmiasına dinamizm, görev aşkı, saygı, sevgi ve güven duygusu hâkim olmuştur.[26] Öğretmenlerle kaynaşma sağlanmış ve en başarılı bir dönem yaşanmıştır.

Mustafa Necati, bakan olmadan önce de eğitim konularıyla yakından ilgilenmiştir. İzmir'de öğretmenlik, Özel Şark İdadisi'nde müdürlük yapmıştır. İstiklâl Mahkemesi başkanı olduğu Kastamonu'da, okullarla ve öğretmenlerle çok yakın temaslar kurmuştur. 1924 yılında Muallimler Birliği Başkanı olmuş ve yaptığı hizmetlerle bütün öğretmenlerin sevgisini kazanmıştır.

Mustafa Necati, 21 Aralık 1925 tarihinde Millî Eğitim Bakanlığı görevine başlamıştır. O yıllar, ülkemizin en zor dönemlerini kapsamaktadır. 1924 yılında Hilâfet kaldırılmış, medreseler kapatılmış ve uzun yıllar devam eden medrese-mektep ikiliğine son verilmiştir. İnkılâp hareketleri yayılırken bazı iç karışıklıklar meydana gelmiştir. Liselerde karma eğitime geçileceğinin söylenmesi üzerine tepkiler doğmuştur. İstanbul öğretmenleri, dindar ve vatansever öğretmen yetiştirilmediği gerekçesiyle protestolarda bulunmuşlar; ayrıca öğretmen okulu öğrencileri boykot yapmışlardır.

Mustafa Necati göreve başladığında okul ve öğretmen sayısının çok yetersiz olduğu anlaşılmaktadır. 350 bin dolayında çocuğun okula gitmesine karşılık, birbuçuk milyon çocuğun okuldan yoksun bulunduğu görülmektedir.

Mustafa Necati yayınladığı ilk genelgede Atatürk'ü kastederek, "milletimize yeni ve nurlu ufuklar açan büyük mürşitlerimiz vaz' ve işaret eylemiş oldukları rehakâr esaslar dahilinde, sarsılmaz bir imanla hedefe varmak gayemdir" demiştir. Yine aynı genelgede, yeni nesli yetiştirme konusundaki düşüncelerini şu sözlerle açıklamıştır.

26 Rauf İnan, **Mustafa Necati**, Ankara 1980, s. 41.

Levent Şahverdi Arşivi

"Yeni neslin bedenen ve fikren olduğu kadar, seciye ve millî heyecan itibariyle de yeni hayata ve demokrasinin icâbâtına göre hazırlamak, bu suretle Türklüğe, dahil bulunduğu medeniyet zümresi içinde yüksek bir mevki teminine çalışmak lâzımdır. Bu gayeye tam bir intizamla yürüyebilmek, mekteplerde kuvvetli ve şuurlu inzibatın ve feyizli hava-i mânevinin olmasına vabestedir".[27]

Mustafa Necati, genelgesinde, Darülfünun konusuna da değinmiş ve bu kurumun ilmî seviyesinin yükseltileceğini, milletimizin müstesna kudretinin ilim sahasında da gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Onun ilk genelgesi basından büyük destek görmüştür. Cumhuriyet gazetesi, Adalet Bakanlığı'ndaki başarılı hizmetlerine atıfta bulunarak eğitimin başına inkılâbın ateşli simâlarından ve en cevval zekâlarından birinin geldiğini yazmıştır. Buna benzer yazılar, Hâkimiyet-i Milliye'de yayınlanmıştır. Esasen Mustafa Necati'nin bütün icraatlarında, dönemin bu iki önemli gazetesi büyük destek sağlamıştır. Bu gazetelerde onu eleştiren yazılara tesadüf edilmemektedir. Şüphesiz ki, icraat adamları için basının desteği bugün bile çok önemlidir.

Mustafa Necati, eğitimde başarıya ulaşmak için önşart olarak ilkokulu esas almıştır. Ona göre, ilköğretim yeter seviyede yaygınlaşmaz ise, üst öğretim kurumlarına giden öğrenci sayısı azalacak; dolayısıyla Türkiye, yetişmiş insan gücüne erişemeyecektir. Bu sebeple ilköğretime önem vermiş, her yıl 3 bin kişi olmak kaydıyla on yılda 30 bin öğretmen yetiştirmeyi hedef almıştır. Türkiye'deki köy sayısının 40 bin dolayında olduğunu dikkate alırsak, ilk on yılda her köye bir öğretmen atamasının plânlandığı anlaşılmaktadır.

Mustafa Necati teşkilâtçı ve kararlı bir devlet adamıdır. Onun diğer bir özelliği de uzmanlardan meydana gelen kollektif bir kadro ile çalışma ilkesidir. Nitekim bakan olunca, derhal Heyet-i İlmiye'yi toplamış ve yapılması gereken işleri plânlamıştır.

3.3.1. **Millî Eğitim Bakanlığı'nda Yasal Düzenlemeler**

Mustafa Necati, bakanlığı ile ilgili bazı yasal düzenlemeler yapmış ve yeni kanunlar çıkarmıştır. İlk olarak, 789 Sayılı Maarif Vekâleti Teşkilât Kanunu 23 Mart 1926 tarihinde kabul edilmiştir. O zamana kadar kurulmuş olan Program Heyeti, İlköğretim Dairesi, Ortaöğretim Dairesi, Türk Asar-ı Atikası, Sicil ve İstatistik dairelerine ilâveten bu kanunla Dil Heyeti ve Talim-Terbiye Heyeti eklenmiştir. Ayrıca 1926 Bütçe Kanunu ile İnşaat ve Mektep Mimarisi, Mektep Müzesi ve Sağlık Daireleri ku-

27 **Hâkimiyet-i Milliye**, 25.12.1925, Sayı: 1614.

Levent Şahverdi Arşivi

rulmuştur. Yine 789 sayılı yasa ile Maarif Eminlikleri ihdas edilmiş ve ülke 13 bölgeye ayrılarak buralara "Maarif Eminleri" atanmıştır. Bu sayede, bakanlık hizmetlerinin daha etkin bir şekilde yürütülmesi ve denetlenmesi yoluna gidilmiştir.

Bakanlık, yılda üçbin öğretmen yetiştirmek şartıyla on yılda otuzbin öğretmene ulaşmayı hedeflemiştir. Ancak mevcut öğretmen okullarının imkânları bu sayıya ulaşmak için yeterli seviyede olmamıştır. Bu sebeple bugünkü fon sistemine benzeyen ek bir kaynak yaratılmış ve 819 Sayılı Muallim Mekteplerine Muavenet Kanunu çıkarılarak il özel idarelerine ait paraların % 10'luk bir dilimi, bakanlık bütçesine aktarılmıştır.

Ortaöğretimin câzip hale getirilmesi ve bunun yanında, daha çok yardıma muhtaç öğrencilerin okumalarını sağlamak için 822 Sayılı Lise ve Orta Mektepler Talebesinden Nehari Ücreti Alınmaması Hakkında Kanun çıkarılmıştır.

Ders kitaplarının ucuz bir şekilde basım ve dağıtımı her zaman problem yaratmıştır. Öğrencilere ucuz kitap sağlamak maksadıyla 823 Sayılı Mektep Kitaplarının Maarif Vekâleti'nce Tabı Hakkında Kanun çıkarılmıştır. Bu yasa müzakere edilirken Mustafa Necati, ders kitaplarının muhtekirler elinde olduğunu ve velilerin ucuz kitap temin edemeyeceğini söylemiştir.[28]

İlkokul öğretmenlerinin sayıca yeterli olmayışları dolayısıyla mesleğe eleman sağlamak için 842 Sayılı İlk Mektep Muallim Muavinleri Hakkında Kanun çıkarılmış ve orta dereceli okullar ile yüksek okulların çeşitli sınıflarından ayrılan kişilerin, bazı derslerin sınavlarını vermeleri şartıyla öğretmenlik mesleğine katılmalarına fırsat verilmiştir.

Küçükleri muzır yayınlardan korumak maksadıyla 1117 Sayılı Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu çıkarılmıştır. Mustafa Necati bu konudaki konuşmalarında, dünyanın her yerinde gençliğin zararlı yayınlardan korunduğunu, ülkemizde de aynı uygulamanın yapılması gerektiğini ifade etmiştir.

Cumhuriyet döneminde üzerinde çalışılan ve bir türlü başarıya ulaştırılamayan en önemli meselelerden biri meslekî eğitimdir. 1927 yılına kadar meslek okulları il idareleri ile Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak hizmet vermişlerdir. Aynı yıl 1052 Sayılı Meslek Mektepleri Kanunu çıkarılmış ve bu okullar Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlanmıştır.

Parasız yatılı öğrencilerin, okudukları sürenin yarısı kadar mecburî

28 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.II., C.24., Ankara (tarihsiz yay.), s. 186.

Levent Şahverdi Arşivi

hizmetle yükümlü olmalarını sağlayan 1237 Sayılı Meccâni Leylî Talebenin Mecburî Hizmetine Dair Kanun ile, uluslararası rakamların kabulüne dair 1288 Sayılı Beynelmilel Erkamın Kabulü Hakkında Kanun da yine Mustafa Necati zamanında hazırlanmış ve kabul edilmiştir.

3.3.2. Millî Eğitim Bakanlığı Merkez ve Taşra Teşkilâtını Düzenleme Çalışmaları

Türk dilinin geliştirilmesi için III. Heyet-i İlmiyye kararları gereğince Telif ve Tercüme Heyeti kaldırılmış ve yerine Dil Heyeti kurulmuştur. Mustafa Necati, dilimizin gereği gibi incelenmesi ve halk ile aydınlar arasındaki kopukluğun giderilmesi için Fransız ve Rus akademilerinin çalışmalarından söz etmiş, ancak bunun mevcut ortam içinde kurulamadığını söylemiştir.

Kültür çalışmalarının düzenlenmesi çerçevesinde Millî Kütüphane, Müzeler, Güzel Sanatlar, Tiyatro ve Halk Kütüphaneleri konularıyla Hars Dairesi görevli kılınmıştır.

Bakanlıkta Sanayi-i Nefise şubesi kurulmuş ve 1927 yılında, İstanbul Fındıklı'daki Sanayi-i Nefise Mektebi'nin adı Güzel Sanatlar Akademisi olarak değiştirilmiştir.

Bakanlığın istatistik işlerini sağlıklı yürütmek üzere İhsaiyat Dairesi ile öğretmenlerin sicillerini sağlıklı bir şekilde belirlemek üzere Sicil Dairesi hizmete sokulmuştur. Ayrıca mektep mimarisi alanında farklı bir yaklaşım sergilenmiş; bu amaçla bir daire kurulmuş ve başına da Viyana Akademisi'nden Prof. Egli getirilmiştir. Okullardaki ders araçlarının geliştirilmesi, mevcutların korunması ve sergilenmesi amacıyla Mektep Müzesi Dairesi kurulmuştur. Öğretmenlerin sağlıklarına önem verilmiş ve İstanbul'da Validebağ Provantoyumu açılmıştır.

Mustafa Necati, Talim - Terbiye konusuna çok önem vermiştir. O, bu kurumun, Bakanlığın beyni durumunda olmasını ve siyasî tasarruflarından etkilenmemesi için özerk bir yapıya kavuşturulmasını istemiştir. Bu konuda medenî ülkelerden Fransa'daki Meclis-i Ali-i Maarif'i örnek göstermiş ve kurumun eğitim proğramlarının yapımında ve teşkilâtta en çok söz sahibi olduğunu söylemiştir.[29]

Mustafa Necati, Bakanlığın teftiş sistemine de dinamizm kazandırmıştır. Müfettişler merkez ve mıntıka müfettişleri olmak üzere iki gruba ayrılmıştır. Bakanlık 1928 yılında, 300'den fazla tedrisat müfettişi, 20'den fazla terbiye-i umumiye müfettişi ve 6 adet Talim Terbiye

29 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9.2.1926, 1653.

Levent Şahverdi Arşivi

müfettişine sahip olmuştur. Bu konuda hizmetiçi eğitime önem verilmiş ve Sivas'ta, 177 müfettiş kursa alınmıştır.

3.3.3. Örgün ve Yaygın Eğitim Alanında Yapılan Çalışmalar

O yıllarda, okul öncesi eğitime pek önem verilmemiş, daha çok ilk öğretim konusu üzerinde durulmuştur. Mustafa Necati Meclis'teki konuşmada, ilköğretimin durumu hakkında bilgi vermiştir. O, ilkokul sayısını 4770, okula giden öğrenci sayısını da 350 bin dolayında açıklamıştır. Verdiği bilgiye göre birbuçuk milyon dolayında öğrenci okuldan yoksun kalmıştır. 9062 öğretmenden 3960'ı öğretmen okulu mezunu, diğer 5102'si de ehliyetnameli öğretmendir.

Cumhuriyetle beraber eğitimin, ülkenin en uzak noktalarına kadar yayılması amaç edinilmiştir. Bu bakımdan özellikle kırsal alanlar düşünülerek bazı ayrıcalıklar ve kolaylıklar sağlanmıştır. İlkokullar şehir ve köy olmak üzere ikiye ayrılmış; şehir okulları beş yıl, köyler ise üç yıllık düzenlenmiştir. Dağınık yerlerdeki köylerin çocuklarını merkezî yerlerde toplayıp okutmak üzere köy yatı mektepleri açılmıştır. Ayrıca doğu illerindeki köylerin özelliği dikkate alınarak yatılı okulların açılması için gayret gösterilmiştir. Kimsesiz çocukların eğitimine önem verilerek onların şehir yatı mekteplerinde meslek sahibi olmaları düşünülmüştür.

Mustafa Necati'nin ilk basın toplantısında verdiği bilgilere göre, 1925-26 öğretim yılı itibariyle orta öğretimin durumu şu şekildedir: 56'sı erkek, 15'i kız 71 okulda; 4761'i erkek, 1077'si kız olmak üzere toplam 5938 öğrenci eğitim görmüştür. Mustafa Necati, 1928 yılı bütçe müzakerelerinde yaptığı konuşmada, 1923-24 ders yılında, ortaokulların öğrenci sayısını 2455 olarak açıklamıştır. 1927-28 öğretim yılında ise bu rakam 10433'e yükselmiş ve % 425 dolayında bir artış sağlanmıştır. Liselerde de durumun aynı doğrultuda seyrettiği anlaşılmaktadır. 1925'de 17'si erkek, 4'ü kız 21 lisede; 4447'si erkek, 1059'u kız olmak üzere toplam 5506 öğrenci eğitim görmüştür. Bu rakam 1928'de 10433'e yükselmiş ve % 160'lık bir başarı sağlanmıştır. Eğitimdeki sayısal artışın yanında niteliğe de önem verilmiştir. Sadece nazarî bir eğitim değil, şahsî çalışmaları harekete geçiren ve aynı zamanda ülkenin etrafındaki cereyanlara ve dünya meselelerine ilgi duyan bir eğitim anlayışı düşünülmüştür.

Mustafa Necati meslekî eğitimin geliştirilmesine ve yeni okullar açılmasına önem vermiştir. Bu amaçla daha önce ülkemize gelmiş olan yabancı uzmanlardan John Dewey ve Alfred Kühne gibi uzmanların fikirlerinden yararlanılmış; ayrıca Belçikalı Omar Buysa ülkeye davet

Levent Şahverdi Arşivi

edilmiştir. Mustafa Necati bir beyanatında, "Maarif Vekâleti yalnız terbiye-i umumiye veren mekteplerin inkişafına değil, meslekî terbiye ve malûmat veren meslek mekteplerinin de inkişafına ehemmiyet vermek mecburiyetindedir" demiştir.[30] Nitekim, daha önce ifade edildiği gibi, 1052 sayılı yasa çıkarılmış ve meslekî eğitim bakanlığın bünyesine dahil edilmiştir. Bunun neticesinde Ankara, Aydın, Bursa, Diyarbakır, Edirne, İstanbul, Kastamonu ve Konya'da sanat okulları açılmıştır.

Mustafa Necati göreve başladığında, yükseköğretim kurumları olarak sadece İstanbul Darülfununu ile Ankara Hukuk Mektebi bulunuyordu. O, Darülfünun ile yakından ilgilenmiş, İstanbul'a gittiğinde bu kurumu ziyaret etmiş, çalışmaları hakkında bilgi almıştır. Darülfunun'un ilmî seviyesinin yükselmesini ve hocaların yayın yapmasını istemiş ve bu kurumun bakanların etkisinden uzak, özerk bir yapıya kavuşmasını düşünmüştür. Ne var ki her türlü iyi niyete rağmen Darülfunun kendisini çağa uyduramamış ve daha sonraları kapatılmıştır. 1927 yılı bütçe görüşmelerinde ise sadece Mülkiye ve Yüksek Muallim Mektebi'nden söz ettiği görülmektedir.

Yaygın eğitim sahasında büyük atılımların yapıldığı görülmektedir. O yıllarda insanlarımızın çoğunun okuma yazma bilmemesi sebebiyle hem okuma yazma öğretmek ve hem de onlara temel vatandaşlık eğitimi kazandırmak için halk dersaneleri açılmış ve buralarda 50 bin dolayında kişi eğitilmiştir. 1928 yılında Harf İnkılâbı'nın yapılması üzerine yeni yazının öğretilmesine şiddetle ihtiyaç duyulmuştur. Bu amaçla okulların bulunduğu merkezlerde Millet Mektepleri açılarak buralarda 42 bin dolayında kurs düzenlenmiş ve bir milyon dolayında vatandaş, okuma-yazma öğrenmiştir. Ayrıca Millet Mektepleri A ve B dersaneleri şeklinde plânlanmış, A dersanelerinde sadece okuma yazma öğretilmiş; B dersanelerinde ise; okuma yazma bilenlere temel eğitim verilmiştir.

Yine onun zamanında Alman uzmanların nezaretinde resim ve el işleri, İsveçliler'in nezaretinde beden eğitimi, ve ABD'li uzmanların yönetiminde de kızlara ev idaresi kurslarının verildiği görülmektedir.

3.3.4. **Öğretmen Yetiştirme**

Daha önce de ifade edilmeye çalışıldığı gibi, Mustafa Necati döneminde öğretmen yetiştirmeye büyük önem verilmiş ve yılda 3 bin öğretmen hesabıyla 10 yılda 30 bin öğretmene ulaşılması hedef alınmıştır. Ancak o yıllarda, 25 öğretmen okulunda 4200 dolayında öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. İstanbul, Adana, Edirne ve İzmir dışında kalan öğretmen okullarının fizikî nitelikleri ise son derece yetersiz gö-

30 **Hâkimiyet-i Milliye**, 9.2.1926, Sayı: 1653.

Levent Sahverdi Arşivi

rülmüştür.

İlkokullar, köy ve şehir olarak iki gruba ayrılmış; köylerde üç, şehirlerde beş yıllık eğitim esas alınmıştır. Buna paralel olarak şehirlerdeki öğretmenlerin beş, köy öğretmenlerinin ise üç yıllık bir eğitimle yetiştirilmeleri plânlanmıştır. Bu amaçla Kayseri ve Denizli'de iki okul açılmıştır. Köyün şartları dikkate alınarak yeni fikirlerin kırsal alana hızla yayılması düşünülmüştür. Alınan tedbirler neticesinde öğretmen ve öğrenci sayısında bir artış meydana gelmiş; ancak bu rakamlar, yıllık olarak amaçlanan 3 bin öğretmen sayısının oldukça gerisinde kalmıştır.

Ortaokulların Türkçe öğretmen ihtiyacını karşılamak üzere 1926 yılında Konya'da bir okul açılmıştır. Bu okul 1927'de Ankara'ya taşınmış; pedagoji, matematik, fizik, tabiî bilimler ve tarih-coğrafya branşları eklenmiştir. Nihayet Mustafa Necati'nin bizzat temelini attığı ve Mimar Kemaleddin'in eseri olan Gazi Orta Muallim Mektebi ve Terbiye Enstitüsü binası 1928-29 ders yılında hizmete girmiş ve okul bu binaya taşınmıştır.

Beden eğitimi öğretmeni ihtiyacını karşılamak üzere İstanbul Çapa Öğretmen Okulu'nda bir yıl öğrenim süreli beden eğitimi kursu açılmış ve burada İsveçli uzmanlar görev almıştır.

Mustafa Necati zamanında yabancı dil için İngiltere, Almanya ve Fransa'ya, müzik eğitimi için Almanya'ya, el işi ve resim pedagojisi için Danimarka'ya, ilkokul müfettişliği için Avusturya'ya ve beden eğitimi için İsveç'e öğrenciler gönderilmiş ve bunlar, yurda döndüklerinde öğretmen yetiştiren okullarda görev almışlardır.

3.3.5. **Spor ve İzcilik Çalışmaları**

Mustafa Necati spor alanında da önemli hizmetler yapmıştır. Daha 1924 yılında Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı'nın kongrelerine katılmış ve başkanlık etmiştir. Daha sonraki yıllarda düzenlenen toplantılarda sprorun önemini vurgulamış ve sosyal hayatta sağlanan hayatiyetin sporda da gösterilmesini ve batılı memleketlerin aldığı mesafeyi bizim 10 yılda almamızı istemiştir. Her ilde spor salonlarının açılmasını savunmuş; hastalıklı bir gençliğin ülke için zaaf teşkil edeceğini söylemiştir. Gençliğin, vatan tehlikeye düştüğü vakit onu savunmak üzere mücadeleye atılmasını ve bu çerçevede bir eğitim verilmesini istemiştir. Bu maksatla Genelkurmay ve Millî Savunma Bakanlığı ile birlikte plânlar hazırlayarak okullarda askerî eğitim verdiklerini açıklamıştır. 1928 yılında Meclis'te yaptığı konuşmada şunları söylemiştir :

Levent Şahverdi Arşivi

"Gerek bu hususta çalışan asker arkadaşlarımızın ve gerekse talebemizin faaliyeti şayân-ı şükrandır. Yazın asker kamplarında çadır altında silâhlarıyla çalışan bu gençliğin manzarası hakikaten iftiharla göğüs kabartacak kadar ümitbahştır. Bozkurt Derneği Teşkilatı Kanunu ile mektep hâricindeki gençlerin de tarz-ı hayata girmelerini temin edeceğiz. Bu kanun, alâkadar encümenlerde tetkik olunmuş ve heyet-i âlinize derdest takdim bulunmuştur".[31]

Bu ifadelerden anlaşıldığı gibi, lise ve öğretmen okullarındaki gençleri eğitmek ve onlara askerî bilgileri vermek üzere yaz aylarında kamplar düzenlenmiştir. Ancak bunun yanında, devletin, okula gitmeyen gençleri de aynı maksatla eğitmeyi hedef aldığı ve bu amaçla yasal düzenleme yaparak bir dernek kurmayı plânladığı da görülmektedir.

31 **TBMM Zabıt Ceridesi**, D.III., C.4., Ankara (tarihsiz yay.), S. 206.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NDE 3 MART 1924 TARİHLİ KANUNLARIN YERİ PANELİ

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANI PROF. DR. AZMİ SÜSLÜ'NÜN PANELİ AÇIŞ KONUŞMASI

Sayın Başkan, Değerli Meslektaşlarım, Basın-Yayınımızın Güzide Temsilcileri, Sayın Konuklar, Sevgili Öğrenci Kardeşlerim,

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nce düzenlenen "Türkiye Cumhuriyeti'nde 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların Yeri" konulu açık oturuma hoş geldiniz, şeref verdiniz.

Sayın Konuklar, Türkiye Cumhuriyeti'nin lâikleşmesinde 3 Mart 1924 tarihli kanunların büyük önemi vardır. Bu tarihte kabul edilen 429 sayılı kanunla Şer'iye ve Evkâf Vekâleti ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti kaldırılmış, 430 sayılı kanunla eğitim ve öğretimi birleştiren Tevhid-i Tedrisât Kanunu kabul edilmiş, 431 sayılı kanunla da Halifelik kaldırılarak Osmanlı Hanedanı yurt dışına çıkarılmıştır. Türkiye Cumhuriyeti, Atatürk'ün önderliğinde uygarlık yolunda attığı bu adımlar sayesinde bugün Orta Doğu'nun çağdaş, demokratik ve en gelişmiş bir ülkesidir. Dünya devletleri içinde etkili bir devlettir. Atatürk'e ve O'nun bıraktığı mirasa sahip çıkıldıkça daha da büyüyecektir.

Türkiye'nin güçlü olmasını istemeyen iç ve dış mihraklar, konumuz olan 3 Mart 1924 tarihli kanunlar da dâhil olmak üzere, Atatürk ilke ve inkılâplarını, Atatürk'ün kişiliğini ve lâik Türkiye Cumhuriyeti'ni hedef alan iftira ve karalama kampanyaları yapmaktadırlar.

I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında dış düşmanların da teşvikleri ve yardımları ile isyanlar çıkarılırken, günümüzde Atatürk, yıpratılmaya ve Türkiye, yurt içinde ve uluslararası alanda zora sokulmaya çalışılmaktadır. Bu malûm ve menfûr çevreler, yurt içinde terör estirmeyi, Türk milletini dinî ve millî kamplara ayırmayı; yurt dışında da Türkiye'nin menfaatlerini baltalamayı amaçlamakta ve hatta Türkiye'den toprak talep etmektedirler. Bütün bunları yaparken de, millî birliğin ve gelişmenin kaynağı ve gücü olan Atatürk'e ve O'nun ilke ve inkılâplarına saldırmaktadırlar. Bunu da, amaçlarının önündeki tek engel olarak görmektedirler.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, bağlı kuruluşları ve özellikle Atatürk Araştırma Merkezi, bilimsel faaliyetlerinin yanısıra, bu mihrakların oyunlarını bozmak için de çeşitli faaliyetler yapmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Yayın yoluyla veya konferanslar, paneller ve sempozyumlar şeklinde gerçekleştirilen bu faaliyetler, Türkiye'de Atatürkçü düşünceyi yaygınlaştırmaya, millî birliği pekiştirmeye, Türkiye Cumhuriyeti'nin Türkiye'de ve dünyada daha iyi anlaşılmasına ve güçlenmesine yöneliktir.

Bu amaçla Atatürk Araştırma Merkezi olarak 3 Mart 1924 Tarihli Kanunların 70. yıldönümü olan 1994 yılında bir panel düzenlemiştik. Yine Prof. Dr. Reşat Genç'in yönetiminde, Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar, Prof. Dr. Ergun Özbudun, Prof. Dr. Abdurrahman Çaycı, Gazeteci-Yazar İsmet Solak ve benim katılımımla gerçekleşen bu panel geniş yankı uyandırmıştı. Panel'de yapılan konuşmalar, tartışmala ve 3 Mart 1924 tarihli kanunlarla ilgili TBMM tutanaklarının bir araya getirilmesiyle yayınlanan şu elimdeki kitap da beklenenin üzerinde bir ilgi ve talep gördü. Gösterilen bu ilgi, Merkezimiz'in konuyu bir açık oturumla huzurlarınızda tekrar gündeme getirmesini sağlamıştır.

Burada şunu da ifade etmek gerekir ki, Atatürk eğitim-öğretimin birleştirilmesi ve dün olduğu gibi bugün de istismar edilmeye çalışılan din konusunu şu açık, net sözleriyle ortaya koymuştur:

"Bizde ruhbanlık yoktur, hepimiz müsaviyiz ve dinimizin ahkâmını mütesaviyen öğrenmeye mecburuz. Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir. Milletimizin, memleketimizin darü'l-irfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evlâdı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır."

"Din ve mezhep herkesin vicdanına kalmış bir iştir. Hiçbir kimse hiçbir kimseyi ne bir din ne de bir mezhep kabulüne zorlayabilir. Din ve mezhep hiçbir zaman politika âleti olarak kullanılamaz."

Atatürk'ün bu veciz sözleri doğrultusunda Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı Prof. Dr. Reşat Genç'in yöneteceği, Ord. Prof. Dr. Reşat Kaynar, Prof. Dr. Hüseyin Atay, Prof. Dr. Zeki Hafızoğulları ve Prof. Dr. Beyza Bilgin'in konuşmacı olarak katılacakları bu açık oturumun, gerek konuşmacıların sunacakları bildiriler, gerekse tartışmalarla başarılı geçeceğine ve milletimizin bu konularda aydınlatılmasında yararlı olacağına inanırken, konuşmacılarla, siz değerli izleyicilere teşekkürlerimi ve saygılarımı arz ederim.

Levent Şahverdi Arşivi

3 MART 1924 DEVRİM YASALARI

ORD. PROF. DR. REŞAT KAYNAR *

Sayın Başkan, çok çok değerli dinleyicilerim! Gönül isterdi ki bu salon dolsun. Ama en büyük tesellim sizin gibi çok değerli dostların, değerli entellektüellerin, aydınların bu toplantıya gelmeleri de benim sıkıntılarımı gideriyor.

Evet ben şunu söylemek istiyorum: Başkan'ın söylediği gibi ben 1932 senesinde, Tarih Kongresi'nden sonra bir çaylı toplantıda Atatürk'le bir buçuk saatlik bir görüşme yaptık. O zaman ben ortaokul öğretmeniyim ve aynı zamanda o kongrenin de altı sekreterinden birisiyim. Üsküdar Ortaokulu tarih hocasıyım o zaman. Atatürk, bir buçuk saatlik görüşmede çeşitli konularda bize açıklamalar yaptı. Bir defa şunu söylemek isterim ki Atatürk bir asker! Fakat belâgat sahibi ve hatip! Konuşmalarında cümlelerde en küçük bir kıtlık göremedik. Şimdi aradan 60 seneden daha çok zaman geçti hâlâ konuşmaları benim kulağımda! Hafızamda! Çünkü belâgat vardı! Bunların arasında din meselesi de ele alındı. Dedi ki, bakın ben size söylüyorum dinsiz toplum olmaz! Dinsiz toplum yaşamaz dedi. Bizim yaptığımız mücadele bu milletin çağdaşlaşmasında engel olan, dinî engellerle, çağdaşlaşmaya engellerle hareket eden bir zümre vardı. Onlar dini, kutsal dini -o zaman mukaddes, kutsal yok- mukaddes dini doğrudan doğruya âlet ediyorlardı. Siyasete âlet ediyorlar! Menfaate âlet ediyorlar! Bu hem devleti, hem dini sıkıntıya sokar! Biz bunun mücadelesini yapıyoruz! Ve bunun mücadelesini yapacağız! Türkiye'nin çağdaşlaşması lâzımdır! Çağdaşlaşmaya da İslam dini hiçbir zaman engel olamaz, olmamıştır! Böyle bir kural da yoktur. Bilâkis çağdaşlaşmanın, çağdaşlaşma ki o zaman çağdaşlaşma terimi yok, muasırlaşmadır. Türkiye, Türk Milleti muasırlaşacaktır! Dedi ki, ne demek muasırlaşmak, asrîleşmek ne demek? Bugün görüyoruz bütün medenî toplumların içinde en ileride bulunan en yüksek basamakta Batılı toplumlar bulunuyor. Onun için çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmanın bir başka adı da batılılaşmaktır. Bak bu da batılı tutumların, batılı toplumların tutumunda olmak demektir. Şimdi ortada bir gerçek var. 72 sene geçiyor aradan. Yani 3 Mart 1924, şimdi 1996, 72 sene geçiyor. Bu 72 sene geçmesine rağmen hâlâ Atatürk din düşmanıydı..! Lâiklik demek din düşmanlığıdır! Bu memlekette din hürriyeti yoktur! Din özgürlüğü yoktur deniyor. Bazı da, evet bazı siyasî kuruluşlardan ve çeşitli kesimlerden sesler geliyor 72 sene sonra! Daha 3 Mart 1924'de bu üç kanunun çıkmasıyla yani lâikliğe

* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yüksek Kurul Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

kapı açılmasıyla yapılan propagandalar; Türkler artık Müslümanlığı bırakıp Hıristiyan olacaklardır... Bu propagandayı yapıyorlardı. Olmadı! Ne oldu bugün? Bugün hem Türk milletindeniz, hem de Müslümanız! Değil mi? Dine bağlılığımız, dindarlığımız devam ediyor ama lâikiz!

Şimdi, bugün için en mühim mesele budur! Nedir? Dindarlar lâik olabilir mi? Evet olabilir ve asla dinine aykırı bir durum ortaya çıkmaz, bunu vermek mecburiyetindeyiz! Bu uzlaşmayı sağlamak mecburiyetindeyiz! Dindar diyecek ki ben lâikim! Evet peki lâiksin derken neyi kasdediyoruz? Açık, demogojiye lüzum yok! Lâikliği tarif et! Lâiklik açık! Türkiye'deki lâiklik şu: Doğrudan doğruya 1924 senesinde 3 Mart'ta getirilen üç tane kanunun ileri sürmüş olduğu şey, herkes kendi vicdanında dine ve ibadetine bağlıdır! Din ve ibadetinde serbesttir! Ama devletin yönetiminde hiçbir surette din kuralları tesir edemez!

Şimdi gündemde. Diyorlar ki 24. maddeyi kaldırın. Niye kaldırılsın istiyorlar 24. madde? 24. maddenin son fıkrası kaldırılacak! Nedir o son fıkrası? Doğrudan doğruya devletin ekonomik, siyasî, hukukî kuralları din kuralları hâline getirilemez ve kutsal din duyguları hiçbir surette kötüye kullanılamaz. Kaldırın onu diyorlar. Kaldırın ki bu suretle din serbestisi, din özgürlüğü meydana gelsin! Demagoji! İstedikleri şey 24. madde yani... Ne oldu? 141'i kaldırdılar! 142'yi kaldırdılar! 169'u kaldırdılar! Kala kala ellerinde bir Anayasa'nın 24. maddesi kaldı. 24. maddesi de kalktığı anda o zaman doğrudan doğruya şeriat düzeninin yani devlet yönetiminin din kurallarına bağlanmasında hiçbir engel kalmayacak! Dava budur! Dava budur! Yani biz bunu isteyenler 1924, 3 Mart 1924'deki din adamlarından 50 sene gerideyiz! Neden? Çok ilginç bir şey söylemek istiyorum size, bakın şimdi! Bu, tabiî evvelâ bizim Atatürk Araştırma Merkezi'nin çok değerli Başkanı'na arzetmek istiyorum sizlerin huzurunda. Bu 3 Mart 1924'deki tutulan 7 saatlik Meclis tutanaklarıdır. Bu Meclis tutanaklarında İslâm dini nedir ve İslâm dininin temel esasları nelerdir, bunlar belirtilmiştir. Kimler tarafından? Başta Halil Hulki Efendi! İslâm dini âlimi. İkincisi Şeyh Saffet Efendi! Üçüncüsü Adliye Vekili Seyid Bey tarafından! Eğer bunları değerli başkanımız tamamiyle evvelâ bir sayfasını bu metinde onun karşısında doğrudan doğruya bugünkü kuşakların anlayabileceği bir dilde tabettirip bir kitap hâline getirirse zannediyorum ki bu sahada çok büyük hizmet etmiş olacaktır. Onun için evvelâ benim düşüncem bu, gerek Halil Hulki Efendi'nin, gerekse Şeyh Safvet Efendi'nin, gerekse Seyid Bey'in... Bunu yedi kuşağın mutlaka bilmesi lâzım. İslâmiyet nedir? Temel esasları nedir? Şuradan sadece şu 3-4 satırı okuyacağım sizlere. Müsaadenizi alarak. Bakın ne diyor Seyid Bey buradaki beyanatında. Yeni kuşaklar bilmiyorlar. Yeni kuşaklar bilmezse o zaman doğrudan doğruya ağır siyasî baskının karşısında pek tabiî çok sıkıntılara maruz kalırlar. Bakın ne diyor o sırada Adliye Vekili olan Seyid Bey! Hani Atatürk'ün döneminde,

Levent Şahverdi Arşivi

hani din adamları, efendim, büyük baskılara maruz kalmışlardır diyorlardı?.. Bir ikisi müstesna! Şükrü Efendi, Afyonkarahisar milletvekili Şükrü Efendi "Hayır diyor eğer hilâfeti kaldırırsanız dine aykırı hareket edersiniz, dinden çıkarsınız" diyor ama mukabilde doğrudan doğruya o dönemde üç tane din adamı Seyid Bey de dahil olmak üzere söz alıyorlar. Bakın Seyid Bey'den birkaç satır okuyacağım size: "Efendiler, İslâm dini Allah ile kul arasındadır, İslâm dininde Allah ile kul arasına girecek bir vasıta yoktur. Bu bir İslâmiyet gerçeğidir." Seyid Bey'in konuşmasını esas itibariyle Türkçeleştirdim: Bu bir İslâmiyet gerçeğidir! Ne şeyh, ne mürşid, ne imam, ne de bilmem kim asla ve asla olamaz! İşte, Atatürk'ün nutuklarından bir tanesi:

"Türkiye Cumhuriyeti hiçbir zaman imamların, hiçbir zaman doğrudan doğruya efendim mürşidlerin, tarikat mensuplarının âleti olamayacaktır".

O, böyle haykırır. Atatürk hiçbir zaman kendi havsalasından doğan şeyleri değil o dönemdeki bilhassa II. Meşrutiyet'teki din akımlarını takip etmek suretiyle memleketin kurtarılması nasıl olacak ve yeni kurulan devletin Osmanlı Devleti'nin akıbetine uğramaması için neler yapmak lâzımdır onları getirmiştir. Devam ediyorum: "İslâmiyette ruhaniyet, din teşkilâtı yoktur. Papa, Hz. İsa'nın vekilidir. Hz. İsa adına emreder ve yasaklar. İslâmiyet'te böyle birşey yok. Hiçbir kimse Hz. Peygamber'in yaşama alanında vekili değildir. Allah ile insan arasında açık yol vardır. Herkes o yoldan gidebilir! Hiçbir vasıtaya ihtiyaç yoktur! Ne Kur'an'da, ne hadisde böyle bir şey bulamazsınız! Tam aksini bulursunuz! Muhterem efendiler! İslâmiyet gayet yüce bir dindir!" Hani din düşmanlığı diyorlardı Millî Mücadele döneminden sonraki yapılan devrim hareketlerine?... "İslâmiyet gayet yüce bir dindir. Maarifi, ilerlemeyi pek sever! Ve akıldan, mantıktan hiç ayrılmaz! Yeryüzünde İslâm dini kadar hürriyetçi, ilerici bir din yoktur! Gayesi, insan ahlâkını ve faziletini tesis etmektir! "En mühim noktaya geliyor: "Kur'an-ı Kerim baştan başa aklı ve akıl erbabını yüceltir. Onun için İslâmiyet'te daima herşeyin akıl ve mantık ile delillere dayalı, aklın muhakemesi ile incelenmesi gereğini gösterir." Ama burada şimdi daha da mantıkî bir noktaya geliyor: "İslâmiyet hürriyetçi bir dindir! Akıl, mantık ve maarifi pek sever; cehaletten ve körükörüne taklitçilikten, nakilcilikten pek ziyade nefret eder. Fakat, bakın şimdi zamanımızda İslâm dini pek garip kalmış, hurafelerle dolmuştur. Bu hurafeler İslâm âlemine öteki dinlerden, başka kavimlerden bulaşmıştır." Bu yedi saatlik müzakerede İslâm dininin, bugünküler gibi değil, asıl İslâm dininin âlimleri bunlar! Halil Hulki Efendi...! Bu Halil Hulki Efendi aynı zamanda en büyük bir vatansever! Doğrudan doğruya Siirt milletvekili! Siirt'te, Millî Mücadele başladığı zaman, mitinglerin başına geçerek hayatını feda etmek suretiyle mücadele ediyor! Aynı zamanda din adamı! Sağlam din adamı! Tam Müslüman! Şimdi, neden dolayı biz 72 seneden beri her siyasî baskı var ve

Levent Şahverdi Arşivi

halkın arasındaki cahil ve dini âlet edenlerin torunları o da var âdeta serbest hareket ediyorlar. İllâki kanunlarda bunları engelleyen hükümler arama! O hükümleri tatbik etmiyorlar ki! Nasıl oluyor da 72 sene geçmesine rağmen bugün hem Müslümanız, dindarız, hem lâikiz! Din değişikliği olmadı! Bunun sebebi, işte, o 3 Mart'ta, 3 Mart'tan sonrakilerin temel olarak sağlam temelleri kurmasıdır! Dava budur!

Hani Atatürk diktatördü? Hayır efendim! Atatürk evet kendisi de bunu söyledi. Oradaki konuşmalarından birinde hocalardan bir tanesi "Paşa dedi, siz diktatör değil misiniz" dedi. Halbuki Atatürk o dönemde mütemadiyen demokrasiyi müdafaa ediyor. Biz dedik ki, hakaret ediyorsun! Hayır! Muhterem Hocam müsaade ederseniz dedi bu diktatörlüğü ilimden tetkik edelim. Lütfen Meclis zabıtlarını inceleyin dedi. Meclis zabıtlarını incelediğiniz zaman arkadaşlarımla ben gayet sert konuşmalar yaparım ama eğer onların fikirlerinde benim görmediğim esaslar varsa ben kabul ederim! Fakat, fikirlerimi gayet sert bir şekilde müdafaa ettiğim olmuştur. Böyle bir diktatör var mıdır Hocam? Dedi. Hocam dedi! Aynen böyle, son derece nazik! Son derece ince! Hocam dedi, eğer ben diktatör olsaydım siz bana bu soruyu sorar mıydınız? Böyle konuşmadan diktatör lafları ortaya çıkmış!

Afyonkarahisar Mebusu Hoca Şükrü Efendi. Tam manasıyle üç şeyin 3 Mart 1924 günününkinin aksini söylüyor. Fakat, buna karşı o devirde bakın Hakimiyet-i Milliye ve İrade-i İslâmiye adlı kitap! Kim? Siirt Mebusu Hoca Halil Hulki Efendi! Muş Mebusu Hoca Elhac İlyas Sami Bey! Antalya Mebusu Hoca Rasih Efendi; Reddiye! Karahisar Mebusu Hoca İsmail Şükrü Efendi'nin bu meseleyi verme şekli risale-i reddiyedir! Sonra gene o dönemde aynı zamanda lâik olanlar yani başta Ziya Gökalp, devlet matbuat umum müdürlüğü bastırıyor; sonra devam ediyor Ağaoğlu Ahmet diyor, Yusuf Akçura diyor, Necmettin Sadak diyor... O dönemde doğrudan doğruya hepsi aynı ve aynı cevaplar veriyorlar. Bu kitabı da bastırmak lâzım.

Eğer bunları biz yeni kuşaklara nakletmezsek, bunların bugünkü şeriatçıların mücadeleleri eksilmek şöyle dursun artar beyefendiler! Artar! Ve başımıza felâketler... Bize değil, biz görmeyeceğiz! Yaşımız artık bizim son devreye gelmiş ama gençler çok büyük sıkıntıya maruz kalır! Şimdi ben size gene üçüncü birşey söyleyeceğim. Bu kitabın da bastırılması lâzım! Bu nedir bu? Celâl Nuri Bey'in Türk İnkılâbı! Çok ilginçtir ama şimdi size daha ilginç bir noktayı söyleyeceğim. En mühim nokta bu Celâl Nuri'nin... Celâl Nuri aynı zamanda Teşkilât-ı Esasiye Kanunu'nun da mazbata muhabiri. Hem gazeteci, hem aynı zamanda sosyal bilimci! O dönemin! Orada en enteresan nokta seçim! Kitabın çeşitli şeyleri var. Bunların mutlaka gençlerin, zaten bunun dili 3 Mart Kanunları gibi değil; bunun dili açık. Bunları çok çabuk bir şekilde gençliğe ve-

Levent Şahverdi Arşivi

rebilirsiniz. Bakınız ne diyor: Türk inkılâbında yeni yeni ve cümlesi yalnız hususî tarihimizce değil umumî tarihe taalluk eden bir hayli mesele çıkmaktadır. Birinci mesele Hıristiyan olmayan bir millet ilk defa olmak üzere Avrupa medeniyetlerini kabul ediyor. Yani Avrupa düşünüş ve yaşayış tarzları artık Hıristiyan milletleri inhisarı altında kalmıyor. Çok enteresan! Çünkü doğrudan doğruya dikkat edilecek nokta şudur: 3 Mart 1924 kanunlarını çıkarmışlar ama lâiklik kelimesi yok! 25'de yok, 26'da yok, 27'de yok! 28'de, doğrudan doğruya Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'nin dini din-î İslam'dır hükmü kaldırılmasına müteallik kısımların sonunda 31'de Halk Partisi lâikliği koyuyor. 37'ye kadar Anayasa'da maalesef yok! Neden? İlginç! Çünkü 929 ve 30'a kadar Atatürk ve arkadaşları doğrudan doğruya bu 3 Mart'ın vermiş olduğu, 3 Mart kanunlarının vermiş olduğu esaslarla idare ediyorlar. Fakat, bakınız Avrupa'da bulunan Hıristiyan şeriatçıları mutaassıp bir şekilde Hıristiyanlar, âlimleri başta Toynbee olmak üzere -Toynbee en kuvvetli İngiliz âlimlerinden birisi- diyor ki "Siz Avrupa medeniyetini alamazsınız! Çünkü siz Müslümansınız! Siz Avrupa medeniyetini sadece taklit edersiniz. Aslını alamazsınız; yapınız müsait değil!" Bizim şeriatçılar da ne diyorlar "Efendiler! Bu yaptığınız şey sizin taklittir! Siz taklitçisiniz!" Orada Hıristiyan şeriatçilerle, İslâm şeriatçiler birleşiyorlar. Lâikler ise işte 930'da lâiklik esası Atatürk ve arkadaşları tarafından benimsenen bir esas hâline getirildi. Açıkça artık lâiklik geldi hiç önemli değil! Ne deniyor evet biz Müslümanız fakat lâikiz! Türküz! Müslümanız ve lâikiz!

Şimdi bu kitabı da, bu Celâl Nuri Bey'in kitabını da mutlaka gençlere vermeliyiz! Çünkü bizim kurumumuzun en büyük davası kanundaki millî kültür unsurlarını tespittir! Biz bu millî kültür unsurlarının belgeleriyle ilmini vereceğiz. Zayıf tarafımız şudur: Biz daha ziyade Atatürk düşüncesini sadece şekle doğru ve sadece hisse dayanarak verdik! Hata ettik! İlmî şekilde verecektik! Şimdi onlara engeldik! O bakımdan çok büyük bir davanın karşısındayız!

Beni dinlemek lütfunda bulunduğunuz için çok müteşekkirim. Çok minnettarım. Ve sayın Başkan şunu söylemek istiyorum bana göstermiş olduğunuz müsamahadan dolayı da bana en büyük hizmetleri lütfettiniz.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE'DE YÜKSEK DİN EĞİTİMİ VE İSLAM'DA EĞİTİM

Prof. Dr. HÜSEYİN ATAY *

1- İslâm dini, Hz. Muhammed'e Kur'an vahiy olunmaya başlamasıyla dünya düşünce ve inanç alanında yeniden ve yeni bir din olarak doğmaya başlamıştı. Hz. Peygamber döneminde üzerinde oluştuğu iki temel bilgi kaynağı vardı. Biri Kur'an, öbürü akıl idi. Kur'an Allah'a ait, akıl Hz. Muhammed'e aitti. Hz. Muhammed'in iki görevi vardı. Biri, Allah'tan aldığı Kur'an'ı tebliğ etmek, diğeri kendi aklı ile anlayıp uygulamaktı. Kur'an'ın dışında kendi aklına göre kendi namına konuşurdu. Allah adına Kur'an konuşurdu, kendisi Allah adına konuşmazdı.

2- İkinci dönem, dört halife dönemiydi. Bunların ilim metodu, Kur'an ve akılları yanında Hz. Peygamber'in bazı uygulamaları ve sözleri idi. Ancak Kur'an'ın ve sünnetin dışında kendi adlarına konuşurlardı.

3- Üçüncü dönem, küçük ve genç sahabe ile tabii (ikinci nesil) döneminde bilgi ve hüküm kaynağının ağırlığı Hz. Peygamber adına konuşmaya kaydı. Yani mevzu hadis çoğalmaya başladı. Hadis uydurmak, Hz. Peygamber adına konuşmak demek ve onun sözcülüğünü yapmaktır. İşte bu dönemde İslâm'dan ve temel yöntem olan Kur'an ve akıldan sapma böylece birinci asırda başlamıştı.

4- Dördüncü dönem ise mezhep imamlarının dönemi ki, bunda hadisin uydurmasının sakıncaları farkedilmiş ve hadisi ayıklama faaliyeti başladığı için Kur'an, Sünnet ve akıl ön plâna alındı. İmamların herbiri Kur'an ve hadisin dışında kendi adlarına konuşuyorlar ve herkes kendi fikrini, kendi fikri olarak ortaya koyuyordu.

İmamlar dönemi olan ikinci asırda, Kur'an ve akıl yöntemi ağırlık kazandı ve müctehitler serbestçe kendi anlayışlarını ortaya koyup tartıştılar. Kendi anlayışlarından kendilerinin sorumlu olduğunu biliyor ve sorumluluğunu içtenlikle yükleniyorlardı.

Kendi adına konuşmak ile başkası adına konuşmanın anlamı şudur: Kendi adına konuşan kendi fikrine sahip, sorumluluğu, yanlışlılığı ve doğruluğu kendisine ait, başkası adına konuşmak, kendi fikrini başkasına isnad ederek, kendi fikrinin sorumluluğunu yüklenmekten kaçmak,

* Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

sorumluluğu itiraz edilemeyecek kimseye atmaktır.

Bu dönemde mutasavvıflar ortaya çıkmaya başladı ve kendi fikirlerini Allah'a isnad etmek için, Allah'tan ilham (vahiy) aldıklarını iddia ederek Allah adına konuşmaya başladılar ve büyük sapma (dalalet) böyle ve bu asırda başladı.

5- Beşinci dönem taklit ve mezhepçilik dönemi ki, bunda asıl yöntem olan Kur'an, sünnet ve akıl terkedilerek sadece müctehit imamların sözleri temel bilgi ve hüküm kaynağı oldu. Kur'an'a, hadise ve hatta akla da gidildi; ama imamın sözünün doğru olup olmadığını tesbit amacı ile değil, mutlaka onun doğruluğunu ortaya koymak ve savunmak gayesini güdüyordu. Mukallitler, kendi namlarına değil, imamlarının adlarına konuşuyorlardı. İşte İslâm'ın dinî düşünce ve ilim tarihinde en büyük sapma (dalalet) böyle başladı ve hâlâ mutasavvıflar Allah adına, fakihler, din hocaları da mezhep adına konuşmaya devam ediyorlar. Bu dönem, dördüncü asırdan onbirinci asra kadar yedi asır duraklama dönemi taklit olarak sürdü.

6- Onbir ve onikinci asırlar altıncı dönemi ki, gerileme dönemi iki asır sürdü.

7- Çöküş ve dağılma dönemi olan onüç, ondört ve onbeşinci asırlar ki, içinde yaşadığımız dönem devam ediyor.

İSLAM'DA EĞİTİM

İslamiyet, yazılı ve köklü geleneksel bir medeniyeti bulunmayan Arap Yarımadası'nda ortaya çıkmıştır. Belki de bir dünya medeniyeti kurmasını böylece elde etti. Çünkü Yahudilik ve Hıristiyanlık köklü geleneksel medeniyetlerin içinde ortaya çıktıkları için, o medeniyetlerin etkisinde kaldılar, onlara yeni bir kültür, ilim atılımı veremediler. Ancak onların olumsuzluk etkilerini kendi bünyelerine katarak, onların olumsuzluklarını dinleştirdiler. Bunun için asıl vahiy safiyetini yitirdi. Din, kültürün yorumu ve anlayışına boyun eğmek zorunda kaldı, dolayısıyla bir kültür dini durumuna düştü. Artık dini, kültürden ayırmaya imkân kalmadı.

İşte İslâm'ın şansı, köklü medeniyetlerin otoritesinden uzak, çorak bir yerde ortaya çıktı, hür ve serbest ortamda kendi başına buyruk olarak, ilim yaptı, fikir üretti, ortamın basit hayatında ve tabiatın tabii ikliminde biçimlendi, kendi şahsiyetini kazandı, kimlik sahibi oldu. Bundan sonra

Levent Şahverdi Arşivi

diğer medeniyetlerden istifade ederek onlardan aldığını özümledi, kendi potasında eritti, kendi medeniyetinin malzemesinde kullandı.

İslâm, eğitim kurumlarına varis olamadı. Namaz için ve bazı toplantılar için yapılan cami ve mescitlerde eğitime başladı. Camiler ilk eğitim merkezi olmuştu. Öğrenciler çoğalınca cami merkezinin civarında dershaneler yapıldı ve mezhepler teşekkül ettikten sonra öğrencilerin daha sistemli öğretim görmeleri için okuma yerleri kuruldu. İlk resmî öğretim ve okuma merkezinin Beytul-Hikme yani ilim akademisi olduğu görülüyor. Medrese adı verilen okullar, bu tarihten sonra ortaya çıkmaya başladı. Medresenin yanında bir de cami yapılırdı ki, öğrenciler namaz kılmak için uzak yerlere gidip zaman kaybetmesinler.

İlk dönemlerde her mezhep kendi medresesini kurar ve kendi mezhebini okuturdu. Tek mezhebi okutan medreseye tekli, iki mezhebi okutan medreseye çiftli, üç mezhebi okutana üçlü ve ilk defa Mustansıriye Medresesi'nde dört mezhep okutulmaya başlanmıştı. İlk medreseyi 349/960 yılında Ebul-Velid Hassan b. Muhammed Emevi'nin Nişabur'da yaptırdığını, Nizamül-Mülk'ün 450/1087 yılında gene Nişabur'da Nizamiye Medresesi'ni yaptığını görüyoruz. Nizamül-Mülk, Şafii olduğu için Nizamiye medreseleri yalnız Şafiiliği okutuyordu. 631/1233 yılında dört mezhebi okutan Mustansıriye Medresesi açılmıştı. Nizamiye ile Mustansıriye medreseleri devletin resmen açtığı medreselerdi. Programlarını ve hocalarını devlet tayin ederdi. Bunun için bazı âlimler Mustansıriye Medresesi'nde ders okutmayı kabul etmemişlerdi.

Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethedilmesinden sonra İstanbul'da kurulan Fatih medreseleri de devletin resmî medresesi olarak kuruldu. Hocalar ve programlar devlet tarafından tayin ve tesbit edildi. Ancak memleketin her tarafında olduğu gibi İslâm dünyasında da özel medreseler öğretime devam ediyorlardı. Aslında üçüncü asırda teşekkül eden ve çerçeveleri, programları belli olan mezheplerin kitapları her yerde aşağı yukarı aynı şekilde okutuluyordu. Büyük ilim adamları, geniş açıya sahip âlimler, bu kalıplaşmış programların dışındaki eserleri okumakla bu mevkilere yükselebiliyorlardı.

İslâm'ın uzun tarihinin ve geniş ülkesinin her yerinde âlim olmak için imkânlar çok elverişli olup, hiç medreseye gitmeyen ve özel olarak âlimlerden okuyup büyük ilim adamı olmak isteyenin de âlim olması mümkündü. Medreselerde ve dışında zamanın her türlü ilimleri de okutuluyordu ve hevesine göre isteyen, her ilmi tahsil etme imkânı bulabiliyordu. Osmanlı döneminde Fatih'e kadar böyle devam etti. Fatih medreselerinden sonra memur yetiştirme dönemine ve havasına girdi.

Levent Şahverdi Arşivi

Devletin müdahalesiyle haksız tayinlerle medrese, ilim yapmaktan ve eski kuvvetli eğitim merkezi olmaktan düştü ve geriledi. Devletin yaptığı müdahaleler hep eski nizama uymaya davet edip, yeni şartlara göre bir ıslahata gitmeyi düşünemedi.

Ancak, 1773-1774 yılında medreseden ümidi keserek, medresenin dışında teknik okulları (mühendislik gibi) açmaya başladı. 1827'de Tıbbiye, 1838- 1839, 1847'de modern tarzda öğretim yapan mektepler (orta, lise) açmaya devam etti. 1859 yılında Mülkiye (Bugünkü Siyasal Bilgiler Fakültesi), 1874 yılında Hukuk Mektebi, 1900 yılında Darul-Fünun açılmıştır. Darul-Fünun'da Ulumu-Diniyye şubesi vardır. Bu medresenin dışında bir dinî fakültedir.

Medrese, artık geleneksel medrese programının ve eğitiminin yeterli olmadığının farkına vararak, kendi içinde Muallimhane-i Nuvvab'ı (1854), Mekteb-i Nuvvab'a (1884), sonra Mekteb-i Kuzat'a (1908), Medresetul Kuzat'a (1909) çevirdiği yeni sistemli bir kadı yetiştirme kurumunu açmak zorunda kaldı. Ama eski geleneksel medrese öğretimi kendi içinde öğretime devam ediyordu.

Medresede ilk resmî devlet ıslahatı 1910 yılında "Medarisi İlmiye" adı ile bir yenilik yapıldı. Ancak bu yeterli ve köklü görülmediği için medreselerin ısrarı ile 1914'de kökten ve yepyeni programla bir ıslahat yapıldı. Ancak Birinci Cihan Savaşı'nın patlak vermesiyle bu sistemle öğrenci yetiştirme imkânı olmadı.

Burada şuna dikkat çekmek istiyorum. 1773'de başlayan medresenin de yepyeni bir programla ıslah edilmesi, onun mekteple aynı modern kültürü ve bilgiyi kazanma düzeyinde olarak, bilgi ve kültürde bir birleşme ve buluşmanın amaçlandığı ve böylece medrese, mektep ayrıcalığının ortadan kaldırılması, herbirine devlette ve toplumda aynı değerin verilmesi düşünülmüştür. Fakat aradaki ayrıcalık, medresenin bağlı olduğu bakan (Şeyhülislâm) ile mektebin bağlı olduğu bakan (Maarif Vekili) ayrı bakanlıklar oldukları için yine de bir ayrılık sözkonusu olduğunda şüphe yoktur.

1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseler Maarif Vekaleti'ne bağlanmıştır. Böylece eğitimi bir elden idare ederek, gençliği tek öğretim çatısı altında birleştirme amacı olduğu Kanun'un gerekçesinde açıkça belirtilmiştir. Ne var ki, medrese-mektep adı altında iki isimli bir müessese olamayacağı için, medresenin yüksek kısmı yerine Darul-Fünun'da bir İlâhiyat Fakültesi ve orta kısmı yerine de İmam-Hatip okulları açılmasını kanun açıkça maddeleştirmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

1927'de İmam-Hatip Okulları, 1933'de İlâhiyat Fakültesi kapatıldı. Türkiye din eğitimi açısından resmî ve özel, karanlık ve yasak bir devreye girdi. 1948'de İmam-Hatip Kursları ve 1950'de okulları açıldı.

1949'da Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi, bütçe kanununa ek bir kanunla açıldı. Meclis'te açılması hususunda yapılan konuşmalardan yalnız İsmail Hakkı Baltacıoğlu'ndan ve zamanın Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu'ndan bir kaç cümle alıntıda bulunacağım.

S. Sayısı : 247

Ankara Üniversitesi Kurulu kadroları hakkındaki 5239 sayılı Kanun'a ek Kanun tasarısı ve Millî Eğitim ve Bütçe Komisyonları Raporları (1/550)

9.V.1949

Büyük Millet Meclisi Yüksek Başkanlığı'na

Ankara Üniversitesi kuruluş kadroları hakkındaki 5239 sayılı Kanun'a ek olarak, Millî Eğitim Bakanlığı'nca hazırlanan ve Bakanlar Kurulu'nun 5.V.1949 tarihli toplantısında Yüksek Meclis'e sunulması kararlaştırılan Kanun tasarısının gerekçe ve ilişkileriyle birlikte sunulmuş olduğunu saygılarımla arz ederim.

Başbakan
Ş. Günaltay

Gerekçe

Din meselelerinin sağlam ve ilmî esaslara göre incelenmesini mümkün kılmak, meslekî bilgisi kuvvetli ve düşünüşünde ihatalı din adamlarının yetişebilmesi için lüzumlu şartları sağlamak maksadıyla memleketimizde de Garp'taki örneklerine benzer bir İlâhiyat Fakültesi'nin kurulmasını kararlaştıran Ankara Üniversitesi Senatosu, bu Fakülte'nin şimdilik geniş tutulmasında zaruret olmayan kadrolarını ilişik cetvelde görüldüğü şekilde tespit etmiştir.

Kanunun Kabul Tarihi : 4 Haziran 1949

(Resmî Gazete ile yayını ve ilânı 10 Haziran 1949, Sayı 7229)

İsmail Hakkı Baltacıoğlu - Kırşehir

Levent Sahverdi Arşivi

Türkiye'de bir İlâhiyat Fakültesi kurulması fikrinin, bir Kanun tasarısı halinde Kamutay'a gelmesi herkes gibi beni de çok sevindirmiştir. Böyle bir kanunun üzerinde söz söylemek fazla! Çünkü konu doğrudan doğruya bizim kültürümüzü, ölüm ve kalımımızı ilgilendirmektedir.

... Bizim istediğimiz İslâm İlâhiyat Fakültesi; ama medrese değil. İlmî karakter taşıyan İslâm İlâhiyat Fakültesi: İslâm dinini, İslâm mezheplerini... ilmî surette tetkik edecek bir ilmî fakülte... mücerret bir spekülasyon zihniyetiyle, sosyoloji, metafizik içine batıp İslâm dini bilgileri prensipler dışında bırakılırsa, maksat hasıl olmaz.

Bir nevi şahsiyet teaddüdü vardır. Bu, bizde yoktur. Çünkü bizim neslin formasyonu bütündür, dinî terbiye almıştır. Formasyon bütün olmazsa, şahsiyette tezatlar, otomizm psikolojik tepkiler başlar. Ben, ancak 50 yaşından sonra şu kanaate vardım, bunu bu kürsüden açıkça söylemekten çekinmem. Bütün ahlâkî, bedîî ve lisanî kültürü aldıktan sonra bir insan, dinî formasyona tabi tutulmazsa, şahsiyette bütünlük olamıyor. İnsan, dediğimiz kültürü olmazsa, sosyal dediğimiz şeyi iyi anlayamıyor.

Bu işin başını boş bırakırsak, yani ilim adamlarının elinden alırsak, bu İlâhiyat Fakültesi olmazsa, dinî kültüre ait neşriyat olmazsa, naehillerin eline düşer. Sapıklar çoğalır. Anormaller, psikopatlar hiçbir devirde bu kadar artmamıştır, hiçbir memlekette bu kadar artmamıştır.

Bu İlâhiyat Fakültesi, Atatürk İnkılâbı'ndan sonra ikinci defa Türkiye'de açılıyor. İlk defa Atatürk İnkılâbı'ndan sonra İstanbul Üniversitesi içinde kurulmuştu. O İlâhiyat Fakültesi içinde benim de mesuliyetim vardı. Bir nevi Sosyoloji Fakültesi yaptık. Fakat burada yani Fakülte'de İslâmî bilgiler esas, sosyolojik bilgiler yardımcı olacaktır.

Fakülteler mektep değildir. Fakülte talebesiz yaşar. Fakülteler profesörler içindir. Profesör olmayan yerde ilim olmaz, yaratıcı ilim bulunmaz. Bunlar hâfıza hamallarına benzemez. Evde ilim olmaz. İlim adamı diyerek, ilim yaratan, ışık saçan adamı kastediyorum. (278-279) 4.6.1949

Millî Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu (Bingöl)

Bir İlâhiyat Fakültesi'nin kuruluşunda düşündüğümüz en esaslı nokta, üniversitelerimiz içinde bir ilim camiasıdır. Bütün Garp memleketlerinde ve yeni yeni bazı Şark memleketlerinde olduğu gibi bizde de İlâhiyat bilgisi veren müesseseyi üniversitenin camiası içinde kurmayı düşünmekteyiz. İlimden bu memlekete hiçbir zarar gelmemiştir. Bu Fa-

Levent Şahverdi Arşivi

külte'de okutulacak olan dersler başlıca İslâmî ilimler olacaktır.

Sayın Baltacıoğlu'nun işaret ettiği cihet ehemmiyetlidir. İlâhiyat başlı başına bir disiplindir. İlâhiyat Fakültesi İstanbul'da son zamanlarda talebe bulamamıştır. Ancak bunu o zamanın İnkılâp havasından münbeis sayabiliriz.

Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nin yaptığı hizmetler:

1- Askerî öğrencilerin kıtalarda gösterdikleri başarıları saymaya yer ve imkân yoktur.

2- Ankara İlâhiyat Fakültesi, İslâm'ın evrensel ruhundan etkilenerek öğretim yapmakta ve öğrencilerine, insanlara karşı iyi ilişkiler kurma deneyimini kazandırmış olarak hizmet verdikleri bugün bile her yerde müşahede edilmektedir. Yüksek İslâm Enstitüleri ve onların devamı İlâhiyat Fakülteleriyle mukayese edildiğinde bizim Fakülte'nin olumlu özelliklerini herkes bilmektedir. Tek bir olay anlatmakla yetineceğim. Antalya'da öğretmen olan bir kız öğrencimiz iki sene önce beni odamda ziyaret ettiği zaman şunu anlattı. Kocası Erzurum'dan mezundu. Kocası kendisine keşke ben de Ankara İlâhiyat'tan mezun olsaydım, demiş. Ben hem kendisini tebrik ettim bizim Fakülte'yi iyi temsil ettiği için, hem kocasına selâm gönderdim ve tebrik ettim. Karısına karşı aşağılık duygusuna kapılıp da gerçeği ifade etmekten çekinmediği için.

3- Ankara İlâhiyat Fakültesi, 1980 ihtilâlinden sonra, Yüksek İslâm Enstitüleri'nin İlâhiyat Fakülteleri'ne dönüştürülmelerini sağlamıştır. Bütün Enstitüler'in karşı çıkmasına rağmen olumlu ve akıllıca girişimleri bu birliği gerçekleştirmiştir.

Hepsinden önemlisi okullarda din derslerinin Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun gereği olarak mecburî olması faaliyetini başlatmış ve Kanun'un ruhu ve felsefesine uygun başarıyı elde etmiştir. Bunda hizmeti geçen Fakülte Dekanı'nın sağ ve sol kolu olan Prof. Dr. Beyza Bilgin ve Prof. Dr. Mehmet Aydın (İzmir İlâhiyat Dekanı) ile Talim Terbiye'de bizim Fakülte mezunu Ömer Okutan ve Sayın Kenan Evren'in Başyaveri merhum Albay Cevat Erten de bizden mezundu. Zamanın Millî Eğitim Bakanı Hasan Sağlam Paşa bu Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitimde tarihî bir dönüm noktası olduğunu ifade etmişti. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu ellisekiz sene sonra yürürlüğe koymakta en büyük çabayı göstermiş olan bizim İlâhiyat Fakültemiz olmuştur. Ama yine bu Fakülte'den mezun ve Fakülte'de o zaman da hoca olanlar, ellerinden gelen iftirayı bizlere yönelterek bunu engellemeye çalışmışlardır; ancak sonuçsuz kalmasının

Levent Şahverdi Arşivi

sebebi, bizim hem kanunlara, hem akla uygun hareket etmemizdi. Ama Fakülte'ye hâkim olan, İslâm'ın evrensel ruhu ve aklı kullanmadır. Bizim Fakülte bugün de aynı ruhla hareket etmekte ve başkalarına örnek olmakta devam etmesini Yüce Allah'tan niyaz ederim. Acaba, ne mutlu Ankara İlâhiyatlı olana, dememe müsaade buyurulur mu? Çünkü herkes öyle ve daha iyi olabilir amacıyla.

İlâhiyatlılara önerim: Önce ilim, sonra iman; önce ilim, sonra iman; önce ilim, sonra iman insanı doğru yola götürür. Bu Kur'an yoludur. Önce iman, sonra ilim insanı yoldan çıkarır, diğer dinlerin yolu da budur.

1897 (1314) yılında medrese ile ilgili bir kitapçık neşreden Şeyh Ali Efendizâde Muhyiddin'in fikirlerinden ve medresede yapılması gereken program değişikliğini şemalandırarak buraya alacağız. Bilebildiğimiz kadar, medresede yeni müsbet ilimlerin konmasını ilk defa bu zat müdafaa etmiş ve medresenin geri kalmasının daha doğrusu geri bırakılmasının sebeplerini açıklamıştır. Herkesin 1908'den sonra istibdad devri dediği devirde bu eseri yazması cesaretine verilmelidir. Buna göre eserdeki muhtevayı küçük başlıklar altında görmeye çalışalım.[1]

1. Medresenin geri kalmasının ve yeni müsbet ilimlerin medreseye konmamasının sebebi:

a) Buhar, telgraf, elektrik, balon, matbaa makineleri, fonograf ve daha birçok nesne icad edilmiştir. Bunların faydaları sayılmayacak kadar çoktur.

b) Medreselerde müsbet ilimlere dair okunan ilm-i hesab, cebir, hendese, heyet, hikmet-i tabiiye eskimiştir. İlm-i kelâm kitapları da bu eski tabiat felsefesiyle doludur.

c) Medreselerde hâlâ eskisini okuyup da hem aile maişetini temin eden ve insanın aklını olgunlaştıran yeni fenlerin medresede okunmasını engelleyen, devleti idare eden (Vukela-i hazıra) devlet adamlarıdır.

d) Sonraki padişahlar, medresenin ıslahına bakmamışlar ve teşvik görmeyen ulema her yerde gerilemeye yüz tutmuştur.

e) Devlet adamlarının medreseye karşı olmalarının sebebi, dinsizliğin, ahlâksızlığın ve keyfî idarenin kolayca yapılmasıdır. Eğer ulema, yeni fenleri de okuyacak olsa bir eline fenni, diğer eline dini alarak birer dahi olacaklar, dinsizlere meydan kalmayacak, her türlü yeni icatları şeriata uydurarak insan ahlâkını muhafaza edecekler, istibdadı kökünden yıkacaklar ve dünyaya kendilerini beğendireceklerdir. İşte devlet adamları

1 Şeyh Ali Efendi Muhyiddin, Medreselerin Islahı, 1314/1897.

Levent Şahverdi Arşivi

bunu bildikleri için medresenin yenilenmesini istememişlerdir.

f) Ulema, müstebid hükümetin yalancılığından, çok kere İstanbul'dan çıkarma teşebbüslerinden, mavnalara doldurarak, softalara hakaret ederek, devlet adamlarının, başı sarıklı olan mutaassıbtır deyip küçük görmelerinden bıkmışlar ve hükümetin icraatı hakkında çok hassasiyet kesbetmişlerdir. Bunun için, mevcut idareyi yalan kaynağı ve din haini görmektedirler.

g) O mukaddes medreselerimize şimdi virane manzarası verdirdiler. Bu, dini köreltmek için kasdi yapılıyor.

Şeyh Muhyiddin medresenin kasden yıkılmak üzere yüzüstü bırakıldığını ve bunu da devleti idare edenlerin ve padişahların icraatı olduğunu anlatmaya çalışıyor. Bu padişahların içinde, eserini zamanında yazdığı II. Abdülhamit de hükümet-i hazıranın ve vukela-i hazıranın başı olarak bulunmaktadır.

2. Mevcud idare, hür fikirlileri dinsiz göstererek halkı ondan ve dolayısıyla hür fikirden soğutmak.

Kemal Bey merhumun (Namık Kemal) sağlığında her vilâyet valilerinden memalik-i Osmaniye'de maarifin ilerlemesi neye bağlıdır sorusunu sormuşlar ve Kemal Bey'e de resmen sorulmuş. Kemal Bey verdiği cevapta "Hükümet arzu ederse medaris-i ilmiyenin ıslahı ile birden bire ilerleme meydana gelir" demişti. Yanında bulunan bir zat: Canım Kemal Bey! Arkandan senin dinsizliğe meyyal olduğunu işitirdim. Sen ise hocaların medreselerini ıslah etmekten başka bir suretle bizde maarifin (tamim) yapılması kabil olamaz diyorsun, bu nasıl şey deyince; bak sana söyleyeyim, "beni halka karşı dinsiz diye ilân eden mevcut idarenin hainleridir ki, malik olduğum hürriyet fikrine karşı ahaliyi kendimden soğutmak desayisine mebnidir" demiş.

Şeyh Muhyiddin, Kemal Bey'in bu sözünü iki şekilde teyid etmektedir. Biri, memleketin neresine gidilirse gidilsin, her kasabada bir kaç hatta büyük köylerde medreseler bulunmaktadır. Bunlarda Allah için çalışan müderrisler de vardır. Böylece okul yapmadan bunların vasıtasıyla kültür ve yaygın öğretim yapılır. İkincisi, halk medreselerde bu ıslahatı ve bu ilmî kalkınmayı görünce daha çok yardıma koşacağından şüphe edilmemelidir. Zaten eski medreseleri de kendisi yapmıştı.

3. Şeyh Muhyiddin mektepleri de tenkit eder ve onların dinlerini ve memleket kültürünü bilmediklerini anlatır ve şair Eşref'in "Geçen gün

Levent Sahverdi Arşivi

maarifte yok iken hayret bütün heyet Arapça bir kelâm zannıyla Kur'an'ı çizdiler" dediğini nakleder.

Levent Şahverdi Arşivi

LÂİKLİK VE TÜRK HUKUK DEVRİMİ

Prof. Dr. ZEKİ HAFIZOĞULLARI *

GİRİŞ

Sayın Başkan, değerli konuklar,

Lâiklik, hukuk düzenimizin, bu düzenle biçimlenen toplumumuzun özünü, esasını[1] teşkil etmektedir.

Lâiklik, dilimize latin kökenli dillerden girmiştir. İtalyancada "laicismo" "laico" kökeninden gelmektedir. "Laico", son dönem latincede "laicus", Yunancada "laicos" kökeninden gelmekte, "kutsal şeylere yabancısı olan", "kutsal şeyleri saymayan", "dinsiz halk" anlamında kullanılmakta ve "halk" anlamına gelen "laos" kelimesinden türetilmiş bulunmaktadır. Bugün, günlük dilde, lâik (laico), isim veya sıfat olarak, ruhban sınıfından, "papaz sınıfından" olmamak, "kilise (din) otoritesine (egemenliğine) ilgisiz kalmak" veya "dinden bağımsız bir dünya görüşüne sahip olmak" anlamlarına gelmektedir .[1a]

Biz, lâikliğin, bu anlamı üzerinde durmayacağız.

Lâiklik artık birçok hukuk düzenine ve Anayasa dahil birçok kanunda yer alarak hukuk düzenimize girmiş "pozitif" bir kavramdır. Bizce "lâiklik" insanın değil, Devletin bir sıfatıdır. Bundan ötürü, biz, burada, lâikliğin modern hukuk düzenlerinde ve özellikle hukuk düzenimizde kazanmış olduğu anlam üzerinde tartışacağız.

Nitelikleri itibariyle teokratik bir devlet olan Osmanlı İmparatorluğu'nun[2] yıkılması, yerine niteliği lâiklik olan Türkiye Cum-

* Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi.

1 Hafızoğulları, Türk Hukuk Devrimi ve Lâiklik, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. IV., 1988, sayı 12, s. 665-669, 2907 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası, md. 2., 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu, Md. 12: Türk milli eğitiminde lâiklik esastır.

1a Dizionario Garzanti Della Lingua İtaliana, Milano, 1965; Bonelli, Lessico İtaliano-Turco, Roma 1952; Yılmaz, İtalyanca-Türkçe Sözlük, İstanbul, 1985; Tanış, İtalyanca-Türkçe Büyük Öğretici Sözlük, İstanbul, 1986.

Türkçede, lâiklik, lâik olma durumu, Devlet ile din işlerinin ayrılığı, Devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımında yansız olması anlamına gelmektedir. Türkçede, lâik, din işlerini devlet işlerine karıştırmayan, devlet işlerini dinden ayrı tutan anlamına gelmektedir. Türkçe sözlük, TDK, Ankara, 1983.

2 Mosca, Storia delle dottrine politiche, Bari, 1966, s. 22; Arsal, Teokratik Devlet ve Lâik

Levent Sahverdi Arşivi

huriyeti Devletinin kurulmasıyla[3] Türk toplumunun siyasi, ekonomik, hukuki, toplumsal ve kültürel yapısına giren lâiklik[4] nedense her zaman tartışma konusu olmuştur ve halen tartışma konusu olmakta devam etmektedir.[5] Ancak, pozitif bir değer olmasına rağmen, laikliğin bugüne dek bir tanımı yapılamadığından [6], tartışmaların bir çoğu pek fazla işe yaramamış[7], dolayısıyla bu kavramın ne olduğu, kapsamı ve sınırlarının neden ibaret bulunduğu konusu yeterince açıklığa kavuşturulamamıştır .[8]

Devlet, Tanzimat, I. Yüzüncüyıldönümü Münasebetiyle, İstanbul 1940, s. 80: "Osmanlı Devleti bidayette teokratik bir devlet değildi. İnhitat devrine kadar hükümet süren sultanlar kendilerini dini reis telakki etmemişlerdir. Osmanlı Devletinin teokratikleşmesi inhitat devriyle başlayarak Kaynarca Muahedesiyle birinci Teşkilatı Esasiye Kanunu arasındaki devir zarfında (1774-1876) gittikçe kuvvetlenmiş ve Abdulhamit devrinde Osmanlı Devleti tamamiyle teokratik bir şekil almıştır. Mumcu, Tarih Açısından Türk Devriminin Temelleri ve Gelişimi, İstanbul, 1981, s. 7 vd.; Okandan, Umumi Amme Hukuku, İstanbul, 1976, s. 194 vd., 280 vd.

3 Memiş, "Milli Hakimiyet" Kavramının Pozitif Belgelere Girme Sürecinden İzlenimler, Argumentum, 1991, cilt 1., Sayı 7, s. 96 vd.; Amasya Tamimi md. 1: ... "Ulusun bağımsızlığını yine ulusun azmi ve kararı kurtaracaktır." Bkz. Mumcu, Türk Devriminin..., s. 36; 1921 Anayasası md. 1 : "Hakimiyet bilâkaydü şart milletindir." Bkz. Tanilli, Türk Anayasaları, İstanbul 1980, s. 30-35.

4 Gökalp, Türkçülüğün Esasları, İstanbul, 1961, s. 117-118 : "Hukuki Türkçülüğün gayesi, Türkiye'de asri bir hukuk vücuda getirmektir. Bu asrın milletleri arasına geçebilmek için en esaslı şart, milli hukukun bütün şubelerini teokrasi ve klerikalizm bakiyelerinden büsbütün kurtarmaktır. Teokrasi, kanunların, Allah'ın yeryüzündeki gölgeleri addolunan halifeler ve sultanlar tarafından yapılması demektir. Klerikalizm ise esasen Allah tarafından verildiği iddia olunan an'anelerin lâyetegayyer (değişmez) kanunlar addolunarak Allah'ın tercümanları itibar olunan ruhaniler tarafından tefsir edilmesidir." "Kurunu vustai devletlerin bu iki alâmeti mümeyyizesinden tamamiyle kurtulmuş devletlere 'asri devlet' namı verilir. Asri devletlerde, evvelâ gerek kanun yapmak ve gerek memleketi idare etmek selahiyetleri doğrudan doğruya millete aittir. Milletin bu selâhiyetini tahdit ve takyid edecek hiç bir makam, hiç bir an'ane ve hiç bir hak yoktur."

Gökalp, daha 1923 yılında lâiklik ilkesini büyük bir ustalıkla algılamayı başarmış, yeni kurulmuş olan devletin, siyasi, hukuki, kültürel ve toplumsal yapısını tümüyle lâiklik esasına dayandırmıştır. Ancak, ne gariptir ki, Gökalp'in bu düşüncelerinin anlamı hala anlaşılabilmiş değildir. Belki, Gökalp, zamanında anlaşılabilmiş olsaydı, bugün, lâiklik konusundaki tartışmalar, hiç kuşku yok, çok daha verimli bir zeminde cereyan ederdi. Gökalp'in, anlaşılmamış, işlenmemiş olması bizce gerçekten bir kayıp olmuştur.

5 Bkz. Ör., Daver, Türkiye Cumhuriyetinde Laiklik, Ankara, 1955; Başgil, Din ve Laiklik, İstanbul, 1962; Özek, Türkiye'de Laiklik, İstanbul, 1962; Üçok, B., Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu, Ankara, 1985; Mumcu, Türk Devriminin., s. 133 vd.: Taplamacıoğlu, Din Sosyolojisi, Ankara, 1983, s. 249 vd., 271 vd., 290, 293; Özbudun, Türk Anayasa Hukuku, Ankara, 1986, s. 64 vd.; Yayla, Anayasa Hukuku Ders Notları, İstanbul, 1985, s. 91 vd.

6 Daver, Age., s. 207; Erem, Türk Ceza Hukuku, II, Hususi Hükümler, Ankara, 1965, s. 96.

7 Lâiklik konusunda yazılmış eserlerin hemen hiç birinde nedense Hirş'in düşüncelerine yer verilmiş değildir. Oysa, Hirş, eserinde (Hukuk Felsefesi ve Sosyolojisi, Ankara, 1949), iktidar olgusuyla bağlantılı olarak lâiklik düşüncesini büyük bir ustalıkla açıklamış bulunmaktadır. Lâiklik konusundaki çalışmalarda Hirş'in düşüncelerine yer verilmemiş olması her halde bir eksikliktir. Burada, yeri geldikçe, Hirş'in düşüncelerine en geniş şekilde yer verilecektir.

8 Gerçekten, lâiklik, genelde ya din işleriyle devlet işlerinin ayrılması olarak (Anayasa, başlangıç), ya Devletin ülkede mevcut maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, herhangi bir din ve mezhebin iç düzenine, ibadet ahkâm ve erkânına müdahale etmemesi (Başgil, Age., s. 14) olarak ya da "devletin bütün vatandaşların din akidelerine hürmet etmesi, fakat hiç bir dini diğer dinlere tercih etmemesi, her dine karşı aynı muameleyi yapması, din ve itikat sahasını fertlerin hususi işi telakki ettiği için dini zümrelerin dini işlerine müdahale etmemesi, hiç bir dini men etmediği gibi hiç bir dine hiç bir türlü muavenet dahi etmemesi, dinlere karşı bitaraf kalması" olarak (Arsal, Age., 83) tanımlanmaktadır. (Ayrıca bkz. Erem, Age., s. 96: "Lâiklik başlıca iki fikri birlikte ifade eden bir tabirdir: Bu tabir evvelâ vicdan ve din hürriyetini sağlayacak bir serbestiyi ifade eder. Saniyen bu tabirle Devletin dini otoritenin tesiri dışında kalması zarureti kast olunur"). Ancak bu ve benzeri tanımlar lâikliğin esasında ne olduğunu değil, olsa olsa kapsamı ve sınırlarının neden ibaret olduğunu veya olması gerektiğini açıklamaktadır. (bkz. böl. 111, P. 12, 13)

Levent Şahverdi Arşivi

Kısır tartışma ortamından çıkmak, geçerli yeni bir tartışmayı başlatmak, ancak lâikliği tanımlamak, kapsamını ve sınırlarını belirlemekle mümkündür.

Burada, kısaca, lâiklik tanımlanmaya, kapsamı ve sınırları belirlenmeye, Lâikliğin Türk Hukuk Devrimine katkısı incelenmeye çalışılacaktır.[9]

II. LÂİKLİĞİN TANIMI

1. İktidar olgusu

İnsan hayatı, toplum hayatıdır. Tek insan sadece bir soyutlamadır. Tarihsel olarak, insana, toplumsal gruplar dışında rastlanmış değildir.[10]

İster örgün, ister yaygın olsun, ilkel veya gelişmiş her toplumda, bir iktidar olgusuna rastlanmaktadır. Gerçekten, bugüne dek, bünyesinde iktidar olgusu cereyan etmeyen bir toplumla karşılaşılmış değildir. Bu demektir ki, nerede bir toplum varsa orada bir iktidar olgusu vardır; nerede bir iktidar olgusu varsa, orada bir toplum bulunmaktadır.[11]

Yaygın toplumdan örgün topluma geçildikçe iktidar olgusunun giderek yaygınlıktan kurtulup örgünlüğe gittiği gözlenmektedir. İktidar olgusunun mükemmel düzeyde örgünleştiği toplumsal düzen Devlet düzenidir[12]. Devlet düzeninde, iktidar olgusu düzenin kurucu bir unsurunu oluşturmaktadır.[13] Bu, genelde, "egemenlik" terimiyle ifade edilmektedir.[14]

2. İktidar olgusunun niteliği

İktidar olgusunun niteliğinin neden ibaret olduğunu ortaya koymak, ancak insanın niteliklerine gitmekle mümkündür.

Bir bilinmeyenle diğer bir bilinmeyen açıklanamayacağına göre, kapsamı ve sınırlarından önce lâikliğin ne olduğunun açıklanması gerekmektedir. Bu yapılmadıkça, bu konudaki tartışmaları bitirmek veya daha verimli zeminlerde tartışmak mümkün olmayacaktır.

9 Ancak lâiklik, burada, belli bir ülkenin hukuk düzeni veya hukukun belli bir dalı açısından değil, en genel çizgide yani hukukun genel teorisi açısından ele alınıp incelenecektir. Türk hukukunda lâiklik için bkz. Hafızoğulları, Laiklik ve TCK.'nın 163. maddesi, SBFD, Ankara, 1987, C. XLII, No: 1-4, s. 201 vd.

10 Perassi, Introduzione alle scienze giuridiche, Padova, 1967, s. 9; Hirş, Age, s. 211; Okandan, Age., s. 1 vd.

11 Hirş, Age., s. 424 vd., 405-409 vd.; Mosca, Age., s. 11 vd.

12 Bobbio, Teoria della norma giuridica, Torino, 1958, s. 200, 216; Hafızoğulları, Ceza Normu, Normatif Bir Yapı Olarak Ceza Hukuku Düzeni, Ankara, 1987, s. 161-166, 171 dp. 13, 173-5, 79 dp. 31; Esen, Anayasa Hukuku, Ankara, 1970, s. 187 vd.

13 Del Vecchio, Lezioni di filosofia del diritto, Roma, 1936, s. 290, 295. 300, 301; ID. Saggi Intorno allo stato, Roma, 1935, s. 24; Esen, Age., s. 148, 168; Okandan, Age., s. 746.

14 Bkz. Okandan, Age., s. 747; Akbay, Umumi Amme Hukuku Dersleri, Ankara, 1961, s. 464 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

İnsan, her canlı varlık gibi, çevrenin değişen şartlarına uyar. Beşeri organizmanın bu işlevine, uyma veya intibak denmektedir.[15] İntibak olayı, fizyolojik bakımdan, "dahilî uzvî intibak" ve "harici uzvî intibak" olarak ikiye ayrılır.[16] Tabii bu yeteneğin derecesi, kişiden kişiye değişmektedir.[17] Uyma veya intibak, toplumda, ya "pasif" ya da "aktif uyma" biçiminde ortaya çıkmaktadır.[18]

Belli bir tarihi toplumsal kesitteki, belli dengelerin bir ürünü olan toplumsal iktidarı kabullenme, buna uyma, pasif intibak[19]; mevcut iktidara karşı olmak, yeni dengelere dayanan yeni bir iktidar yaratmak çabaları aktif intibaktır.[20] "Beşeriyet kendi inkişafını intibak kabiliyetinin bu aktif şekline medyundur".[21]

Toplumsallaşma dokusunu oluşturan bu doğal olgu, toplumda idare eden / idare edilen farklılaşmasını sağlamakta, dolayısıyla her toplumda aktif uyma yeteneğine sahip bireylerden oluşan bir idare edenler grubuna yer vermektedir[22] Bu grup, uyulması zorunlu davranış kuralları koyarak toplumsal hayatı düzenlerken, fiilen toplumda egemenlik de icra etmektedir.[23]

Böyle olunca, iktidar olgusunun kaynağı, insanların doğal olarak bu uyma veya intibak yeteneği olmaktadır. Bu, toplumda iktidar olgusunun, kaynağını, "insanın beşeri tabiatında" bulması; bu kuvvetin "insanın tabiatından" kaynaklanması demektir.[24] Bundan çıkan sonuç, toplumda iktidar olgusunun, niteliği bakımından, maddi ve manevi, deneysel bir veri olduğudur.

3. İktidar olgusunu düzenleme

İdare edenler/edilenler farklılaşması, aslında, iktidar olgusunun, örgünleşmesidir.[25] İktidar, yaygınlıktan kurtularak örgünleştikçe, kurumlaşmakta, böylece etkinlik ve kalıcılık kazanmaktadır.[26] Gerçekten, iktidar olgusunun örgünleşmesi, açıkcası toplumlaşma, ancak söz konusu bu olgu üzerine uyulması zorunlu davranış kuralları oluşturmakla müm-

15 Hirş. Age., s. 406.
16 Hirş, Age., s. 406.
17 Hirş, Age., s. 406.
18 Hirş, Age., s. 406,409.
19 Ayrıntılar için bkz. Hirş, Age., s. 407 vd.
20 Ayrıntılar için bkz. Hirş, Age., s. 409 vd.
21 Hirş, Age., s. 409.
22 Hirş, Age., s. 407-409, 409-412. Mosca, Age., p. 40.
23 Hirş, Age., s. 410.
24 Hirş, Age., s. 426.
25 Hirş, Age., s. 21, 325 vd., 365, 380.
26 Bobbio, Norma, 10 vd., 17 vd., 34, 197 vd.; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 35 vd., 48 vd., 161 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

kündür.[27] Bu demektir ki, bir topluluk toplumlaşırken iktidar olgusu üzerine uyulması zorunlu davranış kurallarının oluşması, iktidar olgusunu düzenlemedir.[28]

4. İktidar olgusunu düzenlemede temel düşünceler

İktidar olgusunu düzenleme, aslında, doğa düzeninden farklı normatif bir düzen oluşturmaktır.[29] Bugün, gerçekten, doğa salt bir olgular sistemi bütünü olarak algılanırken[30]; toplum, bir yandan doğanın bir parçası olarak tıpkı doğa gibi bir olgular sistemi bütün, öte yandan bundan tamamen farklı bir kurallar sistemi bütünü olarak algılanmaktadır.[31]

Kuşkusuz, her sistem temelde bir düşünceye, bir varsayıma dayanmak zorundadır. Bu olmadığı takdirde, her halde, bir sistemden söz etmek mümkün olmaz. İktidar olgusunun düzenlenmesi söz konusu olduğunda, sistemin temelini oluşturan düşünce, varsayım, ya deneysel, ya metafizik bir kavram olmaktadır. Öyle ki, iktidar olgusunu düzenlemede, düzeni oluşturan en son halkaya varıldığında, iktidarın kaynağı ya ilahi iradedir, ya beşeri iradedir denmektedir. Eşyanın tabiatı gereği zaten üçüncü bir seçenek mevcut değildir.[32]

İktidarın kaynağının ilahi irade veya beşeri irade olduğunun kabulü, evrenin farklı algılanmaları sonucunu doğurması bir yana[33], birbiriyle bağdaşır olmayan farklı düşünce sistemlerine, dolayısıyla farklı düzenlere vücut vermektedir. İktidarın kaynağının ilahi irade olduğu kabul edildiğinde, buradan ilahi düşünce sistemleri, dolayısıyla ilahi toplumsal yapılar ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık, iktidarın kaynağının beşeri irade olduğu kabul edildiğinde, buradan beşeri düşünce sistemleri, dolayısıyla beşeri toplumsal yapılar doğmaktadır. İki ucun ortalamasını almak, mantıksal olarak mümkün olmamaktadır. Üstelik, toplumsal gerçeklik de bunu doğrulamaktadır. Hiç bir toplumsal gerçeklikte böyle telifçi bir yapıya rastlanmış değildir .[34]

27 Rocco, L'Oggetto del reato e della tutela giuridica penale, (opere giuridiche, Vol. I), Roma, 1932, s. 444; Grisafullu, Lezioni di diritto costituzionale, I, Anno academico, 196/61, Padova, 1962, s. 9 vd. ve özellikle 12; Perassi, Age., s. 9; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 22 vd., 25.

28 Bobbio, Teoria della Scienza giuridica, Torino, 1958, s. 193; Perassi, Age., s. 10-12, 14 vd.; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 25 vd.

29 Kelsen, Nedenselllik ve İsnadiyet, Çev. Z. Hafızoğulları, AÜHFD, C. XXXV, 1978, Sayı 1-4, s. 219 vd., ID Teoria Generale della norme, Torino, 1985, s. 46. vd., 50 vd.

30 Wittgenstein, Tractatus, Logico Pfilosophicus, Çev. O. Aruoba, BFS, İstanbul, 1985, s. 15.

31 Kelsen, Lineamenti di dottrina pura del diritto, Trad, R. Treves, Torino, 1952, s. 26, 28, 29, 31, 32, 179-180.

32 Krz. Hirş, Age., s. 164-165. Esasen bkz. Bölüm 3, Kısım: 2, s. 157.

33 Hirş, Age., s. 112 vd., 161 vd., 165: Bkz. Russel, Din İle Bilim, Ankara, 1972, s. 7 vd., 16 vd., 132 vd., 147 vd.; Bayet, Dine Karşı Düşüncenin Tarihi, Çev. C. Süreyya, Varlık Yayınevi, İstanbul, 1970.

34 Ancak, kimi düşüncelerden, teokratik düşünce sistemleri, dolayısıyla, teokratik toplum düzenleriyle, laik düşünce sistemlerinin dolayısıyla lâik toplum düzenlerinin bağdaşırlığı izlenimi

Levent Şahverdi Arşivi

Demek ki, burada, biribiriyle bağdaşır olmayan, kristalize, iki farklı düşünce sistemi, dolayısıyla iki farklı toplumsal yapılanmayla karşı karşıya bulunulmaktadır. İktidarın kaynağı ilahidir dendiğinde, bundan teokratik/skolastik düşünce sistemleri, dolayısıyla teokratik hukuk/devlet/toplum yapıları; iktidarın kaynağı beşeridir dendiğinde, bundan, ilahinin karşıtı laik düşünce sistemleri, dolayısıyla laik hukuk/devlet/toplum yapıları ortaya çıkmaktadır.[35]

Böyle olunca, lâikliğin tanımında, yegâne itibar edilebilecek beşeri bir esas belirlenmiş olmaktadır. Bu, iktidarın/buyurma erkinin/egemenliğin izafe edildiği kaynakta yatmaktadır. Öyleyse, tanımlarsak, lâiklik; bir toplumun siyasal örgütlenmesinin ifadesi. Devletin temel unsuru olan iktidarın/devlet kudretinin/egemenliğin kaynağının beşeri irade olmasıdır.[36] Madem "fikrî menşei itibariyle her düzen insanın yarattığı bir eser, yani suni veya insanî bir nizamdır[37], zorunlu olarak, iktidarın/devlet kudretinin/egemenliğin bağlanabileceği yegâne deneysel temel, beşeri irade olacaktır.

5. İktidarın meşruluğu meselesi

Temelde, iktidarın, dolayısıyla toplumsal düzenlerin, kaynağıyla meşruluğu arasında, zorunlu bir bağıntı kurulmuştur.[38] Zaten, iktidarın kaynağını aramak, bir yerde, iktidarı meşru kılmak ihtiyacından doğmuş bulunmaktadır.

İktidarı meşru kılmak olgusunun, karşılaştırmalı incelemelere ba-

çıkmaktadır. (Bkz. Çağatay, Laiklik ve Din İlişkileri, Atatürk Araştırma Dergisi, 1988, Sayı 12, s. 357-365). Eğer böyleyse bu düşüncelere katılamıyoruz, çünkü söz konusu düşüncelerde iktidarın kaynağıyla iktidarın işlevi biribirine karıştırılmıştır. Gerçekten iktidarın kaynağının ilahi olduğu toplum düzenlerinde iktidarı elinde bulunduranların dinin düzenlemediği alanları düzenledikleri görülmüştür. Ancak, bu, iktidarın kaynağının ilahi olduğu toplum düzenlerinde lâikliğin bir tür tezahürü olarak algılanamaz, çünkü iktidarın kaynağı başka şeydir. İktidarın işlevini yerine getirmesi başka şeydir. Burada söz konusu olan iktidarın kaynağı değil, iktidarın işlevidir. Böyle olunca, iktidarın kaynağının ilahi olduğu toplum düzenlerinde ilahi düzenin kapsamadığı alanlarda uyulması zorunlu davranış kurallarının üretimi laiklik sayılmayacak, dolayısıyla ortaya koyduğumuz düşünce geçerliliğini koruyacaktır.

35 Beccaria, Suçlar ve Cezalar, Çev. Dr. Muhittin Göklü, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul, s. 102 vd., 113 vd., 117 vd., 121 vd., 124 vd., 129 vd., 302 vd., 329 vd.; Hirş, Age., s. 21 vd., 100, 110 vd., 112 vd., 157 vd., 233 vd., 237 vd.; Mosca, Age., s. 77 vd., 83, 104 vd., 188, 296 vd.

36 Mosca, Age., s. passin ve özellikle, 296, 34; "Yunan kentlerinin sahip oldukları hürriyet, bunlarda, kanunun kutsal/ilahi, değişmez/mutlak bir karakteri haiz olmaması, tersine kendilerine uygulanması gereken yurttaşların iradesinden kaynaklanmış olması ve Elen halkının ahlakı ve fikri yücelmesine kesin katkıda bulunan bizzat yurttaşlarca seçilmiş hakimler tarafından uygulanmış olmasıdır. Hafızoğulları, Laiklik, s. 203-4, 208; ID, Türk Hukuk Devrimi, s. 665. Arsel, Teokratik Devlet Anlayışından Demokratik Devlet Anlayışına, Ankara, 1975, s. XVIII: "Atatürk Türkiye'si ile birlikte ilk kez, bir islâm ülkesinde, egemenliğin kökeninin Tanrı değil toplum (halk-millet beşeri iradesi) olduğu" düşüncesi ortaya çıkmıştır. Kapani, Politika Bilimine Giriş, Ankara, 1983, s. 54.

37 Hirş, Age., s. 21. bkz. ve krz., s. 23.

38 İktidar, dolayısıyla düzeni meşrulaştırma olgusu hakkında bkz. Hirş, Age., s. 399 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

kıldığında, her zaman ve her yerde metafiziğe dayandırıldığı gözlenmektedir.[39] "Bu metafizik her yerde ve her zaman din ile olur. Ve dinin bertaraf edildiği devirlerde de devlet mabudu, devlet putu bunun yerini alır. Zira bu gibi devirlerde muayyen bir devlet mabudu etrafında cereyan eden bir dünya görüşü hakimdir. Zamanımızın tarihi bunu açıkça göstermiştir. Bir çok memleketlerde ihtilaller neticesinde yeni rejimler meydana gelmiş ve bu rejimler mevcut devlet düzenini bertaraf ederek kuvvetle, cebirle başka bir sistem kurmaya çalışmışlardır. Fakat daima kendi rejimini meşru kılmak için ellerinden geleni yapmış ve bu maksatla din veya mezhebe dayanmadıkları hallerde, hususiyle laiklik, hatta din aleyhtarlığı hakim olan memleketlerde kâh materyalist (ırk), kâh spiritualist (millet), kâh Marksist (proletarya) mahiyette olan bir metafiziğe istinat ettirmişlerdir". [40]

Demek ki iktidarı meşru kılma olgusunun temeli, "her yerde ve her zaman din veya din yerine kaim olan muayyen bir dünya görüşü (Weltanschauung)dür." "Burada, bu gibi telkinlere muhatap olan şey, halkın ruhudur. Halkın, yani cemiyet içinde bulunanların duygularıdır. Hukuk duygusu, hukuka hürmet duygusu esas itibariyle din ve mezhep duygularına dayanmaktadır. Halkın dine karşı olan duygusu, bu suretle muayyen bir düzenin muayyen bir idarenin meşru olduğunu isbat hususunda vasıta olarak kullanılmaktadır". [41]

Burada, kaynağını iki değerden birine bağlayarak iktidara meşruluk izafesi, temeldeki ikilemi ortadan kaldırmış değildir. İktidarın kaynağının ister ilahi ister beşeri irade olduğu kabul edilsin, meşruluk meselesi çözümlenmiş olmamakla, her iki halde de mesele varlığını korumaktadır. İktidarın kaynağı ilahi iradedir dendiğinde iktidar ne kadar meşru iktidar olmazsa, iktidarın kaynağı beşeri iradedir dendiğinde de iktidar o kadar meşru iktidar olmaz.[42] Meşruluk meselesi, her iki halde

39 Hirş, Age., s. 400.
40 Hirş, Age., s. 400-401.
41 Hirş, Age., s. 401.
42 Tarihte, çok zaman, iktidarın sınırlandırılmasıyla iktidarın meşruluğu aynı şey olarak görülmüştür. İktidarın kaynağının ilahi irade olduğunun kabul edildiği dönemlerde, ilahi hukuk - pozitif hukuk ayrımı yapılmış, iktidarın sadece pozitif hukuk ilahi hukuka uygun olduğunda meşru olabileceği, ancak bu şartı haiz olmasa bile mutlak pozitif hukuka uyulması gerektiği iddia edilmiştir (Hirş, Age., s. 159 vd. ve dp. 12; Mosca, Age., s. 79 vd.). Teokratik devletlerin yerini lâik devletlere bıraktığı, yani iktidarın kaynağının beşeri irade olduğunun kabul edildiği dönemde, tabii hukuk - pozitif hukuk ayrımı yapılmış, iktidarın ancak pozitif hukuku tabii hukuka uygun olduğunda meşru olabileceği, aksi takdirde kişilerin ihtilal yapmak haklarının olacağı ileri sürülmüştür. (Bobbio, Norma, s. 23 vd., 49., Kelsen, Lineamenti, s. 38 vd., 149., Hafızoğulları Ceza Normu, s. 64 vd., dp. 44. Hirş, Age., s. p. 18-21). Tabii hukuk düşüncesinin çöküşü, yerine hukuki pozitivizm düşüncesinin (bkz. Searpelli, Cos'e il positivisme giuridico, Milano, 1965; Bobbio, Giusnaturalismo e pozitivism giuridice, Milano, 1972) geçmesiyle birlikte, yegane hukukun beşeri iradenin bir tezahürü olan pozitif hukuk olduğu düşüncesi hakim olmuş (Rocco, il problema e il metodo della scienza del diritto penale, Riv. di dir. e proc. pen., 1910, s. 515 vd., Scarpelli, Age., s. 43; Hafızoğulları, Hukuk ve Hukuk Biliminin Konusu ve Sınırları Sorunu, HFD, sayı 1-4, s. 235-279), dolayısıyla iktidarın, öyleyse hukukun meşruluğu meselesi hukukun dı-

Levent Şahverdi Arşivi

aynı biçimde ortaya konduğundan, bugün artık bu ikilemin dışında tartışılmaktadır. [43]

Böyle olunca, iktidarın kaynağını ilahi veya beşeri irade saymak, iktidarın meşruluğundan çok, toplumu/düzeni algılamakla ilgili olmaktadır. Toplum/düzen, ya ilahi irade açısından algılanır, bu halde teokratik toplum düzenleri ortaya çıkar, ya beşeri irade açısından algılanır, bu halde laik toplum düzenleri ortaya çıkar. Öyleyse bu açıdan lâiklik, toplumu/düzeni beşeri bir algılama biçimidir.

Buradan lâikliğin kapsamı meselesi ortaya çıkmaktadır.

III. LÂİKLİĞİN KAPSAMI

6. Modern devletin niteliği

Devlet; bir halkın, belli bir toprak üzerinde, kendisini bir hükümetin buyruğu altına koyarak, siyaseten örgütlenmesi sonunda ortaya çıkan toplumsal bir kurumdur. [44] Demek ki, devleti vurgulayan özellik belli bir düzenlemeyle kurumlaşan iktidar olgusudur. Bu yüzden, devlet, yerel olarak egemen hukuki bir düzen yahut asli hukuki bir düzen veya yerel olarak egemen bir tüzel kişi olarak tanımlanmaktadır. [45]

Burada, egemenlik, örgün iktidar devletin, soyut süjeliğini somut kılan niteliğidir ve devleti hukuk düzeni gerçekliğine sokmaktadır; devletin temel hukuki niteliğidir, yahut devletin hukuki ehliyetinin, yani hukuk düzeni alanında devletin yapabildiği veya yapmak zorunda olduğu şeyin

şından bir ölçüyle değil, bizzat hukuktan gelen bir ölçüyle açıklanmaya çalışılmıştır (Scarpelli, Age., s. 53 vd.; Perassi, Age., s. 40-41). Bu cümleden olarak, bir yandan bir norma hukukilik sıfatının o normun belli bir hukuk düzeninde mevcut olmasından geldiği (geçerlilik) kabul edilirken (Bobbio, Norma, Cap. II, s. 35 vd.) ve böylece kendisinden tüm düzenin kaynaklandığı bir temel norm varsayımına gidilirken (Kelsen, Teoria Generale, s. 432; ID. Lineamenti, s. 71 vd., 74, 80; Perassi, Age., s. 39; Bobbio, Teoria della scienza, s. 196 vd.), öte yandan temel normun, yani düzenin artık geçerliliğinden değil meşruluğundan söz edilmekte, temel normun, yani düzenin meşruluğu bir "postulat" olarak kabul edilmekte (Perassi, Age., s. 41) ve böylece her kurucu iktidarın meşruluğunu kendinden aldığı, bunun da temelde fiili hakimiyetini kurmak (kuvvet) yanında asgari tasvip görmek (rıza) olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. (Bobbio, 54 vd., 201 vd.; Kapani, Age., s. 63 vd.) Ancak, temel normun meşruluğuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Kelsen, Teoria Generale, Cap. LIX, 1, Demek ki, iktidarın kaynağının ister ilahi irade ister beşeri irade olduğu kabul edilsin, madem her kurucu iktidar meşruluğunu kendinden almaktadır, kaynağın ilahi veya beşeri olması, iktidara meşruluk kazandırmamakta, ama sadece evrenin iki farklı biçimde algılanabileceğini göstermektedir. İndirgemeci bir zihniyete sahip olunmadıkça, evreni bu iki farklı algılama biçimi, normatiflik olgusunu kısırlaştırmamakta, tersine bu olguyu zenginleştirmektedir (Bkz. Bobbio, Norma, 5, 6, 13 vd., 22).

43 Bkz. Perassi, Age., p. 24, 25, 26; Scarpelli, Age., p. VII, Özellikle s. 72 vd.; Bobbio, "Sul Principio dilegittimita", In Studi in memoria di Antonio Falchi, Milano, 1964, s. 51, 61. Kapani, Age., s. 59 vd., 61 vd., 63 vd., 71.

44 Ruffia, Diritto Costituzionale, Vol. I, Napoli, 1949, s. 72.

45 Ruffia, Age., s. 65, 66, 72.

Levent Şahverdi Arşivi

kaynağıdır; devletin unsurlarından biri, hatta tüm diğer unsurları tamamlayan bir unsuru olarak içine toplumsal ve siyasal birlik fiilinin girdiği hukuki olgudur. Öyleyse, egemenlik kavramı, bileşimsel hukuki ifadesi olarak ortaya çıkan devlet kavramından ayrılmamakta, ama bununla sıkı sıkıya bağıntılı bulunmaktadır.[46]

Bu demektir ki, egemenlik kavramı, zorunlu olarak ancak devlet kavramıyla bağıntılı olabildiğinden, devletten başka bir organa, kuruma veya varlığa izafe edilemez.[47] Tersi düşünüldüğünde, mantıksal olarak, ya devlet yoktur, ismine ne denirse densin egemenliğin izafe edildiği varlık vardır, ya bu varlık yoktur, devlet vardır. Bu, toplumsal gerçeklikle bağdaşmayan kaba bir indirgemeciliktir. Burada, ya devlet/hukuk düzeni devlet dışında bir varlığa/düzene indirgenmekte, dolayısıyla devlet/hukuk düzeni ortadan kaldırılmakta, ya bu varlık/düzen, devlete/hukuk düzenine indirgenmekte, dolayısıyla bu varlık/düzen ortadan kalkmaktadır. Her ikisi de çelişkidir. Egemenlik, belirtildiği üzere, devletle bağımlılık veya eşitlik durumunda olan diğer kurumlara üstünlük ilişkisinde ifadesini bulmaktadır. Bundan ötürü, bugün, egemenliğin hem teokratik teorisi (Ominis potentas a Dea), hem toplumsal mukavele teorisi, hem de halk egemenliği teorisi (sovranitâ popolare) aşılmış bulunmaktadır.[48]

Bu durumda, modern devlette egemenliğin teokratik anlayışı mümkün olmadığından, egemenliğin beşeri iradenin bir tezahürü olduğunu kabul etmek, tek çıkar yoldur. Böyle olunca, egemenliğin kaynağının beşeri irade olmasının ifadesi lâiklik, modern devletin vazgeçilmez, zorunlu bir niteliği olmaktadır.[49]

7. **Hukuk düzeni, diğer normatif düzenler, bu düzenlerin hukukta kaynaklık değeri**

Bir toplumun, özellikle devletin hukuku ifadesini ister kanunda, ister toplumun yaşama biçiminde bulsun, hukuk daima o toplumun iradesini ifade etmektedir. [50] Bu demektir ki, hukuk, beşeri iradedir.[51]

Toplum bir kurallar sistemi bütünüdür.[52] Ancak toplum, salt hukuk ku-

46 Pannain, Manuale di diritto penale, II, Torino, 1957, s. 16.

47 Del Vecchio, Lezioni, s. 295; Virga, Diritto costituzionale, Milano, 1967, s. 35; Ruffia, Age., s. 66, 68 vd.; Yayla, Anayasa Hukuku Ders Notları, İstanbul, 1985, s. 26.

48 Virga, Age., s. 35; Ruffia, Age., s. 66, 67; Yayla, Age., s. 56 vd., 58 vd.

49 Senteza n. 203, Anno 1989, Repubblica Italiana in nome del popolo Italiano, La Corte Costituzionale, s. 10, 11, 12; Velidedeoğlu, Kişiler Lâik Olamaz Devlet Laiktir, Cumhuriyet, 17 Mart 1971.

50 Thon, Norma giuridica e diritto soggettivo, Trad. dell, A. Levi, Padova, 1951, s. 11 vd.

51 Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 20; ID. Türk Hukuku..., s. 605.

52 Kelsen, Lineamenti, s. 179: Toplum beşeri bir davranış düzenidir. Perassi, Age., s. 9 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

rallarından oluşan bir kurallar sistemi bütünü değildir. Toplumda, hukuk kuralları yanında, din, ahlak, vs. gibi, başka davranış kuralları da bulunmaktadır.[53] Bu, toplumun tek tük kurallar sisteminden değil, örgünleşme derecesine göre, eşit veya madun, çok zaman içiçe geçmiş bir çok tür kurallar sisteminden oluşan bir kurallar sistemi bütünü olması demektir.[54]

Ortadaki bu yapısal zorunluluk, "normatif önermelerin" değeri [55] meselesine vücut vermektedir. Normatif önermeler madem hem bir emir hem de bir değer hükmüdürler, fizik alemin tersine, zorunlu olarak, bunlar hakkında doğruluk/yanlışlık hükmü verilemez, ancak geçerlilik/adillik/etkinlik hükümleri verilebilir. [56] Bundan çıkan sonuç, normatif âlemi teşkil eden din, ahlak, hukuk, vs. kurallarının, bunların meydana getirdiği sistemlerin biribirini geçersiz kılmamaları, tersine çeşitli bağlamlarda birlikte yaşayabilmeleridir. [57]

Elbette, din, ahlak, hukuk normatif dünyanın farklı görünümlerini ifade/teşkil ettiklerinden, birbirleriyle etkileşim içerisindedirler. Hatta, bu bağlamda, "hukuk asgari ahlaktır" da denebilmektedir.[58] Kuşkusuz, hukukun etik değeri inkâr edilemez.[59]; ancak, bu, hukukun ahlâk olduğu anlamına alınmamak gerekir. [60] Söz konusu düşünce bizi olsa olsa ahlâkın hukukta maddi kaynak olabileceği sonucuna götürebilir. Bu yanlış olmaz, çünkü ahlâktan farksız olarak hukuk, halkın vicdanından kaynaklanmaktadır, ulusun ruhunun bir ürünüdür. [61]

Beşeri bir tasvibe ihtiyaç duymayan dine gelince, lâik bir hukuk düzeninde, dine hukukta kaynaklık değeri izafe etmek mümkün değildir. Beşeri bir irade olan hukuk, madem hukuku olduğu toplumdan kaynaklanmaktadır, toplumun ihtiyaç ve değerlerinin bir sentezidir.[62] Bundan

53 Kelsen, Teoria, generale, s. 3 vd.; Bobbio, Age., s. 3 vd., 6 vd., Perassi, Age., s. 13 vd.

54 Bkz. Bobbio, Norma, s. 13 vd., Perassi, Age., s. 14-16.

55 Kelsen, Teoria generale, s. 46 vd., 81 vd., 216 vd., 267 vd.; Bobbio, Norma, s. 35 vd., Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 50 vd.

56 Kelsen, Teoria generale, s. 255 vd., 290 vd.; Bobbio, Norma, s. 36 vd., 87, 88; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 90.

57 Bobbio, Norma, 15 vd.; Perassi, Age., s. 14-16; Özyörük, Hukuk Başlangıcı, Ankara 1959, s. 30 vd.; "Çeşitli sosyal hayat kaidelerinin biribiriyle olan münasebetlerini bir şema halinde göstermek mümkündür. Şemanın fazla karışmaması için, umumiyetle muaşeret kaideleri dışarıda bırakılarak sadece hukuk, din ve ahlak kaideleri nazara alınıp her biri diğer ikisini de kesen bir daire çizilir. Bu dairelerin kesişmesinden çıkan sahalar müşterek kaidelerin sahalarıdır. Fakat hemen şuna işaret edelim ki ahlak kaidelerinin dinler tarafından desteklenmeyenini bulmak zordur; zira... hiç bir din ahlaka aykırı herhangi bir harekete cevaz vermediği gibi medeniyet aleminde caiz olan dinler gene medeni alemdeki ahlak kaidelerini daima benimsemişlerdir.

58 Maggiore, Diritto penale, I, PG., Bologna, 1955, s. 18; Bettiol, Diritto penale, PG., Padova, 1978, s. 106.

59 Mantovani, Dirtto penale, Padova, 1979, s. 7.

60 Antolisei, Manuale di diritto penale, PG., Milano, 1980, s. 7, 8.

61 Antolisei, Manuale, s. 47.

62 Del Vecchio, Lezioni, s. 333; Bobbio, Teoria della scienza giuridica, Torino, 1950, s. 201. Perassi, Age., s. 9; Rocco, L'oggetto, s. 444.

Levent Şahverdi Arşivi

dolayı, hukukun, toplumun ihtiyaç ve değerlerinden etkilenmesi doğaldır. Ancak, bu ne hukukun kaynağının ilahi olduğu, ne de hukukun din düzeni olduğu anlamına gelir. Tersini düşünmek, yani "hukuk düzeni din düzenidir"; "din düzeni hukuk düzenidir" demek, hukukun beşeri irade olduğu, açıkcası düzeni olduğu toplumun iradesi olduğu düşüncesiyle çelişir.[63] Demek ki, dinin hukukta kaynaklık değeri, sonunda, "beşeri irade ilahi iradeye tabi midir, yoksa bundan bağımsız mıdır" meselesine gelip dayanmaktadır. [64] Tabii burada, yukarıda belirttik, "beşeri irade ilahi iradeye tabidir" denir, dolayısıyla bundan teokratik toplum/hukuk/devlet düzenleri ortaya çıkar.[65] "Beşeri irade ilahi iradeden bağımsızdır" denir, dolayısıyla bundan lâik toplum/devlet/hukuk düzenleri ortaya çıkar.[66] Bu soyutlamanın zorunlu sonucu, lâik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde, din, ancak sayılabildiği takdirde belki bir etik değer[67] olarak hukukun kaynağı olabileceğidir. Bu hal dışında, dinin hukukta bir kaynaklık değerinin bulunmaması gerekir.

Gerçekten, hukukun aslî kaynağından hukuka vücut veren iradenin çıktığı yer anlaşılmaktaysa[68], bu anlamda hukukun nihaî kaynağı, hukuku olduğu ulusun vicdanıdır; Hukuk, temel çizgilerinde, dil, sanat, diğer ifade biçimleri, töreler vs., gibi içinden çıktığı toplumun ruhunun bir ürünüdür.[69] Böyle olunca, dinin hukukta bir kaynaklık değerinin bulunmaması gerekmektedir, çünkü din, mahiyetinin gereği olarak, ulusun yarattığı bir ürün değildir.[70] Öte yandan, dinin, hukukta, hukukun şekli kaynağı olarak da bir değeri bulunmamaktadır: İradenin tezahür ettiği biçim hukukun şekli kaynağına vücut vermektedir.[71] Bu anlamda, hukukun kaynağı, kanun, örf ve adet, önüne gelen somut olayda hakimin ihtilafın çözümü için yarattığı hukuk olmaktadır.[72] Kuşkusuz, bu bağlamda, dinin hukukta kaynaklık değeri yoktur. Din, ne kanun ne örf ve adet, ne de hakimin yarattığı hukuktur, çünkü din, ne beşeri bir tasvibe ihtiyaç duymaktadır. Ne kadar uzun süre kullanılmış olurlarsa olsunlar, din kuralları, salt bu nitelikten ötürü, örf ve adet hukuku kuralı olamazlar. Bir örf ve adetten söz edilebilmesi için, bir davranış kuralının sürekli ve uzunca bir süre kullanılmış olması yetmez, ayrıca bu kurala herkesin uy-

63 Recco, Il Problema, s. 497 vd.; Del Vecchio, Lezioni, s. 377 vd.
64 Kelsen, Teoria Generale, s. 8-9.
65 Hirş, Age., s. 157 vd.; Özyörük, Age., s. II, Mumcu, Age., s. 134.
66 Hirş, Age., s. 164 vd., 401; Yayla, Age., 56 vd., 91.
67 Pannain, Age., s. 247; Antolisei, Manuale di diritto penale, PS., II, Milano, 1966, s. 604; Sentenza, s. II.
68 Antolisei, Manuale PG., s. 47.
69 Antolisei, Manuale, PG., s. 47.
70 Özyörük, Age., s. 14; "Din kaidelerinin kaynağı Tanrı'nın iradesi, yani ilahi iradedir." "Ahlak kaidelerinin kaynağı ise, ilahi irade değildir. Bu kaynak insanların maşeri vicdanıdır." Hirş, Age., s. 161 vd.
71 Antolisei, Manuale, I. PG., s. 48.
72 Edis, Medeni Hukuka Giriş ve Başlangıç Hükümleri, Ankara, 1979, s. 55-137.

Levent Şahverdi Arşivi

ması konusunda bir kanaatin de bulunması gerekir.[73] İşte, beşeri tasvibi ifade eden bu kanaat, din kuralından farklı olarak, örf ve âdet denen davranış kuralını, kaynağı itibariyle beşeri iradenin ürünü kılmaktadır.

Demek ki, lâik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde, din, hukukun, ne aslî/maddî ne de şekli kaynağıdır. Böyle olunca, lâik bir toplumda, hukuk kuralı yanında din kurallarının, açıkçası hukuk düzeni yanında din düzenlerinin varlığına bakarak, dine hukukta, hukuka dinde kaynaklık değeri izafe edilemeyecek; bunlar, ilkeleri tamamen farklı, normatif düzenler olarak kabul edileceklerdir.

8. Millî İrade

Egemenliğin maddi ve manevi deneysel bir veri olan iktidar olgusunun bir tür örgünleşmesi, yani kurumlaşması olarak ortaya çıkmasından; böylece egemenliğin kaynağında salt beşeri irade olmasından; skolastik/teokratik düşünce sistemlerinden lâik düşünce sistemlerine geçişte, egemenliğin/buyurma erkinin kime ait olduğu, açıkçası "en yüksek hakimiyet sahibini"nin kim olduğu meselesi ortaya çıkmıştır.[74]

Burada, "hukuk milletin genel iradesidir" denmiştir.[75] : Hukuk bir iradedir, ama ne Tanrının, ne de en kuvvetlinin iradesidir, hukuk milletin genel iradesidir.[76] Bu düşüncenin temelindeki düşünce, "ferdin hür olarak doğduğu" düşüncesidir.[77] Hür olarak doğan fertler, "adeta aralarında evvelce bir mukavele akdetmişler gibi biribirine bağlıdırlar", "her fert bu mukaveleye dayanarak cemiyetin üyesi olur. Ve bir üye sıfatiyle bu cemiyete giren bir kısım hürriyetlerden vazgeçer, fakat buna mukabil, kanun vasıtasıyla himaye edilmiş yani "medeni" ve hakikî bir hürriyet iktisap eder.[78]" "O halde, fert, mukavele vasıtasıyla cemiyetin üyesi olduktan sonra kanunlara ihtiyariyle tabi olduğu gibi, hukukun meydana gelmesine de iştirak imkânını kazanır. Yani amme iradesi kanalı ile hakimiyete de iştirak eder".[79] Buradan, fertlerin iradelerinden bağımsız, bir "milli irade" olduğu fikri ortaya çıkmıştır.[80]

Metafizik bir kavram olduğu hakkındaki düşünceler bir yana[81] milli

73 Antolisei, Manuale, PG., s. 58; Bobbio, Norma, s. 68; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 73, dip. 48.
74 Bkz. Hirş, Age., s. 114 vd., 157 vd., 104 vd.
75 Hirş, Age., s. 170.
76 Hirş, Age., s. 165 vd., 170 vd.; Beccaria, Age., s. 118 vd., 302 vd.
77 Rousseau, Toplum Sözleşmesi, Can Yayınları, 1969, s. 12.
78 Rousseau'nun düşünceleri Hirş'ten alınmıştır. Hirş, Age., s. 171 vd. Bu düşünce İnsan Hakları Evrensel Beyannamesine girmiştir: "Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar" (md. 1), İçel/Yenisey, Ceza Kanunları, İstanbul, 1989, s. 59.
79 Hirş, Age., s. 174.
80 Hirş, Age., s. 174, 283, 200; Ruffia, Age., P. 27; Kapani, Age., s. 50 vd., 54 vd.
81 Hirş, Age., s. 400 vd.; Kapani, Age., s. 55.

Levent Şahverdi Arşivi

irade düşüncesinin sonucu olarak, lâik toplum/hukuk/devlet düzenine geçişte, bir yandan teokratik toplum/hukuk/devlet düzenlerine ait ümmet fikri yerini millet fikrine bırakırken, öte yandan kul/tebaa fikri, yerini insan/vatandaş fikrine bırakmıştır. Böylece, bugün hararetle savunulan ve uluslararası sözleşmelerle korunması, geliştirilmesi devlete temel bir yükümlülük olarak yüklenen "insan hakları" düşüncesinin temelleri bu düşüncelerle[82] atılmış olmaktadır. Bugün, gerçekten, insan hakları ancak laik-demokratik bir toplum/hukuk/devlet düzeninde, mantığı gereği, egemenin müdahale edemeyeceği ferde özgü bir özgürlük alanı bulunmadığından, insan hakları kavramının yeri yoktur. Bazan, bu düzenlerde, insan haklarının bazı tezahürlerine yer verilmiş olması, örneğin farklı inançtan olanlara hoş görülü davranılması, insan haklarının olmasını değil, egemenin ihsanını ifade eder.[83] Bu demektir ki, lâiklik ve insan hakları, biri olmadıkça diğeri de olmayan anlamında, biri diğeriyle bağıntılı kavramlardır.

9. Eşitlik, din ve vicdan hürriyeti

Egemenliğin kaynağının beşeri irade olmasının zorunlu bir sonucu, kanun önünde eşitliktir.[84] Anayasalar egemenlik millete/halka aittir[85] dedikten sonra, herkesin, eşit toplumsal itibara sahip olduğunu, cinsiyet, ırk, dil, din, siyasal düşünce, toplumsal ve kişisel şartlara bakılmaksızın kanun önünde eşit olduğunu hükme bağlamaktadır. Gerçekten egemenliği kullanan halk milletse[86], devlet iktidarının kullanımında herkesin dil, ırk,

82 Ulusal ve uluslararası metinlerle ilgili olarak bkz. Özman, İnsan Hakları ile İlgili Temel Metinler, Ankara, 1967. Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası, md. 1: "İnsan şahsının haysiyeti mukaddestir. Kamu kudretinin bütün memurları onu korumak, ona hürmet etmekle mükelleftir." "Bu sebeple Alman halkı dokunulmaz ve ferağ olunmaz insan haklarının varlığını bir nevi insan topluluğunun barışın ve yeryüzündeki adaletin temeli olarak tanır" (Lütem, Yeni Anayasalar, kitap I, Ankara, 1953, s. 38)

83 Del Vecchio, Age., s. 257; Ruggero, Storia della filosofia, Bari, 1968, s. 253; Mumcu, Age., s. 133 : "Egemenlik hakkı belli bir dine dayandırılınca devlet işleri yalnızca o dinin esaslarına görü yürütülmek zorundadır. Durum böyle olunca dinsel kurullar düşünce özgürlüğünü boğar." Hafızoğulları, Laiklik, s. 214.

84 Erem, Age., s. 188: Demokrasinin iki unsuru vardır: "Hürriyet ve eşitlik" vatandaşlar arasında mutlak bir eşitlik ancak hürriyetten fedakârlık etmekle mümkün olabilir. Buna mukabil mutlak ve hudutsuz bir hürriyet musavatı yok eder. Vicdan hürriyeti bahsinde bu makbul muvazenenin ölçüsü "lâiklik prensibi"dir.

85 Ör. İtalyan Cumhuriyeti Anayasası md. 1 (Conso, Codice penale, Milano, 1984, s. 3). İsviçre Konfederasyonu ve Kantonlar Anayasaları için bkz. Dareste, R.F., -Dareste, P., Esas Teşkilât Kanunları, Çev. E. Menemencioğlu, cilt, II, s. 116 vd. Çekoslovakya Cumhuriyeti Anayasası, md. 1 (Lütem, Yeni Anayasalar, II, Ankara, 1953, s. 331); Burma Birliği Anayasası, md. 3 (Lütem, Age., s. 297). Çin Cumhuriyeti Anayasası, md. 3 (Lütem, Age., s. 381); Endonezya Cumhuriyeti Geçici Anayasası, md. 1 (Lütem, Age., s. 445); Finlandiya Anayasası, md. 1 (Lütem, Age., s. 499). 2 Ekim 1946 Fransız Cumhuriyeti Anayasası, md. 1 (Lütem, Age., 535). Haiti Cumhuriyeti Anayasası, Başlık III, Böl. I (Lütem, Age., s. 600). İngiltere için bkz. Lütem, Age., s. 313. Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası, md. 20/2 (Lütem, Age., I, s. 43).

86 Del Vecchio, Lezioni, s. 290 vd., 295; Hirş, Age., s. 182; Kuşkusuz millet/ulus/halk kavramını belli bir kesitteki halkla veya seçmen kitlesiyle eş tutmak elbette mümkün değildir (Yayla, Age., s. 23). Ancak demokratik hukuk düzenlerinde milli iradenin seçimle tezahür ettiği de bir ger-

Levent Şahverdi Arşivi

renk, cinsiyet, siyasal düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri nedenlerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşit olması dolayısıyla hiç bir kişiye, zümreye, sınıfa imtiyaz tanınmaması gerekir. Aksi halde, egemenliği kullanan halk arasındaki ayırım, ismi ne olursa olsun, özünde kişisel, zümresel veya sınıfsal egemenliğe vücut verir. Kuşkusuz, bu, milli egemenlik ilkesiyle[87] çelişir.

Kanun önünde eşitlik, her şeyden önce din ve vicdan hürriyetini zorunlu kılmaktadır.[88] O nedenle, lâik-demokratik hukuk düzenleri, herkesin vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetine sahip olduğunu kabul etmektedir. Bir dine inanmak, bir yandan ibadet etmek ve dini ayinlerde bulunmak hakkını birlikte getirirken, öte yandan dini öğrenme, öğretme, yayma ve örgütleme hakkını da birlikte getirmektedir.[89] Ancak, vicdan, dini inanç ve kanaate sahip olmak hakkı devletin hiç bir şekilde müdahale edememesi anlamında mutlak bir hakken; ibadet, dinî ayin ve tören yapmak hakkı, dini öğrenme, öğretme, yayma ve örgütleme hakkı mutlak bir hak sayılmamaktadır. Uluslararası ve ulusal düzenlerde, bu hakların kullanımının, "genel ahlak" veya "kamu düzenini" gözetmek veya "varlığını korumak" amacıyla düzenlendiği gözlenmektedir.[90] Elbette, lâik hiç bir hukuk düzeni, varlığını sürdürmek istiyorsa, sonunda örneğin kendisini ortadan kaldıracak veya kendisinin üstünde olacak dini bir örgütlenmeye müsaade edemez.

Kuşkusuz, bu bağlamda, herkesin inancını serbestçe yaşaması imkânı ortaya çıkmaktadır. Lâik-demokratik bir hukuk düzeninde zaten, ferden, kimsenin inancını yaşamasına engel olunmamaktadır. Tersine, bu dü-

çektir (Virga, Age., s. 41, 43 vd.). O nedenle "egemenliği kullanan halk millettir" ifadesi doğrudur. Zor kullanma yetkisiyle ilgili olmakla birlikte aynı doğrultuda olmak üzere bkz. Kelsen, Lineamenti, s. 113 vd.

87 Del Vecchio, Lezioni, s. 295; Yayla, Age., s. 26, 59, 94: "Egemenlik, gerçekte, bir özneyi bir de nesneyi gerektirir. Yani, egemenlik, bir gücün başka bir güç üzerinde hakimiyeti demektir. Ama egemenlik bütün millete ait olunca, bunun anlamı, hiç bir kişinin, zümrenin veya sınıfın millete hakim olamayacağıdır."

88 Erem, Age., s. 188: "Vicdan hürriyeti amme haklarından, dolayısıyla insan haklarındandır. Din hürriyeti, vicdan hürriyetinin tezahürüdür. Vicdan hürriyeti ancak lâik olan bir muhitte mevcudiyetini idame ettirebilir." Taplamacıoğlu, Age., s. 250: "Hukuk yönünden lâiklik, demokrasinin bir gereğidir. Demokrasi iki ana temele dayanır: Özgürlük ve Eşitlik. Lâiklik bu iki ana ilkenin tabii bir sonucudur."

89 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi md. 18: "Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır; bu hak din ve kanaat değiştirmek hürriyetini, dinini veya kanaatını tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat, ibadet ve ayinlerle izhar etmek hürriyetini gerektirir."

90 İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi md. 29/1-2: "Her şahsın, şahsiyetinin serbest ve tam gelişmesi ancak içinde yaşamasıyla mümkün olan topluluğa karşı vecibeleri vardır." "Herkes haklarını kullanmak ve hürriyetlerinden istifade etmek hususunda, ancak kanun ile sırf başkalarının hak ve hürriyetlerinin tanınmasını ve bunların saygı gösterilmesini sağlamak maksadıyla ve demokratik bir cemiyette ahlâk, nizam ve genel refahın muhik icaplarını karşılamak için tesbit edilmiş kayıtlamalara tabidir"; İtalyan Anayasası, md. 19-20 (Conso, Codice Penale, s. 6). İsviçre Federal Esas Teşkilât Kanunu, md. 49, 50, 51, 52, 53, 54 (Dareste F.R., -Dareste D., Age., II, s. 152). Bkz. Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası, md. 4/3 (Lütem, Age., I, s. 39).

Levent Şahverdi Arşivi

zenlerde mantığının gereği olarak, inançta çoğulculuk tanınarak, insanların ayırımsız inançlarını yaşamaları istenmiştir. Tabii ki, böyle bir düzende bir kimsenin inancını yaşaması, diğer bir kimsenin inancını yaşamasının engeli olamaz. Elbette, bu, bazı kısıtlamaları birlikte getirmektedir. Ama bu kısıtlama, bir kimsenin özgürlüğünü ortadan kaldırmak değildir, bir başka kimsenin aynı nitelikteki bir özgürlüğünü teminat altına almaktır, açıkçası bir kimsenin bir değerini başka bir kimsenin aynı nitelikteki değeriyle dengelemektir. [91]

Bu cümleden olarak, bugün, herkes "dinini yaşama hakkına sahiptir" denmektedir. Bununla kastedilen, ferdin, hukuk düzeni yanında, bu düzenle uyumlu olmak kaydıyla, eşit veya madun yaygın veya örgün, başka bir düzenin de muhatabı olabilmesiyse, zaten, bugün, lâik-demokratik düzenlerde bu engellenmemekte, tersine korunmaya çalışılmakta ve geliştirilmektedir. [92]

Ancak, bu ifadeyle kastedilen, normatif deneyimin salt dinsel deneyime indirgenerek ferdin sadece din düzeninin muhatabı kılınmasıysa, bu halde ortada zaten lâik bir devlet düzeni yoktur, teokratik bir devlet düzeni vardır. Kuşkusuz, böyle bir devlet düzeninde artık "dini yaşama hakkı"ndan değil, olsa olsa "dini yaşama mecburiyeti"nden söz edilir. Elbette, dini yaşamanın ferde bir mecburiyet olarak yüklediği toplumsal bir düzende, eşitlik, din ve vicdan hürriyeti yoktur. Öyleyse, teokratik bir düzenin gereklerine uymayı ifade ettiğinde, "dini yaşamak" biçiminde bir insan hakkının varlığı, lâik-demokratik bir hukuk düzeninde mümkün olmamak gerekir.

10. **Lâik düzende din**

Din ve vicdan hürriyetinin sonucu, din, lâik düzende, kamusallıktan arındırılmış, salt ferdi-toplumsal bir değer olarak ortaya çıkmaktadır.[93]

Din insana vergidir.[94] İnsan dışındaki varlıkların, özellikle insanın yarattığı varlıkların dininden söz edilemez. Bundan ötürü toplumun ve bunun egemen ifadesi olan devletin dini olmaz.[95] Ya dinsel devlet veya

91 Hirş, Age., s. 172; Rocco, L'Oggetto,s. 444; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 23.

92 Bobbio, Norma, s. 6; Bobbio - Pierandrei, Introduzione alla costituzione, Bari, 1985, böl. 5, s. 141 vd.

93 Croce, Storia D'Europa, Bari, 1965, böl. I. s. 7 vd., II, s. 22 vd.; Taplamacıoğlu, Age., s. 173 vd., 186 vd.

94 Brelich, Introduzione alla storia delle religioni, Parte prima, Anno Accademico, 1961-62, Edizioni delle Ateneo, Roma, 1963, s. 2, 3.

95 Erem, Age., s. 186: Hukuk devletinde "Devlet dini olmaz. Çünkü hukuk devleti fikri ile mevcut dinlerden birini tercih fikri kabili telif değildir." Taplamacıoğlu, Age., s. 173 vd., 218 vd. Ancak egemenliğin millete ait olduğunu ifade eden bazı anayasalarda, ya girişte (Bkz. İsviçre 9 Mayıs 1974 Federal Esas Teşkilat Kanunu: "Kâdri mutlak Allah'ın izniyle." Dareste, F.R., - Dareste, P., Age., II, s. 131; Almanya Federal Cumhuriyeti Anayasası: "Allah ve İnsanlar kar-

Levent Sahverdi Arşivi

toplum düzenleri olur, ya devlet veya toplum düzenlerinde din olur. Dinsel devlet veya toplum düzenleri, egemenliğin kaynağının ilahi olduğu toplumsal düzenlerdir, yani teokratik düzenlerdir. Bu düzenlerde, din, lâik düzenlerin tersine, salt kamusal bir değer olarak ortaya çıkmaktadır. Dinin kamusal bir değer olarak algılandığı bu düzenlerde, doğal olarak din ve vicdan hürriyeti, eşitlik ortadan kalkmakta, milli devletin yerini zümresel devlet almakta, sonunda dinin mutlaklık, evrensellik karakteri.[96] dinin siyasi örgütlenmesinin ifadesi teokratik devlete mal edilmekte, böylece teokratik düzenin, yegâne mutlak, evrensel meşru bir toplumsal düzen olduğu kanıtlanmaya çalışılmaktadır.[97]

Ancak, din, madem insana vergidir, kamusal bir değer olamaz, karakteri kamusallık olamaz. Teokratik devletin dine izafe ettiği kamusallık, dinin ne mutlaklık, ne de evrensellik karakterinin bir sonucudur. Dinin, kamusallık izafe edilmeksizin, salt ferdi - toplumsal bir kurum olarak algılanması, ne mutlaklık, ne de evrensellik karakterini giderir. Öyleyse, lâik toplumsal düzenlerde ortadan kalkan, ferdi - toplumsal bir kurum olarak din değildir; dine izafe edilen kamusallık değeridir, yani teokratikleştirilmiş toplumsal düzendir.

Bu, bir olgular sistemi bütünü olarak algılanması yanında aynı zamanda bir kurallar sistemi bütünü olarak algılanabilen toplumda, normatiflik olgusunun çoğulcu karakteri giderilmek istenmiyorsa, bu olgunun farklı yönlerini ifade eden din ve hukukun birbirinin varlığını ortadan kaldırmaması veya birinin ötekini istilâ etmemesi zorunluluğunu ortaya çıkarmaktadır. Bu bağlamda, hiç bir din mutlaklık ve evrensellik karakterinden ötürü başka bir dinin varlığını kabul etmediğinden, lâik düzenlerle bağdaşamaz. Ama, lâik düzenler, mantığının gereği olarak, her dinin, her dini inanışın bir diğeriyle birlikte yaşamasına imkân verdiğinden, her dinle, adına din denen her inanç düzeniyle bağdaşabilir.

Buradan, lâikliğin sınırı meselesi ortaya çıkmaktadır.

şısındaki mes'uliyetini müdrik olan..." Lütem Age., I, s. 38) ya temel hükümler arasında (1924 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası md. 1, 26: Anayasa 1928 de tadil edilmiş, dine ilişkin bu maddeler kaldırılmıştır: Lâiklik "terimi ilk kez 1937'de Anayasada yer almıştır) dine işaret edildiği görülmüştür. Egemenliğin kaynağının beşeri irade olduğunu kabul eden bu hukuk düzenlerinde, devlete dinin izafesi, ne devletin lâik karakterini gidermeye ne de kamu tüzel kişisi devletin bir dininin olduğunu belirtmeye matuftur. Bununla ifade edilmek istenen, egemen iradesiyle belli bir toprak üzerinde devleti meydana getiren bir halkın/ulusun/milletin fertlerinin çoğunluğunun inançsal niteliğidir. Bu itibarla, lâik bir devlet düzeninde devlete bir dinin izafesi dini devletin bir unsuru olan egemenlik/buyurma erki ile değil, ama devletin diğer bir unsuru olan halk/ulus/milletle, hatta çok zaman halk/ulus/milletin üzerinde egemenliğini icra ettiği ülkeyle irtibatlandırmaktadır. Zaten, bu gün, bazı teokratik devlet düzenleri hariç, dinler karşısında tarafsız olan lâik-demokratik devlet düzenlerinde, devlete bir dinin izafesinden özellikle kaçınılmaktadır. (Ancak, bkz. farklı düşünce, Başgil, Age., s. 13).

96 Mosca, Age., s. 16, 20, 22, 29; Moscati, Age., s. 245.

97 Hirş, Age., s. 157-161; Mosca, Age., s. 70 vd., 77 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

IV. LÂİKLİĞİN SINIRI

11. Alan farklılaşması

Halkının örgünleştiği, yani iradesiyle hukukunu oluşturduğu bir ülkede, asli tek bir kamusal iktidar, yani tek bir egemen vardır. Bu, o ülkede halkın hukuku olarak ifadesini bulan devlettir.[98] Devletin, dolayısıyla devletin hukuk düzeninin bir unsuru olarak egemenlik, sadece devlete, dolayısıyla devletin hukuk düzenine izafe edilebildiğinden, bir ülkede ancak tek bir egemen düzen olabilir. Bu, o devletin hukuk düzenidir.

Demek ki, bir ülkede hem hukuk düzeni, hem de din düzeni egemen olamaz. Egemen, ya o ülke halkının iradesiyle oluşturduğu devletin hukuku hukuk düzeni olur, ya o ülkede örgün din düzeni aynı zamanda devletin hukuku, hukuk düzeni olur. Birinci halde laik devlet düzenleri, ikinci halde teokratik devlet düzenleri ortaya çıkar. Bu bağlamda, lâik devlet düzenleri, ülkede, kurallarına aykırı olmamak kaydıyla kendine eşit veya madun din düzenlerine imkân verirken[99]; teokratik devlet düzenleri, mantığının gereği olarak, ülkede, halkının iradesinin ifadesi olan bir hukuk düzenine imkân vermez. Bu demektir ki, teokratik devlet düzenlerinde hukuk düzeni aynı zamanda din düzeni, din düzeni aynı zamanda hukuk düzeniyken; laik devlet düzeninde hukuk düzeni aynı zamanda din düzeni, din düzeni aynı zamanda hukuk düzeni değildir; iki düzen, normatiflik karakterleri dışında, birbirinden tamamen farklıdır.

Bu durum, bir yandan hukuk ve dinin kendilerine özgü düzenleme alanlarının tesbitini[100], dolayısıyla din kurallarının tasnifini zorunlu kılarken, öte yandan hukuk düzeni yanında din düzenine yer verilip verilmeyeceğinin, verilecekse ne biçimde yer verileceğinin belirlenmesini [101] dolayısıyla bu konuda yegâne mümkün sistemlerin neler olabileceğinin ortaya konulmasını zorunlu kılmaktadır.

12. Din kurallarının tasnifi

Henüz üzerinde uyuşulan bir tanımı olmamakla birlikte[102], normatif alemin bir parçası olarak yaygın veya örgün her din gene bu alemin bir parçası olan hukuk, ahlak vs. gibi, kendine özgü bir kurallar sistemi bütünüdür.[103] Birlikte din denen bir bütünü oluşturan bu kurallar, bir yandan inananla inanılan arasındaki ilişkileri, inanılana yapılan ibadet ve ayin-

98 Kelsen Lineamenti, s. 105 vd., 111 vd., özellikle s. 113-4.
99 Bobbio - Pierandrei, Age., s. 141.
100 Bobbio - Pierandrei, Age., s. 143.
101 Bobbio - Pierandrei, Age., s. 144.
102 Brelich, Age., 3; Taplamacıoğlu, s. 49 vd.
103 Bobbio, Norma, s. 4-5, 6; Brelich, Age., s. 113 vd.

Levent Sahverdi Arşivi

leri[104] düzenlerken, öte yandan inananlar arasındaki, inananlarla aynı inanıştan olanların birliğini ifade eden cemaat arasındaki ve farklı cemaatlerin biribiri arasındaki ilişkileri düzenlemektedirler.[105] Böyle olunca, ismi, örgünlük düzeyi ne olursa olsun, din denen her kurallar sisteminde, sistemi oluşturan kurallar, inanç, ibadet ve "muamelat"[106] kuralları olarak ayrılabilmektedirler.

Hukuk, din, ahlak düzenlerinin kesiştikleri alan, genelde "muamelât" kurallarınca düzenlenen beşeri ilişkiler alanıdır. Hukuk, hem norm [107], hem müessese[108], hem de süjelerarası ilişki[109]'dir.[110] Süjelerarası ilişkiden anlaşılan, bir kimsenin bir hakkı veya yükümlülüğü karşısında diğer bir kimsenin bir yükümlülüğünün veya hakkının bulunmasıdır.[111] Dinin muamelat kuralı denen kurallarla düzenlediği beşeri ilişkiler alanı, aslında, bir kimseye bir hak veya yükümlülük yüklerken karşılık olarak diğer bir kimseye bir yükümlülük veya bir hak yükleyen hukukun düzenleme alanıdır, çünkü din, norm, örgünleşmişse, müessese olmakla birlikte, sadece hakkı olup karşılığında mükellefiyeti olmayan bir süje (Tanrı) ile hak ve mükellifiyetleri olan bir süjenin münasebeti olduğundan[112], hukuktan farklı olarak süjelerarası bir ilişki değildir. O nedenle, lâik toplumsal düzenlerde, dinle hukukun sınırı bu süjelerarasılık olmaktadır. Bu, genelde, dinle devletin ayrılması olarak ifade edilmektedir.[113] Gerçekten, dinle dev-

104 Taplamacıoğlu, Age., s. 294, 295. Özellikle bkz. Brelich, Age., s. 53 vd., 61 vd., 81 vd.

105 D'Eril - Mandelli - Corrieri, II, Fiume della storia, Vol. I., Mondadori, 1967, s. 76; Moscati, Age., s. 254, 266; Başgil, Age., s. 137 vd.

106 Taplamacıoğlu, Age., s. 304; Başgil, Age., s. 137: "... din sırf inançtan ve ibadetten ibaret değildir; aynı zamanda muayyen bir hayat ve cemiyet sistemi ve bir fiil ve hareketler kanunudur"; Moscati, Age., s. 254; D'Eril - Mandelli - Corrieri, Age., s. 75, 76.

107 Bobbio, Norma, s. 3 vd.; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 31 vd.

108 Bobbio, Norma, s. 10 vd.; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 35 vd. Bkz. Romano, L'ordinamento giuridico, Firenze, 1951.

109 Bobbio, Norma, s. 23 vd.; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 42 vd.

110 Bobbio, Norma, s. 30 vd. Özellikle s. 33, 34; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 48-49.

111 Kant, Metafisica dei costumi, ediz, UTED., 1956, s. 406, 407; Scarano, I rapporti di diritto penale, Milano, 1942, s. 5; Del Vecchio, Hukuk Felsefesi Dersleri, Çev. S. Erman, İstanbul, 1952, s. 120 vd., 129.

112 Beşeri davranış, Kant'a göre (Metafisica, s. 406), dört biçimde ortaya çıkmaktadır. (Kant'ın düşünceleri için bkz. Hirş, Age., s. 199 vd.): Sadece hakkı olup karşılığında mükellefiyetleri olmayan (Tanrı) bir süje ile hak ve mükellefiyetleri olan bir süjenin münasebeti. Bu din düzenidir. Sadece mükellefiyetleri olup karşılığında hakları olmayan (köle) bir süje ile hakları ve mükellifiyetleri olan bir süjenin münasebeti. Ne hakları ne de mükellefiyetleri olan bir süje ile (hayvanlar ve şeyler) hakları ve mükellefiyetleri olan bir süjenin münasebeti. Hakları ve mükellefiyetleri olan bir süje (insan) ile hakları ve mükellefiyetleri olan diğer bir süjenin münasebeti. İşte bu münasebetlerden sadece bu sonuncusu Kant'çı felsefede hukuki münasebet sayılmaktadır (Bkz. Bobbio, Norma, s. 25; Hafızoğulları, Ceza Normu, s. 43, dp. 34). Böyle olunca, dinle hukukun düzenleme alanları biribirinden kesinlikle ayrılmış olmaktadır. O halde, toplum düzeni biçiminin teokratik devlet devlet düzeni olduğu anlaşılmadıkça, din düzeninden devlet düzeninin bunun tersi, devlet düzeninden din düzeninin ayrılması bir keyfilik değil bir zorunluluktur.

113 Zaten, İsa "Benim saltanatım bu dünyada değildir" ve "Tanrı'nınkini Tanrı'ya Kayser'inkini Kayser'e verin" demekte dünyevi devletin işlerine karışmak istemediğini belirtmiş bulunuyordu" (Hirş, Age., s. 158; Mosca, Age., s. 70). Taplamacıoğlu, Age., s. 299-304 : "İslamın doğuşta ve oluşta en büyük kuvveti gerçekçi ve devrimci olmasıdır." "İlme, fazilete ve uzmanlığa bu kadar saygı gösteren İslâmiyetin uzun bir süreden beri yenilik ve yorumlara bütün kapıları ka-

Levent Şahverdi Arşivi

let aynıysa, hukuk dindir, din de hukuktur. Bu, teokratik devlettir. Dinle devlet farklıysa, hukuk din, din de hukuk değildir. Bu, lâik devlettir. O halde, lâik toplum düzenlerinde, din başka bir normatif düzen, hukuk başka bir normatif düzendir. Buradan, zorunlu olarak, bir yandan beşeri iradenin ilahi iradeyi, ilahi iradenin beşeri iradeyi ortadan kaldırmadığı ve dolayısıyla hukukun dini, dinin hukuku geçersiz kılmadığı, daha özelde hukuk kuralının din kuralını, din kuralının hukuk kuralını ilga etmediği sonucu çıkarken, öte yandan, bununla bağıntılı olarak, hukukun muhatabı olan kimsenin, tabii isterse, dinin de muhatabı olabildiği sonucu çıkmaktadır.

Bu sonuç, doğal olarak, lâik hukuk düzenlerinde dinin düzenlenmesini zorunlu kılmaktadır. Düzenleme, ülkelerin tarihsel, siyasal ve toplumsal koşullarıyla bağıntılı olmakla birlikte, katıksız şekillerinde, ya örgün dini tanımak, ya yaygın dini tanımak, ya da dine karşı olmak biçiminde ortaya çıkmaktadır.

13. Örgün dini tanıyan hukuk düzenleri

Örgün dini tanıyan hukuk düzenlerinde, devlet, ülkede mevcut maruf ve müesses dinleri tanır, bunlara karşı tarafsızdır, her hangi birinin iç düzenine, ibadet ahkâm ve erkânına müdahale edemez.[114] Bu hukuk düzenlerinde, devlet karşısında dinin örgünlük düzeyi, her ülkenin kendi tarihsel, siyasal ve toplumsal koşullarıyla bağıntılı olarak değişebilmektedir. Bunun tipik örneklerinden biri İtalyan hukuk düzenidir.[115]

İtalyan Anayasası, "temel ilkeler" başlığı altında, egemenliğin halka ait olduğunu belirttikten sonra (md. 1), Devletin ve katolik kilisesinin her

---

pamış görünmesi sisteme hakim olan ilkelere aykırıdır"..."Fakat uzun yıllar yoruma yer verilmemesi, bu dinin çağdaş hayata uygulanması konusunda, düşünürler arasındaki fikir ayrılıkları yaratmıştır." Geleneksel sistem "siyaset ve dini birleştiren bir geleneği yorumlayacak, din ile hayatın diğer yön ve görüşlerinin birlik arzettiğini savunur ve böylece bugüne kadar uygulanan İslamiyeti olduğu gibi devam ettirmek amacını güder." Temel ilkelere dönme görüşünde olanlar peygamber ve dört halife devrinde gerçeklikte olan Müslümanlığı "Batı dünyasında iyi olan her şeyi de özellikle icmanın çağdaş bir yorumu saydıkları siyasi demokrasinin İslamiyete uygulanmasını isterler." Lâik sistem taraftarları "kesin olarak din ve dünya işlerini biribirinden ayırtetme yolunu tutmuştur. İslâmda dünya işleri (emr-ü dünya) ve din işleri (Emr-ü âhiret) şeklinde yapılan bölümlemeler bu kere kanun maddeleriyle doğrulanmıştır. Bu konuda, ayrıca bkz. Başgil, Age., s. 143-146: Özellikle "... Bugün Türkiye'de dini usul ve hukukun yeniden hakim olmasını istemek, bizce, muhali temenni etmektir. Binaenaleyh makul olan dini usul ve hukuku Müslüman ferdin takip ve takdirine bırakmak ve bu usul ve hukukun Devlet hukukuyla mücadeleye girmesine meydan vermemektir."

Demek ki, hangi açıdan bakılırsa bakılsın, madem hukuk dinden farklı olarak norm, müessese olmak yanında ayrıca sujelerarası münasebettir, ulaşılan uygarlığın bir gereği olarak bugün, dinle hukukun ayrılması bir keyfilik değil bir zorunluluktur.

114 Başgil, Age., s. 14; Arsal, Age., s. 83.

115 Bkz. Taplamacıoğlu, Age., s. 300.

Levent Şahverdi Arşivi

birinin kendi düzeninde bağımsız ve egemen olduğunu kabul etmekte, aralarındaki ilişkilerin Laterano Antlaşmalarıyla düzenlenmiş bulunduğunu ifade etmektedir (md. 7). Ancak, Anayasa, bununla kalmamakta, tüm dini inanışların, kanun önünde eşit olduklarını ilan etmekte, Katoliklikten farklı dini inanışların, İtalyan hukuk düzeniyle çatışmamak kaydıyla, kendi esaslarına göre örgünleşme hakkına sahip bulunduklarını kabul etmekte, bunlarla Devletin ilişkilerinin, kendi temsilcileriyle anlaşmalar esas olmak üzere kanunla düzenleneceğini belirtmektedir (md. 8).[116] Böylece, hukuk düzeniyle örgün bir düzen olarak dinin ilişkileri belirlendikten sonra, anayasada, ayrıca temel bir hak olarak din ve vicdan özgürlüğü düzenlenmektedir. Anayasa, "Vatandaşların hakları ve ödevleri" başlığını taşıyan birinci bölümünde, medeni ilişkiler başlığı altında öteki temel haklar yanında din ve vicdan hürriyetine yer vermektedir. Anayasa herkesin ferden veya örgünlenerek dini inancını serbestçe açıklamak, propaganda yapmak, genel adab ve ahlaka aykırı olmamak kaydıyla, ibadette bulunmak hakkına sahip olduğunu kabul etmekte (md. 19), ancak örgün dinin hiç bir şekilde özel sınırlandırmalarının nedeni olamayacağını kaydetmektedir (md. 20). [117]

Demek ki, bu tip hukuk düzenlerinde, fert, bir yandan devletin vatandaşı, yani devletin hukukunun muhatabı olurken, öte yandan, muhatabı olduğu hukukla oluşan kamusal düzenle kayıtlı olarak, örgün dinî bir cemaatin mensubu, yani bir dinin emirlerinin muhatabı olabilmektedir.[118] Böyle olunca, hukukla oluşan kamusal düzenine aykırı olmadıkça, ferd, dini öğrenme, öğretme, yayma ve teşkilatlandırma yanında dininin emirlerine uymak imkânına da sahip olacaktır.[119] Kuşkusuz, teokratik devleti isteme eğilimlerinin, yani dini-siyasi iktidar çatışmalarının artık tarihe karıştığı toplumlarda, toplumun bir oluşumu sonucunda ortaya çıkan böylece devletin hukuk düzeni yanında örgün dine imkân veren bu düzenlerde, hem laik devlet hem de örgün din, mümkün tüm boyutlarıyla gerçekleşebilmektedir. Bundan ötürü, bu düzenlerde lâiklik veya din ihlallerine artık pek fazla rastlanmamaktadır.[120]

14. **Yaygın dini tanıyan hukuk düzenleri**

Yaygın dini tanıyan hukuk düzenlerinde, Devlet, ülkede bilinen yaygın dinleri tanır, ancak bunların örgünleşmesine izin vermez. Din ve vicdan hürriyetini tanıyan bu hukuk düzenlerinde, Devlet, hukukuyla oluşan kamusal düzene aykırı olmadıkça, kimsenin dininin emirlerine uyulmasına

116 Conso, Codice Penale, s. 3.
117 Conso, Codice Penale, s. 6.
118 Bobbio - Pierandrei, Age., s. 141 vd: Sistemin değerlendirilmesi için, bkz. s. 150.
119 Başgil, Age., s. 137 vd., 143 vd.
120 Bkz. La Tutela della Liberta di religione, ordinamento internazionale e normative confessionali, a cura di Silvio Ferrari e Tulio Scovazzi, Padova, 1988.

Levent Şahverdi Arşivi

karışmaz. Din hizmetleri, dinin eğitim öğretim vs. bir kamu hizmeti olarak, devlet eliyle yürütülür. Bu düzenlerin tipik örneklerinden biri, bizim hukuk düzenimizdir.

Anayasa, laikliği devletin bir niteliği olarak görmekte (md. 2), egemenliği millete izafe etmekte (md. 6), herkesin kanun önünde eşit olduğunu (md. 10), din ve vicdan hürriyetine sahip bulunduğunu (md. 24) kabul etmektedir. Ancak, bu düzende, tüm kurum ve kuruluşlarıyla örgün din kaldırılmış[121], dinin siyasete karıştırılması engellenmiş (md. 68), lâik devlet düzenini din adına yıkarak teokratik devlet düzenini getirmeye matuf fiiller yasaklanmıştır (bkz. TCK. md. 163) (*). Buna rağmen, Anayasa, antlaşmalardan doğan yükümlülükler hariç, yaygın dini tanımaktadır. Dini ferdi-toplumsal bir kurum olarak alan Anayasa[122], din hizmetlerini, dinin eğitim-öğretimini (md. 24/2 ayrıca bkz. ve krz. md. 26, 27) vs., bir kamu hizmeti saymakta (md. 136), dolayısıyla hizmetin gerektirdiği bir örgütlenmeye yer vermektedir.[123] Tabii, bu örgütlenme, ülkedeki maruf ve müesses bir dinin devlet eliyle örgünleştirilmesi değildir, sadece bir kamu hizmetinin kamu hukuku ilkeleri esas olmak üzere teşkilâtlandırılmasıdır.

Demek ki, tarihi, toplumsal, siyasal koşullarının belirlediği bu hukuk düzenlerinde, fert, devletin hukuk düzeni yanında, ona eşit veya dûn örgün bir dinin yani müesseseleşmiş bir din düzeninin değil, ancak yaygın bir dinin muhatabı olabilmektedir. Kısacası bu hukuk düzenlerinde, normatif hayattaki çeşitleme, henüz ileri bir düzeye ulaşmamıştır, ayrıca

121 431 sayılı Hilafetin Kaldırılmasına ve Hanedani Osmaninin Türkiye Cumhuriyeti Memaliki Haricine çıkarılmasına dair Kanun: md. 1. "Halife hal'edilmiştir. Hilafet, Hükümet ve Cumhuriyet mana ve mefhumunda esasen mündemiç olduğundan Hilafet makamı mülgadır" (3 Mart 1340 ve 26 Recep 1342). 429 sayılı Şer'iye ve Efkâf ve Erkâni Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun: Md. 1. "Türkiye Cumhuriyetinde muamelâtı nasa dair olan ahkâmın teşri ve infazı Türkiye Büyük Millet Meclisi ile onun teşkil ettiği hükümete ait"tir. (8 Mart 1340 ve 26 Recep 1342); 1924 Anayasasını değiştiren 10 Nisan 1928 tarih ve 1222 sayılı kanun. Bu kanunla Anayasanın 1. maddesinden "Türkiye Devletinin dini islamdır" hükmü, 26. maddesinden "ahkamı şer'iyenin tenfizi" hükmü çıkarılmıştır. 3.2.1937 tarih ve 3115 sayılı kanunla 1924 Anayasasının 1. maddesine Türkiye Devleti "Lâik"tir ibaresi konmuştur. 3 Mart 1340 tarihli ve 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu. 30 Teşrinisani 1341 tarih ve 677 Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Bir Takım Ünvanların Men ve İlgasına Dair Kanun. 3 Kanunuevvel 1934 tarihli ve 2596 sayılı Bazı Kisvelerin Giyilemeyeceğine Dair Kanun (Bkz. Anayasa md. 174). Ayrıca bkz. Hiyanet-i Vataniye Kanunu, 29 Nisan 1336. Md. 1. Artık bu kanun TCK'nın 23. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır.

* Bu hüküm 12.4.1991 tarih ve 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu'nun 23. maddesiyle yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak, bu konuyla ilgili olarak bkz. bu kanun md. 1, 7. Ayrıca bkz. Hafızoğulları, TCK'nun 141, 142 ve 163. Maddeleri Üzerine Düşünceler, G.Ü. Gazi Eğitim Fak. Der., cilt 6, sayı 1, s. 261 vd.

122 Yayla, Age., s. 91.

123 429 sayılı Şer'iye ve Efkâf ve Erkânı Harbiye Umumiye Vekâletlerinin İlgasına Dair Kanun bu kanunla "itikat ve ibadete dair bütün ahkâm mesailinin tedviri ve müessesatı diniyenin idaresi için..." "bir Diyanet İşleri Reisliği makamı tesis edilmiştir (md. 1); 633 sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun md. 1: "İslam dininin inançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek üzere Başbakanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığı kurulmuştur.

Levent Sahverdi Arşivi

kendisini belirleyen koşullarda böyle ileri bir düzeye ulaşmasına da imkân yoktur. Bununla birlikte, bu düzenlerde, fert, bir dine kayıtsız inanabilmekte, muhatabı olduğu hukuk düzeniyle oluşan kamusal düzene aykırı olmamak şartıyla inandığı dinin emirlerine serbestçe uyabilmekte, Devletin bir kamu hizmeti olarak sunduğu din hizmetlerinden, isterse kamu hukuku kuralları uyarınca yararlanabilmektedir. Kuşkusuz, bu tip hukuk düzenlerinde, bir yandan örgün dine yer verilmemiş olması, ama din hizmetlerinin Devlet eliyle yürütülmesi, öte yandan lâiklik düşüncesinin, çok zaman iktidarı meşrulaştırma dışında, bilimsel, tarihi, siyasal, toplumsal zorlamaların sonucunda ortaya çıkmamış olması, siyasi iktidarların tavırlarıyla da bağıntılı olarak, ya ardı arkası kesilmeyen laiklik ihlalleri iddialarına, ya da, teokratik düzeni isteme eğilimleri hariç, din ve vicdan hürriyeti ihlalleri iddialarına yer vermektedir. Ancak, bu iddiaların bir çoğu, bizce sistemin özüründen değil, sistemi tanımamaktan; lâiklik geleneğinin henüz toplumda yeterince oturmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

15. Dine karşı olan hukuk düzenleri

Dine karşı olan hukuk düzenleri, genelde Marksçı düşüncelerden etkilenen hukuk düzenleridir.[124] Marksçı düşüncede bir üst yapı kurumu olarak algılanan din feodal, kapitalist düzenlerin bir ürünü sayılmakta, dolayısıyla proleter sınıfı sömürmenin bir vasıtası olarak görülmekte, sömürünün kalkmasıyla, yani proletarya diktatörlüğünün kurulmasıyla birlikte, zorunlu olarak, ister örgün ister yaygın olsun, dinin ortadan kalkacağına, böylece toplumsal yeni değerlerin doğacağına inanılmaktadır. Kısacası, Marksçı düşünceden kaynaklanan hukuk düzenlerinde, "din afyondur"[125], öyleyse yasaklanması, toplumdan tasfiye edilmesi gerekmektedir. Bundan ötürü, dini kötülemek, dinsizlik propagandası yapmak serbesttir. Dini ortadan kaldırmak, dinsizliği yaygınlaştırmak devletin görevidir. Bu düzenlerin tipik örneklerinden biri SSCB, hukuk düzenidir.

Sovyet anayasası, Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliği'nin, işçilerin ve köylülerin sosyalist devleti olduğunu (md. 1), iktidara tamamen şehir ve köy işçilerinin malik bulunduğunu (md. 3) belirttikten sonra, "yurttaşlara vicdan hürriyeti temin zımnında" "kilise ve kilise mektebini" devletten ayırmış, "dinî mezheplerde ibadet hürriyeti gibi din aleyhine propaganda hürriyeti"ni de tüm vatandaşlara tanımıştır (md. 124).[126]

124 Taplamacıoğlu, Age., s. 300. Ancak bkz. Yugoslavya Anayasası md. 11, Dareste, R. F., - Dareste, P., Esas Teşkilat Kanunları cilt III, Çev. Menemencioğlu, Hukuk İlmini Yayma Kurumu, s. 305.

125 Marx-Engels, Opere Scielte, a cura di Luciona Gruppi, Editori Riuniti, Roma, 1964, s. 57 vd.; Marx-Engels, Scritti Sull' arte, a cura di Carlo Salinavi, Bari, 1967, s. 40 vd. ve özellikle, 46; Marx-Engels, La Concezione materialistica della storia, Editori Riuniti, Roma, 1966.

126 Sosyalist Sovyet Cumhuriyetleri Birliği Esas Teşkilatı Kanunu, Dareste, R. F., Dareste, P., Age., s. 264 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

Demek ki, bu hukuk düzeninde din, ne örgün ne de yaygın normatif bir düzen olarak tanınmıştır. Din, burada, tamamen ferdi bir değer olarak algılanmaktadır. Bundan ötürü, bu düzenlerde bir din ve vicdan hürriyetinden değil, olsa olsa sadece bir "vicdan hürriyeti"nden söz edilebilir. Zaten, dayandıkları düşünce sistemi itibariyle, bu hukuk düzenleri, üst yapı kurumlarını altyapı kurumlarına göre yeniden oluşturmak sevdasındadırlar. Böyle olunca, sömürünün bir aracı olarak dinin yeri, tabiri caizse, bir tür inanç sistemi haline getirilmek istenen inançsızlıkla daha doğrusu "komünist ahlakı" ile doldurulmaya çalışılmaktadır. [127]

IV. TÜRK HUKUK DEVRİMİ VE LÂİKLİK

16. Türk Hukuk Devrimi lâikliğin bir sonucudur.

Açıklamalarımızdan anlaşıldığı üzere, Lâiklik Türk Hukuk Devriminin değil, Türk Hukuk Devrimi lâikliğin sonucudur. Gerçekten, Kurtuluş Savaşı'yla birlikte egemenliğin kaynağının "beşeri irade" kılınmış olması, buna uygun bir hukuk düzeninin oluşturulmasını zorunlu kılmıştır.[128] Bundan ötürü, toplumsal yapı da göz önünde bulundurularak, kaynağı beşeri irade olan hukuk düzenlerinden alıntılar (reception) yapılmış ve bu suretle tüm tezahür biçimleri beşeri irade temeline oturan "toplumsal, ekonomik, hukuki bir siyasal yapı", yani "lâik bir toplum-hukuk-Devlet düzeni" oluşturulmuş olmaktadır.

Esasen kaynağı beşeri irade olan hukuk düzenlerinden alıntılar yapma, Tanzimat Döneminde başlamıştır. Gerçekten, örneğin 1853 yılında Fransız Ceza Kanunundan alıntılar yapılarak bir Ceza Kanunu yapılmış ve yürürlüğe konmuştur. Daha sonra, 1856 yılında Fransız Ceza Kanunu tümüyle Türkçeye çevrilmiş, bazı önemsiz düzeltmeler yapıldıktan sonra bir padişah iradesiyle yürürlüğe konmuştur.[129] Öte yandan, lâiklik yapılanmayı yansıtmamakla birlikte, 1868 yılında "Şura-yı Devlet"in kurulmuş olması, bir yerde "idarenin" lâikleşmesinin başlangıcı olmuştur.[130] Bu demektir ki, kaynağı münhasıran beşeri irade olan hukuk düzenlerinden alıntılar yapılması halinin sadece Cumhuriyet Dönemine ait olduğunu söylemek, doğruyu ifade etmemektedir.

---

127 King, II Concetto di ideologia della pedegogia comunista, In. Educazione nei paesi comunisti, a cura di E. King, Firenze, 1968, s. 1 vd.

128 Hafızoğulları, Türk Ceza Hukukunun Esasları, Pazar Ekonomisinin Oluşması ve İşlemesinde Önemi, A. Ü. Hukuk Fakültesi Dergisi, Ayrı Basım, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1994, s. 23, 24, 30. Ayrıca, bkz., Afetinan, İzmir İktisat Kongresi, 17 Şubat - 4 Mart, 1923, Türk Tarih Kurumu, 1982.

129 Dönmezer, Erman, Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku, GK., I, İstanbul, 1973, s. 128 vd.

130 Esin., Danıştayda Açılacak Tazminat Davaları, İkinci Kitap: Esas, Ankara, 1973, s. 18.

Levent Şahverdi Arşivi

17. **Lâiklik Türk toplumunun değişmez niteliğidir.**

Sonuç olarak, lâiklik, Türk Hukuk Devrimini teşkil eden unsurların değil, bu unsurlar lâikliğin sonucudur. Bu demektir ki, Lâiklik, Türk toplumunun "değişmez niteliği"dir. (Any. Md. 2). Bunu "tahribe kalkışmak", TCK.'nun 146. maddesindeki suçu oluşturur. Lâikliğin Türk Hukuk Düzeni'nde tek bir tanımı, tek bir anlamı vardır. Bu, ne din ve devlet işlerinin biribirinden ayrılmasıdır, ne de devletin ülkede mevcut maruf ve müesses dinlere karşı tarafsızlığı, her hangi bir dinin iç düzenine, ibadet ahkam ve erkanına müdahale etmemesidir. Bu, egemenliğin kaynağının, "ilahi irade" olmaması, "beşeri irade" olması, dolayısıyla dinin Türk hukukunda "kaynaklık" değerinin bulunmamasıdır. O halde, bundan çıkan sonuç, kutsal dinin, Türk toplumunda, Türk hukuk düzeninde, toplumun bir görünümü olarak değil de, sadece, toplumda mevcut ferdi/toplumsal bir kurum olarak göz önüne alınabileceğidir.

Sabırla dinlediniz, saygılar sunuyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

TEVHİD-İ TEDRİSAT KANUNU VE DİN EĞİTİMİ

Prof. Dr. BEYZA BİLGİN *

Tevhid-i Tedrisat öğretimin birleştirilmesi demektir. Böyle bir kanun inkılâp olarak getirildiğine göre, demek ki öğretimde bir çift başlılık veya çok başlılık vardı. Gerçekten vardı ve bir tevhid bekleniyordu. Tanzimat ve Meşrutiyet inkılâpları ile eğitim alanında da yeni düzenlemeler getirilmişti ama, yenilikleri eskilerle birleştirip bütünleştirme girişimlerinde bulunulamamıştı. Bunu başarmak Cumhuriyet dönemine kalmıştır. Cumhuriyet'ten önce başaramayanlar da Cumhuriyet'le birlikte başaranlar da şüphesiz yine bizleriz.

Öğretimin birleştirilmesinde medreseler, yeni açılan mektepler, azınlık okulları, yabancı okullar ve diğerleri arasında en önemli sorunu teşkil etmiştir. Öğretimin birleştirilmesi mektep ve medrese ikiliğini kaldırdı. Mektep ve medrese ikiliği nasıl kaldırıldı? Medreseler ayrı, mektepler ayrı kurumlara bağlı olarak çalışıyordu. Beklenilen işlem, farklı kurumlara bağlılığı ortadan kaldırmak ve bütün öğretim kurumlarını tek bir yönetimde birleştirmekti. Herkes bu fikri paylaştığı için kanun meclisten oybirliği ile çıkmış, hiç kimse aleyhte oy kullanmamıştı. Herkes birleştirmeye evet diyordu ama, onların birleştirmeden kastettikleri şey aynı değildi. Uygulamaya geçildiğinde karışıklıklar çıktı, tartışmalar oldu. Evet oyu verenlerden medrese taraftarlarının birleştirmeden anladığı, medreselerin de bu birlik içinde herhangi bir şekilde yaşatılacağı, medrese karşıtlarının anladığı ise medreselerin bu birlik içinde eritileceği idi.

Medrese taraftarları medreselerin ortadan kalkması ile hayal kırıklığına uğradılar, küstüler, darıldılar. Demek ki, öğretimin birleştirilmesinden amaç medreseleri kaldırmakmış, dini eğitim dışı bırakmak, bir kenara itmekmiş dediler ve onların küskünlükleri hiçbir zaman son bulmadı. Kanunun uygulanış şeklini savunanlar ise, dini dışlamanın söz konusu olamayacağını, bunu böyle yorumlamanın muhalefet yapmaktan başka bir amaç taşımadığını söylüyorlardı. Meselâ, İsmet İnönü, öğretmenlere hitabesinde şöyle söylemişti: "Yaptığınız işi dine aykırı görmek, yapılan işi görmemektir. Biz şu kanaatteyiz ki, azimle ve muvaffakiyetle tuttuğumuz bu yolda yürüyelim, on sene sonra bütün dünya ve şimdi bize muarız olanlar, yahut tuttuğumuz yoldan din namına endişe edenler göreceklerdir ki, Müslümanlığın asıl en temiz, en saf, en

* Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

hakiki şekli bizde tecelli eylemiştir." (Muallimler Mecmuası, VI, 14)

Tevhid-i Tedrisat kanununda neler vardı? Medreselerin yüksek kısımlarının yerine İlâhiyat Fakültesi açılacaktı; din bilginleri, eski deyimle ulema veya ilmiye sınıfı buradan yetişecekti. Medreselerin orta kısımlarının yerine İmam Hatip mektepleri açılacaktı; din görevlileri buradan yetişecekti. Okullardaki din dersleri devam ediyordu. Bütün bu mektepler, eskilerin geliştirilmesi değil, tamamen yeni programlarla açılacaktı. Amaç, yeni Türkiye'nin muasırlaşmasına uygun yeni elemanları yetiştirmekti. Fakat olmadı, Tevhid-i Tedrisat on yıl süre ile uygulanamadı. İlâhiyat Fakültesi de İmam Hatip mektepleri de yaşatılamadı; yaşatılması için bir tedbir alınmadı; birer birer kapanıp ortadan kalkmaları yeniliklerin yerleşmesi açısından yararlı görülebilirdi. Medrese yanlıları ve din görevlileri küskünlüklerini sürdürdüler, devletle ve yenilikçilerle değil, muhalefetle yakınlaştılar.

Sonuçta ne oldu? Okullardaki din dersleri de laiklik adına okullardan çıkarılınca, din eğitimi bütünü ile ihmal edildi, askıya alındı. Bazen düşünüyorum da, ben galiba bu olumsuz zamanın ürünüyüm, diyorum. Niye diyeceksiniz? Eğer ben daha önceki zamanda yaşasaydım, katiyyen böyle bir mesleğin kadını, yani ilâhiyatçı olamazdım; çünkü medreselere kız öğrenci alınmıyordu. Benim öğrenci olduğum çağlar ise tam bu ihmal dediğim çağlardı. Okullarda din dersleri hiç yoktu. İlkokullara yeniden din dersi konulduğunda ben orta okulu bitirmiştim; liselere din dersi konulduğunda da liseyi bitirmiştim.

Benim hocam Pedagoji Profesörü rahmetli Bedi Ziya Egemen derdi ki, eğitimde bir kaidedir, var olan şeyler insanları yönlendirdiği kadar yok olan şeyler de yönlendirir. Beni yok olan şeyler yönlendirdi. Eğer din dersi okumuş olsaydım yine de ilâhiyatçı olmayı mı seçerdim, bilmiyorum. Arkadaşlarım hâlâ hatırlıyorlar, onlara diyormuşum ki, mutfakta kullandığımız tuzun mahiyetini bile bilimsel olarak öğrendik, fakat davranışlarımızı yönlendiren doğru, yanlış, helâl, haram gibi konuları şifahî kültürle, hiç tahsil etmemiş kişilerden öğrenmek durumundayız. Bu kişiler ise öğretirken, soru soruldu mu, Kitap'ta yazıyor diyorlardı. Kitap Kur'an-ı Kerim olsa gerekti, fakat onlar Kur'an'ı okudukları zaman anlamıyorlardı ki, bize de anlatsınlar.

Benim zamanımda da şimdikine benzer bazı Kur'an kursları vardı. Erkek çocuklar genelde camilerde, kızlar ise mahalle aralarında kadın hafızların evlerinde ders görürlerdi. Ben Kur'an öğrenmek üzere böyle bir kursa gitmiştim. Kur'an alfabesini öğrenip yazıya geçtim, okumaya başladım, hoca beni beğeniyordu, çabuk öğrendiğimi söylüyordu. Fakat ben kendimi bir şey öğrenmiş olarak görmüyordum; okuduklarımdan bir şey

Levent Şahverdi Arşivi

anlamıyordum ki. Bunları anlamayı nerede ve ne zaman öğrenebilirdim? İşte liseyi de bitiriyordum; bundan sonrası için bir ümidim kalmamıştı. Fakülte olarak seçimim, arkadaşlarıma uyarak oldu: Fen Fakültesi, Yüksek Kimya Mühendisliği! Oraya devam etmeye başladım. Hiç mutlu değildim. Laboratuarlar, yüksek matematik ve kimya türleri bana ağır geldi.

O zamanlar fakülteleri tanıtıcı programlar yoktu. Ben bir İlâhiyat fakültesinin varlığını tesadüfen öğrendim. Binanın kapısının üzerindeki *İlâhiyat Fakültesi* levhasını okuyunca çok heyecanlanmıştım. Hemen içeriye girip broşürler almış ve kararımı vermiştim. Bir yılım kayboluyordu ama olsun, ömrüm böyle geçecekti. Gerçekten de ömrüm böyle geçti ve daha ne kadarı kaldıysa, böyle geçmeye devam edecek. İstediğim her şeyi öğrendim, fakat henüz öğrenme işimi bitiremedim. Ben yokluklardan geldim, varlıklara doğru gidiyorum. Bu alanda benim çektiğim sıkıntıların benzerlerini çekenlere yardım etmeye çalışıyorum.

Şimdi, acaba gecikmeli de olsa, Tevhid-i Tedrisat kanunu din eğitimi alanında amacına ulaşabildi mi? 1928'lerde başlayan din eğitimi ihmali 1948'lerden itibaren son buldu. Fakat mesele bu kadar basit değildir. Ne ihmal 1928'de başlamıştır, ne de 1948'de bilimsellik tam anlamı ile yerleştirilebilmiştir. Din eğitimi, daha doğrusu eğitimin bütünü bir kaç yüzyıldan beri ihmal ediliyordu. Eğer ihmal ve işlevsizlik söz konusu olmasaydı, yegâne öğretim kurumu olan medreseler kendi hallerine bırakılır da yeni mektepler onların yanısıra ve onların yerini alacak kadar tutunabilir miydi? Bunlar eğitim tarihinin konularıdır ve incelemeler bize, medreselerin ihmalinin çok gerilere gittiğini göstermektedir.

1948'lerden itibaren İlâhiyat fakültesi, İmam Hatip okulları ve din dersleri ile yeni bir varlık dönemine girdik. Bu dönem 1924 Tevhid-i Tedrisat kanununun ruhuna dönüş olarak yorumlanmıştır. İlâhiyat fakültelerinin yanısıra Yüksek İslâm Enstitüleri açtık, İmam Hatip okullarını liselere denkleştirerek sayılarını çoğalttık, sonra bütün yüksek din öğretimi veren kurumları üniversitelere bağlayarak fakülteleştirdik. Bir rahatlama, bir memnuniyet oldu mu? Şüphesiz oldu. Fakat iktidar-muhalefet kavgasına malzeme olma olayı son bulmadı. Bir taraf din öğretimine dönüşü, cumhuriyet ve inkılâp aleyhtarlığı, diğer taraf ise göstermelik bir Hıristiyan taklitçiliği olarak gösteriliyordu. İlâhiyat fakültelerinin genel bir Tanrı-bilim okuttuğunu, onların İslâm ilâhiyatını ancak diğer dinlerle mukayeseli olarak sınırlı bir miktarda öğrettiğini ileri sürüyorlardı. Bu kurumlardan mezun olanlara küçümseyici bir tabir olarak da *T. C.'nin adamları, laikler* diyorlardı.

Şimdi de iktidar-muhalefet kavgalarına malzeme olmaktan kurtulmuş sayılmayız. Fakat üniversitelerin bünyeleri içinde hür olarak araştırma

Levent Sahverdi Arşivi

yapmak ve bulgularımızı kamu oyuna imkânına sahibiz. Yayın hayatı canlıdır; insanlarımız çeşitli kanallardan aldıkları bilgileri karşılaştırma imkânına sahiptirler. Hatta onlar artık Kur'an-ı Kerim tercüme ve tefsirlerine de kolaylıkla ulaşabildikleri için, hepimizin fikirlerini Kur'an'ın hakemliğine müracaatla kontrol edebilirler. Türkiye böyle bir bolluk dönemine çok şükür ulaşmıştır. Şimdi bize gereken kalite kazanmakta yarışmaktır.

İlâhiyat fakültelerinin iki tane amacı vardı ve bunlar halen devam ediyor. Birincisi din meselelerini sağlam ve ilmî esaslara göre incelemek ve bu incelemeyi mümkün kılacak şartları hazırlamaktır. İkincisi meslekî bilgisi kuvvetli ve düşünüşünde ihatalı din görevlilerinin yetişebilmesi için gerekli şartları hazırlamak ve onları yetiştirmektir. Bu iki amaca ulaşılabilmiş midir?

Din eğitimine yeniden dönüşü hep çok partili dönemle bağlarız ki, bu tarih olarak da uymaktadır. Geçenlerde, o dönemi yaşamış profesörlerden birinin konferansında dinledim. Profesör şöyle anlatmıştı: Tek parti dönemini aşarken kurulan yeni partiler düşünüyorlardı, ne yapmalıydılar ki, alternatif sağlayabilmeliydiler ve seçimlerde şans elde edebilmeliydiler? Eski partinin yapmadığı şeyler tespit edilmeliydi, halkın istek ve ihtiyaçlarına dönük vaatlerde bulunulmalıydı. En küçük yerleşme alanlarına, köylere kadar gittiler ve insanlara ne istediklerini sordular. Onlara, bizler sizin isteklerinize göre çalışacağız, dediler. Ortaya iki basit istek çıktı. Birincisi çocuklarımız dinden imandan habersiz yetişiyor, arkamızdan bir Yasin-i Şerif okuyacak kimse kalmıyor, okullarda din dersi istiyoruz; diğeri ölülerimizi kaldıracak kimse bulamıyoruz, imam ve hatipler yetiştirilsin. Konferansçı diyordu ki, Türkiye'nin çok sorunları vardır, denir. İşte bebek ölüm oranları çok yüksektir, lohusa ölüm oranları çok yüksektir, okuma yazma oranı düşüktür, işsizlik vardır vb. Fakat bunlar ne zaman farklı olmuştur ki, onun özlemi çekilsin de istekte bulunulsun. Din ile ilgili olarak ise kayıplar olmuştur ve onların telâfisi istenebilmektedir. Bir şeyin ihtiyacı hissedilmiyorsa, o nasıl istenir? İnsanlarımıza neleri isteyebileceklerini de anlatmak ve göstermek durumundayız.

Şimdi de konuya bir başka açıdan yaklaşmaya çalışalım. Tevhid-i Tedrisat kanununa uygun olarak medreseler kapatıldı, onların yerine modern usullerle hem yeni hem eski bilimleri okutacak yeni mektepler açıldı. İmam Hatip mektepleri ile yeni adı ile İmam Hatip liseleri ile modern din görevlileri yetiştiriyoruz. İlâhiyat fakülteleri ile de modern din bilginleri yetiştiriyoruz. Ancak bunların dışındaki eski kurumlara ne oldu, onlar uslu uslu kendiliğinden ortadan kalktılar mı, meydanı bu modern görevlilerine terkettiler mi? Hayır, bunlar halen yaşamaktadırlar ve

Levent Şahverdi Arşivi

İlâhiyat fakülteleri ve İmam Hatip liselerine alternatif olmak iddiasındadırlar. İlâhiyat fakülteleri ile ve İmam Hatip liseleri ile başetmeye çalışan aydınların bunlardan hemen hiç haberleri yoktur ve onlar varlıklarını gözden uzak şekilde devam ettirebilmektedirler.

Öğrencilerimizin mezun olurken yaptıkları çalışmalar vardır, biz bunlara mezuniyet tezi deriz ve genelde bu çalışmaları kendi bölgeleri ile ilgili konularda yapmalarını isteriz. Bu hem onların çevrelerini daha iyi tanımalarını sağlar, hem de biz en yakın kaynaktan bilgi almış oluruz. İşte böyle bazı araştırmalarda görüyoruz ki, özellikle doğuda ve güneydoğuda ve tabii yoğun göçler sebebi ile büyük şehirlerin banliyölerinde eski tip küçük medreseler gayri resmî olarak yaşamaktadırlar. Bir kısım öğrencilerimiz bu medreselerden geçerek bize geliyorlar. Diplomalı hoca olmak için bize geliyorlar. Çünkü diplomaları olmayınca resmen tayin edilemiyorlar, mahalle medreselerinde okumadıkça da arkalarında namaz kılacak cemaat bulamıyorlar.

Doksanlı yıllarda yaptırdığımız araştırmalardan birinden çıkan sonuç, askerliğini Doğu'da yapmış bir asistanım da şimdi buradadır ve o da bu araştırmanın sonucunu doğrulayan gözlemlere sahiptir, şudur: Oralarda din görevlilerine fakih ve molla kelimelerinden bozma olarak *feki* veya *mella* diyorlar. Fakiler ve mellalar, en elverişsiz şartlarda, sadece bazı fıkıh kitaplarını ezberleyerek yetişmektedirler. Biraz kendimizi dürtüklememiz ve ülkemizin bütün köşeleri ile ilgili gerçekleri göz önüne alarak neler yapmamız gerektiğini düşünmemiz gerekiyor.

Tevhid-i Tedrisat kanununun başarısını tartışmanın yanısıra ben kendi kendime hep şu soruyu soruyorum: Acaba ihmal dönemlerinin öncesi de dahil olmak üzere, Kur'an Müslümanlığına ulaşıldı mı? Başlangıçtaki çabaları bir yana bırakırsak, benim cevabım hayırdır. Hayır, diyorum, henüz ulaşılamamıştır. Ancak yeni zamanlarda bunun için yeni çalışmalar yapılmaktadır. Bu da güzeldir, demek ki bunun gerekliliğine inanmış bir kitle oluşmuştur.

Yeni mezun olduğum yıllardan birinde, bir grup arkadaşla yeni kurulan partilerden birinin yöneticisini ziyarete gitmiştik. Belki bizim alanımızla ilgili problemlere de programında yer verir diye. Yönetici bize biraz şüpheyle baktı ve dedi ki; sizden önce bir grup geldi ve Kur'an'ı bizim önümüze koydu, işte eğer bu anayasa olursa bizim oylarımız sizindir, biz şu kadar insanız, dediler. Böyle düşünen insanlarımızın halen var olduğunu ve küçümsenemeyecek bir sayıda olduğunu bilmeliyiz. İnsanlarımıza, hukuk hükümlerinin insan yapısı ve geçici olduğunu, ilâhi öğütlerin ise zamanlar üstü olduğunu anlatabildik mi? Hukuk hükümlerinin geçiciliği, ilâhi öğütlerin zamanlar üstülüğü ne demektir, an-

Levent Sahverdi Arşivi

latabildik mi?

İlâhi öğütler Kur'an'ın içindedir, Hz. Peygamber'in sözlerinde ve hareketlerindedir. Hukuk hükümleri ise fıkıh kitaplarındadır ve bunlar her devirde farklı olmak üzere bir külliyatı oluşturmuşlardır. Biz Kur'an'ı duvara asmışız, hukuk hükümlerini şerh ederek ve tartışarak zaman harcamaya ilim demişiz. Kur'an'ı ancak tören olarak okuyoruz, istiklâl marşına benzetmişiz. Vaazlarda da, derslerde de, mukabelelerde de, ölülerin ruhları için de onu hep musiki ile duygulanmak için okuyoruz. Aklımızla da anlayıp davranış geliştirmek için ise, başkalarının bize anlattıklarına bağlanıyoruz. Halkımız şeriat deyince Kur'an'ı anlıyor, Kur'an'ın ayetlerini İslâm hukukunun maddelerini zannediyor. Hukuk hükümlerinden birinde, Kur'an'a daha uygun olacak bir düzeltmeyi bile kabul etmek istemiyor, onu reform olarak algılıyor. Reforma gerek yoktur; Kur'an'a göre düzeltmeler yapılsın, Kur'an Müslümanlığına ulaşılsın yetecektir. Bunlar halkımıza anlatılmalıdır.

Biraz da vaazlar ve vaizlik konusuna değinmek istiyorum. Vaizlik vazifesini yapanlar İmam Hatip okulları ve İlâhiyat fakültesi mezunlarıdır. Ben de vaizleri yetiştirenlerden biriyim. Fakültemizin mescidinde uygulamalar yapıyoruz, hutbeyi, duayı, vaazı, ilâhiler söylemeyi prova ediyoruz, sonra bunları değerlendirip geliştirmeye çalışıyoruz. Vaazlar insanları uyarmayı, onlara yol göstermeyi amaçlayan konuşmalardır. Bunlar mutlaka Kur'an-ı Kerim'e ve Hz. Peygamber'in sünnetine dayalı olmak zorundadır.

Vaazlar ve hutbeler camilerden hoparlörlerle dışarıya *yantısıldığı* için, camiye gitmeyenler, meselâ hanımlar da onları izleyebilmektedirler. Öyle vaazlar ve hutbeler söz konusu oluyor ki, bunlar ne Kur'an'a ne sünnete uygundur. Meselâ bir hoca diyor ki: *Namaz kılıyorsunuz, oruç tutuyorsunuz, fakat namaz kılmayan, oruç tutmayan kimselere ses çıkarmıyorsunuz, böylece dininizi kaybediyorsunuz!* Bir başka defa da şöyle söylüyor: *Karılarının erkeklerle toka etmesine izin veriyorlar, tabii adam bulmuş pamuk gibi bembeyaz eli, elbette tutacak ve sıkacak.* Bunlardan kimse şikayetçi olmuyor, çünkü şikayet edecek kimse muhtemelen camiye gitmiyor. Gittiği halde şikayet etmeyenler de var. Bir bey bana dedi ki: *Biz cuma namazına gidiyoruz, çünkü ibadet için gitmemiz lâzım; hoca ne söylerse dinliyoruz, fakat camiden çıktığımızda hayatın gereğini yapıyoruz!* İbadetler bu hale gelmeli midir? Çok yazık, başarısız oluyoruz. Kendi kendimizi dürtmemiz ve uyandırmamız lâzım, mutlaka!

Hanımlar için *İlmihaller* çıkarılıyor. Şimdilerde bu çok moda. Biz yüksek lisans derslerimizde bunları inceliyoruz. Neler yok ki onların içinde! İlmihal hanımlar için güya, fakat çoğunlukla kocalarla ilgili hükümler

Levent Şahverdi Arşivi

var içinde, çoğu da müstehcen şeyler. İnsanların hatırına bile gelmemesi gereken şeyleri anlatıyorlar. Meselâ bir erkek karanlıkta 11 yaşındaki kızını şehvetle öperse ne olurmuş, karısı boş düşer miymiş, düşmez miymiş? Bu yayınların hiçbir kontrolü yoktur. Bunlarla nasıl başa çıkabiliriz? Biz diyoruz ki, halkımıza daha iyisini, daha seviyelisini sunarak tabii ki!

Bizler Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi'nde *Din Öğretiminde Yeni Yöntemler* sloganı ile çalışıyoruz. Din öğretimi yöntemlerini çağdaşlaştırmak, gençleştirmek amacındayız. Gençleştirme nasıl olacak? Çağdaş eğitim bilimi hangi yöntemlerle çalışıyorsa biz de o yöntemleri alacağız. Eğitim bilimi, kabiliyetlerin ortaya çıkışına göre, yetişmekte olan çocuk ve genç hangi bilgileri öğrenmeye, hangi yaşta hazır oluyorsa ona göre program yapmamızı öneriyor. Biz de din öğretimi açısından hazır bulunuşluk basamaklarını öğreneceğiz ve çocuklara ve gençlere onların hazır bulunuşluklarına uygun muhtevayı vereceğiz. Konuşma kabiliyeti, fizik güç, cinsel güç vb. hangi zamanlarda ortaya çıkıyorsa, bunlarla başetmekte, bunları olumlu doğru biçimde kullanarak mutlu ve erdemli bir hayat sürmede din bilgilerinden hangi yardımlar gerekiyorsa, onları vereceğiz. Bunları da öyle vereceğiz ki, çocuk ve genç, her sorunun cevabının verilmiş, kainatın bütün sorunlarının çözülmüş olduğu duygusuna değil, bu alanda henüz yolda olunduğuna ve kendisinin de katkısı ile daha iyiye ve doğruya doğru gelişeceğine inansın ve çalışmaya özensin.

Gençler *'nizam-ı âlemci*'dirler. Büyükler dünyayı düzeltememiş, bu iş kendilerine kalmıştır, sanırlar. Gençlere bu alanda nasıl yardım edilebilir? Sürekli canını vermeye davet edici *şehadet terbiyesi* denilen telkinlerle mi? Böyle olunca gençler hem kendi canlarını, hem de başkalarının canlarını bir kalemde silip atabiliyorlar. Bunun karşısında bir *terör âhlakı* gelişebiliyor. Onlara şunu da öğretmeliyiz. Ne senin canın senindir, ne başkasının canı senindir. Sen de, o da hepimiz bizi yaratanın emanetleriyiz. O canı sana sen üflemedin, ona da sen üflemedin! O halde onu alma hakkını kendinde nasıl görüyorsun? Aleme düzen vermenin terörden veya savaştan başka bir yolu yok mudur?

Barış için kendini feda etmek güzel bir yankı yapıyor kulakta. Fakat kalıcı bir barışı hangi savaş sağlayabilmiş? İlerde barış olsun diye şimdi ölüm olsun olur mu? İnsanların sadece birer ömürleri vardır ve o ömür onlara yaşasınlar diye verilmiştir; yaşamak onların hakkıdır. *Farklılıklarımıza rağmen birarada yaşama terbiyesini* nasıl öğreteceğimizi aramak ve bunu öğretmek çabalamaya değmez mi? Barış nedir, savaş nedir, hayat nedir, ölüm nedir? Bütün bunların üzerinde düşünülmesi ve hayat görüşümüzün yeniden bilinçli kılınması gerekiyor.

Levent Şahverdi Arşivi

1948'lerden, Tevhid-i Tedrisat kanununun ruhuna dönüşten beri ikinci 25 yılı yaşıyoruz. Eğitimde bir yaş 25 yıl üzerinden hesaplanıyor. Bir değişikliğin sonucunu almak için en azından bir neslin onunla yetişip hayata atılması gerekiyor. Demek ki ikinci eğitim yaşımızı yaşıyoruz. Birşeylerin olmuş, bazı yükselişlerin gerçekleşmiş olması gerekiyor. Bunlar hiç olmamıştır diyemeyiz. Türkiye'de pek çok yükselişler yaşanmıştır. Fakat biz bunlarla yetinemeyiz. Biz genç bir toplumuz. Nüfusumuzun çoğunluğunu çocuklar ve gençler oluşturuyor. Daha pek çok yol almalıyız. Benim kanaatimce din alanında katedeceğimiz en önemli mesafe, politik düzeyden inanış ve davranış düzeyine geçişimizdir. Toplumsal dindarlığın yanısıra kişisel ve içsel dindarlığa yükselmeliyiz. Hayatın bütün kademelerindeki değeri konusunda yeni bilinçlenmelere ihtiyacımız vardır. Hayat bütün varlıkları ile ve eşyası ile bir bütündür. Bosna'ya ve Çeçenistan'a savaşmaya gitmeye özendirilen gençlerimiz zelzelelerle, sel felâketleri ile, trafik kazaları ile, sakatlarla ve özürlülerle, yaşlılarla, Türkiye'nin ve dünyanın bütün sorunları ile nasıl başa çıkılacağını araştırıp bulmaya da özendirilmelidir, diye düşünüyorum.

Son olarak bir bitiriş yapmak istiyorum. Bunun için yine öğrencilerimizin tezlerinden bir alıntı yapacağım. Genç, tezinin sonunda çevresinin modern eğitim ve islâmî eğitim tanımlamasından yola çıkıyor ve şu hükme varıyor : *Modern eğitim nedir, islâmî eğitim nedir? Modern eğitim, ilmin beyan ettiklerini kabul eder ve var olanı koruyup güçlendirir. İslamî eğitim ne yapar? Dinin beyan ettiklerini kabul eder ve olması gerekeni yaratma ve olgunlaştırma gayretindedir.* Nasıl da çeldirici bir ifade değil mi? Öğrenci diyor ki, bilim değişir din değişmez; ben bilimi alırsam davranışlarımı sürekli değiştireceğim, halbuki dini alırsam değiştirmem gerekmeyecek! Şimdi bir örnek alalım. Dine göre, tabii eski bir dini hükme göre, çünkü Kur'an'da böyle şeyler yazılı değildir, durgun su ile abdest almak için onun üzerinden bir kova ile üç kere su alınıp atılır, böylece yüzey temizlenir ve suyun kullanılabilir hale geldiği kabul edilir. Fakat bilime göre, böyle bir işlem ile su temizlenmiş olmaz. Suyun kullanılabilir hale getirilmesi için başka bazı kimyasal işlemler gerekir. Aksi halde ağıza alınan, buruna çekilen, kulaklara giden su kişiyi hasta edebilir. Şimdi İslâm gibi bir din için hangi yöntem gerçekten islâmidir. Bilimsel olan mı, geleneksel olan mı? Şimdi asit yağmurları var, radyasyon var, nüfus çoğalmasından dolayı lağım karışmış olması söz konusu vs. İnsanın hayatını bu şekilde tehlikeye atması, atmama imkânı var iken, dinî açıdan kabul edilebilir mi? İlmî olanın aynı zamanda dinî olduğunu müminlere anlatmamız gerekiyor!

Sadece ilâhiyatçılar ve imam hatipliler değil, ağzı güzel olan, güzel söz söyleyebilen, güzel yazı yazabilen, sanatın bütün dallarındaki güzel insanlarımızı, herkesi, bir aydınlatma seferberliğine davet ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

Bütün aydınlarımızı Ramazanlarda Türkçe mukabeleler düzenlemeye davet ediyorum. Eğer her yıl Ramazan ayında Türkçe mukabeleler düzenlersek, Allah'ın sözlerini doğrudan okur, işitir ve anlarsak, bu bizde bir birikim sağlayacaktır. Bu birikimle birçok yanılgılardan kurtulabiliriz diye düşünüyorum ve bunun olması için dua ediyorum. Amin.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

VAN VE ÇEVRESİNİN MİLLİ MÜCADELE'DEKİ VE GÜNÜMÜZDEKİ YERİ PANELİ

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ADİLCEVAZ'IN MİLLÎ MÜCADELE'DEKİ YERİ

Öğr. Gör. M. TÖREHAN SERDAR *

Adilcevaz; sırtını Süphan Dağı'na dayamış, karşısına Van Gölü'nü almış, eski bir yerleşim merkezidir.

Adilcevaz'ın tarihine baktığımız zaman ilçenin tarih bakımından oldukça zengin olduğunu görmekteyiz. M. Ö. 2000 yıllarında Urartular'ın yaşadığı bu yerin, M. Ö. 600 yıllarında İranlılar'ın ve M. Ö. 330 yıllarında da Büyük İskender'in istilâsına uğradığını görmekteyiz.

VII. yüzyılda Hz. Ömer'in İslâm Ordusu tarafından zaptedilen Adilcevaz, 1040 yıllarına kadar Araplar'la Bizanslılar arasındaki savaşlara sahne olmuştur. 1050 yılından itibaren Selçuklular'ın hâkimiyetine giren bu şehir, 1514 yılında Çaldıran Seferi'ne çıkan Yavuz Sultan Selim tarafından Osmanlı topraklarına bağlanmıştır.

ADİLCEVAZ'IN İŞGALİ VE KURTULUŞU

1914 yılında I. Dünya Savaşı'nın başlaması ve Çarlık Orduları'nın Anadolu topraklarına girmesini fırsat bilen Ermeniler, başta Van olmak üzere bu bölgede isyanlara kalkıştılar.

15 Nisan 1915 tarihinde Van'da Ermeni isyanının başlamasından önce Van Valisi Ömer Bey, Bitlis Valisi'nden yardım istemek zorunda kaldı.

Van Valisi, Bitlis Valisi'ne gönderdiği raporda :

"Şu sıralar Ermeniler'in tavırlarından bir ayaklanma işareti görünmüyorsa da, ağırlık merkezinin Van'da bulunması sebebiyle ayaklanmaları halinde isyanı bastırmak için Bitlis Seyyar Jandarma Taburu'ndan Van'a yardım gönderilmesini istiyorum" diye yardım istiyordu.

Bu yardım isteğinden hemen sonra 27-28 Şubat 1915 tarihinde Adilcevaz'daki Ermeniler bir isyan başlattılar. Adilcevaz'dan Van'a gitmekte olan 30 kadar Siirtli askerin, Adilcevaz'a bir saat kadar mesafedeki Arin köyünde geceyi geçirmek için mola vermek istemelerine Ermeniler silâhla karşı çıktılar. Çıkan çatışmada bazı askerler yaralanınca

* Bitlis Meslek Yüksekokulu Öğretim Görevlisi.

Levent Sahverdi Arşivi

Erciş'teki jandarma müfrezesi köye baskın yaptı. Askerlerin geldiğini gören silâhlı Ermeni çeteleri, yelkenli gemilere binerek Van Gölü'ne açıldılar.

Bu olaylardan kısa bir süre sonra 15 Nisan 1915 tarihinde Van'da büyük bir Ermeni isyanı ve Ermeni katliamı başladı. Van Valisi'nin daha önceki yardım çağrısı üzerine Bitlis'den Kazım Bey komutasında bir kaç nizamî tabur yardım için Van'a gönderildi.

Ermeniler bu isyanlar için önceden hazırlıklıydılar. 4 Kasım 1914 tarihinde Amerika'nın Detroit şehrinde ikamet eden Hivart ismindeki kızın, Bitlis'te bulunan Karaoğlanyan'a gönderdiği mektup, bunu ispatlamaktadır. Mektup kısaca şöyledir :

KARAOĞLANYAN BİRADERLERE - BİTLİS

4 Kasım 1914
Didroit (Detroid)

Biraderim,

.....Milletimizin yeni hayatını bir hafta evvel gazetelerden okudum. Ruslar; Doğu Beyazid ve Eleşkirt'e dahil olmuşlar. Zaten Türk'ü bitirecekler. Benim o zaman vatanıma dönmem muhakkaktır. Selâm.

Hivart

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ile Rus Kafkas Orduları Başkomutanı General Yudenich, ordularını süratle Doğu Anadolu topraklarına gönderdi. Balkan Harbi'nden Osmanlı Devleti'nin yenik ve yorgun çıkması, elde asker ve mühimmatın bulunmaması, Rus ordularının rahatça ilerlemesini sağladı.

Rus Generali Ogenovski, Tutak'ı işgal ettikten sonra 17 Mayıs 1915'de çarpışmalardan sonra Malazgirt'i ele geçirdi. Aynı zamanda sol kanadını Van Gölü civarındaki Adilcevaz üzerine yürüttü ve General Charpentier'e de haber göndererek, birliklerini Adilcevaz üzerine yürütmesini ve Adilcevaz'ın düşmesinden sonra da ilerleyişlerini sürdürmelerini istedi.

Bitlis ve çevresini korumakla görevli Mirliva Halil Paşa yanlış bir taktik sonucu emrindeki bütün askerleri bu bölgeden çekerek İran Azerbaycanı üzerine bir sefer düzenlediğinden, Ruslar'ın ilerleyişine mani olunamamış ve Ruslar bu bölgeleri kolayca ele geçirmişlerdir.

Osmanlı Devleti bir yandan düşmanlarla uğraşırken, diğer yandan içte

Levent Şahverdi Arşivi

isyan eden Ermenilerle uğraşmak zorunda kalmıştı. Buna bir çözüm bulmak için 1915 yılında tehcir kanunu çıkarmak zorunda kaldı. Bu kanunla beraber bu yörelerde isyan etmiş çeteciler, daha güvenirli yerlere gönderildiler.

Haziran 1915 tarihinde Erciş'in Ruslar'ın eline geçmesi üzerine Bitlis'ten Erciş'i kurtarmak için Hacı Temur Paşa'nın oğlu Albay Tahir Ağa, Binbaşı Osman Ağa ve Yüzbaşı Sait Ağa'nın komutasındaki Hamidiye Alayı, Adilcevaz yakınlarında Sarısu'daki Oğuz köyünde Ermeniler tarafından pusuya düşürülmüş, silâhları alındıktan sonra hepsi kurşuna dizilerek şehit edilmiştir. Bu katliamdan yalnız bir tek kişi kurtulabilmiştir.

24 Haziran'da General Şarpantiye'ye ait birlikler Dilman'dan yürüyüşe başladılar; 500 milden fazla ilerledikten sonra Adilcevaz üzerine yürüdüler. Şarpantiye'nin komutasındaki birlikler süvari birlikleriydi. Daha önce Van'a sonra da Erciş'e vardıktan sonra bu yolla Adilcevaz'a geldiler.

Adilcevaz önlerine gelen General Şarpantiye, 36 süvari ve kazak bölüğü ve 22 topla şehire saldırdı. Daha önce de belirtildiği gibi Mirliva Halil Bey'in o tarihlerde Urmiye Gölü kenarında bulunması nedeniyle, Şarpantiye'nin atlı müfrezeleri fazla bir direnişle karşılaşmadan 26 Haziran 1915 tarihinde Adilcevaz'ı işgal ettiler.

Bu işgalden hemen sonra bilhassa insan kasabı Ermeni Generali Antranik'e bağlı Ermeni İntikam Taburları şehire dağılarak her zamanki bilinen katliamlarını yapmıştır.

23 Temmuz 1915 tarihinde 3 ncü Türk Ordusu'nun sağ cenahına komuta eden Abdülkerim Paşa, daha önce Malazgirt ve Tatvan'ı işgal etmiş olan Rus kuvvetlerine saldırdı. Ahlat'a doğru ilerleyen General Oganovski, bu hareket üzerine Adilcevaz'a geri dönmek zorunda kaldı. Yine daha önce Ahlat'ı işgal eden ve Purhus (Ovakışla) da bulunan Ermeni asıllı Rus Generali Nazarbekov (Nazarbekiyan) ve Tatvan'da bulunan General Şarpantiye, Türk kuvvetleri karşısında fazla tutunamayacaklarını anlayınca Adilcevaz'a doğru geri çekilmek zorunda kaldılar.

Adilcevaz'da bulunan ve Nazarbekov'un komuta ettiği Rus birlikleri, diğer Rus birlikleriyle beraber Adilcevaz'ı terkederek Van'a doğru geri çekildiler.

Yeterince takviye alan Rus kuvvetleri, 3 Şubat tarihinde bu sefer General Chernozubov komutasında Adilcevaz'a saldırarak, Adilcevaz'ı ikinci defa işgal ettiler.

Levent Sahverdi Arşivi

Bitlis'in, Doğu Anadolu'yu Güneydoğu Anadolu'ya ve Bağdat-Halep'e bağlayan bir konumda olması, Türk Genel Kurmayı'nın bu yöre için süratle çare aramasına sebep olmuştur. Bu vesileyle Çanakkale savaşında büyük kahramanlıklar göstermiş ve o tarihlerde Edirne'de istirahatta bulunan 2 nci Ordu'nun Doğu Anadolu'ya sevk edilmesine karar verildi. İlk iş olarak 2 nci Ordu'ya bağlı 16.nci Türk Kolordusu'nun Bitlis ve çevresine gönderilmesi kararlaştırıldı. Komutanlığına da Anafartalar kahramanı Albay Mustafa Kemal Paşa atandı.

Bu kolordunun 8.nci Tümeni Bitlis'e, 5.nci Tümeni Muş'ta bulunuyordu.

Generalliğe yükselen Gazi Mustafa Kemal, 8 Ağustos'da Bitlis'i kurtardıktan sonra emrindeki birliklere taarruza devam etmelerini istemiş ve Tatvan, Ahlat, Adilcevaz'ın da kurtarılmasını emretmiştir. Ancak bu şehrimizin kurtuluşu Bitlis kadar kolay olmamış. 23 Mart 1918 tarihinde Türk askerinin ve milislerinin Adilcevaz'a girmesiyle 2 yıl 48 gün düşman işgalinde kalan bu güzel beldemiz bir daha işgal edilmemek üzere düşman işgalinden kurtulmuştur. Dünya durdukça bu şehrimizin gönderinde bayrağımız dalgalanacak, minaresinden ezan-ı muhammediye okunacaktır.

Hepinizi saygıyla selâmlarım.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE'DE TATVAN

Öğr. Gör. M. TÖREHAN SERDAR *

Tatvan; tarih boyunca Dara, Büyük İskender, Alparslan, Timur, Yavuz, Kanuni ve IV. Murad'ın ordularına geçiş vazifesini görmüştür. 1568 tarihinde İran seferine çıkan Kanuni Sultan Süleyman'ın burada bir tersane yaptığı görülmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda Ahlat, Adilcevaz gibi Tatvan'da Rus ve Ermeni mezaliminden payına düşeni almıştır.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması ve Çarlık Rus Ordularının Doğu Anadolu'ya ilerlemesi sonucunda 15 Nisan 1915 tarihinde Van'daki Ermeniler isyan için ayaklandılar. Ermeni isyanı başlamasıyla Van'dan kaçan Müslüman halk, yelkenli gemilere binerek aç, hasta ve çaresiz bir şekilde Tatvan'a doğru yola çıktılar. Binbir güçlükle Tatvan'a ulaştıktan sonra, Tatvan'da bulunan Ermenilerin katliamına maruz kalmış, hayatta kalabilenler Bitlis'e kaçarak canlarını kurtarabilmişlerdir.

26 Haziran 1915 tarihinde Adilcevaz'ın, 29 Haziran tarihinde de Ahlat'ın Rusların eline geçmesiyle 17 Temmuz 1915 tarihinde Rus Komutanı General Oganovski, Rus Komutanı Şarpantiye'ye emir vererek, 3 Rus Alayı ile beraber 66 ncı Rus Piyade Tümeni ve 16 ncı Dragon Tüverski Alayı ile beraber Tatvan'a taarruz etmesini emretti. Rus kuvvetleri herhangi bir direnişle karşılaşmadan Tatvan'ı işgal ettiler. Gölün batı tarafından yani Reşadiye üzerinden ilerlemekte olan Albay Trukhin'e bağlı birlikler Tatvan'a gelerek Dragonlarla birleşti. Bunun yanı sıra Ahlat-Purhus (Ovakışla) da bulunan General Şarpantiye'ye ait kuvvetler ve onu takip eden 4 ncü Kafkas Kolordusu'na bağlı 7 nci Kafkas Piyadeleri de Tatvan'a gelerek yerleştiler.

Rus ve Ermeni birliklerinin Tatvan'a gelmekte olduklarını haber alan Tatvan halkı, Temmuz başlarında şehri terk ederek önce Bitlis'e oradan da Güneydoğu Anadolu'ya göç etmiştir.

Tatvan'ın işgalinden sonra 22 Temmuz 1916 tarihinde 3 ncü Türk Ordusu'nun sağ cenahını yanına alan Abdülkerim Paşa, bütün gücüyle Rus 4 ncü Kafkas Kolordosu'nun sağ cenahına saldırdı. 25 Temmuz'da Türk ta-

* Bitlis Meslek Yüksek Okulu Öğretim Görevlisi.

Levent Şahverdi Arşivi

arruzu karşısında tutunamayan General Şarpantiye'ye bağlı Rus birlikleri 66 ncı Rus Tümeni'nin alayları ile Kazak süvarileri ve Tüverski Dragonlarının % 40'ını kaybederek Tatvan'dan geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çekiliş Ahlat, Adilcevaz ve Van'a kadar devam etmiştir.

Türk kuvvetleri karşısında yenilen Rus birlikleri gayesinden vazgeçmemiş, 20 Şubat 1016 tarihinde tekrar Tatvan'a saldırmışlardır.

20 Şubat tarihinde Muş'un Ermeni asıllı General Nazarbekov tarafından işgal edilmesi üzerine, diğer Ermeni asıllı Rus Generali General Abasief, 6 ncı Rus Kafkas Avcı Alayı'nın 2 Taburu, 2 nci Kafkas Avcı Topçu Taburunun 2 dağ topu ve 1 nci Çernomorski Kazak Alayı'nın 2 Bölüğüyle beraber Tatvan'a taarruz etti. Aynı gün bu taarruz karşısında tutunamıyan Tatvan, teslim olmak zorunda kalmıştır.

Yaklaşık olarak 2 yıl düşman işgalinde kalan Tatvan, 8 Ağustos 1916 tarihinde Bitlis'in düşman işgalinden kurtulmasından 1 buçuk yıl sonra 16 Şubat 1918 tarihinde işgalden kurtularak istiklaline kavuşmuştur.

Bitlis'de bulunan 16 ncı Kolordu'ya bağlı 5 nci Piyade Tümeni, Hacı Musa Bey'e bağlı Hafif Süvari Alayı ve Muhammed Diyauddin'e bağlı milislerin Tatvan'ın üzerine yürüdüğünü gören General Nazarbekov Tatvan'ı boşaltarak Ahlat istikametine doğru geri çekilmiştir.

Bu kurtuluştan sonra bu şirin ilçemiz Tatvan, ebedi istiklaline, bayrağına ve toprağına kavuşmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE'DE BİTLİS

Öğr. Gör. M. TÖREHAN SERDAR *

5000 yıllık bir tarihe, kültüre ve medeniyete sahip olan Bitlis; büyük devlet adamlarının, siyasetçilerinin, ilim ve tasavvuf adamlarının yetiştiği bir şehirdir. Öyle bir şehir ki, şairlere ilham olmuş, İsfahan'a denk tutulmuştur. Büyük siyasetçi, devlet adamı ve tasavvufçu Muştak Baba bir şiirinde:

Seyreyle Dideban'a,
Ser çekmiş asumana.
Taa-n eyler İsfahan'a,
Kuhsar-ı şehri Bitlis,

demekten kendini alamamıştır.

Geçmişi şanla, şerefle dolu, zamanında 6 adet üniversite ve sayısız ilim adamına sahip olan Bitlis, 1916 yılında yaşanan ve tarihlere "bir medeniyetin yokedilişi" olarak geçen Rus işgaliyle yıkılıp gitmiştir. Öyle bir yıkım ki, 13 Kasım 1916 tarihinde ilimizi ziyaret eden Gazi Mustafa Kemal, şehri gezdikten sonra "acaba Pompeus'a mı geldim?" demekten kendisini alamamıştır. Yine işgalden sonra Bitlis'e vali olarak atanan Mazhar Müfit Kansu: "Öyle bir şehire vali olarak atandım ki, geçmişi mamur, Osmanlının nimetlerinden fazlasıyla faydalanmış bir şehirdi. Savaş her şeyi alıp götürmüş. Bir araya gelmiş 3-5 kişi bulamıyacağınız gibi, ayakta kalmış sağlam bir bina da bulamazdınız. İnsanları aç ve sefalet içine düşmüştü. Bu açlar ordusuna biz de katıldık. Ekmek olarak yediğimiz gılgıldan yapılmış ekmek, yanında katık olarak da yediğimiz dağda kendiliğinden biten kenger adı verilen dikenli bir bitkiydi."

1912 yılında başlayan Balkan Harbi'nden Osmanlı Devleti yenik ve yorgun çıkmıştı. Daha Balkan Harbi'nin acıları sarılmadan bir oldu bittiyle kendimizi Birinci Dünya Harbi'nin içinde bulduk. Fransız donanmalarından kaçan Almanların Goben ve Breslav zırhlıları Boğaz'dan içeri girerek Osmanlı Devleti'ne sığındı. Osmanlı Devleti'ne sığınan bu zırhlılar, direklerine Türk bayrağı çekerek Karadeniz'e açılmış ve Rusların Sivastopul ile Odesa limanlarını bombalamıştır. Bu olaydan sonra Anadolu topraklarında gözü olan ve Anadolu'ya işgal etmek için bahane

* Bitlis Meslek Yüksek Okulu'nda Öğretim Görevlisi.

Levent Şahverdi Arşivi

arayan Çarlık Rusya, Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmiştir.

Çarlık Rusyası'nın ta Deli Petro'dan beri Anadolu toprakları üzerinde beslediği emelleri vardır. Bu emeller; Çarlık Rusya zamanında ne idiyse Komünist dönemde de aynıydı. Şimdi de değişmemiştir. Deli Petro'nun; Dünyaya hakim olmak için Boğazlar'ın, sıcak denizlerdeki petrol yataklarına sahip olabilmek için de Doğu Anadolu geçitlerinin mutlaka işgal edilmesi vasiyeti üzerine Rus orduları Anadolu topraklarına saldırdılar.

İlk iş olarak Kafkasya'da bulunan Rus Orduları Başkomutanlığı'na General Yudenich atandı. Türk milletinin daha önce Balkan Harbi'nde, Çanakkale'de, Bingazi ve Trablusgarp'da savaşması nedeniyle asker ve cephane bakımından oldukça yetersiz kalmıştı.

Bu durumu fırsat bilen General Yudenich, Kafkasya'da bulunan 4 ncü Rus Kafkas Kolordusu'nu Anadolu topraklarına gönderdi.

Çarlık Rusyası'nın Kasım 1914 tarihinde Osmanlı Devleti'ne harp ilan etmesi üzerine Osmanlı Devleti genel seferberlik ilan ederek halkı silah altına çağırdı. Bitlis'de eli silah tutan herkes, bu çağrıya iştirak ederek Mahallebaşı'ndaki Askerlik Şubesi'nin önünde toplandı. Bitlis'de toplanan bu asker bir alay teşkil etmiş ve Allah-ü Ekber dağlarında düşmana kurşun sıkmadan bir gecede şehit düşen 80.000 Türk askerinin bir alayını Bitlis'in çocukları oluşturuyordu.

Önünü boş gören Rus Orduları ve ona destek veren Ermeni İntikam Taburları 20 Şubat'ta Muş ve Tatvan'ı işgal ettikten sonra toplam 16.000 kişi ve 12 topla Bitlis boğazındaki Bahşah mevkiine gelip dayanmıştır. Bu düşman gücüne karşı Bitlis'i; Yarbay Ali Çetinkaya komutasındaki birliklerle Said Nursi, Muhammed Diyauddin ve Mutki Aşiret Reisi Hacı Musa Bey komutasındaki toplam 1.400 kişilik bir güç ve 18 top savunuyordu.

1915 Temmuz ortalarında Rusların Bitlis sınırına kadar gelmeleri üzerine halkın çoğu göç etmiş ve büyük bir kısmı geri dönmemişti.

Günlerce Bitlis boğazını aşmayı deneyen General Abasiyef komutasındaki Rus birlikleri şehire giremeyeceklerini anlayınca, bir hileye başvurdular. Beyaz elbiseler giymiş Ermeni ve Rus askerleri gece karanlığından faydalanarak Güzeldere yaylasından Dideban dağına çıkmış ve orada istirahatte bulunan 16 Türk askerini şehit etmiştir. Bu askerler Dideban dağındaki gözetleme kulesinden, Rusların hareketlerini şehirdeki asker ve halka ateş yakarak duyurmaktaydı. Rusların bu askerleri

Levent Şahverdi Arşivi

öldürmesiyle şehire haber verecek kimse kalmadığından 3 Mart 1916 tarihinde sabah saat 5.30'da şehir Ruslar tarafından kolayca ve direnişle karşılaşmadan işgal edildi.

Bu işgal üzerine 40.000 nüfuslu Bitlis halkının büyük bir çoğunluğu göçe başladı. Yerde 6 metreye yakın karın bulunması yanısıra sürekli olarak da kar yağışı devam ediyordu. Henüz güneş yüzü görmemiş kızlar, genç gelinler, yaşlı, çocuk, kadın, erkek olarak Bitlis halkı güneye doğru göçe başlamıştır. Halk, yanlarında götürdüğü körpe çocukları taşıyamayınca 1 ila 5 yaş arasındaki bütün çocukları köprü altlarına bırakarak kaçıyordu. Sadece Deliklitaş'tan Duhan deresine kadar bırakılan körpe çocukların sayısı 1000'i aşmıştı.

Ruslar'ın Bitlis'i işgal ettiğini gören Ermeni Generali Antranik Komutasındaki Ermeni İntikam Taburları hızla şehre dağılmış, rastladıkları Müslümanları çocuk, kadın, kız, erkek, genç, ihtiyar ayırımı yapmadan katletmişlerdir. O günleri yaşayan ve şimdi hakkın rahmetine kavuşmuş olan Bitlis'in Zeydan mahallesinden Faris Sürüm ismindeki bir gazimiz şunları anlatmaktadır : "Bitlis'in kurtulmasına az bir süre kalmıştı. Sürekli olarak çarpışıyorduk. Ruslar ve Ermeniler şehirde rastladıkları herkesi öldürüyorlardı. Mermutlu mahallesinde Sütlü Bulağ'ın yanında 2 katlı bir ev vardı. Müslümanlar korkularından oraya sığınmışlardı. O vahşi Ermeniler, oradaki korumasız insanların hepsini kestiler. Kesin sayılarını bilmiyorum ama, kesilen Müslümanlar o kadar çoktu ki, kapının eşiğinden sürekli kanlar akıyordu. Alt katta cesetleri bırakacak yer kalmadığından, cesetleri üst kata taşımışlardı."

Bitlis'in Ruslar'ın eline geçmesi, Türk Genel Kurmayı'nı telaşa sevk etti. Bitlis; Doğu Anadolu'yu Güneydoğu Anadolu'ya bağlayan en önemli geçit yeriydi. Bitlis'in Rusların eline geçmesi demek, Diyarbakır, Halep, Bağdat ve Arabistan yolunun Ruslara açılması demekti. Bu vesileyle Türk Genel Kurmayı acil bir çare bulmak zorundaydı.

Çanakkale'de büyük kahramanlıklar göstermiş 2 nci Ordu'nun Doğu Anadolu bölgesine sevk edilmesi kararlaştırıldı. 2 nci Ordu Doğu Anadolu'ya yerleşinceye kadar 2 nci Ordu'ya bağlı olan ve o tarihlerde Edirne'de istirahatte bulunan 16 ncı Kolordu'nun acilen Bitlis ve çevresine sevk edilmesi kararlaştırıldı. Komutanlığına da Anafartalar Kahramanı Gazi Mustafa Kemal atandı.

Generalliğe yükseltilen Albay Mustafa Kemal, önce Pozantı'ya, sonra Mardin'e ve daha sonra da karargâhını kurmuş olduğu Diyarbakır'a geldi.

Bu arada 16 ncı Kolordu'ya bağlı 5 nci Türk Piyade Tümeni Bitlis sı-

Levent Sahverdi Arşivi

nırına gelmiş, Kampos dağından Şetek-Şeyh Cuman'a kadar olan bölgede mevzilenmişti.

1916 Nisan ayı içerisinde Mustafa Kemal, yanına Alman Subayı Von Berk'i de alarak Bitlis'e gelmiştir. Bu Alman subayı dönüşte Siirt'te tifusa yakalanmış ve Diyarbakır'da ölmüştür. 5 nci Tümen'in Duhan mevkiine karargâhını kurmuş olduğu mevzileri gezerek talimatlar vermiş, Kampos ve Nabat dağlarına çıkarak düşman askerlerinin savunma hatlarını incelemiştir. Gerek 5.nci Tümen'e ve gerekse Mutki'de bulunan Hafif Süvari Alay Komutanı Hacı Musa Bey'e gerekli talimatları verdikten sonra Siirt'te ve oradan da karargâhını kurmuş olduğu Silvan'a dönmüştür.

Bu arada Rus kuvvetleri ileri taarruzlarını durdurarak savunmaya çekilmişlerdir. Rusların gayesi Bitlis'i alarak Bitlis boğazlarına sahip olmak ve Mujik adı verilen Rus köylülerini Anadolu'ya getirerek Fırat ve Dicle nehri havzasına yerleştirmektir. Yoksa iddia edildiği gibi Rusların gayesi Doğu Anadolu'yu Ermenilere vermek değildir. Ruslar da tıpkı İngiltere ve Fransa gibi Ermenileri maşa olarak kullanıp emellerine ulaşmak istiyorlardı.

Bitlis'in işgali sırasında Ruslara esir düşen Rahmetli Tümgeneral Rüştü Pakdemirli bir hatırasında şöyle demektedir : Bitlis'in Ruslar tarafından işgali sırasında ben Topçu Asteğmen olarak Bitlis'te bulunuyordum. Esir düştüm. Ruslar diğer esirlerle beraber bizleri Başhan'daki bir hana kapattılar. Ermeniler bizleri süngülemek istiyor fakat Ruslar bırakmıyorlardı. Bir süre sonra bir Rus subayı ile konuştum. Onlara "Ermenilere istiklal verip vermiyeceklerini" sorduğumda, Rus subayı çok kızdı. Bana dönerek "Ermenilere istiklal mi? Asırlarca Osmanlının ekmeğini yediler. Sonunda ne oldu? Osmanlının en sıkışık zamanında Osmanlıya ihanet ettiler. Mensup olduğu devlete en nazik zamanda ihanet edenlerin hakkı uşaklıktır" diye bana cevap verdi.

Temmuz sonlarında 2 nci Ordu Komutanı Ahmet İzzet Paşa ve Sivas'ta bulunan 3 ncü Ordu Komutanı Vehip Paşa'dan taarruz emrini alan Mustafa Kemal, 1 Ağustos 1916 tarihinde Bitlis'in Ruslardan geri alınması için taarruz emrini verdi.

1 ve 2 Ağustos tarihinde Türk kuvvetleri fazla bir ilerleme sağlayamadı. 3, 4 ve 5 Ağustos tarihlerinde taarruzu sıklaştıran Türk birlikleri Perhent'e kadar olan bütün bölgeyi Ruslar'dan geri aldı. 6 ve 7 Ağustos tarihlerinde Ruslar'dan 338 esir alınmış ve şehrin girişine kadar olan yerler kurtarılmıştı. 8 Ağustos tarihinde başlayan nihai taarruzla akşam 5'de Bitlis Ruslar'dan tamamen kurtarılmıştır. 5 ay 5 gün düşman işgalinde kalan Bitlis istiklaline kavuşmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

Burada hemen şunu da belirtmeden geçemeyeceğim. Bitlis; Birinci Dünya Savaşı'yla beraber işgal edilen vilayetler içinde istiklaline kavuşan ilk şehirdir. Bitlis'in kurtuluşu, aynı zamanda Milli Mücadele'nin ilk kıvılcımı ve ilk zaferi olmuştur.

Bitlis'in kurtuluşu, Türk Genel Kurmayı'nda bayram havası içinde karşılanmış, 16 ncı Kolordu Komutanı Gazi Mustafa Kemal, bu zaferinden ötürü Altın Kılıçlı imtiyaz madalyası ile ödüllendirilmiş ve 2 nci Ordu Komutanlığı'na atanmıştır.

Ne yazık ki bu işgal Bitlis'in de sonu olmuştur. Tarih boyunca Anadolu'nun en mamur şehri olan Bitlis, mezalim, yıkım ve sürekli göç hareketleri sonucunda bir daha o eski şanlı günlerine dönememiştir.

Bitlis'in işgali ve kurtuluşu sırasında canlarını feda eden şehit ve gazilerimize Allah'tan rahmet dilerim. Ruhları şad olsun.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE'DE AHLAT

Öğr. Gör. M. TÖREHAN SERDAR *

Belh ve Buhara ile beraber Kubbet-ül İslâm olarak bilinen ve Müslüman Türkün mührü olan Ahlat, Türk-İslâm kültürünün bütün güzelliğini sinesinde barındırmaktadır.

M. Ö. 3000 yıllarında kurulan Ahlat, Müslüman Türk hakimiyetine kavuşuncaya kadar değişik kavimlere ve uygarlıklara beşiklik yapmış, gerek Selçuklular ve gerekse ondan sonraki beylikler döneminde medeniyetin ve Müslüman Türk kültürünün doruğuna çıkmıştır.

Asırlar boyunca İslâm'a ve Türklüğe hizmet eden uygarlıklar beşiği bu şehir, 1915-1916 tarihindeki Rus-Ermeni istilasıyla tarihinin en acımasız katliamına ve yağmasına şahit olmuştur.

Çar Deli Petro'nun vasiyetini yerine getirmek isteyen Rus kuvvetleri hızla Anadolu'yu istila etmeye başlamasından sonra, Rus komutanı General Şarpantiye, Adilcevaz'ı işgal ettikten sonra 3ncü Rus Maverayibaykal Kazak Livası'nı da yanına alarak Ahlat üzerine taarruza başladı. Ruslar bu taarruza yaklaşık olarak 36 süvari ve Kazak bölüğüyle 22 topla başladılar. Buna ek olarak 3ncü Maverayibaykal Kazak Livası da dahil edildi.

General Şarpantiye desteğindeki 3ncü Maverayibaykal Kazak Livası Adilcevaz cephesinden taarruz ederken, Kafkas Süvari Tümenleri de Ahlat'ın kuzeyinden taarruz ederek Ahlat'ı kuşattılar. Sonunda 29 Haziran 1915 tarihinde bu ecdat diyarı beldemiz, Ruslar tarafından işgal edilmiş oldu. Ahlat'ı düşmana karşı 2 Tabur kadar Türk birliği savunuyordu. Bu birlik, sayıca çok az olması karşılığında fazla tutunamayacağını anlayarak ve Rus birliklerinin de zaafiyetinden faydalanarak hiç zayiat vermeden şehri terketmişlerdir.

İşgal edilen her yöremizde olduğu gibi Ermeni ve Rus katliamından Ahlat'ta nasibini almıştır. Bu katliamla ilgili olarak Bitlis'in Zeydan mahallesinde ikamet eden ve birkaç yıl önce hakkın rahmetine kavuşan Faris Sürüm adındaki gazimiz şunları söylemektedir.

"Bitlis'in Ruslardan kurtulma günleriydi. Sürekli olarak çarpışıyorduk.

Levent Sahverdi Arşivi

Bizler çarpışınca Ruslar ve Ermeniler şehirde rastladıklarını kesiyorlardı.

Daha sonra şehri Ruslardan geri aldıktan sonra Rus birliklerini takibe başladık. Düşman Ahlat'a doğru çekiliyordu. Tatvan'la Ahlat arasındaki Zığak (Sırıkum) (O tarihlerde Ahlat'a bağlı idi. Hatta Tatvan bile Ahlat'a bağlı bir köydü) köyüne vardığımızda, gördüğümüz manzara ve vahşet karşısında gözyaşlarımızı tutamadık. Ermeniler tarafından yerlere ucu sivri demir kazıklar çakılmış, başta hamile kadınlar olmak üzere, kadın, çocuk, kız ve yaşlı demeden insanlar karınları üzerine bu kazıkların üzerine atılmışlardı. Kazıklar birçoklarının karınlarından girmiş, sırtlarından dışarı çıkmıştı. Bu vahşeti ölünceye kadar unutamıyacağım."

Ahlat'ın işgalinden kısa bir süre sonra Türk Komutanı Abdülkerim Paşa, 3ncü Ordunun sağ cenahı ile Ruslara karşı taarruza başladı. Abdülkerim Paşa karşısında tutunamıyacağını anlayan düşman kuvvetleri, 24 Temmuz akşamı Ovakışla'dan başlamak üzere karanlıkta Ahlat'ı terkederek Adilcevaz'a doğru geri çekilmek zorunda kaldı.

24 Temmuz akşamı Ahlat'ı boşaltan düşman kuvvetleri, 4 Şubat 1916 tarihinde Chernozubov komutasında tekrar Ahlat'a saldırarak, Ahlat ikinci defa Rus ve kuvvetleri tarafından işgal edilmiş oldu.

8 Ağustos 1916 tarihinde Gazi Mustafa Kemal Paşa komutasındaki 2nci Orduya bağlı 16ncı Kolordunun 8nci Tümeni tarafından Bitlis düşman işgalinden kurtuldu. Mustafa Kemal'in ileri taarruz emri vermesi üzerine 8nci Türk Piyade Tümeni ve milis halk tarafından taarruza devam edilerek Rahva Ovası'na kadar düşman kovalandıysa da daha ileriye gidilemedi. 2 yıl 17 gün düşman işgalinde kalan bu ecdat diyarı ve Anadolu'nun mührü olan bu güzel beldemiz 21 Şubat 1918 tarihinde düşman çizmesinden kurtarılmış oldu.

Çok acıların çekildiği bu savaşta şehit olan vatan evlatlarını ve gazilerimizi minnet ve şükranla anıyorum. Ruhları şad olsun.

Levent Şahverdi Arşivi

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ VE ATATÜRK SEMİNERİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ VE TEMEL KAVRAMLARI

Dr. G. MURAT TOKTAMIŞOĞLU *

"DEĞİŞİM"...

Değişim kelimesi, yüzyılımızın belki de en önemli ve en sık kullanılan kelimesi. Bugün yaşadığımız dünya bir değişim dünyasıdır. Geçmişte kabul görmüş etkili ve verimli birçok yöntem ve düşünce de günümüzde artık geçerliliğini yitirmiştir.

20. yy.'ın son anlarını yaşadığımız bu günlerde, modern çağın teknik ve yöntemleri ile, zamanının değişim rüzgârını yakalayan ve bir milleti de o rüzgârın önüne taşıyan liderlik anlayışından ötürü Atatürk'ün yakın ilişkili olduğunu da düşünmekteyiz. Onun "çağdaş uygarlıklar düzeyine ulaşmak" hedefi bugünden çok 2000'li yılları düşünmemizi ve yenilik oluşturan, dünya ile entegre bir Türkiye'yi gerektirmektedir.

Dünyamız bugün iletişim teknolojisinin hızlı gelişimi, globalleşme ve bilgi toplumunun etkisi altındadır.

Biliyoruz ki bugün, dünden daha hızlı, esnek, yenilikçi, yaratıcı ve verimli olmak zorundayız. Tabii ki yarının dünyasında var olmak ve ayakta kalmayı istiyorsak.

Bu noktada ülke, kurum ve bireyler olarak da düşünüş tarzımızı yeniden gözden geçirmek ihtiyacını duymaktayız. Önümüzde tek yol var! "Değişmek".

Değişim, bugün isteğe bağlı bir durum değil, gelişme ve ilerleme için bir gereklilik olarak karşımızda durmaktadır.

Değişim zorunlu bir olgu, fakat hangi yöne giderek ve hangi yöntemleri kullanarak bunu başaracağımız da önemli bir sorun olarak bizi beklemekte...

Bu hızlı değişim dünyasında yolunu arayan organizasyonlar da yeni arayışlara yönelmektedirler.

* Gazi Üniversitesi Tıp Fakültesi.

Levent Sahverdi Arşivi

Bu konuşmada da sizlere değişim arayışında bizlere rehber olacak ve anahtarını bize verebilecek olan modern bir yönetim anlayışından, Toplam Kalite Yönetiminden ve Temel Kavramlarından bahsedeceğim.

Toplam Kalite Yönetimi (TKY) anlayışı; Yenilik, Yaratıcılık ve Değişim demektir. Felsefesi ise bilgiye ve sürekli gelişme anlayışına dayanmaktadır.

Ana hatları ile TKY; Sistemi müşterinin yönlendirdiği, çalışan ve müşterilerin beklenti ve ihtiyaçlarının tam, zamanında ve sürekli olarak karşılanması amacıyla süreçlerin devamlı iyileştirildiği, kararların veri/bilgiye dayalı olarak alındığı, takım çalışmaları ve yönlendirici bir liderlik anlayışının benimsendiği bir yönetim felsefesi, bir düşünüş şekli ve başlı başına bir yaşam tarzıdır.

Bu anlayışta;

Kalite : Tam ve sürekli müşteri memnuniyetinin sağlanması.

Müşteri: Dış Müşteri : Hizmet veya ürünü alan kullanan kişi, kurum vb.

İç Müşteri : Organizasyonda birbiri ile ilişki içinde olan birimler ve kurum çalışanları.

olarak tanımlanmaktadır.

TKY'nin **Amacı**: Müşteri isteklerinin karşılanması,

Yöntemi: Yapılan işlerin sürekli iyileştirilmesi ve geliştirilmesi,

Temeli: Tüm çalışan ve yöneticilerin katılımı ile kalitenin sahiplenilmesidir.

TKY Felsefesi, 6 S diye adlandırabileceğimiz temel kavramlar çerçevesinde incelenecek olursa konu daha iyi anlaşılabilecektir. (Şekil 1 - 6 S Kavramı)

Levent Şahverdi Arşivi

Kalite anlayışının odak noktasında liderlik anlayışını görmekteyiz. TKY bir liderlik aracı, liderlik ise istenen değişimin itici gücüdür.

Organizasyonları, ülkeleri geleceğe taşıyan ana faktör etkin liderlik anlayışıdır. Yarının organizasyonlarının, yöneticilerinin lider olmalarının yanısıra, çalışanların da amaç ve hedeflere sahip, planlayan, uygulayan, izleyen ve analiz yapan liderlik anlayışına sahip olmaları önem taşımaktadır.

TKY'inde lider, yönlendiren, motive eden, destekleyen, sürekli öğrenmeyi teşvik ederek bunu rutin bir süreç haline getiren kişidir.

Liderlerin ana görevi de organizasyonda paylaşılan vizyon etrafında ortak değerler yaratılmasını sağlayarak, kalite kültürü oluşmasını sağlayacak ortamları oluşturmaktır.

Kaliteye inanan ve sahiplenen liderlik anlayışı doğrultusunda, tüm organizasyonlar odak olarak tam müşteri memnuniyetini almalıdırlar.

Müşteriler bugün, her alanda daha ilgili ve bilgilidirler. Bu yönde de müşteri beklenti ve ihtiyaçları sürekli araştırılmalı ve analiz edilerek zamanında ve tam olarak karşılanmalıdır.

Modern kuruluşlar bugün müşteri ilişkilerini de hizmetin bir parçası haline getirmekte ve müşterileri bir iş ortağı olarak görmektedirler.

Eğer yarın istediğimiz noktaya ulaşmayı istiyorsak, o noktaya müşterilerimizden önce varmalı ve onların gelecekteki beklenti ve ihtiyaçlarını da görerek yarınlarına hitap edebilmeliyiz.

Kalite liderlik anlayışı altında altı temel kavramı da biraz açarak konunun bütünlüğünü sağlayabiliriz.

1. **SAHİPLENME** :

Kalite sağlanması için çalışanlar ve yönetim, ortak bir kalite kültürü etrafında birleşebilmelidirler. Bu kültür etrafında da tüm organizasyon kendini kalite ve müşteriye adamalıdır.

Bir organizasyonda kalite kültürü oluşması uzun zaman almakla beraber atılan her adımda kurumun değişik kazançları da olmaktadır.

Kalitenin sahiplenilmesindeki en önemli olgu da güçlü ve model olan bir liderlik anlayışıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

2. KALİTE SORUMLULUĞU :

Kalitenin önemli bir gerekliliği de insana olan güvendir. Her çalışan kalite sağlama çalışmalarına katılmalı ve kendini gerçekleştirme fırsatı bulmalıdır.

Bilgi toplumunun odağında bugün insan vardır. Organizasyonların gelişmesi ve büyümesi de ancak çalışanların sürekli öğrenmesi ve gelişmesi ile mümkün olacaktır.

TKY felsefesinde her çalışan kalite ile ilgili sorumluluk alıp gönüllü takım çalışmalarına katılarak öneriler geliştirmelidir. TKY bir takım oyunudur ve bu oyunda herkesin bir sorumluluğu vardır.

3. SİSTEM DÜŞÜNCESİ :

Organizasyon içinde tüm birimler birbirleri ile olan ilişkilerini bir sistem içinde ele almalı ve birbirlerini de müşteri olarak düşünmelidir.

Tüm süreçlerin birbirini etkileyen bir bütün olarak görülmesi yeteneğini her çalışan kazanmalıdır.

4. SİSTEMATİK İSTATİSTİKİ ANALİZ :

Basit temel istatistiki teknikler ile hizmet ve üretim süreçlerinden toplanan verilerin takım çalışmalarında analiz edilmesi ile yönetimin kararlarına temel olacak, destek oluşturacak bilgilerin üretilmesi ve önerilerin geliştirilmesi.

TKY felsefesi de klasik felsefe anlayışındaki gibi bilginin sevilmesi ve bilginin aranmasını benimsemektedir.

5. SÜREÇ YÖNETİMİ :

Her hizmet veya üretim süreci veri de üretmektedir. Bu verilerin kullanılması ile sürekli olarak süreçlerdeki değişkenlikler en aza indirilmeli ve süreçler geliştirilmelidir.

6. SÜREKLİ KALİTE GELİŞMESİ :

Unutulmamalıdır ki her başarı sadece daha zor ve yeni bir soruna giriş kapısıdır. Bu çerçevede de yapılan işler devamlı olarak yeni ihtiyaçlar ve yenilikler doğrultusunda, veri/bilgiye dayalı olarak planlanmalı, uygulanarak izlenmeli ve düzeltilerek geliştirilmeli ve iyi-

Levent Şahverdi Arşivi

leştirilmelidir.

Organizasyonda herkesin işinin sürekli geliştirilmesi temel bir süreç ve anlayış halini almalıdır.

Bir organizasyonda TKY kültürü oluşması ve başarılı uygulama, altı temel kavram, etkili liderlik ve müşteri odaklı çalışmaların sabırla ve ümitleri kaybetmeden devam ettirilmesi ile mümkündür.

Bilgi çağı diye adlandırılan içinde bulunduğumuz yüz yıl, teorik bazda iyi anlaşılmış olmasına rağmen pratik alanda hayata geçirilmesinde ülkemizde çeşitli zorluklar yaşanmaktadır. Bunun başarılması için değişim dünyasında Türkiye'nin yenilikleri yakından takip etmesi ve yenilik oluşturacak ortamların yaygınlaşması zorunludur.

Türkiye bugüne kadar da dünya sanayinin geçirdiği aşamaları nisbeten geriden izlemiştir. Ancak bugün, TKY gibi modern yöntemlerde ücretsiz bir know-how olarak Türkiye'nin karşısında benimsenmeyi beklemektedir. Bunun başarılması için kilit noktada insan vardır ve bu açıdan da ülkemiz oldukça umut vericidir.

Sonuç olarak; ortak geleceğimiz için insana daha fazla önem ve fırsat veren, araştıran, izleyen, yaratıcı, yenilikçi, planlayan, uygulayan, geliştiren ve analiz eden yeni bir düşünüş şekline de acil olarak ihtiyaç duymaktayız.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ VE ATATÜRK

HANDAN DURMUŞOĞLU *

Toplam Kalite Yönetimi, aslında bir liderlik biçimidir. Bir lider ve ekip ile Planla, Uygula, Kontrol Et, Yürüt döngüsünün tekrarlandığı bir süreç ve sürekli iyileştirmeyi esas alan bir sistemdir.

Toplam Kalite Yönetimi'ndeki liderliğin başlıca unsurları :

. Sorumluluk Alma
. Sahiplenme
. Sistematik Analiz
. Süreç Yönetimi
. Sistem Düşüncesi
. Sürekli İyileştirme'dir.

Toplam Kalite Yönetimi ve Atatürk konusu öncelikle bu unsurlar açısından incelenecektir.

Prof. Dr. Sadık Tural'ın "Atatürk'ün Kültür'e Bakışı veya Fikir Adamı Atatürk" konulu yazısında belirttiği gibi Atatürk'ün şahsiyetinin üç yönü vardır : Kahramanlığı, siyaset adamlığı ve fikir adamlığı.

Atatürk'ün askerî ve siyasî liderliğinde "sorumluluk alma" ve "sahiplenme" özellikleri ön plana çıkar. Ünal Dereli'nin "Komutan Atatürk" isimli kitabında yer alan bir örnek Atatürk'ün en zor şartlarda dahi sorumluluktan kaçmayan bir lider olduğunu göstermesi bakımından önemlidir:

Büyük Taarruz planı tartışmaları sırasında, Atatürk'ün ordunun çoğunu Afyon güneyine alarak, siklet merkezi teşkil etmesi düşüncesine komutanlardan birisi : "Düşman bunun farkına varırsa ve Akarçay istikametinde taarruz ederse halimiz ne olur? Türk Milleti'nin nesi var nesi yoksa hepsi bu. Siz onu bir tek ihtimal için nasıl harcayabilirsiniz?" diye sormuştur. Mustafa Kemal; "Türk Milleti'nin bütün verebileceği bundan mı ibarettir?" Sorusuna, komutandan "Evet" cevabını alınca, "O halde kati neticeyi onunla almaya mecburuz" demiştir. Komutanın "Böyle bir kararın tarih karşısında günahı çok ağır olur" sözlerine karşılık Atatürk "Tarihe karşı bütün mesuliyeti ben kendi üzerime alıyorum," cevabını

*Havelsan Bilgisayar Mühendisi.

Levent Şahverdi Arşivi

vermiştir. Böylelikle Atatürk büyük bir risk ve sorumluluğu tereddüt etmeden göze almış ve başarılı olmuştur.

Suat İlhan'ın "Atatürkçü Düşünce" kitabı için hazırladığı "Atatürk ve Önderlik" konulu yazısında yer alan olaylardan biri O'nun sahiplenme özelliğini açıkça göstermektedir. Bu olay Atatürk'ün 16. kolordu komutanı olarak görev yaptığı sırada gerçekleşmiştir. Atatürk, Haziran 1916'da Muş ovasını geriye bağlayan Kulp geçidindeki savunma tertibi alınan yeri Rus taarruzları karşısında tehlikeli görmüş ve birliklerin geriye çekilmesi emrini vermişti. Bu geri çekilmeyle ilgili olarak Atatürk'ün emir subaylarından Şükrü Tezer şu bilgileri veriyor :

"... bizzat idare ettikleri bu harekatta birliklerden geriye kalan en son grup da önlerinden geçerek görünürde hiçbir kimse kalmamış olmasına rağmen araziye hakim bir noktada saatlerce dimdik ayakta duran Paşa, hâlâ yerinden ayrılmıyorlardı. Karşı sırtlarda bazı Rus birliklerinin görünmesi üzerine emir subaylarının telaşlanmasını önemsemeyen Atatürk, bir süre sonra 'Karşıdan gelmekte olduğunu gördüğüm asker önümden geçip emniyete girmedikçe, buradan ayrılmayı hiçbir zaman düşünemem...' Birliklerin çekildiği yere doğru biz de bakıyor fakat hiçbir şey göremiyorduk. Ancak Paşa'nın eliyle işaret ettikleri tarafa baktığımız zaman, hakikaten bir askerin oldukça yavaş yürüyüşle ilerlemekte olduğunu fark edebilmiştik." Atatürk, bulunduğu yerden, hasta olduğu öğrenilen ve yardım edilen bu askerden sonra ayrılmıştır.

Atatürk'ün tarihteki diğer askerî ve siyasî liderlerden ayıran en önemli unsur O'nun aynı zamanda bir fikir adamı olmasıdır. Atatürk'ün sistematik analiz, süreç yönetimi, sistem düşüncesi ve sürekli iyileştirme gibi Toplam Kalite Yönetimi'ndeki liderlik unsurlarını taşıması, O'nun fikir adamlığıyla ilgilidir. Prof. Dr. Sadık Tural'ın yazısında "fikir adamı" tanımı şöyledir:

İnsanların büyük bir kısmının, üzerinde düşünmeden kullandığı kavramları ve terimleri yeniden gözden geçiren; olayların yorumunu çeşitli seçenekleri dikkate alarak yapan; insan ilişkilerinin arkasındaki bağıntıyı çözmeye çalışan, her türlü fikirden istifade ederek, geniş kitlelere, idarî, siyasî, iktisadî, hukukî ve kültürel yönlerden huzur, güven ve refah verici olanı araştıran, bunları yüreklice söyleyen, yazan insana fikir adamı denir.

Toplam Kalite Yönetimi, fikirlerle gelişen bir sistemdir. Böyle bir sistemin lideri; sorumluluk almaktan kaçınmayan, lideri bulunduğu topluluğa karşı sevgi ve güven duyan, sistemi bilimsel bir şekilde analiz ederek, hedefleri belirleyen, bunlara ulaşmak için plan yapan, bu plan-

Levent Şahverdi Arşivi

ların uygulanması ve kontrolünü sağlayan, sistemin sürekli iyileştirilmesi için çalışan bir fikir adamı olmalıdır.

Prof. Dr. Ergun Özbudun'un "Siyasî Lider Olarak Atatürk" konulu yazısında Atatürk'ün liderlik stratejilerinin en belirgin özelliklerinden biri, ana ilkeleri ve temel hedefleri en baştan açıklık ve tutarlılıkla ortaya koyması, bunlardan hiçbir zaman ve hiçbir nedenle sapmaması olarak belirtilmiştir.

Prof. Dr. A. Afetinan'ın "Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi" isimli kitabındaki bir olay Atatürk'ün hedeflerini ne kadar önceden belirlediğini göstermesi bakımından ilginçtir:

Erzurum'da 7/8 Ağustos 1919 sabaha karşı üç kişi; Mustafa Kemal, Süreyya Yiğit ve Mazhar Müfid Kansu konuşuyorlar. Hatıra defterine yaz diyor Mustafa Kemal, Mazhar Müfid Kansu'ya:

1. Zaferden sonra hükümet şekli Cumhuriyet olacaktır.
2. Padişah ve Hanedan hakkında zamanı gelince gereken muamele yapılacaktır.
3. Tesettür kalkacaktır.
4. Fes kalkacak, medenî milletler gibi şapka giyilecektir.

Bu anda Mazhar Müfid:
- "Darılma ama Paşam, sizin de hayalperest taraflarınız var" der.

Bunun üzerine Mustafa Kemal gülerek:
- "Bunu zaman tayin eder. Sen yaz." der.
5. Latin harfleri kabul edilecek.

Bu defa Mazhar Müfid:
- "Paşam kâfi kâfi..." der. "Cumhuriyetin ilânına muvaffak olalım da üst tarafı yeter." diyerek defterini kapar.

Yıllar geçtikten sonra ve bunlar birer birer ele alındıkça bir gün Kastamonu dönüşü Büyük Millet Meclisi'nin önünde Mustafa Kemal Mazhar Müfid'e sorar:

- "Azizim Mazhar, kaçıncı maddedeyiz? Notlarına bakıyor musun?"

Atatürk'ün koyduğu bütün hedefler, milletin egemenliğini, refah ve mutluluğunu esas alan hedeflerdi. Hiçbir zaman hedeflerinin odak noktası kendisi olmadı. Toplam Kalite Yönetimi'nde en önemli unsur, kendisinden çok grubunun çıkarlarını düşünen liderdir. Atatürk'ün hırslı ol-

Levent Şahverdi Arşivi

makla ilgili söylediği sözler O'nun vatan ve milletin çıkarlarını kendi kişisel hırslarının önünde tuttuğunu göstermektedir.

"Hakikat halde ihtiras olmadan büyük bir iş meydana getirilemez. Fakat onun her halde millet yolunda bir hizmet gayesinde olması lâzımdır. Reis olan kimsenin milletin ruhiyatına vakıf olduktan sonra o milletin meyline tabi olması icap eder..."

Kalite, hedef kitlenin memnuniyetinin sağlanmasıdır. Atatürk'ün kurduğu sistemde hedef kitle Türk Milleti'dir.

Prof. Dr. Ergun Özbudun'un yazısında yer aldığı gibi, Atatürk, millî hareketin nasıl teşkilatlandırılacağı, liderlikle halk iletişiminin nasıl sağlanacağı hakkındaki görüşlerini Ankara'ya gelişinin ertesi günü şöyle açıklamıştır:

"Teşkilatın diğer teferruatına bakacak olursak, işe köyden ve mahalleden ve mahalle halkından yani fertten başlıyoruz. Fertler düşünür olmadıkça, haklarını müdrik bulunmadıkça istenilen yöne sevk olunabilirler. Kendini kurtarabilmek için her ferdin mukeddaratıyla bizzat alâkadar olması lâzımdır. Aşağıdan yukarıya, temelden çatıya doğru yükselen böyle bir müessese elbette sağlam olur..."

Atatürk'ün idealindeki siyasi yapı, aşağıdan yukarıya doğru yani halktan yöneticilere doğru oluşan bir yapıdır. Atatürk, bunun pratik nedenlerle mümkün olmaması halinde, yukarıdan aşağıya doğru inen fakat gene de halk katılmasına dayanan bir modelin izlenebileceğini belirtmiştir. Yukarıdan aşağıya doğru oluşan bir siyasal yapının sağlamlığı, ancak, her safhada halk katılmasının teşvik edilmesi, aşağıdan yukarıya doğru teşkilatlanma idealinin gerçekleştirilmesi için sürekli çalışılması ile mümkündür. Böyle bir yapı Toplam Kalite Yönetimi'nin esasını teşkil eder. Toplam Kalite Yönetimi'nin en yaygın uygulandığı ülke olan Japonya'da işçiler fikir ve önerileriyle yönetime katkı ve katılım sağlamaktadırlar.

Atatürk'ün yaptığı her iş halka dayanmaktadır. Cumhuriyet devrinde devlet adamlarımız, bölge bölge gezmiş ve halkla hayattan örnekler vererek konuşmalar yapmışlardır. Bu bir yandan halkı çeşitli konular üzerinde düşünmeye sevk ederken bir yandan da hükümet ve halk arasında yakın ilişkilerin kurulmasını sağlamıştır. (1)

1923 yılında yapılan İzmir İktisat Kongresi'nde halkın da katılımıyla bir sistem analizi yapılmıştır. Hammaddenin en verimli şekilde ürüne dönüştürülmesi için neler yapılması gerektiği ele alınmıştır. Kongreye

Levent Şahverdi Arşivi

1135 kişi katılmış ve kongrede çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi olmak üzere dört grup temsil edilmiştir. Bu grupların ayrı ayrı maddeler halinde genel kurula sundukları öneriler, kongre çalışmalarının esasını teşkil etmiş ve kararlar bu öneriler üzerinde tartışılarak alınmıştır.

Kongrede oybirliğiyle kabul edilen Ekonomi Andı'nda sürekli iyileştirmeyi esas alan maliyet-fayda-etkililik ve takım çalışması gibi unsurlara yönelik maddeler bulunmaktadır:

Madde- 4. Türkiye halkı kullandığı eşyayı mümkün olduğu kadar kendi yapar. Çok çalışır, zamandan, servetten ve ithalatta israftan kaçar. Millî üretimin artmasını sağlamak için gereğince geceli gündüzlü çalışmayı prensip edinmiştir.

Madde- 11. Türkler hangi meslek sınıfından olurlarsa olsunlar, birbirlerini candan severler. Meslek ve bölümler olarak elele vererek birlikler kurar, memleketini ve birbirlerini tanımak, anlaşmak için, seyahatler ve birleşmeler yaparlar. (1)

İzmir İktisat Kongresi, Atatürk'ün devletin ve milletin kontrolünde bir kalite kontrol sistemi oluşturmasının önemli bir halkasıdır.

Atatürk, yaptığı bütün yenilikleri bir sistem ve süreç olarak ele almıştır. Atatürk devrimleri bir anda yapılmamıştır, süreçler halinde gelişmiştir. Önce kamuoyu devrimlere alıştırılmıştır. Yeni alfabenin esasları İstanbul'da Dolmabahçe Sarayı'nda çalışan heyet tarafından tespit edildikten sonra, Atatürk'ün Karadeniz kıyılarındaki seyahati Sivas'a kadar uzanmış ve her gittiği yerde, açık yerlerde kara tahta getirterek halka yeni alfabeyi öğretmeye çalışmıştır. (1)

Atatürk, devrimlerini Planla, Uygula, Kontrol Et, Yürüt döngüsü içinde gerçekleştirmiştir. Örneğin harf devriminde, önce halkın okuma-yazma oranının artması için öğrenilmesi kolay olan Latin harflerine geçilmesi gerektiğini planlamış, bu planını uygulayarak halkın tepkisini ölçmüş ve kontrol aşamasından sonra yeni alfabeye geçişle ilgili kanunun çıkmasını sağlamıştır.

Atatürk sadece sağlam bir sistem kurmakla kalmamış, bu sistemin sürekli iyileştirilmesi gerektiğini her fırsatta belirtmiştir. O'nun aşağıdaki sözleri sürekli iyileştirmeye ne kadar önem verdiğini göstermektedir:

"Bir insan hayatında başarılı bir iş yapmışsa o iş tarihe mal olmuştur. O şahıs sadece onunla övünerek kalmak isterse, bu insanı tembelliğe götürür ve yeni başarılardan yoksun kılar. Onun için çalışmak ve

Levent Şahverdi Arşivi

daima başarı aramak herkes için esas olmalıdır." (1)
1936 yılında Türk Milleti'ne hitaben söylediği:

"...Şunu da söyleyeyim ki; çok zekisin! Malûm. Fakat zekânı unut! Daima çalışkan ol!" (2) sözleri de halkı sürekli iyileştirmeye yöneltmek içindir.

Atatürk'ün Onuncu Yıl Nutku, sürekli iyileştirme, takım çalışması, lideri olunan gruba duyulan güven ve sevgi gibi Toplam Kalite Yönetimi ile ilgili pekçok unsur içermektedir:

"Az zamanda çok büyük işler yaptık... Fakat yaptıklarımızı asla kâfi görmeyiz. Çünkü daha çok ve daha büyük işler yapmak mecburiyetinde ve azmindeyiz... Daha az zamanda, daha büyük işler başaracağız. Bunda da muvaffak olacağımıza şüphem yoktur. Çünkü, Türk Milleti'nin karakteri yüksektir. Türk Milleti çalışkandır. Türk Milleti zekidir. Çünkü Türk Milleti millî birlik ve beraberlikte güçlükleri yenmesini bilmiştir. Ve çünkü, Türk Milleti'nin yürümekte olduğu terakki ve medeniyet yolunda, elinde ve kafasında tuttuğu meşale müsbet ilimdir..."

Atatürk, milletini hep daha çok düşünmeye ve aklın ve ilmin yolundan ayrılmamaya teşvik etmiştir. Çünkü O sistemin kaliteli olabilmesi için sürekli yeni fikirlerle beslenmesi gerektiğini bilmektedir.

Atatürk'ün "Atatürk Yolu" isimli kitapta yer alan şu sözleri Türk Milleti'nin daha kaliteli bir sistem içinde yaşayabilmesi için nasıl bir yol izlemesi gerektiğini göstermektedir:

"Ben manevî miras olarak, hiçbir dogma, hiçbir donmuş ve kalıplaşmış düstur bırakmıyorum. Benim manevî mirasım ilim ve akıldır..."

KAYNAKÇA

1 Prof. Dr. A. Afetinan, Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi, 1991.

2 Cevat Abbas Gürer, Cumhuriyet Gazetesi, 10.11.1941.

3 Prof. Dr Sadık Kemal Tural, "Atatürk'ün Kültür'e Bakışı veya Fikir Adamı Atatürk", Türk Dili Dergisi, Kasım 1995.

4 Prof. Dr. Ergun Özbudun, "Siyasî Lider Olarak Atatürk" içinde "Atatürkçü Düşünce"; Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1992.

Levent Şahverdi Arşivi

5 Suat İlhan, "Atatürk ve Önderlik" içinde "Atatürkçü Düşünce"; Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayını, 1992.

6 Ünal Dereli, "Komutan Atatürk", Uluslararası Atatürk Tebliğleri, Boğaziçi Üniversitesi Yayını, C 2, 1981.

7 Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu, Prof. Dr. Mustafa Aysan, Prof. Dr. Hamza Eroğlu, Prof. Dr. İsmet Giritli, Prof. Dr. Mehmet Gönlübol; Atatürk Yolu, 1987.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

YÜKSEK ÖĞRETİMDE KALİTE

SEÇİL KOÇAL *

Eğitim eksikliği ve okuma yazma bilenlerin toplam nüfustaki oranının düşüklüğü az gelişmiş ülkeleri niteleyen temel göstergelerden bir tanesi belki de en önemlisidir. Eğitim ve ekonomik kalkınma arasındaki doğrusal ilişki açık ve kesin bir biçimde ifade edilebilir.

Bunun içindir ki Atatürk'de yaşamı boyunca eğitime ve Türk milli eğitim sisteminin geliştirilmesine önem vermiştir. Arif Hikmet Par ve M. Agah Önen'in Atatürk'ü Anlamak adlı kitabında da değinildiği gibi;

Kurtuluş Savaşı sona erdiğinde, ülke büyük bir zafer kazanmıştı. Bazıları artık Mustafa Kemal'in önderlik görevinin bittiğini düşünüyordu. Oysaki onun gönlünde Türk ulusunun yüzyıllardan beri iyileşmeyen yaraları kanıyordu. Anavatandan düşmanı kovmakla herşey halledilmiyordu. O tekrar gelebilirdi. Bunun önüne geçmek için kökleri içimizde olan nedenleri de yok etmek gerekiyordu. Atatürk, en büyük derdin halkın bilgisizliği olduğunu görüyor, onun kafasını aydınlatınca hızla yükseleceğini biliyordu. O sıra, arkadaşlarından biri sordu;

- "İşte ülkemizi kurtardınız. Şimdi ne yapmak istersiniz?"

O, "Milli Eğitim Bakanı olarak ulusal kültürü yükseltmeye çalışmak en büyük idealimdir" diyerek eğitime verdiği önemi bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Ben burada sizlere giderek daha fazla önem kazanan yüksek öğretim kurumlarımızda Toplam Kalite Yönetimi anlayışının uygulanabilirliğinden ve kalitenin sürekli geliştirilmesi için gerekli olan özelliklerden bahsetmek istiyorum. Bilindiği üzere Toplam Kalite Yönetimi hizmet verdiğiniz kesimin tatminini hedef almış anlayıştır. Bunun için de öncelikle hizmet verdiğiniz kesimin tanımı net bir biçimde yapılmalıdır. Yüksek öğretimde de hedef kitle başta öğrenci olmak üzere, öğretim elemanı, işveren kurum ve kuruluşlar ve diğer üniversite personelidir.

Bu sistemin yüksek öğretimde uygulanması öncelikle iyi bir plan ile

* Başkent Üniversitesi Toplam Kalite Yönetimi Merkezi Eğitim Sorumlusu.

Levent Sahverdi Arşivi

gerçekleştirilebilir. PDCA (Plan-Do-Check-Act) yani Planla, Uygula, Kontrol Et, Yürüt Döngüsü TKY uygulamalarında sıkça kullanılmaktadır.

Acaba şu andaki mevcut durumumuz nedir? **Öğrenci**lerin programlara devamı, akademik potansiyelleri, derslere katılım ve katkısı, kütüphane ve bilgisayarı kullanma oranları, **öğretim elemanı** ile ilgili olarak, öğrencilerin Öğretim elemanını değerlendirmesi, takım çalışması arzusu, Eğitim tekniklerinin en etkili ve etkin bir biçimde kullanılması, **Müfredat** konusunda ise güncelleştirilmiş, istek ve ihtiyaçlara cevap verebilecek bir programı kapsayıp kapsamadığı gibi konularda planlar yapılmalı ve uygulanmalıdır. Periyodik aralıklarla uygulamalardan elde edilen bilgiler izlenerek düzeltme ve iyileştirmeler yapılarak eğitime devam edilir.

Atatürk'de plana ve planlamaya verdiği önemi şu şekilde ifade etmektedir;

"En uygar ve en refahlı millet olarak varlığımızı yükseltmek idealini en kısa zamanda kavramak için düşünce ve hareketi, beraber yürütmek zorundayız. Bu girişimde başarı ancak sürekli bir planla ve en akılcı biçimde çalışmakla gerçekleşebilir."

Yüksek öğretim uygulamalarında Toplam Kalite Yönetimi sisteminin uygulanması eğitim-öğretim sistemlerinde devamlı izleme ve iyileştirmeler yapmayı gerektirmektedir. Bunun için de verilen eğitimin istek ve ihtiyaçları ne dereceye kadar karşıladığı bilinmesi gereklidir.

Atatürk'de;

"Maarif işlerinde mutlaka zafer kazanmak gerekir. Bir milletin gerçek kurtuluşu ancak bu surette olur. Bu zaferin sağlanması için hepimizin tek can ve tek düşünce olarak temelli bir program üzerinde çalışması gerekir. Bu programın ana noktaları ikidir;

1- Sosyal hayatımızın gereksinmelerimize uygun olması
2- Çağın gereklerine uyması diyerek hedef kitlenin istek ve ihtiyaçlarının belirlenmesine işaret etmiştir.

Her yüksek öğretim kurumunun bir an önce kendi standartlarını belirlemesi ve bu doğrultuda çalışmalarını planlaması esastır. Yurt dışından alınabilecek bir örneğin aynı şekliyle kendi eğitim kurumlarımızda uygulanması aksaklıklara yol açabilir. Nitekim Atatürk'de yeni Türk Devletinin eğitiminin milli olmasını istemiştir ve bunu şu şekilde ifade etmiştir;

Levent Şahverdi Arşivi

"Aydınlarımız, milletimi en mesut millet yapayım, der. Başka milletler nasıl olmuşsa onu da öyle yapayım, der. Lakin düşünmeliyiz ki böyle bir nazariye hiçbir devlette muvaffak olmuş değildir. Bir millet için saadet olan bir şey diğeri için felaket olabilir. Aynı sebep ve şartlar birini mesut ettiği halde diğerini bedbaht edebilir. Onun için millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden, buluşlarından, ilerlemelerinden yararlanalım. Lakin unutmayalım ki asıl temeli içimizden çıkarmak zorundayız."

Atatürk'ün başarılı eğitim hayatında öğretmenleri, onun geleceğin önderi olma yolunda olduğunu da görmüşlerdir. Bunun içindir ki öğrencileri sadece o anda bulunduğu durumuna göre değil sistem içinde yer alan tüm süreçlerdeki performansına göre değerlendirilmesi gerekir. Devamlı ölçme ve değerlendirme faaliyetleri Toplam Kalite Yönetim sisteminin ayrılmaz bir parçasıdır ve süreçlerde yer alan aksaklıkların tespitinde ve iyileştirme önerilerinin geliştirilmesinde önemli yer tutar.

Yüksek öğretimde Toplam Kalite Yönetimi uygulamalarına geçerken göz önünde bulundurulması gerekli 4 ana unsur şunlardır;

1- **Üst yönetimin kararlılığı ve eğitimi**

Yüksek öğretim kurumumuzda TKY sisteminin uygulanabilmesi için üst yönetimin konuya kararlılığı ve bağlılığı şarttır. Bu kararlılığın elde edilmesi de Yönetimin TKY konusunda bilinçlenmesi ve eğitimi ile olur.

2- **Öğretim elemanlarının ve diğer üniversite personelinin kararlılığı ve eğitimi.**

TKY'ni kendi bünyelerinde uygulayabilmek için tüm çalışanların kalite felsefesi, süreçleri, kullanılan teknik ve araçlar konusunda bilgilendirilmesi gereklidir.

3- **Güvenin sağlanması**

Toplam Kalite Yönetiminde kalite iyileştirme çalışmalarında devamlı veri toplanması ve aksayan fonksiyonların belirlenmesi çalışanlarca tepki ile karşılanabilir. Bunu yenmenin en etkili yolu gerekli güvenin sağlanmasıdır. Böyle bir güvenin sağlanması çalışanların kendi işleri üzerindeki kontrollerini artıracak ve daha verimli çalışma ortamları yaratacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

4- **Örgütsel kültürün değiştirilmesi**

Çalışanların kendi işlerinde özerk olması ve kendi işleri ile ilgili çözüm önerileri geliştirmesi ve böyle bir ortamın yaratılması esastır.

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ UYGULAMA MODELLERİ

Sistem, yüksek öğretimde ilk defa, A.B.D.'de 1985 yılında uygulanmaya başlanmış ve hızlı bir biçimde yayılmıştır. Sistem içerisinde oluşturulan kalite iyileştirme ekipleri uygulama öncesinde ve sonrasında veriler toplayarak sorunları saptayıp onlara uygun çözüm önerileri geliştirmişlerdir. Çalışanlar, kendi fikirlerinin de dinlenmesinden büyük mutluluk duymuşlar, problemlere çözüm önerileri geliştirmede ve amaçlara ulaşmada ekip çalışmasının kişilerarası iletişimi ve verimliliği artırdığını belirtmişlerdir.

Başkent Üniversitesi bünyesinde de halen Toplam Kalite Yönetimi sistemini Sağlık ve Eğitim alanlarında uygulamaktayız. Bu uygulama esnasında her birimin kendi içinde oluşturduğu gruplarla öğrencilerin akademik potansiyelleri ve ders ile ilgili sorunlar tartışılmakta ve çözüm önerileri geliştirilmektedir.

Örneğin, 1994-95 akademik ders yılında İngilizce eğitimindeki aksaklıkların ortaya çıkarılması ve iyileştirmelerin yapılması amacıyla TKY sisteminde sıkça kullanılan diagramlardan Sebep Sonuç (Balık Kılçığı) diyagramı kullanılmıştır.

Bu diyagram sayesinde ele alınan sorunlar daha net biçimde ortaya çıkarılmış ve uygulanabilir çözüm önerilerinin geliştirilmesi sağlanmıştır.

Sonuç olarak Toplam Kalite Yönetimi sisteminin yüksek öğretimde getireceği faydalar şu şekilde ifade edilebilir;

1- Sürekli düşünebilen öğrenebilen öğrencilerin yetiştirilmesi
2- Öğrenmekten zevk alan öğrencilerin geliştirilmesi
3- Topluma üretken bireylerin kazandırılması
4- Kolaylıkla istihdam edebilecek mezunların verilmesi
5 Kurum içinde çalışan tüm bireylerin işbirliği ve iletişiminin sağlanması
6- Öğrenci-öğretim elemanı-işverenlerin istek ve ihtiyaçlarının sürekli değerlendirilmesi.

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKLAR

1- Par, Arif Hikmet ve M. Agah Önen, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'ü Anlamak*, Yelken Matbaası, İstanbul, 1981.

2- *Atatürkçü Düşünce El Kitabı* , Atatürk Kültür, Dil, Tarih ve Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1995.

3- Lewis, Ralph G. and Douglas H. Smith, *Total Quality in Higher Education*, St. Lucie Press, Florida, 1994.

4- Cornesky, R., S. Mc. Cool, L. Byrnes and R. Weber, *Implementing Total Quality Management in Higher Education,* Magna Publications: Madison, 1992.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

SAĞLIK HİZMETLERİNDE TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ UYGULAMALARI

Dr. İBRAHİM ERDOĞAN *

Günümüzde sağlık hizmeti veren kuruluşlar, yeni ve hızla değişen istekler ve sorunlar ile karşı karşıya bulunmaktadırlar. Sağlık kuruluşları bir taraftan sağlık bakımı maliyetlerinin hızlı artışı, bir taraftan da toplumun sağlık hizmetlerinden memnun olmaması ve hizmetlerin istenen düzeyde geliştirilememesi gibi sorunlarla da iç içedir.

Bu sebeplerle sağlık hizmetlerinde hangi yönetim yaklaşımının daha iyi işlediği araştırılarak, karmaşık tüketici beklenti ve gereksinimlerine cevap veren ve sürekli gelişmeye açık bir örgüt kültürü geliştirmek için "Kalite odaklı çalışmalara" ağırlık verilmelidir.

1920'li yıllarda A.B.D.'de başlayan çağdaş "kalite" çalışmaları son kontrol, istatistiki kalite kontrol, kalite güvence aşamalarını geçerek günümüzde Toplam Kalite Yönetimi (TKY) anlaşına ulaşmıştır.

1980'li yılların başlarında A.B.D.'de endüstri alanında başarılı Kalite Güvencesi uygulamaları sağlık sektörünü de etkiledi ve sağlık hizmetleri bünyesinde de KG çalışmaları başlatıldı. Kısa sürede yaygınlaşan KG uygulamaları sağlık hizmetleri veren kuruluşların akreditasyonu içinde bir zorunluluk halini almıştır.

Hizmet süreçlerindeki problemlerin tespiti ve ortadan kaldırılması ile ulaşılan standart düzeyini korumayı amaçlayan sonuç odaklı KG çalışmaları sonucunda sağlık hizmetleri bünyesinde geniş veri tabanları oluşmuş, 1990'ların başlarında ise endüstri sektörü ile beraber sağlık hizmetlerinde de KG çalışmaları yerini TKY anlayışına bırakmaya başlamıştır. Bugün için de A.B.D.'deki 50 yatak ve üzerindeki hastanelerin % 60'ından fazlasının TKY uygulamasına geçtiği, % 30'unun da uygulamaya geçiş aşamasında olduğu bilinmektedir.

Bir yönetim felsefesi olan TKY anlayışı çerçevesinde sağlık hizmeti kalitesi tanımı da; "Hizmeti alanların (müşteri) beklenti ve ihtiyaçlarının tam, sürekli ve zamanında karşılanması olarak yapılabilir.

Sağlık hizmetleri bünyesinde sürdürülen TKY çalışmalarına, altyapı,

*Bayındır Tıp Merkezi Toplam Kalite Yönetimi Proje Organizasyonu Danışmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

hizmet süreçleri ve sonuçlar da birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak sistem içinde ele alınmaktadır.

Sağlık hizmetleri TKY uygulamasında hasta bakım ve tedavi süreçleri ile ilgili profesyonel standartların sürekli iyileştirilmesi ve çalışanlar (doktor, hemşire, idari personel) hasta ve yakınları ile toplumun oluşturduğu müşterilerin sürekli memnuniyetlerinin sağlanması odak alınmaktadır.

Profesyonel standartların geliştirilmesi iki ana başlıktan oluşmaktadır;

1- Hasta odaklı bakım ve tedavi süreçleri
- kişisel bakım planları
- hasta eğitimleri
- Hasta hakları

2- Bakım ve tedavi süreçleri standartlarının sürekli iyileştirilmesi;
- Planlama
- Uygulama
- İzleme / Değerlendirme
- Karar / Standardizasyon.

Bir sağlık kuruluşunda TKY uygulamalarına geçiş için hazırlık dönemi ve eğitim dönemi aşamaları tam anlamı ile uygulanmalıdır.

Hazırlık Dönemi

Strateji ve Uygulamalar :
1. Yönetimin tam desteği,
2. Peryodik toplantılar,
3. Eğitim programı,
4. Örnek kalite çemberleri.

Eğitim Programı :

- Konferanslar
- TKY konulu yayınların dağıtımı
- TKY Eğitim Seminerleri :
  1. TKY ile ilgili ulusal/uluslararası
  2. TKY temel ilkeleri
  3. Kalite çemberlerinde lider ve kolaylaştırıcı fonksiyonları
  4. TKY araçları hakkında.

Levent Şahverdi Arşivi

TKY felsefesi doğrultusunda müşteri memnuniyetinin sağlanmasını odak alan örnek bir uygulama, konunun daha iyi anlaşılmasını da sağlayacaktır.

Örnek: Bir cerrahi kliniğinde meme kitlesi olan hastalara yaklaşım sürecinin iyileştirilmesi.

Planlama ⇨ Analiz :

- Mevcut sürecin akış planı hazırlandı
- Kesin tanının konmasına kadar geçen süre incelendi
- Hastalara uygulanan anket incelendi
- Meme kitlelerinin radyolojik değerlendirilmesindeki ve biopsilerinin kanser insidanslarındaki sapmalar araştırıldı.

Sonuç : Süreçteki temel problemlerin temel nedeni Radyoloji ve Genel Cerrahi biçimleri arasında iletişim ve koordinasyon eksikliği olduğu bellidir.

Öneri: Meme kitleli hastaların, G. Cerrahi ve Radyoloji randevularının eş zamanlı olması ve sonuçlarının iki birimin koordinasyon ve konsültasyonu ile değerlendirilmesi.

Uygulama ⇨ G. Cerrahi ve Radyoloji birimlerinin yakın işbirliği ile mamografinin, diğer radyolojik ultrasound çalışmalarının, meme biopsisi ve kistaspirasyonlarının 1-2 gün yerine 1-2 saat ile tamamlanması sağlandı.

İzleme / Değerlendirme ⇨ Önerinin uygulanmaya başlaması ile sonuçlardaki iyileşmeler değerlendirildi.

SONUÇLAR :

1- G. Cerrahi ve Radyoloji arasındaki iletişim eksikliği azaldı.

2- Hasta ve yakınlarının endişe içinde bekledikleri süre kısaldı.

3- Cerrah ve radyolog arasındaki yakın konsültasyon ile meme biopsisi hacimleri azaldı.

Sonuç olarak; Endüstride yaygın kullanım alanı bulan TKY felsefesi uygulamalarının sağlık hizmetlerinde de benimsenerek uygulanması ile

Levent Şahverdi Arşivi

arzu edilen kalite seviyesine ulaşmak ve sürekliliği sağlamak mümkün olacaktır.

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLİ MÜCADELE'DE VE GÜNÜMÜZDE TOKAT VE ÇEVRESİ SEMİNERİ

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE DÖNEMİNDE TOKAT

Yrd. Doç. Dr. LEYLA KAPLAN *

1473'ten günümüze yabancı bir ülke işgaline uğramayan Tokat, bu özelliğini soydaşlarına, dindaşlarına, açtığı kollarının, yaptığı yardımların, bir mükâfatı olarak görmelidir. Kafkaslar'dan, Balkanlar'dan kopup gelen soydaşlarına, zulme uğrayan kardeşlerine kol kanat geren, onların dertlerini yüreğinde hisseden Tokatlılar, bir dilim ekmeklerini paylaşmaktan çekinmemişlerdir. Türk toplumunun hasletlerinden biri olarak gördüğümüz bu ve benzeri davranışları, büyük bir alicenaplıkla göstermişlerdir. Bununla birlikte Tokat, Osmanlı'ya başkaldıran Rum ve Ermeniler başta olmak üzere bazı kötü ve yıkıcı emelleri olan isyancı grupların barınacak yer buldukları bir konuma da sahip bulunmaktadır. Yakın tarihimiz içerisinde özellikle Osmanlı Devleti'ni bölücü fikir ve cereyanların yayıldığı Tokat çevresinde Merzifon'da açılan "Pontus Cemiyeti" aracılığıyla ayrılıkçı fikir ve faaliyetler yaygınlaştırılırken "Rum Müdafaa-i Meşruta" Derneği'nin Tokat'ta açılan bir şubesi aracılığıyla da silahlânma başlamıştır.

I. Dünya Savaşı sırasında hız kazanan Pontusçu faaliyetler, Rusya'nın Karadeniz yöresindeki Rumlar'ı desteklemesi ve onlara silâh yardımı yapması üzerine daha da artmıştır. Ayrıca kiliselerin Yunan propagandası yapması, Yunanistan'dan gönderilen ajanların Rum ve Ermeniler'i kışkırtması ve kurulan silâhlı çeteler, giderek Rum gücünü arttırmıştır. Bununla birlikte Tokat yöresinde bulunan Rum ve Ermeniler'in nüfusu azınlık durumundadır. Örneğin; 1885-1914 tarihleri arasında Tokat merkez kazasında etnik ve dinî nüfus miktarı:

Müslüman	: 90.125 (1914)
Rum Ortodoks	: 3.997 (1914)
Ermeni Gregoryen	: 12.046 (1914)
Yahudi	: 339 (1914) olarak belirlenmiştir.

Buradan da anlaşılacağı gibi azınlık durumunda bulunan Rum ve Ermeniler Türk düşmanı olan güçlerden aldıkları destekle şımarmışlar ve bir devlet kurma hayaline kapılmışlardır. Bu hayallerini gerçekleştirmek için uygun bir fırsat bekleyen Rumlar, bu fırsata Mondros Ateşkes Antlaşması'nın imzalanması ile ulaşmışlardı. Mondros Ateşkes Ant-

* Pamukkale Üniversitesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Sahverdi Arşivi

laşması'nın uygulanmaya başlaması üzerine birçok yerde olduğu gibi Sivas Vilayeti'ne bağlı bir sancak olan Tokat'ta da Rum ve Ermeni saldırıları başlamıştı. Halilalan Köyü, Erbaa Kazası, Şeyhli ve Karayük köylerine, Serpin (Turhal) ve çevresine yapılan saldırılar sırasında çok sayıda Türk katledilmiş, köyler yakılıp yıkılmıştır. Evlerinin bodrumlarını ve odalarını işkence yerleri haline getiren Rum ve Ermeniler saldırılarını giderek şiddetlendirirlerken yaptıklarını onaylamayan veya kendilerine katılmayan Rumlar'ı da öldürmekten çekinmemişlerdi. Kendi soydaşlarına yaptıkları saldırıları Türkler'in yaptığı iddiasını da ileri sürerek, itilâf devletlerine şikayet etmişler, böylece işgalci devletlerin kendilerine yardımlarını sağlamaya çalışmışlardır.

Rum çetelerinin giderek artan saldırıları üzerine yer yer kendilerini korumak amacıyla direnişe geçen Tokatlılar kurdukları Redd-i İlhak ve Müdafaa-i Hukuk dernekleri ile Anadolu'nun işgaline karşı çıkmışlar. Yunanlılar'ın İzmir'i işgalini kınamışlardır. Tokat'ta 25 Şubat 1919 tarihinde Müdafaa-i Hukuk'un Samsun'a bağlı bir şubesini kurmaya gayret eden Yoğurtçuoğlu İbrahim Bey, "Ahali-yi Muhteremeye başlıklı bir telgrafla Karadeniz-Rum Cemiyeti" kurma faaliyetlerine engel olunmasını istemiş ve Karadeniz Müdafaa-i Hukuk Derneği'ne bağlı olarak bir Müdafaa-i Hukuk şubesinin kurulmasına gayret etmiş, Türkler'i ortak bir mücadeleye yönlendirmek istemiştir.

Bu ve benzeri faaliyetler hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmamakla birlikte Tokat ve çevresinde faaliyet gösteren Müdafaa-i Hukuk Derneği'nin 20 Mart 1919 tarihinde Doğu Anadolu Müdafaa-i Hukuk Derneği'ne katılmak istediği bilinmektedir. Erzurum'da faaliyetleri güçlenen Müdafaa-i Hukuk Derneği'ne katılarak kendini kapatan bu dernek ve bazı milliyetçi aydın kişiler öncülüğünde Tokat'ta başlıca şu faaliyetler yapılmıştır.

1- İşgalleri kınayan telgraflar göndermek, toplantılar ve mitingler düzenlemek
2- Ayrılıkçı grupların çıkardığı isyan ve saldırılarla mücadele etmek
3- Cepheye asker ve erzak göndermek
4- Millî Mücadele karşıtı kişi ve kuruluşlarla mücadele etmek
5- Millî birlik ve beraberliği kuvvetlendirecek propagandalar yapmak

İzmir'in işgali, bütün yurtta olduğu gibi Tokat ve çevresinde de büyük üzüntü uyandırmıştı. Niksar'da 12 Haziran 1919'da İzmir'in işgalini protesto mitingi yapılmış, camilerde ve meydanlarda toplanan kasaba ve köy halkı toplantı sonunda diğer miting ve toplantılarda olduğu gibi itilâf devletlerini protesto ederek, işgalleri kınayan telgraflar göndermişlerdir.

Levent Şahverdi Arşivi

"Hukukun hamisi olduğunu iddia eden Wilson'a ve diğer değerlere müracaat ediyoruz. Artık bizim feryatlarımıza kulak tıkamayınız, bizim tamamiyet-i mülkiyemize, mevcudiyet-i milliyemize tecavüzü ve bu tecavüzde devamı kasdediyorsanız en kısa yol bizi öldürmektir. Geliniz öldürünüz. Biz Türk olarak en küçük vatan parçasının Türk kalmasını istiyoruz. Siz de buna söz vermiştiniz. Şimdi ise sözünüzde durmadığınızı görüyoruz. Anadolu'ya uzatılacak bir tecavüz bizi öldürmek için uzatılan bir adımdır. İsnaniyet ve adalet namına bu suikastten vazgeçmenizi rica ediyoruz".[1a]

Niksar'da bu gelişmeler olurken Tokat'ta da benzer gelişmeler yaşanıyordu. Özellikle Mustafa Kemal Paşa'nın Havza'da yayınladığı "İzmir ve Manisa'yı işgal eden Yunanlılar'ın giderek artan ilerlemesi ve halka yapılan vahşetlerin protesto edilmesini" isteyen genelgesi üzerine harekete geçen Tokat ileri gelenleri, esnaf, tüccar, ziraat ve belediye üyeleri toplantılar yapmışlardı. Bu toplantıların sonunda, "miting yapılacak olunursa işgallere ve saldırılara karşı duyarsız olmayan Müslüman halkın azınlıklara saldırma ihtimali olduğundan söz edilerek miting yapmama" kararı alınmıştır. 10 Haziran 1919 tarihli telgrafla başta Amerika olmak üzere itilâf devletleri ile sadaret makamının bu işgallere seyirci kalması protesto edilmiştir. Alınan bu kararlar ile işgali protesto eden telgrafı Tokat mutassarrıfı Kadir Bey Havza'da 9. Ordu Komutanlığı Müfettişliği'ne göndermiş. Endişeleri yersiz bulan Mustafa Kemal Paşa, sadece protestonun yetersiz kalacağını bildirerek miting düzenlemenin daha akla uygun olduğunu savunmuştur.[1b]

Bunun üzerine Tokat Heyet-i Merkeziyesi 30 Ocak 1920 tarihinde Maraş olaylarının protesto edildiği bir telgrafı itilâf devletleri temsilcilerine göndererek miting yapma kararı vermiştir. 31 Ocak 1920 tarihinde yapıldığını söyleyebileceğimiz mitingde İzmir, Adana ve Maraş'ta Müslümanlara yapılan mezalim ve saldırılar, haksızlıklar protesto edilmiş, miting sonucunda alınan kararlar gerekli olan makamlara duyurulmuştur. "Ateşkesi takip eden ondört ay zarfında Türkiye ile barışın yapılmaması feci olayların çıkmasının sebebi olmaktadır. Sönmeye

---

1a "Padişahın hukuku mukaddesi hükümnarisi, milletin istiklâl ve mevcudiyeti düçar-ı tehlike olduğu bu zamanda, memleketin her köşesinde, milletin var olduğunu, yapılan haksızlıklara boyun eğilmeyeceğini aleme göstermek, belediyedeki içtimaalarla müyesser olamaz. İtilaf devletlerince bu gibi toplanmalar hükümetin bir tertibi, milleti öne sürmek siyasi tedbirlerden başka bir şeye hükmedilemeyeceği, çekilen telgraflar da vicdan-ı millînin bir tezahürü değil, memuriyet-i hükümetin bir ricası olarak kabul olunabilir.

A.T.A.S.E., Kl., 2.D. 333/33-2, F 4, 6, 7.

Mehmet Şahingöz, "Antep, Urfa, Maraş ve İstanbul'un İşgallerini Protesto Mitingleri", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1989, s. 110-428.

1b A.T.A.S.E., KI. 24, :/336/13-4, F. 3, 7 - 101.

Halil Asarkaya, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nda Tokat, Tokat 1936, s. 39.

Levent Sahverdi Arşivi

yüz tutmuş gibi görünen cihad ateşinin yakılmasına sebep olmamaları için bir süre temin edilen barışın adilane ve Wilson prensiplerine uygun olarak itilâf devletlerince bir an önce yapılması, Adana ve onu takip eden İzmir'in işgali ve bu yörede uygulanan fecayi ve mezalim; Wilson prensipleri gibi asrî bir siyaseti ve adil esasları ihtiva eden siyasî prensipler, itilâf devletlerince hareket rehberi olarak benimseneceği ilân olunduğu sırada altıyüz yıldan beri bağımsız yaşayan ve yaşamak isteyen biz Osmanlılar'da derin heyecan uyandırmakta iken Avrupa kürsi-i ihtişamın da insanlık âlemine medeniyet dersi veren Fransız milletinin bayrağı altındaki hunharlık bugünlerde Maraş'ta, son haddini de burada vardırdıkları katliam politikası bütün Osmanlılar'ın kin ve nefretine mucip oldu. Hâlâ devam eden bu zulümlere son verdirilmesini bildirir, mebuslarımızın tutuklanmasını memleketimizin hukuk-u esasiyesine bir darbe olarak düşünürüz. Aksi takdirde yaşamak için azmeden bir milletin ve yalnız kendi varlığına bağlı olduğunu bilen biz Müslümanların mertçe ve kahramanca bir ölümü, zelilane ve tahkir edilir yaşama tercih edeceğimizi arzederiz." [2]

Bu mitingden başka Tokat'ta İstanbul'un işgalini protesto için bir miting daha düzenlenmiştir. İngiltere'nin Müslümanlara ve Osmanlı devleti'ne karşı izlediği siyaset ve emperyalizm kınanmıştır.[3]

Bir taraftan mitingler düzenlenir, diğer taraftan, telgraflarla işgalleri protesto hareketleri devam ederken, bir taraftan da Erzurum Kongresi'ne katılacak temsilciler belirlenmişti. 26-27 Haziran 1919 tarihinde Tokat'a gelen ve bir gece kaldıktan sonra Erzurum'a hareket eden M. Kemal

2 Vatanımızın önemli kısımlarından Türkler ile meskûn Maraş şehrinin Fransızlar tarafından yakılması, Müslüman ahalinin katliam edilmekte olduğunu üzülerek haber aldık. Şimdiye kadar yüzlerce yazdığımız protesto telgrafları, medeniyet âleminin merhametini celb edemedi, vahşet devirlerinde bile misli görülmeyen bu hareketlere ve caniyane tecavüzlere milletimizin feryat ve figanına rağmen göz yumuluyor. İnsanlık vicdanını elemlendiren bu vahşet manzarası ve facia karşısında vehamet içinde kaldığımızı göstermekle dilhunuz. Milletimiz hayat tarihiyesinde tesadüf etmediği bu tecavüze karşı hayat hakkını müdafaa için meşru mücadeleye mecbur oldu. Milletimizi, yirminci asr-ı medeniyette, insanlık âleminin gözü önünde olanca vahşet ve şiddetle devam ve dünyanın huzur ve sükûnetini tehlikeye düşüren bu mezalime son verilmesini itilâf devletlerinin adaletinden tekrar ümit eder, aksi halde türlü fiili teşebbüslerde serbest olacağı kanaatini izhar ve hiçbir mesuliyet kabul etmeyeceğimizi bütün cihana iblağ eyleriz."

Dr. Mehmet Şahingöz, **a.g.e.**, s. 251-359-360 - 480-481.

3 "Yaşadığımız asrın içtimai ve ruhi ihtiyaçlarını takdir etmeyerek insanlık için bir tehlike olan emperyalizm siyasî akidesiyle bütün dünyanın sükûnet dünyasını bozan İngiltere'nin memleketimizde ve bilhassa üçyüz milyonluk İslâm âleminin hilafet, yediyüz senelik Osmanlı devlet ve medeniyetinin saltanat merkezi olan İstanbul'da bugün halen yapmakta olduğu kötülük ve fecai, batı medeniyetinin nefret ve tiksinmesine sebep olacağı gibi, Asya ve İslam aleminin ızdıraplı ruhunda doğan kin ve intikam duygularının da kuvvetlenmesine hizmet ediyor ve edecektir. "Hürriyet ve millî istiklalin ve tasdiki ile ancak dünya barışının sağlanabileceği esasını büyük bir metanet ve yüksek sesle ilk defa siyasî bir makamdan dünyaya ilân eden Wilson acaba prensiplerini koymak ve ilân etmek için siyasî mecburiyet dahi görmemiş midir?

Halis Asarkaya, **a.g.e.**, s. 39.

Dr.Mehmet Şahingöz, **a.g.e.**, s. 251-359-360-361-480-481.

Levent Şahverdi Arşivi

Paşa'nın[4] ardından sancak merkezinden Hamamcızâde Rıfat (Arkun), Reşadiye kazasından emekli askerî katip Sabri Efendi Erzurum'a gönderilmiştir. Rıfat Bey'in Tüzük komisyonuna seçilmesi Tokat için ayrı bir önem taşımaktadır. Erzurum Kongresi'ne katılan Tokat temsilcileri Sivas Kongeresi'ne katılmamış, 4 Eylül 1919 tarihinde yapılan Sivas Kongresi'nde Tokat, Bekir Sami Bey tarafından temsil edilmiştir.

İstanbul'da meydana gelen olaylar ve hükümet değişiklikleri Anadolu'da Heyet-i Temsiliye'nin gücünü artırmıştır. Ali Rıza Paşa hükümeti'nin kurulmasından sonra Heyet-i Temsiliye ile yapılan görüşmeler sonunda seçimler yapılmış ve İstanbul'da Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın yeniden toplanmasına karar verilmiştir. Yapılan seçimlerde Tokat'tan Ömer Fevzi, Ahmed ve Şevki Beyler mebus seçilerek İstanbul'a gönderilmişlerdir. Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Misak-ı Millî kararlarını alması üzerine itilaf devletlerince işgal edilmesi Ankara'da yeni bir Meclis'in toplanmasını zaruri hale getirmişti. Bu yeni Meclis'te Hamamcızâde Rıfat (Arkun), mütevellizâde Hamdi, İzzet (Genç), Mustafa Vasfi (Süsoy), Nazım (Resmor) Beyler Tokat Mebusu olarak yer almışlardı.

Bütün bu gelişmelere rağmen Rumlar'ın saldırıları durmamış giderek artmış savunmasız halkı katletmeye devam etmişlerdir. Saldırılardan kurtulmak için yapılan göçlerin giderek artması üzerine Şubat 1921 tarihinde İçişleri Bakanlığı vekilliği, saldırıları önlemeye yönelik tedbirler almıştır. 8 Mart 1337 tarihinde ordu, Canik, Tokat, Amasya, Çorum livaları dahilinde silâh toplama ve asayişi sağlama kararı alınmıştır. [5]

---

4 Tamamiyet-i mülkiyemiz "Mondros Mütarekesi ile emniyete alındıktan ve ordumuz silâhtan tecrit edildikten sonra aziz ve muhterem devletlerin ahitleriyle ebedî hak olan istiklâlimizin temsilcisi Meclis-i Mebusanımızın, medeniyet maskeli İngiliz haydutları tarafından tecavüze uğraması ve milletvekillerimizle en güzide erkan ve ayanımızın bedevilerin bile utanmadan yapamayacakları bir tarzda yatak odalarından alınarak hapsedilmesi ve resmî makamlarımızın işgali şimdiki medeniyete yapılmış bir hakaret silsilesi değil midir?

İngilizler'in birbuçuk seneden beri devam eden ve devam etmekte olan vahşiyane hareketlerine son vermediğiniz takdirde tarih huzurunda büyük bir manevî mesuliyetin altına gireceksiniz. Benliğini idrak eden ve ebediyen yaşamaya veya bu uğurda ölmeye bütün Anadolu ile birlik, yemin ve azm eden bizler gelecekten emin olarak bu harekete karşı müthiş bir reaksiyon hazırlamakta olduğumuzu ilâveten arz ederiz."

ATASE, Kl. 27, D. 1336/21, F-2-180-182.

5 Tokat'a gelen M.Kemal Paşa, Tokat Postahanesini kontrol emrini vermiştir. Bunun amacı geliş, ayrılış ve hareketlerinin bildirilmesini engellemektir. Tokat Belediye Salonu'nda yaptığı konuşmada halkı şu sözlerle mücadeleye çağırmıştır. "Hiçbir savunma vasıtasına sahip olmasak dahi, dişimiz, tırnağımız, zayıf ve dermansız kolumuzla mücadele ederek şeref ve haysiyetimizi, namusumuzu ve müdafaa etmeyi zarurî görüyorum. Tarih bize, vatan uğrunda, canını malını esirgemeyen milletlerin asla ölmediklerini, hâlâ yaşadıklarını göstermektedir. Ben hayatımı hiçbir zaman milletimden üstün görmedim ve görmeyeceğim. Her an milletim için şerefimle ölmeye hazırım"

Tokat İl Yıllıkları

Ercüment Kuran, "Millî Mücadele'de TOKAT", Tokat Kültür ve Türk Tarih Sempozyumu, Tokat 1986.

Levent Şahverdi Arşivi

Özellikle silâhlarını teslim etmesi için çağrılar yapılmıştı. Müslümanlara yapılan saldırıların yerel güçlerle durdurulamayacağını anlayan Ankara Hükümeti Nurettin Paşa'nın komutasında oluşturulan merkez ordusunu bu mücadelede görevlendirdi.[6] Buna rağmen Rum saldırılarını bir süre daha önlemek mümkün olmadı. Bu saldırıları ve alınan tedbirleri 11 Ağustos 1337 tarihli Meclis görüşmelerinde dile getiren Tokat Milletvekili Mustafa Bey, Erbaa'da Rumlar'ın İslâm köylerini yakıp yıktıklarını, bu arada kendi köylerini de yakarak itilaf devletlerine "Türkler köylerimize saldırıyor" diye şikayette bulunduklarından bahsetmektedir. Saldırıları durdurmada Nurettin Paşa'nın aciz kaldığını, başarısız olduğunu ileri sürerek; Nurettin Paşa'ya başarılı olup saldırıları önlemesinin ya da azlini istemektedir.

Bu sıralarda Tokat mutasarrıfının Ankara'ya gönderdiği raporlar pek iç açıcı değildir. Mağdur durumda olan Türk halkının durumu anlatılmakta, yağmalanan, baskına uğrayan köyler ve katledilen köylüler hakkında bilgi verilmektedir.

Pontus Rum çetelerin varlığına son vermek için durmaksızın yapılan mücadele sürerken diğer bir çözüm de Karadeniz yöresindeki Rum nüfusunun bir kısmını güvenliği sağlamak için başka yerlere göç ettirilmesidir. 10 Haziran 1922'de bu konuda alınan bir kararda "Sivas mıntıkasında fesadın Karadeniz sevahilinden idare edildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple Düvel-i İtilafiye'ye mensup memur, temsilci ve zabitleri tevkifi ve dahilde emin mahallelerde muhafaza ve ikameleri taht-ı karara alınmıştır" denilmektedir. Ayrıca 2 Temmuz 1337 tarihli diğer bir karar da Rumların göç ettirilmesine aittir.[7]

6 Pontus meselesinin süratle ve kat'iyetle intacı menafi-i vataniye icabında bulunmasını ve bundan maada ceraim-i siyasiye ile ef'ali-i şekav-e karane mürtekkiblerinin de icra-yı muhakemeleri ve haklarında ahkam-ı kanuniyenin serian tatbiki suretiyle mazaratlarının ref ve izalesi iktiza etmesine mebni Yozgat livası hariç olmak üzere merkez ordusu mıntıkası dahilinde idare-i örfiye ilanı lüzumu, müdafa-i milliye vekaletinin 2/3/337 tarih ve 552 numaralı tezkeresinde bildirilmiş ve keyfiyet icra vekilleri heyetinin 5/3/337 tarihindeki ictima'ında lede'te tezekkür Ordu, Canik, Tokat, Amasya, Çorum livaları dahilinde silâh toplama esnasında asayişi umuminin te'mini için idare-i örfiye ilânı kargir olmuştur.

Başbakanlık Arşivi; Azınlıklar dosyası, karar no: 2, s. 37.

7 2 Temmuz 1337 "Samsun Balıkköy arkasındaki arazide mevcut köylerde bafra kazası ve Bünyan ve Kocadağ ve Caniğin aksarnı şarkiyesinde ve Amasya livasının Ladik ve Havza Kazalarıyla Tavusan dağlarında ve Tokat Sancağının destek boğazında ve Yaylacık ve Heris dağlarında ve Yozgat livasının Akdağ madeninde mevcut Rumların nakil ve teb-it edilen ırkdaşlarına muavenet için şekavete ictisar ve nakil kollarına müsellehan ta'arruz ederek Hükümetin emniyeti dahiliye ve hariciyesini temin hususundaki mekasit ve icraatına muhalefeti fiiliyede bulundukları hakkında merkez ordusu kumandanlığının işarına atfen Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin dermeyan eylediği mütaalayı muhtevi Dahiliye Vekaletinin 29 Haziran 337 tarih ve Emniyet 4060 ve 2 Temmuz 337 tarih ve Emniyet 4109 numaralı iki müzekkeresi bilmüstelaa mezkür müzekkerelerde muharrer esabı mucibe muvafık görülerek mahal ve mevakii muharreredeki bilumum Rumların lüzunum askeri görüldüğünde nakil ve teb'itlerine ordu kumandanının selahiyatdar bulunduğuna icra vekilleri heyetini.

2 Temmuz 1337 tarihli ictimaında bilittiyak karar verilmiştir.

Başbakanlık Arşivi; Azınlıklar Dosyası, karar no: 1012, C.No : 3, 5, 147.

Levent Şahverdi Arşivi

3.11.1339/1923 tarihinde yapılan gizli toplantıda, "Ruslarla ticaret anlaşması yapılacağı, muhtacına iki milyon liralık tohum yardımında bulunacağı ve Tokat dağlarında hâlâ faaliyetlerde bulunan Rum çetelerinin tenkili için gerekli olan kuvvetlerin tahsisinin yanısıra maddi bakımdan bu kuvvetlere her türlü desteğin sağlanması" kararları alınmıştır. [8]

1919-1923 yılları arasında Rumlar'a karşı yapılan mücadele ve alınan kararlar sonucu Tokat ve Karadeniz yöresini Rum çetelerden kurtarmak mümkün olmuştur. Yapılan mücadele başarıya ulaştıktan sonra da yaralar sarılmaya ve Cumhuriyet'e lâyık bir il yapılmaya çalışılan Tokat, gelişme mücadelesinde de ileri adımlar atmıştır.

8 Ruslar'la, ticaret antlaşması yapılacağı, muhtacına iki milyonluk tohum itası ve Tokat dağlarındaki Rum çeteleri hakkında kararlar alınmıştır. "Tokat dağlarında dolaşan Rum çetelerinin tenkili için Erkan-ı Harbiye-i Umumiyenin kuvve-i lazime tahsis etmesi ve bu kuvvetin harekâtı takibiyesi esnasında sebikbaria'şesi için maliyece nakden tediyat icrası takassür etmiştir.

Eşkıya takibatı hakkında dahiliyenin tertibatı Heyet-i Vekile'de görüşüldü. Tatbikat-ı netayici hasılası peyderpey ve bir müddet-i münasebe sonra Heyet-i Umumiyesiyle tekrar mütalâa olunacaktır."

Başbakanlık Arşivi; Azınlıklar Dosyası, karar no: 1012, C. No: 147.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

21. YÜZYILA GİRERKEN ATATÜRK'ÜN GÖRÜŞLERİ PANELİ

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

PROF. DR. ASIM GÜLTEKİN'İN PANELİ AÇIŞ KONUŞMASI*

Sayın Valim, Komutanım, Belediye Başkanım, sayın konuklar, basınımızın değerli mensupları, değerli davetliler, aziz misafirler, sevgili öğrenci arkadaşlarım.

21. yüzyıla girerken **Atatürk'ün Görüşleri** adı altında düzenlemiş olduğumuz toplantıya hoş geldiniz der, hepinize en derin sevgi ve saygılarımı sunarım.

20. yüzyılın ilk yarısında Batılı güçlerin dünyayı yeniden paylaşma kavgasına giriştiği bir ortamda, harekete geçerek bütün mazlum milletlere örnek teşkil edecek benzersiz bir mücadele başlatan Mustafa Kemal Atatürk'ün fikirleri ve eseri hâlâ yaşıyor, ebediyete kadar da yaşamaya devam edecektir. Bugün Türkiye Cumhuriyeti'nin esasları ve temel kurumları, Atatürk'ün çizdiği çağdaş uygarlık seviyesi çizgisinde, bağımsızlık ve özgürlük prensipleri ışığında bize yol göstermeye devam ediyor.

Milli Mücadele'nin başlangıç tarihi, hemen bütün yakın tarih araştırmacıları tarafından 19 Mayıs 1919 olarak kabul görmüştür. Türk tarihi için büyük anlamlar taşıyan bu ay içinde, Devletimizin ve Cumhuriyetimizin kurucusu o büyük insanı, fikirleri ve dünya tarihine yaptığı katkılarla yeniden tartışmak, onun hatırasına sunabileceğimiz en anlamlı bir faaliyet olacaktır. Büyük şahsiyetlerin dünya tarihinde bıraktığı yeri değerlendirme konusunda, "Dünya Tarihinin Genel Hatları" isimli büyük eserin sahibi İngiliz tarihçisi Wels'in söylediklerine dikkatinizi çekmek istiyorum; Wels, "Düşünceleri ve hareketleri yaşadığı devri kapatıp, yaşanılacak devri hedef almış olanlar içinde izleri silinmeyenler, tarihte yeri olanlardır. Bunların kıymeti, kapadıkları devrin geçmişi ile orantılıdır. Varlığı nesiller sürmüş hayat tarzını, bir nesilde kökünden değiştirmiş ve geleceklere yeni ufuklar açmış olanlar büyük adamlardır" diyerek adeta Atatürk'ü tarif etmiştir.

Tarihi ve siyasal ömrünü tamamlamış Osmanlı Devleti'nin emperyalistler tarafından paylaşılması amacıyla kurulan "kurtlar sofrası"nda, bu ülkenin "yerli güçleri" yok sayılmıştı. Atatürkçü düşüncenin taşıdığı ilk anlam, Türk'ün ve Türkiye'nin yok sayıldığı o büyük kavgada, "hayır, biz de varız" tavrını cesaret ve liyakatle seslendirmek ol-

* Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü.

Levent Sahverdi Arşivi

muştur. Bağımsızlık ve hürriyet düşüncesi, işte bu noktadan hareketle Atatürkçü felsefenin temel esası sayılmaktadır. Sadece 21. yüzyılın başlangıcında değil, gelecek yüzyıllar boyunca bağımsızlık ve hürriyet düşüncesinin "demode" sayılacağı bir zamanın geleceğini düşünmek tasavvur edilemez. Bağımsız bir devlet ve özgür bir millet olgusu, hiçbir siyasal organizmanın asla gözardı edemeyeceği bir özsaygı sembolüdür.

Türkiye Cumhuriyeti devleti, bağımsızlık ve hürriyet esasları üzerine inşa edildikten sonra Mustafa Kemal Atatürk, ortaya koyduğu esere "çağdaşlık" hedefini göstererek bu yönde yapılan atılımlara bizzat önderlik etmiştir. Çağdaşlık, yani o günlerdeki deyimle "muasır medeniyet seviyesi", dün olduğu gibi bugün de, yarın da bizim için vazgeçilmez bir hedeftir. Bir ülkenin ve milletin bağımsız, özgür ve onurlu bir bütün olarak yaşayabilmesi için kendi çağı içinde yaşaması, çağın getirdiği meydan okumaya, anlamlı ve geçerli cevaplar üretebilmesi şarttır. Çağın gereklerinin ve "meydan okuması"nın altında ezilen toplumlar, hiçbir zaman kendilerini uluslararası ailenin onurlu, güçlü ve üretken bir üyesi olarak hissedemezler.

Atatürkçü düşüncenin "çağdaşlık" prensibi hâlâ Türk milletine yol göstermeye devam etmektedir.

Atatürkçü düşüncenin asla eskimeyen esaslarından belki en önemlilerinden bir diğeri de "bilimsel düşünce"dir. Bir üniversitenin rektörü olarak, üniversite çatısı altında toplanmış değerli bilim adamlarına "bilimsel düşüncenin" ne denli önem ve anlam taşıdığını hatırlatmaya gerek görmüyorum. Gerek bireysel hayatın, gerekse toplum hayatının hiçbir kesitinde bilimsel düşünceye sırt çevirmek, akla, mantığa, gelişmeye ve hayatın bizzat kendisine sırt çevirmek anlamına gelecektir.

Ülkemiz şu anda, belki de 1919 yılındaki objektif koşullardan daha fazla Atatürkçü düşünceye, Atatürkçü ruh ve enerjiye muhtaç durumda bulunuyor. Milli birlik ve beraberliğimiz, iç ve dış mihrakların tehdidi altındadır. Türkiye Cumhuriyeti'nin güçlü, onurlu, üretken, bağımsız ve özgür kalması için Atatürkçü düşüncenin hareket üslubunu temsil eden "Kuva-yı Milliye" ruhuna yine muhtacız. Bu noktada rahatlıkla ifade edebiliriz ki ülkemiz, Atatürkçü enerjiden aldığı ilham ve heyecanla bugün çözülemez gibi görünen bütün problemlerini, yine kendi güçlerine dayanarak çözebilecek kuvvete sahiptir.

21. yüzyılın eşiğinde bulunduğumuz şu günlerde büyük Atatürk'ün bizlere en değerli ve eskimez bir miras bıraktığı felsefesinin kıymetini daha iyi anlıyoruz. Çünkü Atatürkçülük, sıradan bir ideoloji değil, değişimin ve değişen şartlar altında yeni ve güçlü kalabilmenin yöntemidir.

Levent Şahverdi Arşivi

Konuşmama son verirken başta değerli panelistlerimiz olmak üzere bu toplantıyı onurlandıran davetlilere ve sevgili öğrencilerimize saygılar sunarım.

Levent Sahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'DE DEVLET ADAMLIĞI DUYARLILIĞI

Doç. Dr. MUSTAFA BALCIOĞLU*

Parlak bir geçmişe dayanan milletlerin, tarihleri boyunca, yüksek yetenekli siyaset ve devlet adamları ya da üstün nitelikli askerler yetiştirdikleri oldukça sık görülen bir olaydır. Türk Milleti de, bu bakımdan, seçkin bir örnek oluşturur. Fakat, toplumların çok değişik alanlarını kapsayan hayatlarında, asker ve devlet adamlığı nitelik ve yeteneklerini, hele köklü reformları gerçekleştirme başarısını bir bütün olarak, kendi kişiliğinde toplamış bulunan çok yönlü liderin varlığına pek az rastlanır. Atatürk, dünya tarihinde, bu müstesna kişilerden biridir. Hele, Milli tarihimizde, "Tek" insandır.

Atatürk, Türk bağımsızlık savaşının askeri lideri olduğu kadar, siyasi lideridir ve sadece bizim gözümüzde değil, dünya kamuoyunca da "Çağdaş Türk Devleti'nin Kurucusu"dur.

Genç yaşından beri, askerlik yönünden olduğu kadar, toplum yaşamının siyasal, sosyal, ekonomik ve kültürel koşulları bakımından da kendini bunalımlı bir ortamda bulmuş; İmparatorluğun hemen her köşesine uzanan askerlik hayatı, O'nu çökmekte olan bir devletin iç ve dış sorunları ile yüzyüze getirmiştir. Uyanık ve araştırıcı zekası O'nu ülke sorunlarına çözüm bulmaya yöneltmiştir. Hatta, bir ara, kendisini aktif politikanın içinde bulmuş; fakat, kısa zamanda sıyrılmayı başarmıştır. Bununla beraber yüksek komuta kademelerinde bulunduğu dönemlerde, siyaset ve stratejinin iç içe oluşu nedeni ile, Osmanlı Hükümeti'ni ve kamuoyunu uyarıcı düşünce ve önerilerini açıklamaktan da geri kalmamıştır.

Özellikle Millî Kurtuluş Savaşı ve sonrası Onun devlet adamlığı vasıflarının bütün parlaklığıyla ortaya çıktığı dönemdir. Birbirine yol veren bu vasıfları içerisinde en barizi,
"İnsanları iyi tanıması ve kimi nerede, nasıl görevlendireceğini bilmesidir".

Milli Mücadelemizin zaferle sonuçlanmasından sonra barış görüşmelerinde Türkiye'yi kimin temsil edeceği sorun olmuştu. Kamuoyunun beklentilerine göre en güçlü aday Rauf Orbay'dır. Rauf

* Kırıkkale Üniversitesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Orbay'da bu konuda isteklidir. Ancak Atatürk, "Başmurahhas" olarak Rauf Orbay'ı değil, İsmet İnönü'yü Lozan'a gönderdi. Herkeste bir sükutu hayal!

Atatürk der ki; "Siz, İsmet Paşa'yı tanımıyorsunuz. Çünkü ömrü cephede geçti. Ankara'da pek az müddet kaldı. Tanımaya vakit ve imkan bulamadınız. Bu adam, zekidir, müdebbirdir. Bilhassa görüş ve tetkik hassası kuvvetlidir. Meselâ içinizden birini, şu masayı devirmeye memur etsem, iki-üç nihayet dört şekilde devirebilir. İsmet Paşa, bunu sekiz, on şekilde devirmek iktidarına mâliktir.[1] Bir başka Örnek:

T.B.M.M.'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra, asiler Nallıhan'da Kaymakamı balta ile keserek öldürürler. Ankara üzerine yürümeleri söz konusudur. Mecliste bir tedirginlik havası esmeye başlar. Meclis üyeleri, hemen Mustafa Kemal'a başvurdular. O da tereddütsüz "Refet Bey'i gönderelim, başka çaremiz yok. Bu işin hakkından ancak o gelebilir" dedi. Refet Bey, heyecan ve ümitle uğurlandı. Gitti... Hayret edilecek bir süratle isyanı bastırdı. [2]

Devlet adamının vasıflarının başında vatan ve millet aşkı gelir. Aşksız adam pörsümeye, aşksız toplum sönmeye mahkumdur. Tarihte devlet ve toplumların çöküş sebepleri sadece aşkını kaybetme yüzündendir. Eski Roma ve Abbasiler... Kanuni'den sonraki Osmanlı Devleti ve daha neler, neler! Aşka en güzel örnek, Atatürk'ün doğumundan ölümüne kada milletine karşı duyduğu sonsuz aşktır.

Zaferden sonra bir akşam yemeği yeniyor. Herkesin yüzünde zaferin mutluluğu ve tatlı bir tebessüm var. Bir ara Ruşen Eşref, İzmir'li bir gencin yazdığı şiiri okuma müsaadesi ister. Şiir,..... (işte tarihte yeri) Ordular ! Hedefiniz Akdeniz'dir, İleri! sözleriyle bitmektedir. Herkes şiiri beğenir. "Yazanı bulduralım", "Teşvik edelim" diyenler olur. Gözler Mustafa Kemal Paşa'ya çevrilir. Acaba ne söyleyecektir? Ata, kısık bir sesle düşüncesini açıklar; Bu şiir, hemen baştan sona benim değersiz varlığımı övüyor, oysa ben övünülecek bir iş yapmadım. Zafer milletindir. Hepimizindir... Ben sadece sizlerin görüntüsüyüm. Övülmesi gereken millettir. Sakarya'dan İzmir'e kadar çarıksız koşan yüzbinlerce Mehmet'tir. Bu genç arkadaşımıza deyin ki, bundan sonra Mustafa Kemal Paya'yı değil, ulu Türk Milleti'ni öv... Çünkü bütün bunları yapan millettir. Atatürk'e bu sözleri söyleten sonsuz millet aşkı değil midir?

Devlet adamının ana vasıflarından biri, gözü kara olmaktır. Gözü kara olmak, devlet adamının, inandığı şeyi hayata geçirebilmesi için biricik

1 Niyazi Ahmet Banoğlu, **Nükte, Fıkra ve Çizgilerle Atatürk**, İst. 1955, s. 85.
2 Niyazi Ahmet Banoğlu, **A.g.e.**, s. 85.

Levent Şahverdi Arşivi

vasıtadır. Her tedbir alındıktan ve basiret planında herşey pişirildikten sonra mutlaka cürete, gözükaralığa ihtiyaç vardır. Atatürk, hayatı boyunca bu vasfını sık sık harekete geçirir.

Erzurum'a geldiğinin beşinci günü makina başına çağrılır. Çağıran doğrudan doğruya padişahtır. İstanbul'a dönmesi emrediliyor, uzun bir tebdili hava ile istediği yere gidebileceği vaad ediliyor... Paşa, reddediyor, padişah ısrar ediyor... Konuşma giderek sertleşerek sürüyor.. Geride bıraktığı köprülerin hepsini yakmış olan Mustafa Kemal'in; "Katiyyen reddediyorum, İstanbul'a dönmeyeceğim..." demesinden sonra padişah da; "O halde resmi vazifeniz sona ermiştir..." tebliğini yapar... Paşa, o anda demir bir iradenin, sonsuz bir cesaretin örneğini verir..."Onlar beni azlediyorlar fakat ben, hem memuriyetimden, hem de canım kadar sevdiğim mesleğimden, askerlikten de çekiliyorum..." Hemen saraya ve harbiye nezareti'ne istifasını bildirir. Telgrafların çekilmesinden sonra, en küçük bir tereddüt ve hatta teessür göstermeyerek yanındakilere döner; "Aziz arkadaşlarım, bu andan itibaren hiçbir resmi sıfat ve memuriyetim yok, bir millet ferdi olarak ve milletten kuvvet ve kudret alarak vazifeye devam edeceğim" der. [3]

Devlet adamı muhteris olmalı... İhtiras, devlet adamına dinamizm kazandıran güçlü bir etken... Atatürk'de bir ihtiras adamıdır. Nedir bu ihtiras? Bir Mussolini, bir Hitler'inki gibi milletlerini uçuruma yuvarlayan sefil bir ihtiras değil, Türk Milleti'ni zafere, başarıya, refaha ve mutluluğa götüren kutsal bir ihtiras... Tarihin en eski, en uygar milletini devletsiz bırakmama ihtirasıdır. Kainat üzerinde bulunan bundan daha yüce daha ihtişamlı ne olabilir?

Devlet adamı davasında samimidir. Samimiyet; derin, büyük, katıksız bir samimiyet, büyük adamların başlıca özelliği... Samimiyetten kasıtımız, samimiyeti kendinden menkûl bir samimiyet değil... Böyle bir samimiyet, boş bir böbürlenmeden ibaret... Atatürk'ün şahsına baktığımızda örnek bir samimiyet görürüz. Sakarya Meydan Muharebesi öncesi cepheye hareket eder. Çevreye hakim olan Karadağ'a çıkar. Amacı, düşmanın izlemesi muhtemel hücum yönünü görmek... Bir sigara yakıp atına biner. Hayvan, kibritinin alevinden ürkerek geri tepince Mustafa Kemal şiddetle yere düşer... Kaburga kemiklerinden biri kırılmıştır; bir an için ciğerlerini sıkıştırarak nefes almasına ve konuşmasına engel olur. Yanındaki doktor, kendisini ciddi şekilde uyarır: "Devam ederseniz hayatınız tehlikeye girer". Mustafa Kemal, "Savaş bitsin, o zaman iyileşirim. Bu, Tanrının bir işaretidir. Kemiğim nasıl kırıldı ise, düşmanın mukavemeti de aynı yerde kırılacaktır" deyip orduya başkasının komuta

3 Mazhar Müfid Kansu,4 **Erzurum'dan Ölümüne Kadar Atatürk'le Beraber**, I. Cilt, T.T.K.Yay., Ank. 1966, s. 38.

Levent Sahverdi Arşivi

etmesi tekliflerini geri çevirir. Ve o halde Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusuna komuta eder. [4]

Devlet adamı çok güzel konuşmasını bildiği kadar dinlemesini de bilir... Atatürk, çevresindekileri davaya inandırmaya çalışırken sürekli konuşan biridir. Halbuki O, konuştuğu kadar dinlemesini de bilir. O'na sorarlar; Kuvvetinizin sırrı nedir? "Durur dinlerim" der. Sonra tekrar eder; "Dinlerim" ve susar.

Zamanı en iyi kullanmak, her zaman kararlı olmak, herşeyi yerinde ve zamanında yapmak, inandığı davadan ödün vermemek Atatürk'ün en karakteristik özelliklerindendir.

Harf inkılâbı çalışmaları başlamış ve bir de komisyon kurulmuştur. Başbakan İsmet Paşa da dahil olmak üzere herkes, bu işin gerçekleşmesi için yedi yıllık bir geçiş süresine ihtiyaç olduğu kanaatindedir. Büyük inkılâpçı süreyi tayin eder. 3 ay.[5] Daha süre dolmadan yeni Türk Alfabesi yurdun her tarafında kullanılmaya başlanır.

Uzakgörüşlülük, tarihe yön veren devlet adamlarının altın vasıflarındandır. Atatürk, çevresindeki dünyayı, o kendine özgü derin bakışıyla izlerken, ilerde neler olacağını bütün açıklığıyla görmüştür. 1932 yılında kendisiyle görüşen Amerikalı General Mac. Arthur'la yaptığı uzun konuşmalarda, geleceği adeta bir kahin gibi önceden bilerek söylemişti. 1932 yılındaki bu görüşme sırasında Atatürk'ün şu değerlendirmeyi yaptığını görüyoruz. "Almanya kısa sürede büyük bir ordu meydana getirebilecek ve Rusya hariç, bütün Avrupa'yı işgal edebilecek kabiliyettedir. Fransa büyük bir askeri güç oluşturmak yeteneğini kaybetmiştir. İngiltere, artık adaların savunması bakımından Fransa'yı hesaba katmaz... İtalya'nın bugünkü şefi, bir Sezar rolü oynamanın cazibesine dayanamayacak ve İtalya'nın bir askeri güç olmaktan çok uzak olduğu gerçeğini hemen ortaya koyacaktır... Amerika, tarafsız kalmayacak ve Almanya, Amerika'nın savaşa katılması sonucu yenilecektir. Eğer Avrupa devlet adamları ulusal alandaki bencil ve bölücü duygularını bir kenara atmazlarsa; temel siyasal sorunu, tüm Avrupa'nın yararına olmak üzere, içtenlikle, kararlılıkla çözüme bağlamaya çalışmazlarsa; korkarım ki yeni bir felaketten kaçınmak imkansız olacaktır.... Bugün, medeniyeti, hatta bütün insanlığı tehdit eder şekilde, Doğuda yeni bir güç ortaya çıkmıştır. Bu güç, maddi ve manevi bütün kaynaklarını bir dünya ihtilali için seferber ettikten başka; Avrupalılar ve Amerikalılar tarafından henüz bilinmeyen yöntemler de uyguluyor... Avrupa'da patlayacak savaşta zaferi kazanacak olan, İngiltere ile Fransa veya Almanya değil;

4 F. Rıfkı Atay, **Çankaya**, Batış Yay., İst. 1984, s. 292.
5 F. Rıfkı Atay, **A.g.e.**, s. 563.

Levent Şahverdi Arşivi

fakat Bolşevik Rusya olacaktır." Ve öyle olmuştur.[6]

O, tarihte pek çok devlet adamının yakasını bırakmayan, bizde de Enver Paşa'da somutlaşan maceraperestlik hastalığından da pek uzaktı. Bu yüzden, hesapsız ve lüzumsuz bir tek Türk'ün hayatını tehlikeye sokmamak davasından sonuna kadar şaşmamıştır. Birgün, Edirne'ye kadar gittiniz, Selanik bir kurşun ötesiydi, doğduğunuz yeri alamaz mıydınız? diye sordular. Atatürk; sokaklarında çember çevirdiğim, aşık oynadığım ve ölülerimin yattığı güzel Selanik'i nasıl almak istemezdim. Biz, İstiklâl harbini yaptığımız günlerde kavak ağacına benziyorduk. Biliyorsunuz, kavak kökleri satıhta, toprağa yakındır. Ya düvel-i muazzama bir daha geriye dönüş bizimle uğraşmaya kalksaydı belki Anadolu'da tehlikeye düşerdi. Ben o zaman hissimi değil aklımı kullandım, demiştir.[7]

Ömrünün sonlarında Hatay meselesi yüzünden uykusuz ve sinirliydi. Bir gün bir arkadaşı, paşam niçin kendinizi de milletinizi de üzüp duruyorsunuz. Bir Tümen yollasanız Hatay'ı alırsınız. Fransızlar Suriye'nin bir sancağı için sizinle muharebe mi edecekler, dedi. Öfke ve siniri dalga gibi dinerek sesi yavaşladı. Evet bunu ben de bilirim. Bir tümen yollasam Hatay'ı alabiliriz. Fakat bu durum Fransızların haysiyetlerine dokunupta karşı koyacakları tutarsa! Sual sorana dönerek, Ben bir sancak için altmış şu kadar Türk vilayetini tehlikeye sokamam. Böyle olduğu için M. Kemal Atatürk kurtardığı vatanına yeni topraklar katarak ölmüştür. Halbuki Hitler, kül yığınları haline gelen vatanın bir harabesinde düşmana esir olmamak için kendini öldürmek zorunda kalmıştır.

O, devlet adamlarının söz ve davranışlarında dikkatli olmaları gerektiğini, devletin şeref ve haysiyetini kollamaları lüzumunu inançla uygulamıştır. Yalnız kendi ülkesinin değil, karşısındaki ülkelerin de bu değerlerini saygıyla korumuştur.

Barış savaşçısı büyük Atatürk, Başkumandanlık zaferinin sabahı, yaveri Muzaffer Kılıç'la harp meydanını gezerken gördüğü manzaradan son derece müteessir olmuştu. Yaverine, "şu gördüğün manzara insanlığın yüzünü kızartacak bir şeydir. Fakat bunu biz yapmadık, bizi mecbur ettiler, demiş ve biraz sonra yerde gördüğü bir Yunan bayrağını işaret ederek, "Bunu derhal kaldırınız, Bir milletin istiklâl âlameti yerde sürünemez" emrini vermiştir.

Onu çok yakından tanıyan Başkanlık ettiği Millet Meclisinde bulunan, riyaset ettiği hükümette bulunan, sofrasında, seyahatlerinde bulunan H. Suphi yalnız kendi nesli için değil, birbirini takip edecek nesiller için de

6 "Atatürk ve Mac. Arthur", **Yeni Forum**, S. 324, s. 39. The Caucasus Dergisi'nden çev.: Murat Aygen.

7 Şükrü Elçin, "Hissimi Değil Aklımı Kullandım", **Türk Kültürü**, Yıl XXX, S. 346, s. 91.

Levent Şahverdi Arşivi

koskoca bir manevî servet ve koskoca maddî bir sermaye olarak gördüğü ve bizzat Atatürk'ün yüksek şahsında müşahede ettiği devlet adamlığı vasıflarını şöyle sıralamıştır.

- Kıymetleri tanımak ve kıymetleri yerinde kullanmak,
- Sevmek ve sevindirmek,
- İnanmak ve inandırmak,
- Başkalarını yenmek için evvela kendini yenebilmek,
- Bitmez, tükenmez bir sabır,
- Takip fikri,
- Hitâbet kabiliyeti,
- Kuvvetli hafıza, yani temas ettiğimiz adamları unutmamak, başlanılan işleri unutmamak, mazinin ihtarlarını unutmamak,
- Seziş kabiliyeti,
- Verilen sözü tutmak,
- Meslekî bilgiyi devamlı artırmak,
- Kararlı olmak,
- İstikbalde elde edilecek zaferi, günün geçici zaferlerine tercih etmek.[8]

Son söz olarak şunu söylemek istiyorum;

Hemen eşiğinde bulunduğumuz şu yeni dönemde, 21. yüzyılda kendi ulusumuzu olduğu kadar diğer ulusları da idare etmeye talip olan devlet adamları o imkansızlıklar ve pek güç şartlar altında Atatürk'ün yaptıklarını hatırlamalıdırlar. Eminim ki hem biz hem de diğer dünya milletleri barış ve mutluluğun sırrına bu sayede ereceklerdir.

Bu vesileyle, Cumhuriyetin temelini biz burada attık dediği Sivas'ta bu büyük insanı bir defa daha minnet ve şükranla anıyorum.

8 "Devlet Adamının Esas Vasıfları", **Türk Yurdu Dergisi**, Mart 1955, Sayı 242, s. 649-652.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK VE TARİH ŞUURU

Doç. Dr. AYFER ÖZÇELİK *

1923'e gelindiğinde; uzun mücadeleler sonucunda işgalci güçler yurttan atılmış, ama Mustafa Kemal Atatürk'ün deyimiyle asıl mücadele henüz başlamıştı. Bu mücadele yıllarca süren savaşların harap ettiği bir ülkenin kalkınma savaşı olduğu kadar, milleti yeniden tarif etme, ona tekrar kendine güven, milli şuur, yeni bir vatan anlayışı ve sevgisi verme mücadelesi idi.[1] Bir başka ifadeyle kültür mücadelesi idi.[2]

Bu mücadelede Atatürk özellikle tarihten istifade edecek ve Cumhuriyetin kuruluşundan bir süre sonra giderek artan bir şekilde mesaisinin çoğunu tarih ilmi ile ilgili çalışmalara verecektir. Çünkü tarih ortak milli kültürün en önemli yaratıcılarından birisidir.[3] Mustafa Kemal'in gençlik yıllarından itibaren tarihe merak duyduğunu, okuduğu kitapların çoğunu tarih kitaplarının oluşturduğunu biliyoruz. Nitekim 1923 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi O'na Fahri Profesörlük (müderrislik) ünvanının verilmesini kararlaştırıldığında bunu memnuniyetle karşılamış, gelen heyete okul sıralarından beri tarihle meşgul olduğunu, bu sebeple Fahri Profesörlüğün tarihe ait olması gerektiğini söylemiştir. Yine bu ünvanın verilişi dolayısıyla "Eminim ki, milli istiklâlimizi ilim sahasında fakülteniz devam ettirecektir, derken, diğer yandan tarihcilerle daha çok konuşacaklarını ifade etmiştir. [4]

Bu tarih sevgisi ve tarih bilgisinin O'na hem milletini, milletinin yapabileceklerini tanımak hem de hitabetindeki belagat açısından çok yararı olduğunu belirtmek gerekir. Bu sebeple diyebiliriz ki, "Atatürk'ün faydalandığı en güçlü silahlardan birisi zeka ve dehası ise, ikincisi tarih bilgisidir." [5] Çünkü "Tarih ilmi kendisine has metodlarıyla bir milletin halde

---

* Pamukkale Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

29.5.1996 tarihinde Sivas Cumhuriyet Üniversitesi'nde düzenlenen "21. Yüzyıla Girerken Atatürk'ün Görüşleri" adlı panelde tebliğ olarak sunulmuştur.

1 Kemal Karpat, "Türkler", **İslam Ansiklopedisi**, C. XII., İst. 1988, s. 392-394.

2 "Atatürk'ün tarih alanındaki çalışmaları, İstiklal Savaşı'nın kültür alanındaki devamıdır", Enver Ziya Karal, **Atatürk ve Devrim, Konferans ve Makaleler**, Ankara 1980, s. 95.

3 Turhan Feyzioğlu, "Atatürk ve Tarih", **Atatürk Haftası Armağanı**, Genelkurmay ATESE yay., Ank. 1986, s. 6.

4 Mehmet Saray, "Atatürk ve Türk Tarihi", **Türk Kültürü**, Yıl XXII, Ocak 1984, Sayı 249, s. 3.; Cengiz Orhonlu, "Atatürk ve Tarih", **Türk Kültürü**, Yıl VI, Kasım 1967, Sayı 61, s. 27.; Şemşettin Günaltay, "Atatürk'ün Tarihçiliği ve Tarih Profesörlüğü Hakkında Bir Hatıra", **Belleten**, C. III, Sayı 10 (1939), s. 273-274.

5 Bayram Kodaman, "Atatürk ve Tarih", **Atatürk ve Kültür**, Ankara 1982, s. 5.

Levent Sahverdi Arşivi

ve istikbâlde yaratacağı ve tesis edeceği kültür müesseselerinin hangi temeller üzerinde yükseleceğine ve onlara nasıl bir istikamet verilmesi lazım geldiğine dair kültür zemininin derinliklerinde, kültür araştırması yaparak fizibilite raporları hazırlar... Bir milletin kültür zeminini tetkik etmeden yeni ilaveler yapmak veya kültür çatısını kurmak mümkün değildir. Tarihle Kültür arasında kurulacak sıkı bir bağ; bir insanı ve bir toplumu başka milletlerin esaretinden, hadiselere körü körüne boyun eğmekten kurtararak kendi kaderini kendisinin tayin etmesini sağlar.[6] Hadiseleri kontrol edebilme, daha derin bir anlayışla kavrama yaratarak yüksek bir fikri seviyeye ulaştırır.

Buna karşılık Osmanlı tarihçilik anlayışı daha çok hanedan merkezli idi. Devletin sosyal ve idari yapısı nedeniyle, Türklükten, Türk Milleti'nden, hatta Türklerin İslam Medeniyeti'ne yaptıkları katkılardan, İslama yaptıkları hizmetlerden söz edilmiyordu. Tanzimat'tan sonra iç ve dış tehditlere karşı devleti parçalamaktan kurtarmak için çeşitli kesimlerin kurtarıcı gibi sarıldığı, Müslüman-Hristiyan bütün Osmanlı Tebası'nı hak eşitliği içinde bir arada tutma çabası demek olan Osmanlıcılık ideali içinde de Türk adeta gözlerden ırak bırakılmıştı. Tanzimat dönemi tarihçiliğinin misyonu bir "Osmanlı Milleti" bir "Osmanlı Tarih Şuuru" yaratmaktı. İşte bu sebeble Tanzimat dönemi tarihçiliğinde bir aşiretten cihangirane bir devlet çıkarıldığı işlenmekte idi. Bu cihangir devleti meydana getiren millet ile arkasındaki zengin tarih, kültür ve medeniyet hiç yokmuş farzediliyordu ki; ileride de belirteceğimiz gibi Atatürk aşiretten bir cihan devleti haline gelinemeyeceğini ifade ederek konunun ilmî olarak araştırılmasını isteyecektir.[7]

Tabiîdir ki, tarihçiliğimizdeki bu eksiklikler, milli şuurun ve milliyetçiliğin uyanışında geç kalınmasına yol açacaktır. Halbuki Tanzimat'a tekabül eden yıllardan çok önce Avrupa'da milli şuur ve milliyetçilik duygusu uyanmıştır. Bu uyanışla birlikte bilim ve teknolojide ilerleme, sanayileşme, siyasi hayatta demokratikleşme, halkın siyasi hayata katılımı giderek artan bir şekilde toplum hayatına hakim olmuştur. [8] Yani "batıda millet haline gelebilen milli bütünlüklerini gerçekleştiren toplumlar sanayileşme ve demokratik bir siyasi yapıya kavuşma konusunda da öne geçmişlerdir". Burada dikkati çeken husus milli şuur kazanmada katedilen mesafe ile medeniyet alanındaki gelişme arasındaki paralelliktir.[9]

Tanzimat'tan sonraki gelişmeler ise herkesçe malumdur. Ne Os-

6 Bayram Kodaman, "Atatürkçü Düşünce ve Kalkınma Modelinde Kültürün Yeri", **Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri**, Kayseri 1982, s. 68-69.
7 Feyzioğlu, **a.g.e.**, s. 7-8; Kodaman, **Atatürk ve Tarih**, s. 4-5.
8 Hilmi Ziya Ülken, **Millet ve Tarih Şuuru**, İst. 1948, s. 169.
9 Feyzioğlu, **a.g.e.**, s. 6.

Levent Şahverdi Arşivi

manlılık ideali ne de Osmanlı Tarihçiliği ortak bir Osmanlı Şuuru yaratamamıştır. Aksine ilimde, teknik'te siyasi ve sosyal yapıdaki düzenlemelerde kısacası medeniyette devamlı ilerlemeler kaydeden Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'ni giderek daha da ağırlaşan bir sömürü ağı içine almış, bu ağdan kurtulma çabaları yetersiz, sistemsiz, en önemlisi geç olunca Osmanlı Devleti kurtarılamayarak tarihe karışmıştır. Dünyanın ekonomik siyasi en stratejik bölgelerini elinde tutan Osmanlı Devleti'nden sonra, kalan bütün enerji ve gücü son noktasına kadar harcama pahasına şimdiki mütevazi topraklar üzerinde tutunabildik.

Şimdi kurulan ve kendisine muasır medeniyetler seviyesinin üstüne çıkmak hedefini seçmiş olan milli devletin, yeni "Türk Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür", Türk kültürüdür. Yani yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti ırk esasına göre değil sınırları belli vatan parçası üzerinde kültür, dil ve tarih birliği esasına dayanarak kurulan bir devletti ve yeni millet tarifi de bu sebeble "Ne mutlu Türk olana" değil "Ne mutlu Türküm diyene" şeklinde yapılmıştır. O halde bir andan yüzyıllardır sistemli bir şekilde aşağılanan, ve son yıllarını büyük acılar içinde geçirmiş olan bu aziz millete yeniden bir öz güven, Türk olmanın mutluluk ve sevinci, milli şuur verilmeliydi. Diğer taraftan siyasi ve sosyal yapı da milli bünyeye en uygun şekilde değiştirilerek çağdaşlaşma yoluna sokulacaktır.

Atatürk'ün Türk Milleti'nin gelecekteki tehlikelerinden biri olarak Avrupalıların yıllardan beri ileri sürdüğü, Türklerin sarı ırktan ikinci sınıf bir millet olduğu, her türlü medeni kabiliyetten ve istidadtan mahrum, yarı vahşi, barbar, kavgacı, yakıp yıkıcı, geçtikleri yerde ot bitirmeyen bir kavim olduğu yolundaki tezleri gördüğünü anlıyoruz. O bir acı olarak yüreğinde bu tezleri çürütmek isteği taşıyordu. Çünkü aynı Avrupalılar bu asılsız iddialara dayanarak Türk'ün Avrupa'dan ve Anadolu'dan atılması gerektiği propogandasını yapacaklar, onca felakete yol açacaklardır.

İşte Atatürk'ün ortaya attığı ama ilmi geçerliliğini tarih ilmi ile uğraşanların araştırmalarına bıraktığı Türk Tarihi ve Türk Dili ile ilgili tezlerini bu açı ile değerlendirmek gerekir. Çünkü Avrupa'da ciddi sayılabilecek siyaset ve ilim adamlarının ortaya attığı bu insafsız safsatalara karşı O, Anadolu'nun Türk'ün vatanı olduğunu, ilelebet de Türk vatanı olacağını anlatmak istiyordu.

Atatürk'ün bütün bu sebeblerle 1928'e kadarki çalışmaları, 1928'den sonra daha sistemli bir şekilde devam etti. Bu yıl okullarda okutulanlar ve yabancı dilde yazılanlar dahil olmak üzere bütün tarih kitapları toplatılarak incelemeye alındı, ve bir kütüphane oluşturuldu. Bu arada yurt dışından hukuk, sosyoloji, iktisat ama özellikle tarih alanında yazılmış en iyi kitaplar getirtiliyordu. 12 Eylül 1929'da Paris Büyükelçisi Fethi

Levent Şahverdi Arşivi

Okyar'dan Fransız Hukuk Fakültelerinde okutulan derslere ait kitaplarla en mufassal ve yüksek bir "Genel Tarih" kitabı istenirken, bir ay sonra Sümerler'in menşei ve medeniyeti hakkında en son araştırmaları ihtiva eden kitaplar isteniyordu. 2 Kasım 1929'da Ernest Lavisse'nin 12 ciltlik "Uygarlık Tarihi", Alfred Rambaud'un "Historie Generale des Peuples et des Civilisations" (Medeniyetler ve Halklar Genel Tarihi) adlı eseri istenir. 1931'de Rene Grousset'in Uzak Doğu Tarihi, Asyanın Uyanışı, İngiliz Emperyalizmi ve Halkların Ayaklanması adlı eserleriyle bu yıllarda basılan Doğu Uygarlıkları adlı dört ciltlik kitap getirtilir. 1935'de de bu siparişlerin devam ettiği, İstatistik, İktisat, Sosyoloji kitapları yanında Genel Tarih, Siyasi Müesseseler Tarihi, Yeni ve Yakınçağlar Tarihi, İktisad Tarihi, Dinler Tarihi, Diplomasi Tarihi, Felsefe Tarihi, Bilimler Tarihi, Sanat Tarihi alanlarında pek çok kitap getirtildiğini görüyoruz. [10]

1930 yılında o zamana kadar devlet ve hükümet ile yakın ilişkisi bulunan Türk Ocakları VI. Kurultayı toplanır. Kurultay'da Sadri Maksudi Arsal'ın teklifi ve Afet İnan'ın desteklemesi ile İlim ve Sanat Heyeti yanında bir de Tarih Encümeni kurulur.[11] Bu encümenin görevi "Türk Tarih ve Medeniyeti İlmi Bir Surette Tetkik ve Tetebbu eylemek"tir. [12] Bu encümenin azalarından bir kısmına (Afet Hanım, Mehmet Tevfik, Hasan Cemil, Sadri Maksudi, Şemseddin, Vasıf ve Yusuf Ziya Beylere) Atatürk'ün direktifleriyle "Türk Tarihinin Ana Hatları" adlı eser hatırlatılmış, pek çok eksiklik ve hataları yüzünden Atatürk tarafından beğenilmemiş ve ilim adamlarının görüşlerine sunulmak üzere çıkarılan nüshalar hariç basılmamıştır.[13] Çünkü Atatürk'ün ifadesiyle "Tarih hayal mahsulü olamaz, Tarih yazarken gerçek olayları kullanmaya çalışmalıyız. Eğer bunları bulamazsak meçhuliyeti ve bu noktada bilgisizliğimizi itiraf etmekten çekinmeyelim"[14]

Fakat Türk tarihinin Ana Hatları adlı eser hazırlanırken yola çıkılan ana fikir, şerefli ve büyük bir millet olan Türklerin dünya medeniyetleri ailesi içindeki yeri ve katkıları ile ilgili çalışmalar daha sistemli bir biçimde devam ettirilmiştir. Bu kitap hazırlatılırken verilmek istenen fikir ile ilgili pek çok kişiden görüş bildirmesi ve katkıları istenmiş, dağıtılan nüshalar için gerekli düzeltmeler ile ilaveler alınmış, hatta bu düzeltme ve ilaveleri bizzat Atatürk de yapmıştır.[15] Atatürk'ün Türk Tarihi açı-

10 Bilal Şimşir, "Atatürk'ün Kitap Sevgisi", **Atatürk Kültür ve Eğitim Semineri**, Kayseri 1982, s. 85-92.; Ayrıca bkz. Gürbüz Tüfekçi, **Atatürk'ün Okuduğu Kitaplar**, Ankara 1983.

11 Afet İnan, **Kemal Atatürk'ü Anarken Atatürkten Hatıralar II**, Ankara 1955, s. 81; Adile Ayda, "Sadri Maksudi'nin Türk Tarih Kurumunun Kuruluşundaki Rolü", **Türk Kültürü**, S. 53, Yıl V, Mart 1967, s. 324-325.

12 Kodaman, "Atatürk ve Tarih", s. 7.

13 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Türk Tarihi Yazılırken Atatürk'ün Alaka ve Görüşlerine Dair Hatıralar", **Belleten**, C. III, S. 10 (1939), s. 349-350.

14 Bekir Sıtkı Baykal, "Atatürk Devrimlerinde Tarihin Rolü", **Atatürk Önderliğinde Kültür Devrimi, Kalkına İçin Bölgesel İşbirliği (RCD) Semineri Tebliğleri**, Ankara 1972, s. 97.

15 Saray, **a.g.e.**, s. 8.

Levent Şahverdi Arşivi

sından cevaplandırılmasını istediği sorular şunlardı: Türkler bir aşiretten nasıl bir cihan devleti çıkarmışlardır? Bunun başka bir izahı olmalıdır? Tarih ilmi bunu meydana çıkarmalıdır. Akdeniz'in yaşamış ve koybolmuş medeniyeti ile Türkler'in ilgisi nedir? Türklerin dünya tarihindeki ve medeniyet alemindeki rolleri nedir?[16] Atatürk yukarıda belirtilen düzeltme ve ilavelerden sonra okullarda okutulmak üzere dört ciltlik yeni bir tarih kitabı hazırlatılmasını isteyecektir.[17]

Bütün bu ön çalışmalardan sonra Türk Ocakları'nın kapatılması akabinde 15 Nisan 1931'de Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti bağımsız bir kurum haline getirilmiş, ileride 1935'de Türk Tarih Kurumu haline getirilecek bu cemiyete önemli görevler verilmiştir. Nitekim 1932 yılında ilk, 1937 yılında ikinci Tarih Kongreleri bu cemiyet ve kurum tarafından düzenlendi.

Yerli ve yabancı bilim adamlarınında davet edildiği kongre çalışmalarına başlamadan önce üyelere Atatürk şöyle hitap ediyordu. "Bizim milletimiz derin bir maziye maliktir. Bu düşünce bizi elbette altı yedi yüzyıllık Osmanlı Türklüğü'nden, Selçuklu Türklerine ve ondan evvel bu devirlerin her birine eşit olan Türk Devletlerine kavuşturur." Büyük devletler kuran ecdadımız büyük ve şumullü medeniyete sahip olmuştur. Bunu aramak tedkik etmek Türklere ve cihane bildirmek bizler için bir borçtur.[18]

İşte bütün bu çalışmaların bir yandan akademik ruh ve anlayışla yürütülmesi diğer yandan yeni nesillere aktarılması düşüncesi de 1933 yılında ortaya atılmış, 1935 yılında başlayan çalışmalar sonunda 1936'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi açılmıştır. Başlangıçta Fakültenin Tarih-Coğrafya Fakültesi olması düşünülmüş, fakat Türk Tarihine kaynak olabilecek bütün dillerinde araştırılabilmesi amacıyla Dil de eklenmiştir.[19]

Atatürk'ün 1934'den itibaren meclisi açış nutuklarında "Türk Tarihini doğru temeller üzerine kurmak" [20] şeklinde ifade ettiği bu çalışmalar hakkında meclise ve kamuoyuna bilgi verdiğini görüyoruz. Mesela 1 Kasım 1936'da meclisin V. dönem II. toplanma yılını açarken yaptığı konuşmasında "...Başlarında kıymetli maarif vekilimiz bulunan Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun bugün yeni hakikat ufukları açan ciddi ve devamlı mesaisini takdirle yaddetmek isterim. Bu iki ulusal kurumun tarihimizin ve dilimizin karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini,

16 Orhonlu, **a.g.m.**, s. 28. Bu noktada Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'nün çalışmalarını takdirle yad etmeyi borç biliyoruz.

17 Saray, **a.g.m.**, s. 8.

18 Enver Ziya Karal, **Atatürk'ün Türk Tarihi Tezi Atatürkçülük, Atatürk ve Atatürkçülüğe İlişkin Makaleler**, II. Kitap, s. 162.

19 Afet İnan, "Dil ve Tarih Fakültesi'nin Kuruluş Hazırlıkları Üzerine", **Tarih Araştırmaları**, C. I, Ank. 1957, s. 1-16.

20 **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I-III, Ank. 1981, s. 377.

Levent Sahverdi Arşivi

dünya kültüründeki analıklarını, redolunmaz ilmi belgelerle ortaya koydukça yalnız Türk Milleti değil, fakat bütün ilim alemi için dikkat ve intibahı çeken kutsal bir vazife yapmakta olduklarını ehemmiyetle söyleyebilirim." [21] diyordu.

1937 yılındaki meclisin açış nutkunda ise Atatürk; memleket davasını anlamak, anlatmak, nesilden nesile aktarmak için şimdilik kaydıyla memleketi üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa etmek gerektiğini ifade ederek şu direktifleri veriyordu. "Garb bölgesi için İstanbul Üniversitesi'nde başlamış olan ıslahat programını daha radikal bir tarzda tatbik ederek cumhuriyete cidden modern bir üniversite kazandırmak, merkez bölgesi için Ankara Üniversitesi'ni kurmak az zamanda kurmak lazımdır. Doğu bölgesi için Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde her şubeden ilk okulları ile ve nihayet üniversitesi ile modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden fiiliyata geçilmelidir."[22] Çünkü O'na göre "...Büyük davamız en medeni en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir."[23]

Sonuç olarak şunları ifade etmek istiyoruz: Mustafa Kemal Atatürk hem Milli Mücadele'de, hem de 1923'den sonra farklı bir siyasi ve sosyal organizasyonla girdiği yeni mücadelede milletinin sahip olduğu değerlere güveniyordu. O milletine şimdi hedef olarak "muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak, hatta üstüne çıkma"yı göstermişti. 1923 ve sonrası düşünüldüğünde bu hedef bir yabancıya fantazi gibi gelebilirdi. Ama Atatürk için bunun teminatı Türk Tarih ve Kültürüdür. O'na göre Türk milleti zekidir, çalışkandır ve ecdadını tanıdıkça daha büyük işler yapmak için kendinde yeterli gücü bulacaktır. Yine O, Türk milletini bu hedefe varmak için yeni bir şuur, yeni bir ruhla donatmak istiyordu. İnsanlık ailesinin şerefli bir üyesi olan Türk'ün medeniyet adına yapacağı daha pek çok katkı vardı. Bu katkı ise O'nun daha Mart 1923'de yaptığı bir konuşmasında belirttiği gibi aydınlarımız kendi milletini tanımaları, milleti ile el ele yürümeleri sayesinde olacaktı. Atatürk 20 Mart 1923'de Konya'da bunu şöyle ifade ediyordu.

"... Umumiyet itibariyle şu hatamızda vardır ki, tetkikat ve tetebbuatımıza zemin olarak alelekser kendi memleketimizi, kendi an'anelerimizi, kendi hususiyetlerimizi ve ihtiyaçlarımızı almalıyız. Münevverlerimiz belki bütün cihanı, bütün diğer milletleri tanır, lakin kendimizi bilmeyiz. Münevverlerimiz "Milletimi en mesut millet yapayım" der. "Başka milletler nasıl olmuşsa onu da aynen öyle yapayım" der. Lakin düşünmeliyiz ki, böyle bir nazariye hiçbir devirde muvaffak olmuş değildir. Bir millet için saadet olan şey, diğer bir millet için felaket ola-

21 **Söylev ve Demeçler**, C. I, s. 387-388.
22 **Söylev ve Demeçler**, C. I, S. 401-402.
23 **a.g.e.**, s. 401.

Levent Şahverdi Arşivi

bilir. Aynı sebep ve şerait birini mesut ettiği halde diğerini bedbahd edebilir. Onun için bu millete gideceği yolu gösterirken dünyanın her türlü ilminden keşfiyatından, terakkiyatından istifade edelim, lakin unutmayalım ki, asıl temeli kendi içimizden çıkarmak mecburiyetindeyiz, milletimizin tarihini, ruhunu, sanatını sahih, salim, dürüst bir nazarla görmeliyiz... Arkadaşlar bizim halkımız çok temiz kalpli, çok asil ruhlu, terakkiye çok kabiliyetli bir halktır." [24]

24 **Söylev ve Demeçler**, C. II, s. 141-142.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK'ÜN DEVLETÇİLİK ANLAYIŞI .

Doç. Dr. HASAN YÜKSEL *

Batı Avrupa'da meydana gelen Endüstri Devrimi'nden ve ekonomik gelişmelerin sonucu oluşan toplumsal değişmelerden habersiz kalan Osmanlı İmparatorluğu, bu yüzden Avrupa'daki topraklarından gerilerken ekonomik yönden de hızla bağımlılaştı ve XIX. yüzyılda birden bire Avrupa endüstrisiyle karşılaşan Osmanlı zanaatları da hızlı bir şekilde eriyip tükendi.[1]

Geleneksel savaş sanayisi dışında ancak XIX. yüzyıl ortalarında ekonomiye aktif olarak katılan imparatorluğun, 1917'de yayınladığı 1913 (1329) - 1915 (1331) seneleri Sanayi İstatistiği'nde, 1913'te mevcut 252 işletmenin 239'u işler durumda iken, 1915'te kurulu 264 işletmenin ancak 182'si faaliyetini sürdürmekte idi. Bu 264 işletmenin yalnızca 60'ı devletin ve Türk uyrukluların elinde bulunuyordu.[2]

Mustafa Kemâl, Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküş nedenini araştırırken, Osmanlı Devleti'nin iktisat yüzünden çöktüğünün, dolayısıyla Cumhuriyetin varlığını sürdürebilmesi için bir **"iktisadiyat devleti"** olmak zorunda olduğunun altını çizmiştir.[3]

Cumhuriyetin sivil ve asker bütün kurucularının gözünde bu yeni devletin bekasını ilgilendiren en temel sorunların başında ekonomi gelmektedir. Örneğin yeni kurulmakta olan Türkiye Cumhuriyeti'ne fikir ve düşünceleriyle **Ziya Gökalp**'ten sonra büyük katkıda bulunan **Celâl Nuri İleri**, "İnkılâbın nihayî zaferi, Türk milletinin kati istihlası ve medeniyet-i umumiye dahilinde edinmek istediği mevkiin temini bir tek şartla muallaktır, ki o da kelimenin hatta adi manasıyla zenginlik, maddî ve meşru zenginliktir"[4] der ve o günkü Türkiye'nin ekonomik yapısı ile Avrupa'yı karşılaştırırken de, "iktisadın Avrupa'da ve Amerika'da birkaç asırlık ananesi var. Ticarî münasebetler bir günde peyda edilemez. Hele sanayi

* Cumhuriyet Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1 Hüseyin Avni - Halit Güleryüz, **Türkiye'de Sanayiin İnkişafı**, İstanbul, 1937, s. 7-12.

2 Selahaddin Özmen, "Üretimde Devlet: Kamu İktisadî Teşebbüsleri", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, (Bundan böyle CDTA şeklinde verilecektir), 2, 427-428; Ayrıca Bkz. Yaşar Semiz, "Atatürk'ün İktisadî Politikası, 1830 Sonrası Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyo-Ekonomik Yapısına Genel Bir Bakış", **Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Atatürk Özel Sayısı, 4/12, (Ankara 1988), s. 733-762.

3 Ahmet İnsel, Devletçiliğin Anatomisi, CDTA, s. 2, 419.

4 Celâl Nuri (İleri), **Türk İnkılâbı**, Suhulet Kütüphanesi, 1926, s. 219.

Levent Sahverdi Arşivi

hem örf ve anane, hem sermaye, hem de ilim ve aliyat meselesidir. Ziraat bile ibtidailikten çoktan çıktı. (...) Acaba bizde yüz seneden beri devam edegelen bir şirket değil bir firma, bir servet gösterilebilir mi? Ticaretin anane haline geldiği bir memlekette becerikli bir tacirin oğlu vefat eden babasının ticaretini temadi ettiriyor (...) Bizde bu ayarda tâcir, zurra, sanatkâr bulunmak şöyle dursun, marangoz, doğramacı, demirci, kuyumcu makulesi hirfetkârların adedi bile ihtiyaca kâfi gelmekten pek uzaktır. Vaktiyle hakir addedilen bu sanatları Rumlar, Ermeniler, Yahudiler icra ederlerdi. Onlar da şimdi kalmadı. Türk ma'şeri hirfet erbabının azlığından dolayı bir buhran geçiriyor"[5] der.

İşte Celâl Nuri Bey'in tasvir ettiği bu koşullar altında Millî Mücadele'yi zaferle bitiren Türk ulusunu büyük ekonomik ve sosyal sorunlar beklemekte idi. Bu nedenle 17 Şubat-4 Mart 1923 tarihinde İzmir'de Mustafa Kemal Atatürk'ün emriyle toplanan Türkiye İktisat Kongresi'nde çok önemli kararlar alınmıştır. Mustafa Kemal Atatürk bu kongrede ekonominin devlet hayatındaki önemini belirtirken şöyle demektedir:

"Millî egemenlik ekonomik egemenlikle pekiştirilmelidir. Bu kadar büyük amaçlar, bu kadar kutsal ve ulu hedeflere kağıtlar üzerinde yazılı genel kurallarla, istek ve hırslara dayanan buyruklarla varılamaz. Bunların bütün olarak gerçekleşmesini sağlamak için, tek kuvvet en kuvvetli temel, ekonomik güçtür.

Siyasi ve askeri zaferler ne kadar büyük olursa olsun, ekonomik zaferlerle taçlandırılmazsa kazanılacak başarılar yaşayamaz, az zamanda söner".[6]

Mustafa Kemal, gerçek kurtuluşun ekonomik egemenlikle sağlanacağını belirtmiştir. 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanması ile yeni bir devreye girilmiş, sağlanan barış ve Cumhuriyet'in ilanı ile kurulan yeni siyasal düzen, ekonomik alanda da toplanma ve kalkınma tedbirlerinin alınmasına ortam hazırlamıştır. Bunun üzerine İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlarda kongrenin en örgütlü grubu olan ve diğer grupları, hatta siyasi kadroları da peşinde sürükleyen İstanbul'un cılız sanayici ve tüccar kesiminin önerdiği liberalizm benimsenmiştir. Bu kongrede temsil edilen tüm toplum katmanları kendi açılarından uygulanması gereken hususları dile getirmişlerdir. Kongrede egemen olan husus, ekonominin kendi kuralları içinde yürümesi devletin hiçbir müdahalede bulunmaması doğrultusunda olmuştur. Bununla beraber devletin ekonomik yaşam içerisinde faaliyet gösteren muhtelif kuruluşlara destek sağlaması, ama bu desteğin hiçbir şekilde kendilerini

5 **Aynı eser**, s. 224-225.

6 Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin Birinci Sanayi Planı, 1933**, Ankara 1972, s. 42.

Levent Şahverdi Arşivi

serbest piyasa düzeni içindeki faaliyetlerini sınırlama yolunda olmamalıydı. Özellikle İstanbul Sanayici ve Tüccar kesiminin temel düşüncesinin bu doğrultuda olduğu bilinmektedir. Bu amaçla geniş teşvik tedbirleri alınıp uygulandı. Özel kesimin kredi gereksinimlerini karşılamak amacıyla 1924'de Türkiye İş Bankası'nın kurulması ve 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu'nun çıkarılması, millileştirilen yabancı şirketlerle Osmanlı'dan miras kalan kuruluşların işletmesinin özel kesime bırakılması hep bu ekonomi politikasının göstergeleriydi. Örneğin tuz tekeli yerli bir anonim şirkete, petrol ve benzin tekeli ABD'nin Standart Oil firmasına, kibrit tekeli diğer bir başka Amerikan şirketine, ispirto ve alkollü içkiler tekeli bir Polonya şirketine ihale edilmiştir. Bu yıllarda Cumhuriyet yönetiminin özel sektörden yana nasıl bir politika izlediğini 1927'de çıkarılan Teşvik-i Sanayi Kanunu açıkça göstermektedir.[7]

Aslında Lozan Antlaşmasının temel hükümleri devletin ekonomiye geniş ölçüde müdahale etmesini engellemekteydi. Buna 1929 yılına değin gümrük resimlerinin Birinci Dünya Savaşı öncesi düzeyde tutulmasını zorunlu kılan hüküm örnek olarak verilebilir. Cumhuriyet'in kurucuları iktisadi politika açısından Batı Ülkeleri'ne, liberal düşünceye dayalı ekonomik bir güvence verirlerken Keynes'in deneyim ve eleştirilerinden de yararlanmışlardır. Hatta Lozan Barış Toplantıları'na katılmadan önce **Fethi Okyar Bey**'in çevirdiği **Keynes**'in meşhur eserinin Ankara Hükümeti'nce resmen basılması ilgi çekicidir. İngiltere'de basıldıktan kısa bir süre sonra Türkiye'de de bu kitabın resmen basılması, bizi barış görüşmelerine giden heyetin bu kitaptaki görüşlerden yararlandığı düşüncesine götürebilir.

1929 Dünya İktisadi Bunalımı'nın yaratmış olduğu büyük ekonomik deprem liberal iktisadi düşüncenin sarsılmasına neden olmuştur. Hatta o günlere kadar liberalizmin ekonomik kurallarına sıkı sıkıya bağlı bulunan çevreler bile bu konuda kuşkularını dile getirmeye başlamışlar ve çeşitli çıkış yolları aramaya girişmişlerdir. Geride bırakılan yıllar içerisinde özel kesime, özellikle sanayicilere tanınan geniş ayrıcalıklara rağmen, sanayileşme yolunda önemli bir ilerleme kaydedilmemiş, buna mukabil düşük gümrük tarifelerinden yararlanarak spekülasyon yönü ağır basan bir ticari faaliyet sürdürülmüştür. Ayrıca bu dönem Cumhuriyet Türkiyesi'nde özel kesimdeki ilkel sermaye birikiminin cılızlığı, teknik ve ekonomik bilgi birikiminin kıtlığı sebebiyle, Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sağlanan avantajlara karşın, bu sektör kendisinden beklenen gelişimi göstermemiştir.

İşte 1929'da ABD'de başlayan, kısa sürede Avrupa'nın yanısıra Türkiye'yi de etkisi altına alan büyük ekonomik bunalım sonucu Lozan Barış

7 Selahattin Özmen, **a.g.m.**, s. 430.

Levent Şahverdi Arşivi

Antlaşması'nın getirdiği bazı kısıtlamaların kalkması ve Batı Ülkelerine liberal düşünceye dayalı olarak verilmiş olan ekonomik güvenceden vazgeçilmesi, liberalizm yerine devletçilik politikasının benimsenmesine ve uygulanabilmesine olanak sağlamıştır. Bunun üzerine 17 Mayıs 1931'de yapılan CHP 3. Kurultayı'nda Lâiklik ve İnkılâpçılık'ın yanısıra Devletçilik de parti ilkesi olarak kabul edildi.[8]

Atatürk'ün, Türk Devletçilik Anlayışı, Afet İnan tarafından yayınlanan "Vatandaş İçin Medeni Bilgiler ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Elyazıları" adlı kitapta şu şekilde ifade edilmekte: "Tatbik ettiğimiz devletçilik ferdi mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi ma'muriyete eriştirmek için milletin umumi ve yüksek menfaatlerini icap ettiği işlerde bilhassa iktisadi sahada fiilen alakadar etmektedir".[9]

Atatürk bir yazılı açıklamasında da, Türk Devletçilik Anlayışını yanlış yorumlara yer bırakmayacak şekilde şöyle ifade etmektedir: "Bizim tatbikini uygun gördüğümüz, 'mutedil devletçilik prensibi', bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak, milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden sosyalizm prensibine müstenid kollektivizm yahut komünizm gibi hususi ve ferdi iktisadi teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan bir sistem değildir".[10]

"Türkiye'nin tatbik ettiği devletçilik sistemi, ondokuzuncu asırdan beri sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir. Bu Türkiye'nin ihtiyaçlarından doğmuş, Türkiye'ye has bir sistemdir. Devletçiliğin bizce manası şudur: Fertlerin hususi teşebbüslerini esas tutmak; fakat büyük bir milletin bütün ihtiyaçlarını ve birçok şeylerin yapılmadığını gözönünde tutarak, memleket ekonomisini devletin eline almaktır. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Türk vatanında asırlardan beri ferdi ve hususi teşebbüslerle yapılmamış olan şeyleri bir an evvel yapmak istedi... Bizim takip ettiğimiz yol görüldüğü gibi liberalizmden başka bir yoldur". [11]

İşte Mustafa Kemal Atatürk'ün çeşitli vesilelerle açıklamış olduğu devletçilik, planlı ekonomiyi zorunlu kılmıştır. Bunun sonucu 1933 yılında Türkiye Cumhuriyeti kararlı bir şekilde ve belirli sistemler benimseyerek karma ekonomi dönemine girmiştir. Böylece Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kabul edilmiştir. Planın temel hedefi üç beyaz olarak anılan ve hemen hemen tümü ithalat yolu ile karşılanan un, şeker ve

8 Selahattin Özmen, **a.g.e.**, s. 431.
9 Afet İnan, **a.g.e.**, s. 23.
10 Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Ankara 1969, 214; ayrıca bkz. **Atatürkçülük (Birinci Kitap)**, Ankara 1982, s. 37.
11 **Aynı eser**, s. 113.

Levent Şahverdi Arşivi

beyaz pamuklu kumaş ihtiyacının yerli üretimle elde edilmesiydi.

Bu plan çerçevesinde Sümerbank Yasası ve 1935'de çıkarılan yasayla Etibank'ın kurulması [12], 1937'de Devlet Ormanları Genel Müdürlüğü'nün kurulması ve nihayet İkinci Dünya Savaşı başlarında 18 Ocak 1941'de çıkarılan Milli Korunma Kanunu ile devletin ekonomideki ağırlığı giderek artmış ve sistemleştirilmiştir. Liberal politika vaadiyle iktidara gelen Demokrat Parti'de bu yasayı yürürlükte bırakmıştır. Bu yasa ancak 16 Eylül 1960'da kaldırılmıştır. [13]

Yeni kurulan Cumhuriyet Türkiyesi'nde devletçiliğin fonksiyonlarının bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür.

1- Cumhuriyet'in ilk 20 yılında Devlet İşletmeleri "Batılılaşma sürecini hızlandırmış ve yaygınlaştırmış"tır.

2- Sınırlı bir sanayileşme süreciyle birlikte sayısı artan ücretli işçi kesiminin önemli bir bölümünün devlet işletmelerinde istihdam edilmesi, kendisini bir ölçüde kurulu düzenle özdeşleştiren bir işçi kesimi yaratmıştır.

3- Devlet İşletmeleri aynı zamanda "Çağdaş Yurttaş" yetiştiren eğitim kurumları işlevi görmüşlerdir.

4- Devlet sektöründe çalışan işçilere genellikle 1970'lere kadar özel sektörden daha yüksek maddi olanaklar tanınmıştır. Bunun karşılığında bu kesim işçilerden beklenen siyasal suskunluk olmuştur. Nitekim Türkiye'de sendikacılık hizmetlerinin hızlandığı dönem olan 1960 sonrasında, devlet işletmeleri bu hareketliliğe ayak uydurmamış ve 1970'lerde genelde siyasal düzenden yana tavır alan Türk-İş Sendikası işçi sayısı üstünlüğünü korumuştur.

5- Devlet İşletmelerinin yönetim kurullarında, siyasal sadakatları kanıtlanmış olan emekli kadrolar tekrar istihdam edilerek, siyasal iktidarın bu kurumlardaki sacayakları oluşturulmuştur.

6- Bunalımlarda, işsizliğin arttığı dönemlerde, devlet işletmelerinde ihtiyaç fazlası işçi çalıştırılmasının siyasal dengeler gözönüne alınarak gerçekleştirildiği görülmektedir.

7- Devlet İşletmelerinin yurt sathında yaygınlaştırılmasıyla elektrik,

12 Bunların dışında, Cumhuriyetin ilk yıllarında kurulan diğer bankalar için bkz. A. Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler / Tartışmalar 8-10 Haziran 1973**, Ankara 1975, s. 409-535.

13 Selahattin Özmen, **a.g.m.**, s. 431.

Levent Şahverdi Arşivi

yol, haberleşme gibi altyapı hizmetlerini beraberinde bu yörelere ulaştırmayı hızlandırmıştır. [14]

Sonuç olarak, yaklaşık 1930-1980 yılları arasında ekonomide uygulanan devletçilik anlayışının, Türkiye'de Cumhuriyet Rejiminin yerleşmesinde önemli rol oynadığı; ancak, XXI. yüzyıla girerken devletçiliğin artık fonksiyonunu tamamladığı söylenebilir. Çünkü Cumhuriyet'in kurucusu Mustafa Kemal bir devrimciydi ve amacı Türk toplumunu çağdaş medeniyet seviyesine ulaştırmaktı. İşte, bugünkü küçülen dünyada Cumhuriyet Türkiyesi için Pazar Ekonomisi en ideal ekonomik model olarak görülmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK
CD-ROM

3. BOYUT

- Türk tarihine bakış açınızı zenginleştirecek bir belgesel
- II. Meşrutiyet'ten Atatürk döneminin sonlarına kadar Türkiye'de ve dünyada yaşanan köklü değişiklikler
- 400'ü aşkın başlık altında derlenmiş kişiler, olaylar, kurumlar ve kavramlarda bir dönemin eksiksiz tarihi
- İlkokul öğrencilerinin Atatürk'ü ve Atatürk Türkiye'sini tanımalarına yardımcı olacak özet bilgilerden, araştırmacılara ışık tutacak ayrıntılı bilgilere uzanan iki basamaklı bilgi yoğunluğu
- 1876'dan 1940'a kadar uzanan tarih dönemini gün gün izleyebileceğiniz zengin bir kronoloji
- En değerli arşivlerden derlenmiş 30 dakikalık film
- Çoğunu hiç görmediğiniz 500 fotoğraf. Herbiri Atatürk'ün özel dünyasına ve yakın tarihimize açılan birer pencere!
- Atatürk'ün sevdiği şarkıların yanısıra, audio CD olarak da dinleyebileceğiniz özgün müzikler.
- Atatürk'ü çok özel yönleriyle, sevdikleriyle, dostluklarıyla, adına yazılmış şiirler, kitaplar, anısına dikilmiş heykellerle, giydiği kıyafetlerle, içinizden biri gibi yeni bir ilgiyle görmenizi sağlayacak özel bir galeri

3. BOYUT MULTIMEDIA

3. BOYUT Lisans, Eğitim Ltd. Şti. Nailbey Sok. No. 33 Kadıköy 81300 İstanbul
Tel. (216) 414 20 15 - 414 55 40 - 346 09 68 - 345 56 91 Faks. (216) 414 37 73
E-Mail: boyut3@vol.com.tr

Atatürk Araştırma Merkezi'nin katkılarıyla hazırlanan "Atatürk CD-ROM"u satışa sunulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATURK ARAŞTIRMA MERKEZI

ULUSLARARASI
İKİNCİ ATATÜRK SEMPOZYUMU

9 - 11 EYLÜL, 1991 - ANKARA

THE SECOND INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON ATATÜRK

SEPTEMBER 9 to 11, 1991 - ANKARA, TURKEY

CİLT: I

ANKARA
1996

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATURK ARAŞTIRMA MERKEZI

ULUSLARARASI
İKİNCİ ATATÜRK SEMPOZYUMU

9 - 11 EYLÜL, 1991 - ANKARA

THE SECOND INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON ATATÜRK

SEPTEMBER 9 to 11, 1991 - ANKARA, TURKEY

CİLT: II

ANKARA
1996

"Uluslararası İkinci Atatürk Sempozyumu" kitabı iki cilt halinde satışa sunulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi